
3 1761 03523 4798

ΙΣΤΟΡΙΚΑ
ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

. . . Juvat integros accedere fontes
atque haurire. . .

LUCRETIUS

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ «Ο ΠΑΛΑΜΗΔΗΣ»

1884

ἹΣΤΟΡΙΚᾺ

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

. . . Juvat integros accedere fontes
atque haurire. . .

LUCRETIUS

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ «Ο ΠΑΛΑΜΗΔΗΣ»
1884

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τἀνὰ χεῖρας *Ἱστορικὰ Μελετήματα* ἀπαρτίζονται ἐκ σειρᾶς ἱστορικῶν μονογραφιῶν, ὧν αἱ πλεῖσται ἀναφέρονται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἐν σχέσει πρὸς λαοὺς ἐλθόντας εἰς ἐπικοινωνίαν, ἰδίως πολεμικὴν, πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Οὕτως ἡ μὲν πρώτη τῶν μονογραφιῶν μετάγει τὸν ἀναγνώστην εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἱστορίας αἰῶνας καὶ εἰς τὴν ζήτησιν τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος κατ' ἀναφορὰν πρὸς τοὺς προϊστορικοὺς κατοίκους τῆς λοιπῆς Εὐρώπης. Διὰ δὲ τοῦ δευτέρου μελετήματος γίνεται γνωστὴ νέα ἕδρα τῆς βιομηχανίας τῶν Φοινίκων ἐν τῇ παναρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ παρέχεται ἀφορμὴ πρὸς γενικωτέραν ἐξέτασιν τῆς μετὰ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐπικοινωνίας τῶν Φοινίκων. Ἡ τρίτη πραγματεία ἀναφέρεται εἰς μίαν τῶν σκηνῶν τοῦ μεγάλου κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῇ τετάρτῃ δημοσιεύονται νέα ἀποσπάσματα ἑνὸς τῶν Ἑλλήνων ἱστοριογράφων τῶν πειραθέντων νὰ γνωρίσωσι τοῖς συμπολίταις αὐτῶν τὰ ἔθνη τῆς Ἀσίας. Τὸ πέμπτον μελέτημα πραγματεύεται ἓν ἐπεισόδιον τῶν γοτθικῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιδρομῶν. Ἐν τῷ ἕκτῳ μελετᾶται τὸ ζήτημα τῆς εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰςβολῆς τῶν σλαβικῶν φυλῶν διὰ τῆς ἐξερευνήσεως τῶν πηγῶν τοῦ περὶ κτίσεως Μονεμβασίας χρονικοῦ. Ἡ ἑβδόμη μονογραφία

ὑπόθεσιν ἔχει τὰς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως προσβολὰς τῶν Ἀράβων. Ἐν τῇ ὀγδόῃ γνωρίζονται ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν ἀποστασίαν καὶ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Βυζαντίνου ἀποστάτου, οὗ ἂν ἤθελεν ἐπιτύχει τὸ τολμηρὸν ἐγχείρημα, θὰ ἐκανονίζοντο ἴσως ἄλλως ἐπὶ τὸ μέλλον αἱ πρὸς τὸ Βυζάντιον σχέσεις τῶν Νορμαννῶν καὶ Σαρακηνῶν. Ἐν τῇ ἐνάτῃ ἀποδεικνύεται ἡ ταὐτότης δύο βυζαντιακῶν χρονικῶν πραγματευομένων τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Ἡ δεκάτη παρεισάγει εἰς τὸ θέατρον τῶν πρὸς τοὺς Τούρκους μοιραίων ἀγώνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τέλος δ' ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ μελετήματι παρουσιάζεται ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῶν Βενετῶν.

Οὕτω δὴ βαίνομεν ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος διὰ μεγάλων βημάτων, ἀπαντῶντες ἐν τοῖς σταθμοῖς ἡμῶν ἀεὶ νέους λαοὺς ἐπιδράσαντας οὐσιωδῶς ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ἐπέχοντας τόπον ἄξιον λόγου ἐν τῇ καθόλου ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐπικρατεῖ δ' ἐν τοῖς Ἱστορικοῖς Μελετήμασι μᾶλλον τὸ πνεῦμα τῆς ζητήσεως καὶ τῆς ἐρεύνης, ἡ ἀνίχνευσις τῶν πηγῶν καὶ ἡ κατὰ δύναμιν διασάφησις τοῦ ἀνεξετάστου. Ἐν ταῖς πλείσταις τῶν μονογραφιῶν τῆς συλλογῆς

ταύτης δὲν ἐπεβαλόμην νὰ παραστήσω ἐποχὰς καὶ νὰ ζωγραφήσω χαρακτῆρας· ἀλλ' ἀπεπειράθην νὰ πληρώσω χάσματά τινα, νὰ λύσω τινὰ αἰνίγματα, νὰ χαράξω γραμμάς τινας, αἵτινες ἐνίοτε, ὡς ἐννοῶ ἐγὼ αὐτὸς, ἔλαβον τὸν τύπον μεγάλου ἐρωτηματικοῦ. Μηδὲ κακίσῃ τις σπεύδων τὸ ἔργον μου. Εἶνε μὲν ἀληθῶς ὡραῖον καὶ μέγα τὸ προςπελάζειν ἀνυπόμονον τὸ οὖς εἰς τὴν μυριόφωνον βοὴν τοῦ παρελθόντος, τὸ εἰςδύειν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἐπιφανῶν νεκρῶν, τὸ ἐξετάζειν μετὰ θάρρους καὶ ἀσκαρδαμυκτὶ τὰς μεγάλας σκηνὰς τῶν παρῳχημένων χρόνων, τὸ λαμβάνειν μετὰ χεῖρας τὸν χρωστῆρα καὶ ἀπεικονίζειν ἀμεταπτώτως τὸ θέαμα τῶν αἰώνων. Ἀλλ' ἂν ἐνωτιζόμενοι ἠθέλομεν παρακούσει μιᾶς φωνῆς ἐπισήμου, ἂν κατὰ τὴν ἡμετέραν ψυχομαντείαν ἠθέλομεν ἀγνοήσει μίαν θέλησιν ἢ ἐνέργειαν μίαν, ἂν ἠθέλομεν ἀβλεπτήσει πρὸς ἓν ὅραμα τοῦ θεάτρου, ἂν ἐμένομεν ἐστερημένοι ἑνὸς χρώματος ἐν τῷ ζωγραφεῖν, δὲν εἶνε κίνδυνος μὴ ἀποβῇ τὸ ἱστορικὸν ἡμῶν μέλος παράχορδον, μὴ γείνωσιν ἄψυχοι καὶ ἀναλήθεις οἱ ἱστορικοὶ ἡμῶν χαρακτῆρες, παραπεποιημέναι καὶ ἑτερόχρωμοι αἱ ἱστορικαὶ ἡμῶν εἰκόνες;

Μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ ἀποτολμᾷ ὁ ἄνθρωπος νὰ μελετήσῃ τὸν ἄνθρωπον, ἐπιχειρεῖ ἡ ψυχὴ

νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν ψυχήν. Τίς δὲ ὁ τολμητίας ὅςτις θὰ ἐνελάμβανεν ἄνευ ἐπαρκῶν ἐφοδίων καὶ οὐκ ἄνευ δισταγμοῦ νὰ δείξῃ τοὺς μεγάλους νεκροὺς τοῦ παρελθόντος λέγων· ἴδε ὁ ἄνθρωπος; Ἐκ τοιούτων τινῶν λόγων ἐγεννήθη ἡ ἱστορικὴ κριτική, ἡ ἐπιβάλλουσα τὴν περίσκεψιν καὶ τὸν ἐνδοιασμόν. Ἐκ τοιούτων λόγων ἀφορμᾶται ὁ ἐν τῇ συγχρόνῳ ἱστορικῇ ἐπιστήμῃ δεσπόζων χαρακτὴρ τῆς ἐρεύνης, ἐκδηλούμενος ἐν τῷ ἐξιχνιασμῷ τῶν πηγῶν, ἐν τῇ ἀνασκαλεύσει τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ τῶν ἀρχείων, σκοπούσῃ τὴν κατὰ τὸ ἐνὸν συμπλήρωσιν τῆς ἱστορικῆς ὕλης. Ταύτην δὲ τὴν σφραγῖδα φέροντα καὶ τὰ Ἱστορικὰ Μελετήματα ταῦτα ἐλπίζω ὅτι θὰ κινήσωσί πως τὸ διάφορον τῶν φιλιστόρων, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εὑρεθῶσι σύμφωνοι πρὸς ἅπαντα τὰ πορίσματα τῶν ἐμῶν ἐρευνῶν.

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ.

ΤΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

ΤΗΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πεντακισχίλια πεντακόσια καὶ ὀκτὼ ἔτη πρὸ τῆς εἰς τὸν κόσμον ἐλεύσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ καὶ σωτῆρος παραδέχεται κτισθέντα τὸν κόσμον ἡ κατὰ τὴν Γραφὴν χρονολογία. Ἡ ἐπιστήμη ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας δὲν ἠμφισβήτησε τὴν χρονολογίαν ταύτην, στηριζομένην εἰς τὴν ἀκλόνητον πίστιν τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὅτε ἐγένετο τὸ ἀληθῶς γιγάντειον ἅλμα, δι' οὗ ἡ ἔρευνα ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς πίστεως καὶ ἡ ἐπιστήμη ἀφεῖσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὸ ἔμβλημα «πίστευε καὶ μὴ ἐρεύνα» ἔλαβεν ὡς ἴδιον ἑαυτῆς τὸ «ἐρευνᾶτε τὰς γραφὰς», νέα γεγονότα, νέοι ἀριθμοὶ παρουσιάσθησαν κατ' ἀνάγκην. Ἡ ἐπιστήμη ἔταμε νέας ὁδοὺς καθ' ἣν ἡμέραν, παύσασα νἀκολουθῇ τὴν παράδοσιν ἀνεξελέγκτως, ἐζήτησε νὰ ἐξετάσῃ τὴν μαρτυρίαν ἐκείνης διὰ τῆς μαρτυρίας τῶν ἰδίων ὀφθαλμῶν καὶ ὤτων, διὰ τῆς αὐτοψίας καὶ τοῦ αὐτηκόου. Ὑποκαταστήσασα δὲ εἰς τὴν παράδοσιν τὴν ἐξέλεγξιν τῆς φύσεως καὶ τῶν φυσικῶν δυνάμεων διὰ τοῦ μικροσκοπίου, τοῦ τηλεσκοπίου, τοῦ πειράματος, εὑρέθη ἐνώπιον πορισμάτων νέων, ἐκπληκτικῶν πολλάκις, ἅτινα μένουσιν οὐχ ἧττον δι' αὐτὴν νέα αἰνίγματα, ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἡ ἐπιστήμη πάντοτε τὴν ἀξίωσιν ὅτι δύναται διὰ τῶν περιωρισμένων αὐτῆς ἀριθμῶν καὶ τῶν πεπερασμένων παρατηρήσεων νὰ λύσῃ τὸ μέγα καὶ δυσεπίλυτον καὶ εἰς ἀνθρωπίνους ἐρεύνας ἀκατανόητον πρόβλημα τῆς θείας δημιουργίας. Δὲν ἦτο δὲ καὶ δὲν εἶνε ἀσέβεια ἡ κατόπτευσις αὕτη τῶν μυστηρίων τῶν σπλάγ-

χνων τῆς γῆς καὶ τῶν πυθμένων τῆς θαλάσσης, ἡ ὕψωσις τοῦ ὀφθαλμοῦ πρὸς τὰ ἀτέρμονα ὕψη τῶν ἀβάτων οὐρανῶν, ἀλλ' εἶνε νέον εἶδος λατρείας πρὸς τὸν δημιουργὸν, λατρείας μὴ προερχομένης ἐκ μόνης τῆς καρδίας, ἀλλὰ πηγαζούσης ἐκ τοῦ νοῦ καὶ εἰς τὸν Νοῦν τῆς δημιουργίας ἀπευθυνομένης.

Ἠρωτήθη λοιπὸν ἡ γῆ, ἠρωτήθησαν τῆς γῆς τὰ ἔγκατα, ἐξητάσθησαν οἱ οὐρανοὶ καὶ τὰ πελάγη καὶ ἀπεκρίθησαν εἰς τοὺς ἐρευνητὰς ὅτι ἀπητήθη πρὸς κατασκευὴν αὐτῶν περίοδος χρόνου μακροτάτη, ὅτι ὅπως σχηματισθῶσιν ὑπῆρξεν ἀπαραίτητος συνδρομὴ αἰώνων ὅλων. Τοὺς χρόνους δὲ τούτους δὲν ἐκφράζει εὐχερῶς καὶ ἀκριβῶς ἀριθμὸς μικρός. Ὅτε δ' ἐζητήθη ἡ πρώτη γέννησις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ κατὰ τὴν πλάσιν αὐτοῦ, ἐγεννήθη θεωρία, ἥτις, ὅσον εὐκόλως καὶ ἂν ποιῶνται αὐτὴν ἐκποδὼν οἱ θεολογοῦντες, οἵα δήποτε καὶ ἂν ἀποβῇ ἡ περὶ αὐτῆς ὁριστικὴ ἀπόφανσις τῆς πεφωτισμένης καὶ ὁσημέραι μᾶλλον φωτιζομένης ἐπιστήμης, θὰ τάσσηται πάντοτε μεταξὺ τῶν ἐγκαυχημάτων τῆς κατὰ τὸν ἡμέτερον αἰῶνα πνευματικῆς ἐργασίας. Δὲν εἶνε βεβαίως τοῦ παρόντος, οὐδ' ἔργον ἡμέτερον εἶνε νὰ ἐξετάσωμεν ἢ ἀναπτύξωμεν τὰς δαρβινικὰς ἀπὸ τοῦ αὐτὰς ἐξενεγκόντος κληθείσας ἐρεύνας, δι' ὧν μέχρι τινὸς δὲν λύεται, ἀλλ' ἁπλῶς μετατίθεται τὸ πρόβλημα τῆς πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἐπιτρέπεται νὰ ἐξενέγκωμεν τὰ ἐξαγόμενα ἐρευνῶν τινων καὶ νὰ ἐξαγγείλωμεν ἀριθμοὺς ἀναγομένους εἰς τὴν ἡλικίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἣν οἰκοῦμεν καὶ οἵτινες, ὡς θὰ ἴδωμεν κατόπιν, δὲν εἶνε ὅλως ἄσχετοι πρὸς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν τυχῶν τῆς ἑλληνικῆς γῆς κατὰ τοὺς παλαιτάτους αἰῶνας.

Τὸ θέμα περὶ οὗ δι' ὀλίγων πρόκειται νὰ γείνῃ ἐνταῦθα λόγος δὲν εἶνε, ὡς πᾶς δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ νοήσῃ, ἱστορικὸν, ἀλλ' ἀνήκει εἰς ἄλλην ἐπιστήμην, τὴν προϊστορικὴν ἀνθρωπολογίαν. Ἀλλ' ἀνάγκη ἐπιβλητικὴ σύναμα δὲ καὶ γλυκεῖα, ἧς τὸν ζυγὸν φέρομεν εὐχαρίστως, ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν πρόσληψιν χρησιμωτάτων τινῶν γνώσεων ἐκ τῆς πρὸς τὴν ἱστορίαν συναφοῦς ταύτης ἐπιστήμης. Ἐν ᾧ σημείῳ εὑρίσκεται σήμερον ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη δὲν εἶνε ἐπιτετραμμένον οὐδὲ κατορθωτὸν εἶνε νὰ ἐννοήσωμεν τὰς ποικιλωτάτας φάσεις τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῶν ἐθνῶν ἄνευ τῆς ἄλλοθεν προς-

λήψεως γενικωτάτων γνώσεων, πολλάκις κατὰ τὸ φαινόμενον ἀπ' ἀλλήλων ἀφισταμένων, ὧν τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν λυσιτελῆ ἐπικουρίαν μόνον νοῦς στενὸς ἢ προαίρεσις κακὴ δύναται νἀρνηθῇ. Ὅταν ἔχωμεν πρὸ ἡμῶν ἔθνη ἐλάσαντα ἐπὶ τὸν βατῆρα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ προαχθέντα ἐν τῇ τέχνῃ, τοῖς γράμμασι, τῇ πολιτικῇ, τῇ στρατιωτικῇ καὶ οἰκονομικῇ ἀγωγῇ πῶς δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἀκμὴν τῆς τέχνης ἄνευ τῶν ἀρχῶν τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς καλλιτεχνίας, πῶς νὰ σταθμήσωμεν τὸ κάλλος τοῦ λόγου καὶ τῆς ποιήσεως ἄνευ τῆς γραμματολογίας, πῶς νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὰς μάχας ἄνευ τῶν πορισμάτων τῆς στρατηγικῆς, τὸν οἰκονομικὸν βίον ἄνευ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τὴν πολιτικὴν ἄνευ τῆς πολιτικῆς; Ὁμοίως εἶνε ἀδύνατον νἀντιληφθῶμεν τοῦ πρώτου καὶ παιδικοῦ βίου λαῶν ἀναυξήτων, ἀνήβων, πρωτογόνων ἄνευ τῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς ἐθνολογίας, τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας, τῆς μυθολογίας, τῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας.

Διὰ τῶν ἐπιστημῶν τούτων καὶ μόνων θὰ δυνηθῶμεν νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰ προπύλαια τοῦ ἀνακτόρου τῆς Μούσης Κλειοῦς, νὰ ἐμβατεύσωμεν εἰς τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κατοικίσεως τῆς γῆς. Διὰ μόνων τούτων τῶν ἐπιστημῶν εἶνε δυνατὸν νὰ μάθωμεν, τοὐλάχιστον ἐκ προσεγγίσεως, ὁποῖοί τινες ὑπῆρξαν καὶ οἱ πρῶτοι οἰκήσαντες τὴν ἡμετέραν γῆν πολὺ πρὸ τοῦ χρόνου εἰς ὃν ἀναφέρονται αἱ σωζόμεναι ἱστορικαὶ παραδόσεις περὶ τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ πρὸ τούτου εἶνε ἀνάγκη, ὡς προεῖπον, νὰ ἴδωμεν τίς ἡ ἡλικία τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ γῆς καὶ ποῦ εὑρίσκομεν τὰς πρώτας αὐτοῦ οἰκήσεις, ὁποία ἡ κατάστασις ἡ πρώτη ἐν ᾗ εὑρίσκομεν διαβιοῦντα τὸν ἄνθρωπον ἐν Εὐρώπῃ.

Ὁ Ἄγγλος Tylor ἐν τῇ ἐπιφανεῖ αὐτοῦ συγγραφῇ «περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ πολιτισμοῦ» ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι οἱ περὶ τὴν προϊστορικὴν καλουμένην ἀρχαιολογίαν ἀσχολούμενοι δεικνύουσι τὴν τάσιν νὰ παίζωσι πολλάκις ἐλευθεριώτατα καί πως ἀφειδῶς δι' ἀριθμῶν παριστώντων χιλιάδας ὅλας ἐτῶν, ὡς πράττουσιν οἱ οἰκονομολόγοι ὑπολογίζοντες μυριάδας λιρῶν.

Ἀληθῶς ἀπαιτεῖται μεγίστη προσοχὴ περὶ τὴν παραδοχὴν

τῶν παρατηρήσεων τῶν ἀνθρωπολόγων· ἀλλ' ἐν τῷ εὐρεῖ πεδίῳ τῆς ἐπιστήμης ἡ ἐξέλεγξις δὲν βραδύνει νὰ ἐπέλθῃ. Οὕτω δὴ ἐκερδήθησαν ἀλήθειαί τινες ἀναμφισβήτητοι, αἵτινες δύνανται νὰ συνοψισθῶσιν εἰς τὰ ἑξῆς πορίσματα. «Εἶνε γεγονὸς ὅτι ὀστᾶ ἀν»θρώπινα ἐν στρώματι γῆς μείναντι ἀκινήτῳ μαρτυροῦσι τὴν ὕ»παρξιν τοῦ ἀνθρώπου καθ' ὃν χρόνον ἐμορφοῦτο τὸ γεωλογι»κὸν ἐκεῖνο στρῶμα. Ἐπ' ἴσης εἶνε καταφανὲς ὅτι τεμάχια πυρί»του λίθου κεκομμένα διὰ χειρὸς ἀνθρωπίνης καὶ μεταπεποιημένα »εἰς πελέκεις, πρίονας καὶ ἄλλα ἐργαλεῖα, ὅτι κέρατα ζῴων μετα»πεποιημένα εἰς ἄγκιστρα καὶ βέλη εἶνε μαρτύρια ἀναντίρρητα »τῆς ὑπάρξεως ἐργατῶν. Τέλος δὲ, ὅταν τἀνθρώπινα ὀστᾶ εὑρην»ται μετὰ ὀστῶν ζῴων ἐν τῷ αὐτῷ στρώματι μὴ μετακινηθέντι, »εἶνε ἐπ' ἴσης ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑπῆρξε »σύγχρονος τῶν ζῳϊκῶν ἐκείνων εἰδῶν ὧν εὕρηνται ὀστᾶ μετὰ τῶν »ἀνθρωπίνων».[1] Ἤδη λοιπὸν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐγένοντο παρόμοιαι παρατηρήσεις, ἀναφερόμεναι εἰς τὰς τρεῖς κατηγορίας περὶ ὧν ἐγένετο λόγος. Εἶνε δὲ χαρακτηριστικὴ ἡ ἀπόφανσις τοῦ Ἄγγλου **John Frere** ὅστις εὑρὼν ἐργαλεῖα τοιαῦτα (**Feuersteinintrumente**) ἐν Ἀγγλίᾳ (παρὰ τὸ **Hoxne** ἐν **Suffolk**) καὶ συντάξας περὶ αὐτῶν ἴδιον ἔργον ἔγραφεν· «ἡ θέσις »ἐν ᾗ εὑρέθησαν ταῦτα τὰ ὅπλα ἠδύνατο νὰ φέρῃ ἡμᾶς εἰς τὸν πει»ρασμὸν νἀποδώσωμεν αὐτὰ εἰς λίαν ἀπωτάτην περίοδον, ἀρ»χαιοτέραν καὶ αὐτῆς τῆς περιόδου τοῦ σημερινοῦ κόσμου.»[2] Πράγματι δ' αἱ ἔκτοτε γενόμεναι ἔρευναι καὶ τὰ εὑρήματα ἐν ἁπάσαις σχεδὸν ταῖς χώραις τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ πολλαχοῦ τῶν ἄλλων ἠπείρων, ἀπέδειξαν ὅτι ἡ ὕπαρξις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε παλαιὰ, πολὺ παλαιὰ, τοιαύτη ὥςτε δὲν δυνάμεθα νὰ καταμετρήσωμεν τὰ ἔτη αὐτῆς διὰ κοινῶν ἀριθμῶν, ἀλλὰ μόνον νά τα ἐκφράσωμεν διὰ τῶν ὅρων ἐκείνων οἵτινες ἐκδηλοῦσι τὰς γεωλογικὰς περιόδους, ὧν ἑκάστη παριστάνει χιλιετηρίδας ὅλας.

Τοιαῦτα δ' εὑρήματα ἐγένοντο ἐν Γαλλίᾳ, Ἀγγλίᾳ, Γερμανίᾳ,

---

1) Quatrefages L'espèce humain. Paris. 1877 σ. 105.
2) Ἴδ. Tylor Die Anfänge der Cultur τόμ. Α'. σ. 59.

Ἑλβετίᾳ, Δανίᾳ εἴτε ἐν στρώμασι γῆς ὧν ὁ σχηματισμὸς ἀπήτησε μακρὰν περίοδον αἰώνων, εἴτε ἐν ἄντροις, εἴτε ἐν τοῖς σωροῖς τῶν λεγομένων ἀ π ο φ α γ ί ω ν (Kjökkenmöddinger) εἴτε ἐν τοῖς ἀπεξηραμένοις καθιζήμασιν ἐλβετικῶν λιμνῶν. Συνίστανται δὲ εἰς ὀστᾶ ἀνθρώπινα ἀναμεμιγμένα μετ' ὀστῶν ζῴων, ὧν τὸ εἶδος ἐξέλιπεν ἐν Εὐρώπῃ ἀπὸ χρόνων ἀμνημονεύτων, εἴτε εἰς ὀστᾶ ζῴων κεχαραγμένα δι' ἐργαλείων χειρὸς ἀνθρωπίνης καὶ φέροντα σχεδιάσματα τῶν μετὰ τῶν ἀνθρώπων συμβιούντων ζῴων, εἴτε εἰς παλαιὰ ἐργαλεῖα κατεσκευασμένα ἐκ λίθου πυρίτου ἢ ὀψιανοῦ τὸ πρῶτον, πολλῷ δὲ ἀργότερον καὶ ἐκ μετάλλων. Οἱ πρῶτοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι οἱ σύγχρονοι τοῦ μαμμοὺθ, τοῦ κναφαλότριχος ῥινόκερω, τῆς σπηλαιώτιδος ἄρκτου (ursus spelaeus), τῆς ὑαίνης καὶ τοῦ λέοντος ἔζων ἐκ τῆς θήρας, ὡς εἰκάζεται ἐκ τῶν γινομένων εὑρημάτων· τῶν δὲ θηρευομένων ζῴων τὰ κρέα ἔβραζον πιθανῶς ἐν πυκνοπλέκτοις καλάθοις δι' ἐμβαπτίσεως πεπυρακτωμένων λίθων ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Εἶχον δὲ φθάσει οἱ πρῶτοι οὗτοι κάτοικοι τῆς Εὐρώπης εἰς κατάστασίν τινα προηγμένην πως ἀπὸ τῆς βαρβαρότητος. Μεταξὺ τῶν εὑρεθέντων ἐργαλείων τῶν προϊστορικῶν τούτων κατοίκων ἐν Δορδώνῃ τῆς Γαλλίας[1] εὑρέθησαν οὐ μόνον ἄγκιστρα καὶ βέλη κατεσκευασμένα ἐκ κέρατος, ἀλλὰ καὶ βελόναι ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης, δι' ὧν κατὰ πάντα τὰ φαινόμενα συνέρραπτον κατ' ἴδιόν τινα τρόπον δορὰς ζῴων πρὸς ἐνδυμασίαν ἑαυτῶν. Εἶχον δὲ καὶ τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς τέχνης καθότι ἀπεικόνιζον ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἰδίως ἰχθῦς, ῥέννους, ἀνθρώπους, μετὰ ζωηρότητος καὶ σαφηνείας ἐπὶ κεράτων ἢ καὶ ἐπὶ τῶν χαυλιοδόντων τοῦ μαμμούθ. Δὲν ἦτο δὲ αὐτοῖς ξένη καὶ ἡ ἰδέα τοῦ καλλωπισμοῦ· μεταξὺ τῶν εὑρημάτων ἀπαντᾷ καὶ ἐρυθρά τις βαφὴ ἥτις πιθανώτατα ἐχρησίμευεν εἰς χρωματισμὸν τοῦ ἰδίου αὐτῶν δέρματος, ὡς τοῦτο ποιοῦσι καὶ νῦν ἔτι οἱ πλεῖστοι τῶν κατὰ φύσιν ζώντων ἀγρίων· ἐκόσμουν δ' ἑαυτοὺς διὰ περιδεραίων ἐκ τετρημένων ὀδόντων ζῴων καὶ ὀστρέων. Ἐπειδὴ δὲ πολλὰ τῶν ὀστρέων τούτων πηγάζουσιν ἐκ τῶν μεμακρυσμένων

(1) Oscar Peschel, Völkerkunde σ. 40.

ἀκτῶν τοῦ ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ, εὐλόγως εἰκάζεται ὅτι δὲν ἦτο ξένον εἰς τοὺς παναρχαίους ἐκείνους κατοίκους τῆς Εὐρώπης καὶ τὸ ἀνταλλακτικὸν ἐμπόριον. Φανεροῦται δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς εὑρέσεως ἀντικειμένων ἅτινα δὲν εἶνε πάντοτε προϊὸν τοῦ τόπου ἐν ᾧ εὑρίσκονται.

Οἱ ἀντροδίαιτοι οὗτοι ἄνθρωποι ἔζων κατὰ ταῦτα ἐν χρόνοις ἀπωτάτοις. Ἀλλὰ τίς ἡ ἡλικία αὐτῶν; Τὴν ἡλικίαν αὐτῶν εἴπομεν ἤδη· ἦσαν σύγχρονοι ἐκλιπόντων εἰδῶν τοῦ ζῳϊκοῦ καὶ τοῦ φυτικοῦ βασιλείου. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ νομίσωμεν ὅτι πάντες οἱ προϊστορικοὶ οὗτοι ἄνθρωποι ἦσαν σύγχρονοι, ὅτι μιᾶς μόνον ὡρισμένης ἐποχῆς λείψανα ἔχομεν πρὸ ἡμῶν.

Πρὸς κατάταξιν καὶ σχετικὴν χρονολόγησιν τῶν διαφόρων προϊστορικῶν εὑρημάτων, ἑπομένως δὲ καὶ τῶν διαφόρων ἡλικιῶν τῶν προϊστορικῶν ἀνθρώπων, ἐπροτάθησαν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ διάφοροι μέθοδοι, στηριζόμεναι εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς τεχνοτροπίας τῶν εὑρισκομένων ἀντικειμένων, εἰς παλαιοντολογικὰς ἢ γεωλογικὰς διαιρέσεις.. Ὁ ὁρισμὸς περιόδου τινὸς ἀνθρωπολογικῆς, ἄν μοι ἐπιτρέπηται ἡ ἔκφρασις αὕτη, συνεδέθη πρὸς τὴν σύγχρονον ὕπαρξιν ὡρισμένων τινῶν εἰδῶν ζῴων ἢ φυτῶν ἔπειτα ἐκλιπόντων. Ἡ δὲ συσχέτισις τῶν εὑρημάτων πρὸς τὰ γεωλογικὰ στρώματα ἔπεισε τοὺς ἐπιστήμονας ὅτι ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκεται μὲν ἤδη βεβαίως κατὰ τὴν τεταρτογενῆ περίοδον τῆς γῆς, ὢν ἀρχαιότερος τῶν χρόνων τῆς καταψύξεως αὐτῆς, οὐκ ἀπιθάνως δ' ἀνέρχεται καὶ εἰς αἰῶνας παλαιοτέρους, εἰς τὴν μειοκαινὴν γεωλογικὴν ἐποχὴν, ἤτοι περὶ τὰ μέσα τῆς τριτογενοῦς περιόδου. «Ἐν συντόμῳ δὲ ὁ »ἄνθρωπος εἶδε τελουμένην μίαν τῶν μεγάλων μεταμορφώσεων »τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς· ἔζησεν ἐν μιᾷ τῶν γεωλογικῶν ἐκείνων »ἐποχῶν καθ' ἃς ἄλλοτε ἐπιστεύετο μὴ ὑπάρξας· ὑπῆρξε σύγχρο»νος εἰδῶν θηλαστικῶν ἅτινα οὐδὲ τὴν ἀνατολὴν κἂν τῆς σημερινῆς ἐποχῆς τῆς γῆς εἶδον.[1]»

Ἀλλ' ἡ ἀσφαλεστάτη καὶ μάλιστα ἐπικρατήσασα διάγνωσις τῶν διαφόρων προϊστορικῶν ἐποχῶν εἶνε ἡ κατὰ τὴν ὕλην ἐξ ἧς

1) Quatrefages ἔνθ' ἀν. σ. 113.

εἶνε κατεσκευασμένα τὰ εὑρισκόμενα ἐργαλεῖα τῆς ἀνθρωπίνης χειρός. Τὸ πρῶτον δύο ἄνδρες ἐπιφανῆ ἐν ταῖς προϊστορικαῖς μελέταις κατέχοντες θέσιν, ὁ Δανὸς Thomsen καὶ ὁ Σουηδὸς Nillson, διέκριναν τὸν λίθινον αἰῶνα ἀπὸ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, παρατηρήσαντες ἐν ταῖς χώραις τοῦ βορρᾶ τάξιν ὅλην τάφων ἐν οἷς εὑρίσκονται μετὰ σκελετῶν καὶ ἀτέχνων ἀγγείων ἐργαλεῖα λίθινα μόνον ἄνευ οὐδενὸς ἴχνους μετάλλου. «Ἐν ἄλλοις »τάφοις εὑρίσκοντο χαλκοτεχνήματα ἔχοντα προφανῶς τὸν αὐτὸν »προορισμὸν καὶ τὰ λίθινα ἐργαλεῖα καὶ ἀντικαταστήσαντα ἐκεῖ»να. Τέλος ἐν ἄλλοις πάλιν τάφοις παρουσιάζεται ὁ σίδηρος ἀνα»παριστῶν τὰ αὐτὰ καὶ ὁ χαλκὸς σχήματα τῶν ἄλλων τάφων, »ὀλίγον μεταπεποιημένα. Καθίσταται λοιπὸν φανερὸν ὅτι οἱ ἄν»θρωποι τοῦ πρώτου εἴδους τῶν τάφων δὲν εἶχον οὐδ' ἐγνώριζον »τὸν χαλκὸν, ἐπειδὴ ἂν εἶχον αὐτὸν θά τον προετίμων τοῦ λίθου »ἐν τῇ χρήσει, οἱ δὲ ἄνθρωποι τοῦ δευτέρου εἴδους τῶν τάφων »δὲν ἐγνώριζον πάλιν τὸν σίδηρον, ἐπειδὴ ἄλλως ἤθελον προτιμή»σει αὐτὸν τοῦ χαλκοῦ.[1]

Ἐντεῦθεν γεννᾶται ὡς ἐξ ἑαυτῆς ἡ διάκρισις εἰς τρεῖς χωριστοὺς αἰῶνας, τὸν τοῦ λίθου, τὸν τοῦ χαλκοῦ, τὸν τοῦ σιδήρου. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ὑπάρχουσιν ἐποχαὶ μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ μὲν τῶν αἰώνων τούτων εἰς τὸν δέ· διὸ εὑρίσκομεν καὶ τάφους ἢ οἰκήσεις ἐν αἷς συνυπάρχουσι μετὰ τῶν λιθίνων ἐργαλείων καί τινα χαλκᾶ ὀλιγοστὰ, ἄλλοτε δὲ μετὰ τῶν χαλκῶν ἐπικρατούντων τινὰ ὀλίγα σιδηρᾶ. Εἰς τὸν Ἄγγλον John Lubbock, ἕνα τῶν τὰ μάλιστα διακριθέντων ἐν τῇ μελέτῃ τῶν προϊστορικῶν χρόνων καὶ τῇ ἐρεύνῃ τῶν ἀρχῶν τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἰδέας τοῦ καλλωπισμοῦ, τῆς ἰδέας τῆς συγγενείας, τῆς θρησκείας, τοῦ νόμου, χρεωστεῖται καὶ ἡ ὑποδιαίρεσις τοῦ πρώτου αἰῶνος εἰς δύο ἐποχάς, τὴν παλαιολιθικὴν καὶ τὴν νεολιθικήν.[2] Καὶ παλαιολιθικὴν μὲν ἐκάλεσε τὴν τῶν χρόνων καθ' οὓς ὁ ἄνθρωπος συνδιαιτώμενος μετὰ τοῦ μαμμοὺθ καὶ τῶν ἄλλων ζῴων

1) Burnouf Memoires sur l' antiquité σ. 13.

2) Ἴδ. τὴν γαλλικὴν ὑπὸ Barbier μετάφρασιν τῆς συγγραφῆς τοῦ Lubbock ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Les origines de la civilisation σ. 515.

ἅτινα κατηριθμήσαμεν ἀνωτέρω μετεχειρίζετο ἀντὶ παντὸς ἐργαλείου λίθους ἀκατεργάστους. Νεολιθικὴ δὲ ὠνομάσθη ἡ ἐποχὴ ἥτις χαρακτηρίζεται διὰ τῆς εὑρέσεως ὅπλων καὶ ἐργαλείων κατεσκευασμένων ἐκ λίθου λελεασμένου, πυρίτου, τραχύτου, ὀψιανοῦ, καὶ διὰ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως μετάλλων, πλὴν τῆς σπανίας ποτὲ χρήσεως τοῦ χρυσοῦ, ὅςτις εὑρίσκετο πιθανῶς ἐν ψήγμασι καὶ δὲν ἀπήτει δυσχερῆ κατεργασίαν. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι κατὰ τοὺς ἄλλους αἰῶνας ἐξηκολούθει ἀκόμη ἀραιὰ ἡ εὕρεσις καὶ χρῆσις τῶν λιθίνων ἐργαλείων, ὡς δὲν ἔπαυσεν ὁλοσχερῶς καὶ ἡ χρῆσις τῶν χαλκῶν ἐν τῷ σιδηρῷ αἰῶνι. Ἔτι ἐν φραγκικοῖς τάφοις τοῦ ε'—ζ' αἰῶνος μ. χ. εὕρηνται μεθ' ὅπλων σιδηρῶν καὶ λαμπρῶν μεταλλίνων κοσμημάτων ἐργαλεῖα ἐκ πυρίτου λίθου, καὶ δὴ ἀτεχνότατα.[1] Ἐν δ' αἰγυπτιακοῖς τάφοις τοῦ γ'. π. χ. αἰῶνος, ὅτε δῆλα δὴ ὁ σίδηρος ἦτο ἤδη ἐν πληρεστάτῃ χρήσει καὶ συνηθέστατος, εὑρίσκομεν καὶ λίθινα ἐργαλεῖα. Πρέπει λοιπὸν νὰ καταβάλληται μεγάλη προσοχὴ περὶ τὸν χρονικὸν προςδιορισμὸν τῶν εὑρισκομένων διαφόρων ἐργαλείων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐπιφέρῃ ἀνατροπὴν τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης διακρίσεως εἰς αἰῶνας.

Μέχρι τοῦδε ὡρίσαμεν διὰ γεωλογικῶν περιόδων καὶ διὰ τῆς τεχνουργίας τῶν διαφόρων ὑλῶν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου ἐν Εὐρώπῃ ἢ μᾶλλον ἐπὶ γῆς, ἐπειδὴ τὰ τεκμήρια περὶ ὧν ὡμιλήσαμεν δὲν περιορίζονται εἰς μόνην τὴν Εὐρώπην, ἀλλ' ἐπεκτείνονται καὶ εἰς τὴν Συρίαν, τὴν Ἰνδικὴν, τὴν Ἰαπωνίαν, τὴν Βρασιλίαν. Ἀλλὰ τίνα ἡλικίαν δι' ἀριθμῶν ὁριζομένην ἔχουσι τέλος πάντων οἱ τρωγλοδύται οὗτοι καὶ λιθοτέχναι, οἱ παλαιότατοι τῶν ἀνθρώπων οὓς ἀπηριθμήσαμεν; Ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν ἔζων συνδιαιτώμενοι μετὰ τῶν ἐκλιπόντων ἐκείνων ζῴων πόσας ἑκατονταετηρίδας ἀπέχει τῆς ἡμετέρας ;

Κατὰ τοὺς μετριωτάτους τῶν γεωλόγων ὑπολογισμοὺς πρόκειται περὶ ἐννέα τοὐλάχιστον ἢ δέκα χιλιετηρίδων πρὸ τῶν ἡμερῶν καθ' ἃς ἡμεῖς ζῶμεν. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι εὑρίσκονται διὰ τῶν ὑπολογισμῶν τῶν γεωλόγων ἐξεταζόντων τὴν γένεσιν τῶν στρω-

---

1) Rud. Virchow Die Urbevölkerung Europas σ 41.

μάτων ἐν οἷς εὑρίσκονται τὰ πρῶτα ἴχνη τῆς ὑπ' ἀνθρώπων κατοικίσεως τῆς γῆς. Ἀπόπειρα ἄλλων ὑπολογισμῶν ἐγένετο ἐν ταῖς λιμναίαις οἰκήσεσι τῆς Ἑλβετίας, ἔνθα τὰ ἐπὶ πάλων ἐκτισμένα οἰκήματα ἢ κεῖνται ὑπὸ παχέα στρώματα ἰλύος ἢ διὰ βαθμιαίων φυσικῶν ἐπιχώσεων τῶν λιμνῶν εὕρηνται νῦν ὑπὸ ξηρὰν ἢ ἔνθα λίθινα ἐργαλεῖα εὑρέθησαν ἐν καθιζήμασι τῶν ὑδάτων.[1] Ἠθέλησαν λοιπὸν ἐξετάζοντες τὴν ἔκτασιν τῶν τοιούτων ἐπιχώσεων ἢ τὸν χρόνον τὸν ἀπαιτουμένον πρὸς σχηματισμὸν αὐτῶν νὰ εὕρωσι τὴν ἡλικίαν τῶν τοιούτων οἰκήσεων. Καὶ δὴ ὑπῆρξαν οἱ ἀποδόντες εἰς αὐτὰς ἡλικίαν πεντακισχιλίων μέχρις ἑπτακισχιλίων ἐτῶν ἀπὸ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὔτε τῆς ἰλύος ἡ συσσώρευσις δύναται νὰ θεωρηθῇ κανονική τις οὐδ' ὁ ὑπολογισμὸς αὐτῆς εἶνε εὐχερής, ἐθεωρήθησαν αἱ τοιαῦται ἀπόπειραι βεβιασμέναι. Γενικωτέρας δ' ἐπιδοκιμασίας ἔτυχεν ἄλλος τις ὑπολογισμὸς ἐν Αἰγύπτῳ. Πρόκειται δ' ἐννοεῖται πάλιν ἐνταῦθα περὶ χρόνων προϊστορικῶν, μὴ ἀναγεγραμμένων ἐν ταῖς δέλτοις τῆς ἱστορίας ἢ τῆς ἀνθρωπίνης μνήμης. Ὁ διακεκριμένος Ἄγγλος γεωλόγος Λεονάρδος Horner κατώρθωσε κατὰ τὰ 1851—1854 νἀποσπάσῃ ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τῆς Αἰγύπτου διὰ τοῦ πεπειραμένου Ἀρμενίου μηχανικοῦ **Hekekyan Bey** χρονολογικὰ μυστήρια περὶ τῶν προϊστορικῶν χρόνων. Τὸ ἔδαφος διετρυπήθη καὶ ἀνεσκάφη κατὰ 96 μέρη ἀπὸ τῶν ὀχθῶν τοῦ Νείλου μέχρις ἀποστάσεως ὀκτὼ ἀγγλικῶν μιλλίων. Εὑρέθησαν δὲ εἰς διάφορον ἑκάστοτε βάθος λείψανα ζῴων οἰκοδιαίτων, πλίνθων καὶ ἀγγείων, ἀλλὰ διὰ τῶν τοιούτων εὑρημάτων δὲν ἦτο πάντοτε δυνατὸς ἀκριβής τις ὑπολογισμὸς, ἐπειδὴ τὰ ἀνασκαπτόμενα στρώματα ἦσαν ἀναμεμιγμένα μετὰ στρωμάτων ἄμμου μεταφερθείσης ὑπὸ τῶν ἀνέμων τῆς ἐρήμου. Ἀσφαλέστερον δ' ἠδυνήθη νὰ προβῇ ὁ **Horner** εἰς τοὺς ὑπολογισμούς του δι' εὑρήματος γενομένου παρὰ τὴν Μέμφιν προσεχέστατα τῷ ἀγάλματι Ῥαμεσσῆ τοῦ Β' (Σεσώτριος). Ἀπὸ βάθους 39 ποδῶν ἀγγλικῶν ἐξήχθη κεράμιον ὄστρακον, ἔργον δηλαδὴ ἀνθρωπίνης ἀγγειοπλαστικῆς. Εἰς τίνα δὲ χρό-

---

(1) Oscar Peschel, Völkerkunde. Leipzig. 1875 σ. 45.

νον ἀνέρχεται ἡ ὕπαρξις τοῦ ἀνθρώπου, κατεργαζομένου μάλιστα ἤδη τὸν πηλὸν, ὑπελογίσθη ὡς ἑξῆς. Τὸ ἄγαλμα τοῦ Ῥαμεσσῆ ἐστήθη περὶ τὸ 1361 π. χ· ἀπὸ δὲ τοῦ χρόνου ἐκείνου ὁ Νεῖλος κατέθηκε περὶ αὐτὸ ἰλὺν 9 ποδῶν καὶ 4 δακτύλων, ἐφ' ἧς ἐπίκειται στρῶμα ἄμμου ἔχον πάχος ὀκτὼ δακτύλων, ὅπερ δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἐν τῷ ὑπολογισμῷ. Ἄρα ἀπὸ τοῦ 1361 π. χ. ἡ χωσματικὴ γῆ ἡ συσσωρευομένη ὑπὸ τοῦ ῥέοντος ποταμοῦ ἔχει κατὰ μέσον ὅρον πάχος 3 1[2 δακτύλων καθ' ἑκάστην ἑκατονταετίαν. Ἵνα λοιπὸν σωρευθῇ ποταμόχωστος γῆ ἔχουσα πάχος 39 ποδῶν. ὁποία ἡ ἐπιτεθειμένη ἄνω τοῦ εὑρεθέντος παρὰ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ῥαμεσσῆ κεραμίου, ἐχρειάσθη νὰ παρέλθωσιν 11646 ἔτη πρὸ Χριστοῦ. Δὲν ἔλειψαν ἐννοεῖται ἀντισχυρισμοὶ πρὸς τὸν τοιοῦτον ὑπολογισμὸν τοῦ **Horner**. Τούτων δὲ ἄλλους μὲν ἀποδεχόμενος, ἄλλους δ' ἀπορρίπτων ὁ Γερμανὸς ἐθνολόγος Peschel[1] καταλήγει εἰς τὸ ἑξῆς συμπέρασμα «παρ' ὅλα ταῦτα τίς θὰ εἶχε τὸ θάρρος νἀμφισβη«τήσῃ ὅτι τὸ ἐν βάθει 39 ποδῶν εὑρεθὲν ἐκεῖνο ὄστρακον δὲν «εἶνε τοὐλάχιστον κατὰ 4000 ἔτη ἀρχαιότερον τοῦ μνημείου τοῦ «μεγάλου Ῥαμεσσῆ;»

Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι καὶ κατὰ τοὺς μετριωτάτους τῶν ὑπολογισμῶν εὑρίσκομεν τὸν ἄνθρωπον ἤδη ὑπάρχοντα καὶ τεχνουργοῦντα καὶ ἔχοντα τὰς ἀρχὰς βίου οὐχὶ ὅλως ἀγροίκου καὶ ἀμόρφωτου πολὺν χρόνον πρὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν παριστάνεται κτισθεὶς ὁ κόσμος κατὰ τὴν συνήθη χρονολογίαν.

Ἀπὸ τῆς πρώτης δὲ ταύτης καταστάσεως ἐν ᾗ εὑρίσκομεν τὸν ἄνθρωπον μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀπαντωμένου καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς παλαιοτάτοις τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ γνωστῶν λαῶν, ἐν Αἰγύπτῳ π.χ. παρῆλθε κατ' ἀνάγκην περίοδος χρόνων μακροτάτη. Καὶ τὴν σήμερον ἔτι, ὅτε αἱ πρόοδοι εἶνε ταχεῖαι, ὅτε ὁ ἄνθρωπος κατέχει ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ φυσικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις μεγίστας, δι' ὧν καταδυναστεύει τῆς φύσεως καὶ μετατρέπει πολλάκις αὐτὴν κατὰ βούλησιν, βλέπομεν ἐν ὁποίᾳ στασιμότητι αἰώνων, ἐν ὁποίᾳ μακρᾷ νυκτὶ βαρβαρότητος ζῶσι λαοὶ ὅλοι τῆς γῆς. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ φαντασθῶμεν ὁπόσον μακρὰ ἀπῃτήθη

(1) Ἔνθ' ἀν. σ. 47.

περίοδος ἐτῶν, ἵνα ὁ ἄνθρωπος καίπερ κατέχων τὰ οἱονεὶ ἐξ ἐνστίκτου παρεχόμενα αὐτῷ μέσα τῆς αὐτοσυντηρησίας καὶ τῆς πρώτης ἀνάγκης ἀνέλθῃ εἰς τὴν βαθμῖδα ἐκείνην τοῦ πολιτισμοῦ, καθ' ἣν οὐχὶ νομαδικῶς ζῶν ἄνευ τῆς ἰδέας τῆς οἰκογενείας, τῆς θρησκείας, τοῦ νόμου εἶνε ἤδη πολίτης μετέχων κράτους τινὸς οἱουδήποτε, ἔχει γνώσεις τῶν τεχνῶν καὶ τοῦ ἐμπορίου, ποιεῖται χρῆσιν τῆς γραφῆς, τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν, εἶνε τέλος τοιοῦτος οἷον ἀπαντῶμεν αὐτὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὅσον ἀρχαίαν καὶ ἂν την ὑποθέσωμεν. Ἡ Αἴγυπτος ἔχει ἐγχωρίους παραδόσεις, καθ' ἃς οἱ Αἰγύπτιοι φανταζόμενοι ἑαυτοὺς ὡς τὸν ἀρχαιότατον τῶν λαῶν, ὑπελόγιζον τὴν ἑαυτῶν ὕπαρξιν δι' ἀριθμῶν οὓς μόλις ἡ παλαιοντολογία παρέχει ἡμῖν· κατὰ δὲ τὰς παρὰ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Διοδώρου ἀναφερομένας γενεαλογίας εἰς 12500 τοὐλάχιστον μέχρι 15500 ἐτῶν πρὸ Χριστοῦ θὰ ἀνηρχόμεθα μέχρις οὗ εὕρωμεν τὸν χρόνον καθ' ὃν πρῶτος ἵδρυσε τὴν αἰγυπτιακὴν μοναρχίαν ὁ Μένης·[1] ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἀποδεχθῶμεν τὰς χρονολογίας ταύτας καὶ τὰς τοῦ Μανέθωνος, ὡς δὲν δυνάμεθα νά τας ἀποδεχθῶμεν, ἡ ἀρχὴ τῆς αἰγυπτιακῆς μοναρχίας ἀνέρχεται κατὰ τοὺς μετριωτάτους ἱστορικοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν νεωτέρων εἰς 3892 ἔτη π. Χ. κατὰ τὸν **Lepsius** ἢ εἰς 3284 κατὰ τὸν **Brugscht**, Καὶ ὅμως ὑπάρχουσι καὶ οἱ δεχόμενοι παλαιοτέραν ἀρχὴν τῆς αἰγυπτιακῆς βασιλείας, ὡς ὁ **Lenormant** ἀναβιβάζων αὐτὴν εἰς 5000 ἔτη καὶ ὁ **Burnouf** εἰς περίπου 6000.[2] Καὶ πλὴν δὲ τούτων πρέπει νὰ δεχθῶμεν μακρὰν σειρὰν μυθολογικῶν χρόνων.

Καθίσταται ἐντεῦθεν φανερὸν ὅτι ἥ τε ὕπαρξις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἱστορικοῦ βίου εἶνε πολὺ παλαιά. Τί δ' ἐγίνετο ἐν Ἑλλάδι καθ' οὓς χρόνους ἔζων τὸν ἁπλοῦν αὐτῶν θηρευτικὸν βίον οἱ τρωγλοδύται τῆς βορειοτέρας Εὐρώπης ἤ, ἂν θέλωμεν νὰ καταβῶμεν αἰῶνας πολλούς, καθ' ἣν ἐποχὴν ἔθαλλεν ἤδη ὁ αἰγυπτιακὸς πολιτισμὸς ὑπὸ τοὺς βασιλεῖς τῆς πρώτης δυναστείας; Ἦτο ἀοίκητος, ἔρημος, ἐπλήρουν αὐτὴν μόνον δάση ὑλομανοῦντα καὶ ζῷα προκατακλυσμιαῖα; Τίς καὶ ὁποία ἡ τύχη

---

1) Duncker Geschichte des Alterthums Δ' ἐκδ. τόμ. Α' σ. 15-16.
2) Mémoires σ. 2.

τῆς ἑλληνικῆς γῆς ἐπὶ αἰῶνας ὅλους προγενεστέρους τῆς ιβ'. πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος τελευτώσης, καθ' ἣν ἡ ἑλληνικὴ χρονολογία τῶν μεταγενεστέρων χρόνων ὥριζε συμβάντα τὸν τρωϊκὸν πόλεμον; Τίνες αἱ ἔρευναι αἱ γενόμεναι περὶ τῶν πρώτων ἀνωνύμων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος πολὺ πρὶν ἀνατείλωσιν ὀνόματα ἐθνικά, πολὺ πρὶν ἴδωμεν αὐτοὺς ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Ἀσιανοὺς καὶ Ἀφρικανούς;

Β'.

Εὑρέθησαν ἐν Ἑλλάδι τὰ ἴχνη τρωγλοδυτῶν; ὑπάρχουσι λείψανα ἀποφαγίων; ἀνεκαλύφθησαν ἴχνη τῆς ὑπάρξεως κατοίκων λιμνοδιαίτων ὡς ἐν Ἑλβετίᾳ; ἔχομεν συλλογὰς ἢ κἂν ἁπλᾶ εὑρήματα ὅπλων καὶ ἐργαλείων τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς; Ἡ ἐγχώριος ἐπιστήμη ἐλάχιστα ἠσχολήθη περὶ ταῦτα τὰ ζητήματα. Κατὰ δὲ τὰς μέχρι τοῦδε ἐρεύνας ἀπολελιθωμένα ὀστᾶ ἀνθρώπων δὲν εὑρέθησαν. Ἐν ἔτει 1836 ἐγένετο παρὰ τὸ Πικέρμι τῆς Ἀττικῆς ὀλίγα λεπτὰ μακρὰν τῆς παλαιᾶς μονῆς Νταου-Μεντέλη κατὰ τὸ Πεντελικὸν σπουδαιότατον εὕρημα ἀπολελιθωμένων ὀστῶν ζῴων, ὧν συλλογὴ ἀπόκειται ἐν τῷ φυσιογραφικῷ μουσείῳ, καὶ περὶ ὧν ἰδίαν, ὡς γνωστόν, συγγραφὴν ἐδημοσίευσεν ὁ Γάλλος Gaudry.[1] Μεταξὺ τῶν ἐκλιπόντων ζῴων ἀνεγνωρίσθησαν ὁ **Mesopithecus Pentelici**, ὁ ῥινόκερως, ἡ καμηλοπάρδαλις, τὸ ἐκλιπὸν εἶδος ἵππου **hipparion**, μηρυκαστικόν τι μέγιστον ζῷον τὸ κληθὲν **Helladotherium**, πλῆθος ἀνθιλλόπων παντὸς εἴδους, δύο εἴδη μαστοδόντων, γιγάντειόν τι νωδὸν ζῶον τὸ **Amylotherium**, εἷς **Sus erymantheus**, ὃν δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν μετὰ τοῦ ἐκ τῆς μυθολογίας γνωστοῦ, οὗ οἱ ὀδόντες διαφέρουσιν, ὡς βλέπομεν ἐκ τῶν ἐπὶ ἀρχαίων μνημείων σωζομένων παραστάσεων, ἀπὸ τοῦ ἀπολελιθωμένου κάπρου τοῦ Πικερμίου, τέλος δὲ τὰ μέλη τοῦ **Dinotherium**· λείπει δὲ ὁ ἐλέφας, ὅςτις καὶ ἀνήκει εἰς νεωτέραν γεωλογικὴν ἐποχήν. Ἐν τῇ πλουσιωτάτῃ ταύτῃ κοίτῃ ἀπολελιθωμένων ὀστῶν, μιᾷ τῶν ἐπισημοτάτων ἐν τῇ προκατακλυσμιαίᾳ ζῳολογίᾳ, δὲν εὑρέθησαν ὀστᾶ ἀνθρώπινα.

---

1) Animaux fossiles et géologie de l' Attique.

Καὶ ἐνόμισαν μέν τινες ὅτι ἀνεῦρον καὶ ἐν τῇ πικερμικῇ κοίτῃ ἴχνη τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦτο ἐν τῇ μειοκαινῇ λεγομένῃ ἐποχῇ, εἰς ἣν ἀνέρχονται τὰ ἐν Πικερμίῳ εὑρεθέντα ὀστᾶ ζῴων, ἀλλ' ἡ γνώμη αὐτῶν αὕτη δὲν ἐγένετο ἀποδεκτή. Οὕτως ἐν ἔτει 1872 ὁ **Von Dücker** ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸ ἐν Βρυξέλλαις διεθνὲς συνέδριον τῆς προϊστορικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ ἀρχαιολογίας τὴν γνώμην αὐτοῦ, καθ' ἣν ἡ ἐν Πικερμίῳ εὕρεσις τεθραυσμένων ὀστῶν ζῴων ἐνδεικνύει τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅςτις, ὡς καταφαίνεται ἐξ ἄλλων προϊστορικῶν εὑρημάτων, συνείθιζε νὰ θραύῃ χάριν τροφῆς ἐκεῖνα τῶν ὀστῶν τῶν ζῴων ὅσα περιεῖχον μυελὸν ἢ χυμόν τινα οἱονδήποτε. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὐτοῦ αὕτη δὲν ἐγένετο δεκτή, ἐπικρατησάσης τῆς παρατηρήσεως τῶν ἐξετασάντων μετὰ προσοχῆς τὸ στρῶμα τῶν ἀπολιθωμάτων τοῦ Πικερμίου, οἵτινες ἀπεφήναντο ὅτι τὰ θραύσματα τῶν ὀστῶν εἶνε ὅλως τυχαῖα καὶ δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς προερχόμενα ἀπὸ χειρὸς ἀνθρώπων.[1]

Ἐν δ' ἔτει 1881 ἐγένετο παρ' ἡμῖν λόγος περὶ εὑρέσεως ἀπολελιθωμένων ὀστῶν ἀνθρώπων ἐν Δήλεσι καὶ ἐν Χαλκίδι, καὶ ἱκανὸς ἐγένετο τότε λόγος ἐν ταῖς ἐφημερίσι περὶ τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης· ἀλλὰ ταχέως ἐγνώσθη ὅτι ἦσαν ἄνθρακες ὁ θησαυρός.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν καὶ μετὰ τὰ διαθρυληθέντα ἐκεῖνα εὑρήματα ὀστῶν προϊστορικῶν ἀνθρώπων ἐν Ἑλλάδι, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔχομεν εὕρει τὸν τρωγλοδύτην. Ἀλλ' οὐχ ἧττον διεσώζετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἡ ἀνάμνησις τῶν παλαιοτάτων τούτων κατοίκων. Ὁ Αἰσχύλος ποιεῖ τὸν Προμηθέα λέγοντα περὶ τῶν νηπίων ἀνθρώπων τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος τάδε·

. . . . . κοὔτε πλινθυφεῖς
δόμους προσείλους ἦσαν, οὐ ξυλουργίαν,
κατώρυχες δ' ἔναιον, ὥστ' ἀήσυροι
μύρμηκες, ἄντρων ἐν μυχοῖς ἀνηλίοις.[2]

---

(1) Gabriel de Mortillet. Le préhistorique. Paris. 1883. σ. 65.
2) Προμηθ. δεσμ. στ. 452-455.

Καὶ ὁ Ὅμηρος δ' ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν Κυκλώπων φαίνεται διασώζων ἀνάμνησιν τῆς ἐν ἄντροις διαίτης λέγων·

ἀλλ' οἵ γ' ὑψηλῶν ὀρέων ναίουσι κάρηνα
ἐν σπέσσι γλαφυροῖσι.[1]

Ὁ δὲ Παυσανίας ἀναφέρει περὶ τοῦ Πελασγοῦ, ὅτι βασιλεύσας τῶν Ἀρκάδων «τοῦτο μὲν ποιήσασθαι καλύβας ἐπενόησεν, ὡς μὴ »ῥιγοῦν τε καὶ ὕεσθαι τοὺς ἀνθρώπους, μηδὲ ὑπὸ τοῦ καύματος »ταλαιπωρεῖν· τοῦτο δὲ τοὺς χιτῶνας τοὺς ἐκ τῶν δερμάτων τῶν »ὑῶν, οἷς καὶ νῦν περί τε Εὔβοιαν ἔτι χρῶνται καὶ ἐν τῇ Φωκίδι »ὁπόσοι βίου σπανίζουσιν, οὗτός ἐστιν ὁ ἐξευρών».[2]

Ἀλλ' εὑρέθη ἴσως ὁ λιμνοδίαιτος ἐν Ἑλλάδι κάτοικος, εἰ καὶ ὑπάρχουσιν ἐν ἡμῖν λίμναι ἱκανῆς ἐκτάσεως; Πρῶτος καθ' ὅσον γνωρίζω ὁ Φίνλαϋ ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν ὅτι πρέπει νὰ ἐρευνηθῶσιν ὑπὸ τοιαύτην ἔποψιν καὶ αἱ ἑλληνικαὶ λίμναι, ἀφ' οὗ προφανὲς καθίσταται ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἑλβετικῶν λιμνῶν ὅτι ἐπὶ μακρὰν περίοδον αἰώνων ἡ ἐν λίμναις οἴκησις ἦτο ἀρεστὴ καὶ ηὐδοκίμει ἕνεκα τῆς ἀσφαλείας ἣν παρεῖχεν εἰς τοὺς ἐν μέσῳ μυρίων κινδύνων κατεργαζομένους τὴν γῆν παναρχαίους κατοίκους τῶν ἑλβετικῶν δασῶν. Καὶ δὲν εἶχεν ἄδικον, ἐπειδὴ ἤδη οἱ ἀρχαῖοι ἀναφέρουσι τοιαύτας λιμναίας οἰκήσεις οὐχὶ μὲν ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι, ἀλλ' ἐν χώραις ἐγγύτατα αὐτῆς κειμέναις, ὧν οἱ κάτοικοι, τοὐλάχιστον ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις, εὑρίσκοντο μετὰ τῶν τὴν Ἑλλάδα οἰκούντων ἐν ποικίλῃ ἐπικοινωνίᾳ. Ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται τὰ ἑξῆς περὶ τῶν παρὰ τὸ Πάγγαιον ὄρος λιμναίων οἰκήσεων τῶν Παιόνων κατὰ τὴν Πρασιάδα λίμνην· «Ἐπειρήθη δὲ καὶ τοὺς ἐν τῇ »λίμνῃ κατοικημένους ἐξαιρέειν ὧδε· ἰκρία ἐπὶ σταυρῶν ὑψηλῶν »ἐζευγμένα ἐν μέσῃ ἕστηκε τῇ λίμνῃ, ἔσοδον ἐκ τῆς ἠπείρου στει»νὴν ἔχοντα μιῇ γεφύρῃ· τοὺς δὲ σταυροὺς τοὺς ὑπεστεῶτας τοῖσι »ἰκρίοισι τὸ μέν κου ἀρχαῖον ἔστησαν κοινῇ πάντες οἱ πολιῆται, »μετὰ δὲ νόμῳ χρεόμενοι ἱστᾶσι τοιῷδε· κομίζοντες ἐξ οὔρεος τῷ »οὔνομά ἐστι Ὄρβηλος, κατὰ γυναῖκα ἑκάστην ὁ γαμέων τρεῖς »σταυροὺς ὑπίστησι· ἄγεται δὲ ἕκαστος συχνὰς γυναῖκας. Οἰκεῦσι

1) Ὀδυσσείας Ι, στ. 113-114.
2) Ἀρκαδικῶν Ι, 2

»δὲ τοιοῦτον τρόπον, κρατέων ἕκαστος ἐπὶ τῶν ἰκρίων καλύβης τε »ἐν ᾗ διαιτᾶται καὶ θύρης καταπακτῆς διὰ τῶν ἰκρίων κάτω φε»ρούσης εἰς τὴν λίμνην. Τὰ δὲ νήπια παιδία δέουσι τοῦ ποδὸς »σπάρτῳ, μὴ κατακυλισθῇ δειμαίνοντες. Τοῖσι δὲ ἵπποισι καὶ »τοῖσι ὑποζυγίοισι παρέχουσι χόρτον ἰχθῦς. Τῶν δὲ πλῆθός ἐστι »τοσοῦτο, ὥστε ὅταν τὴν θύρην τὴν καταπακτὴν ἀνακλίνῃ κατίει »σχοίνῳ σπυρίδα κεινὴν ἐς τὴν λίμνην καὶ πολλόν τινα χρόνον ἐν»ισχὼν ἀνασπᾷ πλήρεα ἰχθύων».

Τοσοῦτον δὲ δυσάλωτος ἀπέβαινεν ἡ τοιαύτη λιμναία πολιτεία, ὥςτε αὐτὸς ὁ Μεγάβαζος, ὁ στρατηγὸς τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Δαρείου, δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑποτάξῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τούς ἐν τῇ λίμνῃ κατῳκημένους τούτους Παίονας. Καὶ τῆς μὲν λίμνης ταύτης, ἐπὶ μακρὸν συγχεομένης ὑπὸ τῶν γεωγράφων μετὰ τῆς Κερκινίτιδος τῶν ἀρχαίων, ὡρίσθη ἡ θέσις ἐπ' ἐσχάτων διὰ τῶν ἐπιτοπίων μελετῶν Ῥώσων καὶ Αὐστριακῶν μηχανικῶν.[1] Ὁ δὲ Γάλλος περιηγητὴς Deville ἔν τινι ὑπομνήματι αὐτοῦ περὶ Θρᾴκης ὑποβληθέντι εἰς τὴν ἐν Παρισίοις ἀκαδήμειαν τῶν Ἐπιγραφῶν καὶ Γραμμάτων, ἐβεβαίου ὅτι ἀνεῦρεν ἔν τε τῇ Θρᾴκῃ συχνὰ λείψανα λιμναίων οἰκήσεων,[2] ὡς δὲ φαίνεται, καὶ ἐν τῇ Πρασιάδι.[3]

Καὶ ἄλλος δὲ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ὁ Ἱπποκράτης, περιγράφων τὴν δίαιταν τῶν κατοικούντων παρὰ τὸν ἐν Κολχίδι ποταμὸν Φᾶσιν, διηγεῖται ὅτι «ἥ τε δίαιτα τοῖσι ἀνθρώποισι ἐν «τοῖσι ἕλεσί ἐστι, τά τε οἰκήματα ξύλινα καὶ καλάμινα ἐν τοῖσι «ὕδασι μεμηχανημένα. ὀλίγῃ τε χρέονται τῇ βαδίσι, κατὰ τὴν «πόλιν καὶ τὸ ἐμπόριον, ἀλλὰ μουνοξύλοισι διαπλείουσι ἄνω καὶ «κάτω· διώρυγες γὰρ πουλλαί εἰσι.»[4]

Περίεργον δ' εἶνε ὅτι κατὰ τὰς παρατηρήσεις τῶν νεωτέρων

---

(1) Kiepert. Lehrbuch der alten Geographie § 281 σημ. 2.

(2) Dumont ἐν τῇ Revue Archéologique τοῦ 1867, τόμ. 16, σ. 359.

(3) Rud Virchow Ueber Hünengräber nnd Pfahlbauten. Berlin. 1866 σ. 29.

(4) Περὶ ἀέρων καὶ ὑδάτων § 83 ἐκδ. Κοραῆ, τόμ. Α'. σ. 75.

περιηγητῶν οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν ἐκείνων οἰκοδομοῦσι καὶ μέχρι τῆς σήμερον κατὰ τρόπον ἀνάλογον.[1]

Ἐν δὲ ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις τοιαῦται οἰκήσεις δὲν εὑρέθησαν ἀκόμη, ἀλλὰ τίς εἶδε τίνα λείψανα κρύπτουσιν ἐν τοῖς πυθμέσιν αὐτῶν αἱ λίμναι τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, κυριώτατα δὲ πασῶν ἡ Κωπαΐς. Πείθει δὲ περὶ τῆς πιθανότητος τῶν τοιούτων λιμναίων οἰκήσεων κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡ ἐκ τῶν παρατηρουμένων κατὰ τοὺς σημερινοὺς χρόνους ἀναλογία. Ἐν τῇ λίμνῃ τοῦ Μεσολογγίου εἶνε ἱδρυμένη ὁλόκληρος λιμναία πολιτεία ἐκ καλυβῶν ἱδρυμένων ἐπὶ πασσάλων, ἃς καλοῦσι πηλάδας οἱ ἐνοικοῦντες ἁλιεῖς· ἡ δὲ συγκοινωνία γίνεται διὰ μονοξύλων. Ὁ δ' ἐπ' ἐσχάτων θανὼν ἄλλοτε διευθυντὴς τῆς ἐνταῦθα γαλλικῆς σχολῆς Dumont ἀναφέρει ὅτι περιοδεύων κατὰ τὸ θέρος τὴν Θεσσαλίαν εἶδε κατὰ τὴν λίμνην Βοιβηΐδα, τὴν νῦν καλουμένην Κάρλα, οἰκήσεις ἐκτισμένας ἐπὶ πασσάλων, εἰς ἃς ἀπεσύροντο τὴν ἑσπέραν οἱ ποιμένες εὑρίσκοντες διὰ τούτου τοῦ τρόπου τὴν ἀποφυγὴν τῶν ἐκ τῶν ἑλωδῶν μιασμάτων γεννωμένων πυρετῶν[2]. Ἐκ δέ τινος παρ' ἐμοῦ δημοσιευθέντος χρυσοβούλλου Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου καταφαίνεται ὅτι μία τῶν ἄλλων μικροτέρων θεσσαλικῶν λιμνῶν, ἡ ἀρχαία Ἀσκουρὶς, νῦν λίμνη τοῦ Ἐζεροῦ, ἦτο πλωτὴ δι' ἁλιευτικῶν λέμβων, τοῦθ' ὅπερ ἀναμιμνήσκει ἡμῖν τὰ μονόξυλα τῶν παρὰ τὸν Φᾶσιν Κόλχων.[3] Ὁ δὲ Φίνλαϋ εἶχεν ἐν τῇ κατοχῇ αὐτοῦ δύο μικρὰ λίθινα ἐργαλεῖα εὑρεθέντα ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας καὶ προκαλοῦντα τὴν εἰκασίαν ὅτι τὰ λιμναῖα οἰκήματα εἰς ὧν τοὺς κατοίκους ἀνῆκον τὰ ἐργαλεῖα ταῦτα ὑπῆρχον ἐν τῇ Κωπαΐδι. Ἐντεῦθεν δ' ἀφωρμᾶτο εἰς τὰς ἑξῆς παρατηρήσεις· «Αἱ «ἕτεραι λίμναι τῆς Βοιωτίας, Ὑλικὴ (Λιβάδι) καὶ Παραλίμνη, «ἡ μεγάλη αἰτωλικὴ λίμνη Τριχωνὶς μετὰ τῶν συνεχομένων αὐτῇ «ὑδάτων τῆς Ὑρίας, αἱ λίμναι τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τὰ τέλματα

(1) Rud. Virchow ἔνθ' ἀν. σ. 30.

2) Revue Archéologique τοῦ 1867 τόμ. 16, σ. 144.

3) Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος τόμ. Α'. σ. 118.

«τὰ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελῴου καὶ Εὐήνου, ἅπασαι πρέ-
«πει νὰ ἐξετασθῶσι μετὰ προσοχῆς ὑπὸ πεπειραμένων παρατη-
«ρητῶν. Προςέτι καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἡ λίμνη Στυμφαλὶς
«καὶ Φενεὸς μετὰ τῶν μυθολογικῶν αὐτῶν ἀναμνήσεων, αἵτινες
«ἀνέρχονται εἰς προϊστορικήν τινα ἐποχὴν, ἡ λίμνη Ὀρχομενὸς,
«τὰ περὶ τὴν Μαντίνειαν ἕλη, αἱ παρὰ τὴν Τεγέαν δύο λίμναι
«καὶ τὰ ἐν Πύλῳ καὶ κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ Εὐ-
«ρώτα ἕλη, ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν ἄλλα τινὰ μέρη, ἅπαντα παρέ-
«χουσιν ὕλην πρὸς προσεκτικὴν ἔρευναν.»[1] Ἀξία λοιπὸν μνείας εἶνε ἡ ὑπὸ τοῦ νομομηχανικοῦ κ. Ν. Σολωμοῦ κατὰ τὴν ἐκβάθυνσιν τῆς ναυπλιακῆς ἀκτῆς πρὸς τὸν παρὰ τὸ ὁπλοστάσιον μυχὸν εὕρεσις ἰχνῶν παλαιοτάτης ἀγγειοπλαστικῆς καὶ ἡ ἐκ βάθους 2,50μ κάτωθεν τοῦ προςχωθέντος πυθμένος τῆς παραλίας ἔκχωσις ἀτέχνου ἀγγείου τῶν προϊστορικῶν χρόνων, κατειργασμένου ἄνευ τῆς συνεργίας τοῦ τροχοῦ ἀλλὰ διὰ τῶν δακτύλων, ὧν τύποι σώζονται ἔτι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ. Τὰ λείψανα ταῦτα ἀνέρχονται κατὰ τὸν κ. Σολωμὸν εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἡ Πελοπόννησος κατῳκεῖτο κατὰ Θουκυδίδην[2] ὑπὸ τῶν ἀπόρων ἀνθρώπων τῶν πρὸ τοῦ Πέλοπος. Εἰκάζει δὲ ὅτι οἱ πρῶτοι οὗτοι κάτοικοι τῆς Ἀργολίδος ᾤκουν ἐπὶ πάλων κατὰ τὸν μυχὸν τὸν μεταξὺ τῶν βράχων Ναυπλίας καὶ Τίρυνθος, ὅςτις διὰ τῶν αἰώνων προςεχώθη ὑπὸ τῆς ἄμμου τῆς παραφερομένης ὑπὸ τῶν ποταμῶν Ἰνάχου καὶ Χαράδρου.[3] Τοιαύτη ἡ ἐν Ναυπλίῳ ἀνακάλυψις. Ἡ δὲ ἀρξαμένη ἀποξήρανσις τῆς Κωπαΐδος πολλὰ δύναται νἀποκαλύψῃ ὑπὸ ἀρχαιολογικὴν ἔποψιν, πρῶτον μὲν τὴν σοφὴν τῶν ἀρχαίων βερέθρων ἢ καταβοθρῶν τεχνικὴν κατεργασίαν τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸ ἔθνος τῶν Μινυῶν, δεύτερον δ' οὐκ ἀπιθάνως τὰ ἐρείπια τῶν βοιωτικῶν πόλεων αἵτινες λέγονται ἀφανισθεῖσαι, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἐλευσῖνος·[4]

1) Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐν Ἐλβετίᾳ καὶ Ἑλλάδι προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας ὑπὸ Γεωργίου Φίνλαϋ. Ἐν Ἀθήναις. 1869 σ. 19.

2) Θουκυδ. Ι, 8.

3) Ν. Σολωμοῦ Προϊστορικὸν ἀγγεῖον εὑρεθὲν ἐν Ναυπλίῳ ἐν Παρνασσοῦ τόμ. Ζ'. σ. 82 κ. ἑ.

4) Ὁ Πιττάκης σταλεὶς τῷ 1842 εἰς ἐξέτασιν τῆς Κωπαΐδος διετείνετο ὅτι εἶδεν ἐν τῷ βάθει ἐρείπια ἀρχαίας πόλεως.

τίς οἶδε δ' ἂν τρίτον δὲν ἐπιφυλάσσεται ἡ ἀνακάλυψις λιμναίων οἰκήσεων ἐν αὐτῇ.

Λείψανα δὲ ἀποφαγίων ἤτοι Kjökkenmöddinger ἐπ' ἴσης δὲν εὑρέθησαν ἐν Ἑλλάδι. Ἐκλήθησαν δὲ Kjökkenmöddinger δανιστὶ, καὶ εἶνε γνωστὰ ὑπὸ τοῦτο τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, τὰ λείψανα τῆς προχείρου τροφῆς κυρίως τῶν κατοίκων τῶν δανικῶν χωρῶν, εὑρισκόμενα ἐν σωροῖς κατὰ τὰς ἀκτάς. Ἐν τούτοις εὑρέθησαν ἐκτὸς τῶν ὀστράκων τῶν ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους ἐσθιομένων εἰδῶν θαλασσίων κογχυλίων καὶ ὀστρέων ἐργαλεῖα λίθινα κυρίως μὲν τῆς παλαιολιθικῆς, ἀλλὰ καί τινα τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, κεράμια πηλίνων ἀγγείων, λείψανα τοῦ κυνὸς ὡς κατοικιδίου ζῴου, ἀλλ' οὐχὶ καὶ λείψανα ζῴων προκατακλυσμιαίων, τοῦθ' ὅπερ δεικνύει κατὰ προσέγγισιν τὴν ἐποχὴν εἰς ἣν ἀνέρχονται τὰ λείψανα ταῦτα τῆς τροφῆς τῶν παναρχαίων ἐκείνων κογχυλιοφάγων.[1] Τοιούτων λοιπὸν ἀποφαγίων σωροὶ δὲν εὑρέθησαν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, εἴτε τοὐλάχιστον δὲν ἔγεινε λόγος περὶ τοιούτων. Πρό τινων μόνον ἐτῶν ἠκούσθη ὅτι ξένος τις ἐρευνητὴς ἀνεῦρε τοιαῦτα ἀποτραγήματα οἷα τὰ τῆς Δανίας ἐν τῇ ἀκτῇ νήσου τινὸς τῶν τῆς Ἀττικῆς, ἀλλὰ δὲν ἔγεινε μακρότερος περὶ τούτου λόγος, τοῦ πρώτου εὑρόντος παραιτησαμένου, ὡς φαίνεται, τὴν ἔκθεσιν καὶ ὑποστήριξιν τῆς ἰδέας του ταύτης.

Ἀλλ' οὐδὲν ἴχνος λοιπὸν προϊστορικῶν λειψάνων εὑρέθη ἐν Ἑλλάδι; Πρῶτος ὁ Dodwell κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ τοῦ σωροῦ χώματος τοῦ ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Μαραθῶνος εὗρεν οἰστοὺς ἐκ μέλανος πυρίτου.[2] Ὀλίγον δὲ κατόπιν ὁ Gell ποιεῖται μνείαν ὁμοίων τεμαχίων ἐκ πυρίτου εὑρισκομένων κατὰ τὴν σχιστὴν λεγομένην ὁδόν.[3] Ἀλλ' οἱ δύο οὗτοι πρῶτοι ἐρευνηταὶ οἱ παρατηρήσαντες τὰς λιθίνας ἀκωκάς ἀπέδωκαν

---

1) Peschel Völkerkunde σ. 44 καὶ 164.

2) A classical and topographical tour through Greece Τόμ. Β'. σ. 159.

3) Itinerary of Greece σ. 166.

αὐτὰς εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Ὁ δὲ Leake[1] ἀποδεχόμενος τὴν αὐτὴν γνώμην ὑπεμνήσθη τοῦ Ἡροδότου ἱστοροῦντος ὅτι τινὲς τῶν βαρβάρων τῶν ἀκολουθούντων τῷ περσικῷ στρατῷ ἔφερον λιθίνους οϊστούς. Ἀλλὰ κατὰ τῆς γνώμης τούτων ἀντέστη ὁ Φίνλαϋ, ἀναφερόμενος εἰς τὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος εὑρισκόμενα λίθινα ὅπλα.[2]

Ταύτην δὲ τὴν εἰκασίαν καὶ ἄλλοι ἐξέφρασαν στηριζόμενοι τὸ μὲν εἰς τὴν διαφορὰν τοῦ σχήματος τῶν μαραθωνικῶν λιθίνων εὑρημάτων ἀπὸ τῶν γνωστῶν, ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ βαταβικοῦ Λουγδούνου ἀποκειμένων, ἀκίδων ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ Νείλου, τὸ δὲ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὅμοια μὲν τοῖς μαραθωνικοῖς εὑρίσκονται εἰς χώρας εἰς ἃς οὐδέποτε μετέβησαν Πέρσαι, δὲν εὑρέθησαν δ' ὅμως τοιαῦτα οὔτε ἐν Θερμοπύλαις οὔτε ἐν Πλαταιαῖς.[3] Κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐξητάσθη καὶ πάλιν τὸ ζήτημα. Καὶ ὁ μὲν Φραγκῖσκος Lenormant, καταδείξας τὴν σπανιότητα τοῦ μέλανος πυρίτου ἐν Ἑλλάδι, ἐπειράθη νὰ ἀνεύρῃ ἐν τῷ ἰδιάζοντι σχήματι τῶν μαραθωνικῶν ἀκίδων τὰ στοιχεῖα τῆς περιγραφῆς τῶν αἰθιοπικῶν, οἵας περιγράφει αὐτὰς ὁ Ἡρόδοτος,[4] λέγων ὅτι οἱ Αἰθίοπες ἔφερον «καλαμίνους οϊστοὺς σμικρούς, ἀντὶ δὲ σιδήρου ἐπῆν «λίθος ὀξὺς πεποιημένος, τῷ καὶ τὰς σφρηγῖδας γλύφουσι.» Καὶ ἀναφέρονται μὲν ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ οἱ Αἰθίοπες ὡς ἀκολουθοῦντες τῷ στρατῷ τοῦ Ξέρξου, ἀλλ' ὁ Γάλλος λόγιος οὐδαμῶς διστάζει νὰ φαντασθῇ τοιούτους συστρατευομένους καὶ πρότερον τῷ Δάτι καὶ Ἀρταφέρνει.[5] Ἀφ' ἑτέρου δ' ἕτερος Γάλλος, ὁ Ἀλέξανδρος Bertrand, εὑρίσκων ἐν τοῖς λιθίνοις ὅπλοις τοῦ Μαραθῶνος

---

1) Travels in Northern Greece Τόμ. Β'. σ. 431. - Demi of Attica ἐκδ. Β'. σ. 100.

2) Ἔνθ' ἀν. σ. 7 κ. ἑ.

3) Leeman Description des monuments égyptiens du musée de Leyde. 1840 σ. 101 ἀρ. 18.

4) Lenormant Les armes de pierre de Marathon ἐν τῇ Revue Archéologique τοῦ 1867 τόμ. 15, σ. 145 - 148.

5) Isambert Itinéraire de l' Orient. Première partie. Grèce et Turquie d' Europe. σ 116.

ὁμοιότητα πρὸς τύπον ἔχοντα μεγάλην διάδοσιν ἐν ὅλῃ τῇ Εὐρώπῃ, ἀποφαίνεται ὅτι ταῦτα ἀνέρχονται εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχήν. Ἀλλὰ καὶ αἱ νεώταται κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους ὑπὸ τοῦ κ. **Schliemann** γενόμεναι ἀνασκαφαὶ τοῦ σωροῦ τούτου φαίνονται ἐπιβεβαιοῦσαι ὅτι ἀνέρχεται εἰς προϊστορικοὺς χρόνους.

Ἀλλ' οἱαδήποτε καὶ ἂν ἰσχύσῃ γνώμη περὶ τῶν μαραθωνικῶν ἀκίδων, εὑρίσκονται πλὴν αὐτῶν, ὡς εἴπομεν ἤδη, λίθινα ὅπλα καὶ ἐργαλεῖα ἐν διαφόροις χώραις τῆς Ἑλλάδος. Ἤδη τῷ 1836 ὁ Φίνλαϋ, ὅςτις ἐν τοῖς πρώτοις ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν συλλογὴν καὶ μελέτην τῶν τοιούτων, ὑπέβαλε τῇ 1 Δεκεμβρίου τοῦ 1836 εἴς τινα συνεδρίαν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑταιρίας τῆς Φυσικῆς Ἱστορίας δείγματα ὅπλων κατειργασμένων ἐξ ὀψιανοῦ λίθου καὶ συνειλεγμένων οὐ μόνον ἐν Μαραθῶνι, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀττικῆς, ἤτοι ἐκ Λιοσίων, τοῦ Κακοσάλεσι καὶ τοῦ παρὰ τοὺς Τράχωνας Ἁγίου Κοσμᾶ.[1] Ἔκτοτε δ' αἱ ἔρευναι πρὸς εὕρεσιν τοιούτων λίθων ἐπολλαπλασιάσθησαν οὕτως ὥςτε ἐν ἔτει 1867 ἠδύνατο νὰ γίνηται λόγος περὶ τεσσάρων τοιούτων συλλογῶν, ἐν αἷς ἡ τοῦ Φίνλαϋ [2] καὶ ἡ τοῦ ἐν Ἀθήναις φυσιογραφικοῦ μουσείου.[3]

Οἱ τόποι τῆς εὑρέσεως τῶν τοιούτων λίθων εἶνε ἡ Ἀττική, ἡ Εὔβοια, ὁ Ὀρχομενὸς καὶ ἡ λοιπὴ Βοιωτία, ἡ Ἴος, ἡ Μῆλος,[4] ἡ Μεγαρίς, ἡ Κορινθία, ἡ Ἀρκαδία, ἡ Λακωνία, ἡ Ἀχαΐα.[5] Οἱ δὲ λίθοι ἐξ ὧν τὰ ὅπλα ταῦτα εἶνε κατεσκευασμένα εἶνε ὁ διορίτης, ὁ ὀφίτης, ὁ γρανίτης, ὁ πορφυρίτης, ὁ βασάλτης, ὁ ὀψιανὸς καὶ ὁ πυρίτης.[6] Ἀξιοσημείωτος δ' εἶνε ἡ ἐν τῇ νήσῳ Ἴῳ εὕρεσις λιθίνου

---

1) Φίνλαϋ ἔνθ' ἀν. σ. 16.

2) Ἴδε κατάλογον ταύτης μετ' εἰκόνων ἐν παραρτήματι τῆς ἄνω μνημονευθείσης συγγραφῆς αὐτοῦ.

3) Dumont ἐν Revue Archéologique τόμ. 16 σ. 356.

4) Φίνλαϋ ἔνθ' ἀν. — Dumont ἔνθ' ἀν. σ 356-357.

5) Lenormant ἐν τῇ Revue Archéologique τοῦ 1867 τόμ. 15 σ. 15 - 18.

6) Ἴδ. τὴν περιγραφὴν καὶ τὰ ἀπεικονίσματα ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς συλλογῆς τοῦ Φίνλαϋ. — Dumont ἐν τῇ Revue Archéologique τοῦ 1867

πυρῆνος (nucleus) ἐξ ὀψιανοῦ, διασώζοντος τὰ ἴχνη τῆς ἐξ αὐτοῦ ἐκκοπῆς διαφόρων λιθίνων ἐργαλείων.[1] Τὰ δὲ συνηθέστερον ἐν Ἑλλάδι εὑρισκόμενα λίθινα ὅπλα εἶνε μικρὰ τεμάχια λίθων ἀποληγόντων εἰς ὀξὺ, ὁμοίων πρὸς ἀκωκὰς βελῶν, μαχαιρίδια, σμίλαι, σπανιώτεροι δὲ εἶνε οἱ πελέκεις καὶ αἱ σφῦραι. Τὰ πλεῖστα δ' αὐτῶν εἶνε λεῖα, παρέχοντα προφανῆ τὴν ὑπ' ἀνθρωπίνης χειρὸς κατεργασίαν, διὸ καὶ ἐθεωρήθησαν λείψανα τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς· ἐλάχιστα δ' εὑρέθησαν τἀνερχόμενα εἰς τοὺς παλαιολιθικοὺς χρόνους[2]. Παρετηρήθη δὲ ὅτι συνήθως τὰ ὅπλα ταῦτα εἶνε κατεσκευασμένα ἐκ λίθων μὴ ὑπαρχόντων ἐν τοῖς τόποις ἐν οἷς εὑρίσκονται.[3] Ἰδίως δὲ πολλὰ τῶν τῆς Ἀττικῆς φαίνονται κατειργασμένα ἐκ λίθων ἀπαντώντων ἐν Μήλῳ καὶ Θήρᾳ.[4]

Ἡ ὕπαρξις τῶν τοιούτων λίθων, εὑρισκομένων κατὰ τὴν παρατήρησιν τῶν συλλογέων συνήθως ἐν ἀκρωρείαις καὶ ἐν φάραγξι, δὲν ἔμεινεν ἀπαρατήρητος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅστις καλεῖ αὐτοὺς διὰ τοῦ γενικοῦ ὀνόματος ἀστροπελέκια ἢ ἀστροπέλεκα, οὗ γίνεται χρῆσις ἐνίοτε καὶ πρὸς δήλωσιν τῶν οὐρανοπετῶν λίθων ἢ ἀερολίθων. Προσάπτει δ' αὐτοῖς ὁ λαὸς θεραπευτικὰς ἢ ἄλλας γοητευτικὰς ἰδιότητας, διασώσας πιθανῶς ἐν τούτῳ τὴν παράδοσιν τῆς ἀρχαιότητος, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ δύο τοιούτων λιθίνων πελέκεων, ὧν ὁ μὲν εὑρεθεὶς ἐν Ἀργολίδι ἀπόκειται ἐν ταῖς συλλογαῖς τοῦ ἐνταῦθα ἀρχαιολογικοῦ μουσείου, ὁ δ' ἐν τῷ βρεττανικῷ μουσείῳ· ἀμφότεροι οὗτοι φέρουσιν ἐπιγεγραμμένα μαγικὰ σημεῖα. Περίεργος δὲ εἶνε ἡ ἰδέα τοῦ λαοῦ φανταζομένου ὅτι σχηματίζονται ἔνθα πίπτει κεραυνὸς καὶ ὅτι πρὸς τέλειον αὐτῶν ἀπαρτισμὸν ἀπαιτεῖται νὰ μείνωσι κεχωσμένα ἐν τῇ γῇ ἐφ' ἡμέρας τεσσαράκοντα.[5]

τόμ. 16 σ. 141 142. 357 -Lenormant ἔνθ' ἀν.—Ὁ Mortillet ἔνθ' ἀν. σ. 175 ἀμφισβητεῖ τὴν ἐν Ἑλλάδι εὕρεσιν ἐργαλείων ἐκ πυρίτου.

1) Lenormant ἔνθ' ἀν. σ. 18.—Τοῦ αὐτοῦ Histoire ancienne de l' Orient ἐκδ. Θ' τόμ. Α'. σ. 159.

2) Dumont ἔνθ' ἀν. σ. 142.

3) Dumont ἔνθ' ἀν. σ. 357.

4) Dumont ἔνθ' ἀν. σ. 142.

5) Dumont ἔνθ' ἀν. σ. 358.-Ν. Γ. Πολίτου δημώδεις μετεωρο-

Αἱ περὶ τῆς θεραπευτικῆς μάλιστα ἰδιότητος τῶν ἀστροπελεκίων ἰδέαι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ φαίνεται ὅτι κατέστησαν δυσχερῆ τὴν συλλογὴν πολλῶν προϊστορικῶν λιθίνων ἐργαλείων, ὁποῖα κατὰ μυριάδας συνηθροίσθησαν ἐν ταῖς ἀρκτῴαις ἰδίως χώραις τῆς Εὐρώπης. Ἀναντίρρητον δ' εἶνε ὅτι ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν τοιούτων τεκμηρίων τοῦ παλαιοτάτου κατοικισμοῦ τῆς ἡμετέρας χώρας εἶνε ἀπαραίτητος πρὸς ἀκριβεστέραν ἔρευναν τῶν προϊστορικῶν ἐκείνων χρόνων ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ περὶ αὐτῶν ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀρκτῴων εὑρημάτων ποριζόμενα. Εὐρὺ δὲ στάδιον εἰς προϊστορικὰς μελέτας ἀνοιγήσεται ὅταν κατορθωθῇ ποτε ἡ συστηματικὴ ἀποκάλυψις τῶν νεκροπόλεων ἃς διὰ λάβας καὶ κισσήρεως ἔχει κατακαλύψει ἡ ἡφαίστειος ἐν Θήρᾳ ἐνέργεια. Ἡ ἐπιστήμη κατώρθωσε νἀνασύρῃ μέχρι τοῦδε μόλις που ἀκρόθεν τὸν πέπλον τὸν καλύπτοντα ἐπὶ μακροτάτους αἰῶνας τὸν βίον τῶν παναρχαίων κατοίκων τῶν θηραϊκῶν νήσων. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ὑπῆρξαν διδακτικώτατα τἀποκαλυπτήρια δι' ὧν εἰςέδυσεν ἀκτὶς ἱστορικοῦ φωτὸς εἰς μίαν γωνίαν τῶν προϊστορικῶν ἐκείνων Πομπηίων.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐν ἔτει 1866 γενομένης ἐκρήξεως τοῦ ἐν Θήρᾳ ἡφαιστείου πρῶτος ὁ κ. Ἀναστάσιος Χρηστομάνος ὑπέδειξε τὴν ὕπαρξιν προϊστορικῶν λειψάνων ἐν τῇ νήσῳ, κειμένων ὑπὸ τὰ στρώματα τοῦ ἡφαιστείου πώρου.[1] Εἰς δύο δὲ Θηραίους, τὸν κ. Ἀλαφοῦζον καὶ τὸν διακεκριμένον ἰατρὸν καὶ νῦν βουλευτὴν Θήρας κ. Νομικόν, ὀφείλονται αἱ πρῶται ἐν ἔτει 1867 γενόμεναι ἀνασκαφαί, ἃς ἐξηκολούθησε κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὁ ἐκ Παρισίων καθηγητὴς **Fouqué**, ἀργότερον δ' ἐν ἔτει 1870 οἱ ἑταῖροι τῆς ἐν Ἀθήναις γαλλικῆς σχολῆς **Gorceix** καὶ **Mamet**. Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων ἀπεκαλύφθησαν ἐν Θηρασίᾳ καὶ ἐν Ἀκρωτηρίῳ τῆς Θήρας κτίρια καὶ τάφοι ἀρχαιότεροι τῆς δεινῆς ἐκρήξεως ἐξ ἧς προῆλθε κατὰ μέγα μέρος ὁ σημερινὸς σχηματισμὸς τοῦ θηραϊκοῦ ὅρμου καὶ ἣν οἱ γεωλόγοι εἰκάζουσι συμβᾶσαν περὶ τὰ δισχίλια ἔτη πρὸ Χριστοῦ. Αἱ κατοικίαι αὗται τῶν προϊστορικῶν Θηραίων,

λογικοὶ μῦθοι. Ἐν Ἀθήναις 1880 σ. 12-13.—Πρβλ. Rud. Virchow, Die Urbevölkerung Europas σ. 42.

1) Fouqué Santorin et ses éruptions Paris 1879 σ 95.

διασώζουσαι νεαρὰν ἀκόμη τὴν τριπαλαίαν αὐτῶν ἀρχαιότητα, οἵαν κατεκάλυψεν αἴφνης ἐκρηχθὲν τὸ στρῶμα τῆς ἐπιπεσούσης κισσήρεως, παρέχουσιν ἡμῖν διδακτικὴν εἰκόνα τῆς καταστάσεως ἐν ᾗ εὑρίσκοντο μονονουχὶ πρὸ τετρακισχιλίων ἐτῶν οἱ κάτοικοι τῶν νοτίων νήσων τοῦ Αἰγαίου. Τὰ ἐν αὐτοῖς εὑρεθέντα εἶνε παντοῖα ἐκ λίθου ὀψιανοῦ ἢ πυρίτου ὅπλα, οἷον αἰχμαὶ βελῶν, μαχαιρίδια ἐπιμήκη, γλύφανα, πρίονες, ποικίλα οἰκιακὰ σκεύη ἐκ λάβας, οἷον μῦλοι, ἰγδία, δίσκοι, σκαφίδια, ἀγγεῖα ἐξ ὀπτῆς γῆς προωρισμένα διὰ τὴν οἰκιακὴν χρῆσιν, ὧν τινα μέγιστα περιέχοντα ἀπηνθρακωμένας κριθὰς καὶ ἄλλους καρποὺς, τέλος δὲ ὀστᾶ ζῴων κατοικιδίων. Οὐδενὸς μετάλλου παρουσιάζεται χρῆσις ἐν τῇ οἰκοδομῇ, οὐδεὶς ἧλος εὑρέθη. Καθόλου δ' εἰπεῖν αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν θηραϊκῶν νήσων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς καταστροφῆς ἐλαχίστην εἶχον γνῶσιν τῆς μεταλλουργίας. Εὑρισκόμεθα λοιπὸν ἀκόμη ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, ἀλλ' ἡ θηραϊκὴ κρύπτη ἀποκαλύπτει ἡμῖν τὸν ἄνθρωπον ἐπαρκῶς προηγμένον ἐν τῷ πολιτισμῷ. Ἀπέχομεν πολὺ ἀπὸ τοῦ φερεοίκου καὶ φιλοθήρου τρωγλοδύτου, οὐδ' ἔχομεν πλέον πρὸ ἡμῶν τὸν πλάνητα κογχυλιοφάγον τῶν ὑπερβορείων ἀκτῶν. Ὁ Προθηραῖος—ἄς τον καλέσωμεν οὕτω—εἶνε γεωργὸς ἅμα καὶ ἁλιεὺς, ἔχει ἑστίαν μόνιμον καὶ οὕτω στερεῶς ᾠκοδομημένην, ὥςτε διετηρήθη ἐπ' αἰῶνας ὅλους, ἔχει οὐσίαν ἣν ἀποταμιεύει, ἀγροὺς ἐφ' ὧν χρυσίζουσιν οἱ δημητριακοὶ καρποὶ καὶ θάλλουσιν αἱ ἐλαῖαι, νομὰς καθ' ἃς βόσκουσι τὰ ποίμνιά του. Ὁ βίος του μετέχει ἤδη εὐεστοῦς τινος καὶ πληροῦσιν ἤδη τὸν οἶκον αὐτοῦ πλὴν τῶν λιθίνων ὅπλων καὶ σκευῶν ἔργα τῆς κεραμοποιίας κατεσκευασμένα διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἐκ γῆς θηραϊκῆς, καθ' ἃ ἀπέδειξεν ἡ χημικὴ ἀνάλυσις[1]. Εὑρίσκετο ἐν ἐπικοινωνίᾳ πρὸς γείτονας νήσους, οἷον τὴν Ῥόδον καὶ τὴν Μῆλον, ὡς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν σχημάτων καὶ διαγραμμάτων τῶν θηραϊκῶν ἀγγείων πρὸς ἀρχαϊκὰ ἀγγεῖα τῶν εἰρημένων νήσων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὡς ἀποδεικνύουσι δύο εὑρεθέντες χρυσοῖ δακτύλιοι.

1) Fouqué ἔνθ. ἀν. σ. 125 - 126.

Κατὰ ταῦτα ὁ Προθηραῖος εἶνε πανάρχαιος, ἀλλὰ δὲν εἶνε ὠγύγιος. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν ὅτι ὡς ὁ βίος αὐτοῦ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ βίου τῶν πρώτων ἀνθρώπων, οὕτω καὶ ἡ σωματικὴ αὐτοῦ κατασκευὴ ἦτο πολλῷ διάφορος τῆς τοῦ ἀνθρωποειδοῦς τρωγλοδύτου καὶ παρεμφερὴς τῇ τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, ὡς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ κάτω τινὸς σιαγόνος εὑρεθείσης κατὰ τὰς ἀνασκαφάς, ἥτις οὐδὲν παρέχει τὸ ἰδιάζον ὑπὸ ἀνθρωπολογικὴν ἢ κἂν ἐθνολογικὴν ἔποψιν ἐξεταζομένη.[1]

Αἱ γενόμεναι ἀνασκαφαὶ τῆς Θήρας καὶ Θηρασίας, προςκρούουσαι ἐνίοτε εἰς τὰς ἐκ τοῦ ἐδάφους δυσχερείας, ὑπῆρξαν μονομερεῖς, ἐν ᾧ ὁλόκληρον προϊστορικὸν χωρίον κεῖται τεθαμμένον ὑπὸ τὸ στρῶμα τῆς κισσήρεως.[2] Εἰ καὶ ὁ βίος τῶν παναρχαίων ἐκείνων κατοίκων τῶν θηραϊκῶν νήσων, οἷον γνωρίζομεν αὐτὸν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε τεκμηρίων, δὲν παρέχει πολλὴν τὴν ποικιλίαν οὐδ' ἡ τέχνη δεικνύει πολυμερῆ προαγωγήν, οὐχ ἧττον συστηματικαὶ ἀνασκαφαὶ ἤθελον διασαφηνίσει ἔτι ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν ὕπαρξιν καὶ τὸν βίον τῶν κατοίκων τῆς προϊστορικῆς ταύτης πόλεως. Εὐχῆς δ' ἔργον εἶνε νὰ δοθῇ ποτε ἀφορμὴ πρὸς τοιαύτην συστηματικὴν ἔρευναν. Τότε μόνον θὰ καταστῇ δυνατὸν γνωρίζοντες πλησιέστερον τοὺς παλαιοὺς κατοίκους τῆς Θήρας νὰ μὴ ἀρκεσθῶμεν ἀποκαλοῦντας αὐτοὺς Προθηραίους, ἀλλὰ νὰ βαπτίσωμεν αὐτοὺς ἴσως μέ τι τῶν ὀνομάτων τῶν ἀναφαινομένων ἤδη ἐν τῇ αὐγῇ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Μέχρι δ' ἐκείνου τοῦ χρόνου μενέτωσαν ἀνώνυμοι· πᾶσαν δ' ἀπόπειραν πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ λαοῦ εἰς ὃν ἀνήκουσι νομίζομεν ἐσπευσμένην. Τοιαύτην ἑπομένως θεωροῦμεν καὶ τὴν τοῦ **Lenormant**, ἀποκαλέσαντος αὐτοὺς Πελασγοὺς καὶ ὑποδείξαντος τὴν ὁμοιότητα ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἔργων τῆς προϊστορικῆς τῶν Θηραίων ἀγγειοπλαστικῆς καὶ τῶν δώρων ἅτινα ἐπὶ αἰγυπτιακῶν γλυπτικῶν ἔργων φαίνονται προς-

---

1) Fouqué ἔνθ' ἀν. σ. 99.

2) Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ εὑρημάτων τούτων ἴδε τὴν ἀνωτέρω σημειωθεῖσαν συγγραφὴν τοῦ Fouqué ἐν σ. 94-131.

κομίζοντες εἰς τοὺς Αἰγυπτίους βασιλεῖς οἱ πελασγικοὶ κάτοικοι τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου[1].

Τοιαῦτα ἐν ὀλίγοις τὰ πορίσματα τῶν προϊστορικῶν μελετῶν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀρχαιοτάτους κατοίκους τῆς Ἑλλάδος. Βαίνομεν ἐπὶ ἐδάφους κινδυνώδους ὅπου εὐχερεῖς αἱ παρανοήσεις, συχνὴ δὲ πολλάκις ἡ ἐκ προκαταλήψεως παραπλάνησις. Καὶ πῶς οὔ; πῶς δυνάμεθα οἱ τὰ χθεσινὰ πολλάκις μὴ δυνάμενοι νὰ ἐξακριβώσωμεν νὰ ἐρευνήσωμεν ἐν ἀναμφισβητήτῳ ἀσφαλείᾳ τὰ λείψανα καὶ τὰς περιπετείας ἐποχῶν ἀπωτάτων; Ἡ ἀπόστασις αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ὁμήρου εἶνε τοιαύτη, ὥςτε ἐπιλαμβανόμενοι τῆς μελέτης τούτων μετὰ τὴν ἐξερεύνησιν ἐκείνων δυνάμεθα νὰ λέγωμεν κατὰ τὴν εὐφυᾶ ἔκφρασιν τοῦ Φίνλαϋ ὅτι μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν.

Τοιούτων ὠγυγίων χρόνων ἡ μελέτη εἶνε ἔργον μακρὸν καὶ σύναμα ἔργον πολλῶν, ἀλλ' ἐπέστη καιρὸς νἀσχοληθῶμεν περὶ αὐτοὺς δραστηριώτερον. Ἡ δ' εὐκαιρία τῆς προσεχοῦς ἐν Ἀθήναις συγκροτήσεως τοῦ συνεδρίου τῶν προϊστορικῶν ἐρευνῶν πεποίθαμεν ὅτι θέλει οὐκ ὀλίγον συντείνει εἰς τὴν ἐξερεύνησιν πολλῶν ζητημάτων συνδεομένων πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν παλαιοτάτων πρὸ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ μύθου κατοίκων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ θέλει ἴσως δείξει τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς προϊστορικοὺς κατοίκους τῆς λοιπῆς Εὐρώπης.

---

1) Revue Archéologique τοῦ 1866 τόμ. 14 σ. 423-432.

ΦΟΙΝΙΚΕΣ

ΕΝ ΑΓΙΩι ΓΕΩΡΓΙΩι ΤΩι ΠΑΡΑ ΤΗι ΣΑΛΑΜΙΝΙ

Περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τῆς πελασγικῆς περιόδου μετέβη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπάρχουσι πλεῖσται μὲν εἰκασίαι, πολλάκις ἀπ' ἀλλήλων τὰ μέγιστα ἀπέχουσαι, οὐδεμία δὲ βεβαιότης. Ἀλλὰ τοῦθ' ὅπερ οὐδεὶς δύναται νἀμφισβητήσῃ, τοῦθ' ὅπερ δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς βέβαιον εἶνε αἱ ἀρχαιόταται σχέσεις τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἡ ἐπίδρασις ἣν ἔσχον αἱ σχέσεις καὶ ἐπικοινωνία αὕτη, ὁτὲ μὲν εἰρηνική, ὁτὲ δὲ πολεμική, ἐπὶ τὰς τύχας τῆς ἑλληνικῆς γῆς.

Ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑφίστατο ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτάτων πολιτισμὸς μέγας. Κατὰ τὰς πρὸ ἡμῶν ἡμέρας, συνεργησάσης καὶ τῆς λεγομένης φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἐγεννήθησαν ἰδέαι τινὲς οὕτως εἰπεῖν συνθηματικαὶ περί τινων περιόδων τῆς καθόλου ἀνθρωπίνης ἱστορίας, αἵτινες ἐνίοτε καὶ τὴν σήμερον ὑφίστανται. Τοιαύτη εἶνε ἡ ἐπικρατήσασα ἰδέα περὶ τῆς στασιμότητος καὶ τοῦ ἀπολιτίστου τῆς Ἀνατολῆς καθόλου λαμβανομένης, ἡ ἰδέα περὶ τῆς βαρβαρότητος τῶν μέσων αἰώνων, ἡ περιφρόνησις τοῦ βυζαντινισμοῦ. Καὶ περὶ μὲν τῶν δύο ἄλλων ἐποχῶν δὲν πρόκειται ἐνταῦθα. Περὶ δὲ τῆς Ἀνατολῆς λεκτέον ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται σήμερον μετὰ τὰς μεγάλας ἀνακαλύψεις, τὰς ἐκτεταμένας ἐρεύνας περὶ τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἀσσυρίας, τῆς Βαβυλωνίας, τῆς Φοινίκης νὰ ὁμιλῶμεν περὶ βαρβαρότητος τῶν ἀσιανῶν καὶ ἀφρικανικῶν τούτων λαῶν. Τὰ κράτη ταῦτα τὰ μεγάλα, αἱ ἀπέραντοι ἐκεῖναι μοναρχίαι ἀνέπτυξαν τὴν τέχνην καὶ τὰς ἐπιστήμας εἰς ἱκανῶς μέγαν βαθμόν· ἐκεῖ δὲ θἀνατρέξωμεν ἵνα εὕρωμεν τὰ σπέρματα τοῦ πολιτισμοῦ, ὃν εἰς ἀκμὴν προήγαγεν ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Ῥώμη· Θὰ ἦτο δὲ παράδοξον νὰ περιμένωμεν ἀμέσως τὴν ὑψίστην αἴγλην τοῦ πολιτισμοῦ παρὰ τῶν πρώτων ἐκείνων λαῶν οἵτινες ἀποτελοῦσι

τὴν γέφυραν ἀπὸ τῆς πρώτης ἀγρίας καὶ κατὰ φύσιν διαίτης τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης.

Τότε δὲν ἔπρεπε μέχρι τινὸς οὐδὲ τὴν Ἑλλάδα νὰ θεωρῶμεν οἵαν ἐσυνείθισε νὰ τιμᾷ αὐτὴν καὶ γεραίρῃ ἡ ἀνθρωπότης ἅπασα, ἐπειδὴ οὔτε τὸ ἐν πολέμῳ δίκαιον προήχθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς ὃ σημεῖον ἤγαγεν αὐτὸ ἡ διεθνὴς φιλανθρωπία τοῦ ἐρυθροῦ σταυροῦ, οὔτε ἡ πολιτεία ἔφθασεν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἑνότητα ἣν βλέπομεν κατόπιν ἀναπτυχθεῖσαν, οὔτε τὸ δίκαιον διετυπώθη ὡς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων νομοδιδασκάλων. Καὶ πάλιν δὲν ἔπρεπε νὰ θεωρῶμεν μέγα κατόρθωμα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὴν μεγάλην τῆς Ῥώμης μοναρχίαν καὶ τὴν εἰςαγωγὴν τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου, ἐπειδὴ δὲν μετέβαινεν ὁ Ἀδριανὸς εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἀπὸ τοῦ Βρενδησίου δι' ἀτμοκινήτου ἢ δὲν ἐφωτίζοντο τὰ θεάματα τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἀμφιθεάτρου δι' ἠλεκτρικοῦ φωτὸς καὶ δὲν ἐστέλλοντο ἀπὸ τῶν ἐσχατιῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰς τὴν πρωτεύουσαν αἱ εἰδήσεις διὰ τοῦ τηλεγραφικοῦ σύρματος οὐδὲ συνεννοοῦντο οἱ αὐτοκράτορες μετὰ τοῦ ἐν Ὀστίᾳ στόλου διά τοῦ τηλεφώνου. Ἡ πρόοδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶνε σχετική. Ἄτοπος δὲ καὶ ἄδικος εἶνε ἡ κρίσις ὅταν ζητῶμεν νὰ μετρήσωμεν παρῳχημένον τινὰ πολιτισμὸν ἀπὸ τῆς νεωτέρας σκοπιᾶς τῆς ἡμετέρας προαγωγῆς καὶ διὰ τοῦ πήχεως τῆς σημερινῆς περιόδου. Ὅταν λοιπὸν ἐξετάσωμεν τὴν Ἀνατολὴν ἐν ἀληθείᾳ καὶ παραβολικῶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα τῶν παναρχαίων χρόνων θὰ εὕρωμεν αὐτὴν λίαν προηγμένην καὶ ἔχουσαν πολιτισμὸν πολλῷ ἀρχαιότερον. Ἐκεῖ θὰ εὕρωμεν τὰς ἀρχὰς τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ, τὴν γεωδαισίαν, τὰ πλεῖστα τέλος τῶν ἀγαθῶν ὅσα ἐμφαίνουσι τὸν εὖ ἠγμένον ἄνθρωπον. Ἦτο δὲ φυσικὸν ὅτι τὸν πολιτισμὸν ἐκεῖνον θὰ προςηταιρίζετο σὺν τῷ χρόνῳ ὁ μᾶλλον ἀπολίτιστος ποιμενικὸς ἢ γεωργικὸς πληθυσμὸς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν πρὸ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων.

Περὶ τούτου μαρτυροῦσιν ἤδη αὐτοὶ οἱ μῦθοι τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες εἰς ἐποίκους ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, εἰς Φοίνικας καὶ Αἰγυπτίους, ἀποδίδουσι τὴν εἰςαγωγὴν τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς ἀνατροφῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Ἑλλάδι. Εἰς αὐτοὺς ἀνέρχεται κατὰ τὴν πίστιν τῶν Ἑλλήνων ἡ πρώτη καλλιέργεια τῆς γῆς, ἡ κτίσις τῶν

πόλεων, ἡ εἰςαγωγὴ τῆς χρήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ ἐμπορίου, εἰς αὐτοὺς τὸ δῶρον τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ γάμου, εἰς αὐτοὺς ὡρισμέναι τινὲς λατρεῖαι καὶ ἔθιμα. Τὰ ὀνόματα τοῦ Κέκροπος, τοῦ Κάδμου, τοῦ Πέλοπος, τοῦ Δαναοῦ φέρονται βεβαίως ἀμέσως εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀναγνώστου. Τά ὀνόματα ταῦτα δὲν εἶνε ἱστορικὰ, ἀλλ' εἶνε προσωποποιήσεις τῆς τοιαύτης ἐξ 'Ανατολῶν ἐπελεύσεως τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὑπῆρξεν ἀληθῶς χρόνος καθ' ὃν τὰ τοιαῦτα μυθεύματα τῶν Ἑλλήνων ἐξηγοῦντο ἐν ἀμεταπτώτῳ ἱστορικῇ πίστει καὶ ἐπιστεύετο μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας ὅτι ἀληθῶς ὁ Κέκροψ, ὅτι ἀληθῶς ὁ Δαναὸς ἦλθον ἐξ Αἰγύπτου καὶ ὅτι ἑπομένως ἐγκατέστησαν ἐν Ἑλλάδι αἰγυπτιακαὶ ἀποικίαι καθ' ὃν τρόπον διαλαμβάνουσιν οἱ μῦθοι. Ἡ εὕρεσις πυραμιδοειδῶν τινων κτιρίων ἐν Ἑλλάδι, συγγένειά τις τῆς τέχνης τῆς ἀρχαιοτάτης ἐν Ἑλλάδι πρὸς τά αἰγυπτιακὰ μορφώματα καὶ ἡ ὁμοιότης τινῶν ὀνομάτων συνετέλουν οὐκ ὀλίγον ὡς τεκμήριον εἰς τοὺς θέλοντας νὰ παραστήσωσι τὴν Ἑλλάδα ὡς συνέχειαν τῆς 'Ανατολῆς, νἀφαιρέσωσιν ἀπ' αὐτῆς πάντα χαρακτῆρα πρωτοτυπίας καὶ νὰ ἐξηγήσωσιν ἰδίως τὴν ἑλληνικὴν θρῃσκείαν ὡς παραπεποιημένην τινὰ ἀντιγραφὴν τοῦ ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων μορφωθέντος συστήματος. Ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη ἀπέχει βεβαίως ἀπὸ τῶν τοιούτων ὑπερβολῶν· ἀλλ' ἐπ' ἴσης ὀκνεῖ νὰ παραδεχθῇ τὴν ἐναντίαν ἀρχὴν καθ' ἣν ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἐπλάσθη ἀφ' ἑαυτοῦ οἱονεὶ αὐτομάτως ἄνευ οὐδεμιᾶς ξένης ἐπιδράσεως. Εἶνε ἄσκοπος ἀληθῶς ἡ προςπάθεια τῶν θελόντων νὰ σώσωσι τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν τοιούτων ἰδεατικῶν δοξασμάτων ἀπὸ τῶν ῥύπων ξενικῆς ἐπιδράσεως οἵους φαντάζονται αὐτούς. Τὴν Ἑλλάδα δὲν ἀτιμάζει, τὴν Ἑλλάδα τιμᾷ ἡ παραδοχὴ τῶν τοιούτων ξένων ἐφευρέσεων, ὁ δανεισμὸς ὀθνείων τινῶν θεῶν, ἡ δεξίωσις τῶν ἀρχῶν τῆς ἀλλογενοῦς, πολλάκις ἀλλοκότου τέχνης. Ὑπῆρξαν μαθηταὶ, ἀλλ' ὑπερηκόντισαν τοὺς διδασκάλους ἐξοχώτατα. Εἰς τὴν γόνιμον αὐτῶν φαντασίαν, εἰς τὸν νεανικὸν εὔπλαστον αὐτῶν νοῦν δὲν ἀπετυπώθησαν τὰ διδάγματα τῆς Αἰγύπτου, τῆς 'Ασσυρίας καὶ τῆς Φοινίκης ὡς τύπος δακτυλίου ἐπὶ κηροῦ εὐμαλάκτου, ἀλλ' ὡς ἀκατάσκευος σπορὰ εἰς γῆν ἀγαθήν.

Ἐν τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ ἐτελέσθη ὡς ἐν μυστηρίῳ δημιουργία νέα καὶ ὁ νέος γόνος μόλις που ὡμοίαζε πρὸς τὸν γεννήτορα. Ὅτε δὲ ἠνδρώθη ἡ νέα Ἑλλὰς περιφανὴς εἰς γόητρα καὶ κάλλος, ἐν τῇ κλαγγῇ τῶν ὅπλων τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων οἱ Ἀχαιοὶ οἱ προελθόντες ἐκ τῶν πάλαι Πελασγῶν ἀναμιχθέντων μετὰ τῶν ἐξ Ἀνατολῆς στοιχείων εἶνε νέα πλάσις ὡς μετὰ κατακλυσμόν.

Ὁ δὲ λαὸς ὅστις ὡς ἄλλος Προμηθεὺς ἤνεγκε τὸ πῦρ εἰς τὸ νεόπλαστον τῶν Πελασγῶν γένος εἶνε μάλιστα οἱ Φοίνικες. Ὁ σημιτικὸς οὗτος λαὸς, συγγενὴς τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν καταγωγὴν πρὸς τοὺς Ἑβραίους, τούτων μάλιστα ἀνεπλήρου τὴν θέσιν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀνατολῇ. Κατοικοῦντες ἐν τῇ στενῇ λωρίδι γῆς τῇ ἀποτελουμένῃ ἐκ τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν κρασπέδων τοῦ Λιβάνου, ἐκεῖ ἔκτισαν τὰς πόλεις αὐτῶν, τὴν Βύβλον, τὴν Σιδῶνα, τὴν Τύρον, καὶ ἀνέπτυξαν ἐγχώριον βιομηχανίαν ἀξίαν λόγου, εὑρισκόμενοι ἐν ἐπικοινωνίᾳ πρὸς τὰς χώρας τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγριδος. Ἡ στενότης καὶ ἀνεπάρκεια τῆς χώρας αὐτῶν κατέστησαν αὐτοὺς ταχέως λαὸν ναυτίλων. Ἐνώπιον αὐτῶν ἔκειτο ἡ Μεσόγειος, ἀπέναντι δ' αὐτῶν ἡ νῆσος Κύπρος, πλουσία μετάλλων καὶ ἄλλων ὑλῶν. Ἀπὸ τῆς Κύπρου μετέβησαν εἰς τὴν Ῥόδον, ἐκεῖθεν δ' εἰς τὴν Κρήτην, προχωροῦντες δ' ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἀπὸ νήσου εἰς νῆσον ἔφθασαν εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, μάλιστα δὲ τὰς ἀνατολικὰς αὐτῆς ἀκτὰς, ἀπὸ τῶν Κυθήρων μέχρι τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Μαγνησίας. Ὁ χρυσὸς τῆς Σάμου, τῆς Σίφνου καὶ τῆς Θάσου,[1] τὰ ὑλομανοῦντα δάση τῆς Ἑλλάδος, ὁ χαλκὸς τῆς Εὐβοίας,[2] τἀργυρωρυχεῖα, οἱ δοῦλοι οὓς ἐλάμβανον ἢ ἥρπαζον ἐξ Ἑλλάδος εἵλκυον αὐτοὺς ζωηρῶς· ἀλλ' οἱ πρῶτοι αὐτῶν πλόες φαίνεται ὅτι ἤρξαντο δι' ἄλλον λόγον. Ἀνεζήτουν δῆλα δὴ χάριν τῶν ἰσχυρῶν τῆς Ἀνατολῆς τὴν πορφύραν, ἣν παρεῖχον αἱ κογχύλαι αἱ κατὰ τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας ἁλιευόμεναι.

Ἡ χρῆσις τῆς πορφύρας πρὸς βαφὴν πολυτελῶν ὑφασμάτων, παραπετασμάτων, ταπήτων ἦτο λίαν διαδεδομένη ἀπὸ τῆς ἀπω-

---

1) Movers Das Phönizische Alterthum. Τόμ. Γ' σ. 56.
2) αὐτ. σ. 66.

τάτης ἀρχαιότητος. Γνωστὴ εἶνε ἡ χρῆσις αὐτῆς ἐν Αἰγύπτῳ, Βαβυλωνίᾳ, Ἀσσυρίᾳ, Φοινίκῃ. Ἐν δὲ τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ γίνεται πολλάκις μνεία τῶν δι' αὐτῆς βεβαμμένων ἐνδυμάτων, πέπλων, σχοινίων.[1] Διασημότατα δὲ μάλιστα ἦσαν παρὰ Ῥωμαίοις τὰ δίβαφα τῆς Τύρου [2] καὶ ἡ πορφύρα τῆς Σιδῶνος. [3] Ἀλλ' ἡ ἄγρα τῆς πορφύρας ἐγίνετο οὐχ ἧττον κατά τε τὴν Ἰταλίαν καὶ τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Ὁ Ἀριστοτέλης ποιεῖται μνείαν τῶν περὶ τὴν Τρῳάδα κατὰ τἀκρωτήρια Σίγειον καὶ Λεκτὸν ἁλισκομένων πορφυρῶν, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἐν τῷ Εὐρίπῳ.[4] Παρ' Ὁρατίῳ γίνεται λόγος περὶ τῆς λακωνικῆς πορφύρας·[5] ἡ δ' ἑρμιονικὴ ἀναφέρεται παρ' Αἰσχύλῳ[6] καὶ Πλουτάρχῳ.[7] Κατὰ δὲ τὸν Παυσανίαν «κόχλους εἰς βαφὴν πορφύρας παρέχεται τὰ ἐπιθαλάσσια τῆς »Λακωνικῆς ἐπιτηδειοτάτας μετά γε τὴν Φοινίκων θάλασσαν.» [8] Αἱ δὲ πορφύραι τῶν Κυθήρων ἦσαν οὕτως ὀνομασταὶ διὰ τὸ κάλλος αὐτῶν, ὡς λέγει Στέφανος ὁ Βυζάντιος, ὥστε ἡ νῆσος ἔφερε καὶ τὸ ὄνομα Πορφύρουσα.[9] Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν ἡλίσκοντο αἱ πορφύραι ὡς ἐν Κῷ, Γυάρῳ[10] καὶ Μαγνησίᾳ.[11] Ἠγρεύοντο δὲ καὶ ἐν Νισύρῳ, ἥτις ἐκαλεῖτο πάλαι καὶ Πορφυρὶς ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῇ πορφυρέων.[12]

---

1) Ἐξόδου XXV, 3, 4, 5. XXVI, 1, 36. XXVII, 16. XXVIII, 5, 6, 8, 15, 33.—Ἰουδὶθ X, 19.—Ἆσματος ᾀσμάτων VII, 5,—Ἐσθὴρ I, 6. VIII, 15.—Δανιὴλ V, 7.—Ἱερεμίου X, 9.

2) Πλινίου Hist. Nat. VII, 39, 137.—Ὁρατίου ἐπῳδῶν XII, 21. Ὠδῶν Β' 16, 35.

3) Lucan. III, 26.—Ὁρατίου ἐπιστολ. Α' 10, 26.

4) Τῶν περὶ τὰ ζῷα ἱστοριῶν Ε 547[α] 5, 6.

5) Ὠδῶν Β' 18, 7.

6) Ἀγαμέμν. στ. 958.

7) Ἐν βίῳ Ἀλεξάνδρου 36.

8) Λακωνικῶν 21, 6.

9) Ἐν λ. Κύθηρα «ἐκαλεῖτο δὲ Πορφύρουσα διὰ τὸ κάλλος τὸ παρὰ τῶν πορφυρῶν, ὡς Ἀριστοτέλης.» Ἴδε καὶ Εὐστάθιον εἰς Διονύσιον τὸν Περιηγητὴν 498.

10) Ἴδ. Bochart παρὰ τῷ Movers ἔνθ' ἀν. Τόμ. Α' σ. 265.

11) Βεργιλίου Αἰνειάδος V 251 —Lucret. II 500.

12) Στέφανος Βυζάντιος ἐν λ. Νίσυρος.

Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εὑρέσεως τῶν πορφυρῶν καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν ἐξαιρέσεως τοῦ βαφικοῦ χυμοῦ δὲν ἔχομεν μόνον τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ καὶ ἴχνη σωζόμενα μέχρι τοῦ νῦν. Τὸ πρῶτον κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Γάλλων ἐν ταῖς ἀρχαῖς τοῦ παρόντος αἰῶνος γενομένην ἐπιστημονικὴν ἐξερεύνησιν τῆς Πελοποννήσου παρετηρήθη ἡ ὕπαρξις σωροῦ κογχυλίων τεθραυσμένων [1], ἅτινα ἔπειτα ἐμελετήθησαν ἀκριβέστερον παρὰ τὸ Γύθειον καὶ ἐν Κυθήροις ὑπὸ τοῦ De Soulcy [2] καὶ Lenormant [3]. Κατὰ τὰς ἐρεύνας τούτων ἐκ τῶν διαφόρων κογχυλίων ὧν ἐγίνετο χρῆσις πρὸς ἐξαγωγὴν τῆς πορφύρας [4] ἐν τῷ παρὰ τῷ Γυθείῳ σωρῷ εὑρέθη μόνον τὸ εἶδος murex brandaris. Ὅμοια ἐργαστήρια πορφύρας εὑρέθησαν καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς ἀρχαιότητος. Ἐν Πομπηίοις εὑρέθησαν πλησίον βαφείων σωροὶ κογχυλίων τῶν γενῶν murex καὶ purpura ὧν ἡ χρῆσις εἶνε προφανής. [5] Ἐν δ' Ἀκυληία ἀνεκάλυψεν ὁ O. Schmidt τῷ 1867 τὴν ὕπαρξιν πορφυρείου ἐκ τῶν συνεσωρευμένων ὀστράκων τῶν εἰδῶν Murex brandaris καὶ Murex trunculus. [6] Παρόμοια ἴχνη σώζονται καὶ παρὰ τὸν Τάραντα ἐν θέσει καλουμένῃ Fontanella ἔνθα μέγιστος σωρὸς ὑπάρχει ἀπερριμμένος ἐκ τῶν εἰδῶν murex trunculas καὶ murex brandaris. Παρὰ δὲ τὰ κογχύλια εὕρηνται καὶ ἐρείπιά τινα κτιρίων ἐν οἷς ἦσαν ἐγκαθιδρυμένα τὰ βαφεῖα· διασώζονται δὲ καὶ ἴχνη ἐπιχρισμάτων μαρτυροῦντα περὶ τῆς κατεργασίας τῆς πορφύρας.[7] Ἀλλὰ τὰ κυριώτατα λείψανα τῆς πορφυρευτικῆς βιομη-

---

1) Expédition scientifique de la Morée. Histoire naturelle. Τόμ. Γ' σ. 190.

2) Revue Archéologique νέας σειρᾶς τόμ. 9, σ. 216 - 218.

3) La légende de Cadmus ἐν ταῖς Premières civilisations τόμ. Β'. σ. 367. – Τοῦ αὐτοῦ La Grande Grèce τόμ. Α' σ. 107.

4) Κατὰ τὰ πειράματα τοῦ Lacaze-Duthiers πορφυροῦχα κογχύλια εἶνε ἡ Purpura lapillus, Purpura hemastoma, murex brandaris, murex trunculus, murex erinaceus καὶ ἄλλα.

5) Locard Histoire des mollusques dans l'antiquité. Paris 1884. σ. 191.

6) Brehm Merveilles de la nature. Édition française par Rochebrune σ. 413·

7) Lenormant La Grande Grèce τόμ. Α'. σ. 107.

χανίας εὕρηνται ἐν Φοινίκῃ. Ὅτι δ' οἱ Φοίνικες κατέστησαν ἐν τῇ ἀρχαιότητι οὕτως εἰπεῖν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κογχυλευτικῆς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ μύθου, ὃν ἀναγράφει ὁ Ἰούλιος Πολυδεύκης.[1] «Τύριοι λέγουσιν ὡς Ἡρακλῆς ἠράσθη νύμφης ἐπιχωρίας· Τύρος δ' »ἦν τῇ νύμφῃ τοὔνομα. Εἵπετο δ' ἄρα τῷ Ἡρακλεῖ καὶ κύων κατὰ »δὴ τὸν παλαιὸν νόμον· οἶσθα γὰρ ὅτι τοῖς ἥρωσι συνειςῄεσαν μέ»χρι τῶν ἐκκλησιῶν οἱ κύνες. Ὁ τοίνυν Ἡράκλειος κύων κατὰ »πέτρας ἕρπουσαν πορφύραν θεασάμενος, προὐχούσης αὐτῇ τῆς σαρ»κός, ἐνδακὼν ὁ μὲν τὴν σάρκα ποιεῖται τροφὴν, ὁ δὲ λύθρος ἄρα »τὰ χείλη τοῦ κυνὸς αἱμάξας ἐφοίνιξεν. Ὡς δὲ ἧκεν ὁ ἥρως παρὰ »τὴν κόρην, ἥσθη θεασαμένη τὰ χείλη τοῦ κυνὸς ἀνθοῦντα ἀήθει »βαφῇ, καὶ οὐκ ἔφη προςήσεσθαι τοῦ λοιποῦ τὸν Ἡρακλέα εἰ μὴ »αὐτῇ κομίσειεν ἐσθῆτα τῶν τοῦ κυνὸς χειλῶν εὐειδεστέραν. Ὁ μὲν »τοίνυν Ἡρακλῆς ἐξεῦρέ τε τὸ ζῶον καὶ τὸν λύθρον ἀνεμάξατο »καὶ τὸ δῶρον ἐκόμισε τῇ κόρῃ, πρῶτος γενόμενος εὑρετὴς τῷ »Τυρίῳ λόγῳ τῆς Φοινίσσης βαφῆς.»

Ἐπιφανέστατα δὲ ἦσαν τὰ ἐν Τύρῳ πορφυρεῖα ἅτινα ἦσαν οὕτω πολλὰ κατὰ τὴν πόλιν, ὥστε δυσχερὴς καθίστατο ἡ πορεία ἀνὰ τὰς ὁδοὺς αὐτῆς, καθ' ἃ βεβαιοῖ ὁ Στράβων.[2] Σώζονται δὲ παρὰ τὴν Τύρον ἐπ' ἴσης σωροὶ κογχυλίων χρησιμευσάντων εἰς ἐξαγωγὴν τῆς πορφύρας. Ἐγίνετο δ' αὐτόθι, ὡς βεβαιοῦσιν οἱ αὐτόπται, χρῆσις μόνου τοῦ **Murex trunculus**.[3] Ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν Σιδῶνα εὑρέθη κάτωθεν τοῦ φρουρίου τοῦ Ἁγίου Λουδοβίκου σωρὸς τοιούτων κογχυλίων ἔχων ὕψος ἓξ μέχρις ὀκτὼ μέτρων καὶ διάμετρον ἑκατὸν μέτρων κατὰ τὴν βάσιν. Ὅτι δ' αἱ κογχύλαι αὗται ἐχρησίμευσαν εἰς βαφὴν ἀποδεικνύει τὸ παρατηρούμενον ἐπ'

1) A. 45 - 47.

2) Ἀνέλαβεν ἑαυτὴν τῇ τε ναυτιλίᾳ, καθ' ἣν ἁπάντων τῶν ἀεὶ κρείτ»τους εἰσὶ κοινῇ Φοίνικες, καὶ τοῖς πορφυρείοις. Πολὺ γὰρ ἐξήτασται πα»σῶν ἡ Τυρία καλλίστη πορφύρα· καὶ ἡ θήρα πλησίον καὶ τἆλλα εὔ»πορα τὰ πρὸς βαφὴν ἐπιτήδεια. Καὶ δυςδιάγωγον μὲν ποιεῖ τὴν πόλιν »ἡ πολυπληθία τῶν βαφείων, πλουσίαν δὲ διὰ τὴν τοιαύτην εὐανδρίαν.» Στράβ. ις'. 257.

3] **Lenormant**, ἔνθ. ἀν.

αὐτῶν θραῦσμα ἐξ οὗ ἐξήχθη ὁ χυμός.[1] Ὅμοιαι δὲ κογχύλαι ἐκ τῶν τοῦ εἴδους **murex trunculus** παρετηρήθησαν ἐπὶ τῆς ἀποκρήμνου ἀκτῆς τῆς ὑπερκειμένης τοῦ λιμένος τῆς Σιδῶνος ἐπεκτεινόμεναι ἐφ' ἑκατοστύας ὅλας μέτρων καὶ ἀνερχόμεναι εἰς ἱκανὸν ὕψος[2].

Εἰς τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ πορφυρεῖα πρόκειται νὰ προσθέσω ἐνταῦθα ἓν ἀκόμη. Διαμείνας ἐπ' ἐσχάτων τριήμερον ἐν τῇ παρὰ τῇ Σαλαμῖνι νήσῳ Ἁγίῳ Γεωργίῳ, ἔνθα τὸ λοιμοκαθαρτήριον, ἔσχον εὐκαιρίαν νὰ παρατηρήσω ὅτι εὕρηνται καὶ ἐπ' αὐτῆς σωροὶ κογχυλίων πορφυρούχων οἷοι οἱ παρατηρηθέντες ἔν τε τοῖς προμνησθεῖσι τόποις καὶ δὴ καὶ ἐν Γυθείῳ. Τὰ ἀπερριμμένα ταῦτα κογχύλια εὕρηνται διεσπαρμένα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς νήσου κυρίως κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν αὐτῆς μέρος, τὸ πρὸς τὰ Ἀμπελάκια τὰ ἐπὶ τῆς Σαλαμῖνος. Καὶ εὕρηνται μὲν καὶ σποράδην ἀπὸ τῶν παραλίων πρὸς τὰ ἐνδότερα, κατ' ἀποστάσεις συνεσωρευμένα, ἰδίως δὲ συμπεπυκνωμένα παρατηροῦνται ἐπὶ μῆκος μέτρων τινῶν καὶ ὕψος ὑπερβαῖνον ἐνιαχοῦ τὸ ἥμισυ μέτρον κατά τινα θέσιν ἐγγὺς τοῦ σήμερον καλουμένου Λοιμοκομείου, ἐγγύτατα τῆς ἀκτῆς. Ὁ σωρὸς οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ στρομβωδῶν κογχυλίων ἐν οἷς ἐπικρατεῖ τὸ εἶδος τὸ κατὰ Λινναῖον καλούμενον **murex trunculus**· εὕρηνται δὲ μεταξὺ τῶν πορφυρούχων τούτων κογχυλῶν ἀναμεμιγμένα καὶ σπάνιά τινα ὄστρακα ἐκ τοῦ εἴδους **cerithium variabile**. Ἀλλὰ τοῦθ' ὅπερ εἶνε χαρακτηριστικώτατον, τὰ μὲν ὄστρακα τοῦ γένους **murex** εἶνε τεθραυσμένα ἅπαντα καθ' ὃν τρόπον θὰ περιγράψω ἀμέσως κατωτέρω, τὰ δὲ **cerithia** εἶνε ἄθικτα. Τοῦτο εἶνε εὐνόητον, καθότι τὰ μὲν **cerithia** δὲν εἶνε τῶν πορφυρούχων κογχυλῶν, οἱ δὲ **murices** εἶνε ἐκ τῶν παρεχουσῶν τὸν πολύτιμον βαφικὸν χυμόν. Ἐντεῦθεν γνωρίζομεν τὸν Ἅγιον Γεώργιον τὸν παρὰ τῇ Σαλαμῖνι ὡς νέον τόπον τῆς κατεργασίας τῆς πορφύρας ἄγνωστον μέχρι τοῦδε. Ἀλλ' εἰς τίνα λαὸν ἀποδοτέα αὕτη; Τίνες οἱ ἐν τῷ στενῷ τῆς Σαλαμῖνος θηρῶντες τὰ κογχύ-

---

1) De Saulcy ἔνθ. ἀν.

2) Lortet La Syrie d'aujourd'hui σ. 80 παρὰ τῷ Locard σ. 191.

λια καὶ ἐξ αὐτῶν ἐξάγοντες τὸν χρήσιμον αὐτοῖς χυμὸν καὶ τίνι τρόπῳ ἐγίνετο τὸ ἔργον τοῦτο;

Ὡς εἴπομεν ἤδη, ἐν Γυθείῳ καὶ Κυθήροις εὕρηται στρῶμα ἀπερριμμένων κογχυλίων οἷον τὸ ἐν Ἁγίῳ Γεωργίῳ. Εἰς τίνας ἀποδοτέα ἡ ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ κατεργασία τῆς πορφύρας εἶνε ἀναμφισβήτητον. Τὸ ὄνομα τῶν Κυθήρων, ἡ αὐτόθι λατρεία τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης, λείψανά τινα τῆς κυθηραϊκῆς τέχνης, αὐτὴ τέλος ἡ θέσις τῶν Κυθήρων ἀποδεικνύουσι πασιφανῶς τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Φοινίκων ἐν τῇ νήσῳ καὶ τοῖς περιχώροις. Καὶ πράγματι τὸ μὲν ὄνομα τῶν Κυθήρων, ὅπερ οἱ Ἕλληνες λίαν χαρακτηριστικῶς ἀνῆγον εἰς τὸν Κύθηρον τὸν υἱὸν τοῦ Φοίνικος[1], ἑρμηνεύεται ἐκ τῆς φοινικικῆς[2], ὁ λιμὴν αὐτῶν ἐκαλεῖτο Φοινικοῦς[3], ἡ δὲ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης ἀναφέρεται εἰς τοὺς Φοίνικας[4]. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ θέσις τῆς νήσου, κειμένης ἐν τῇ εἰσόδῳ κόλπου καὶ ἐν μικρᾷ ἀπὸ τῆς ἠπείρου ἀποστάσει, εἶνε ἡ ὑπὸ τῶν Φοινίκων συνήθως ἐπιζητουμένη πρὸς ἀσφαλῆ ἐγκατάστασιν τῶν ἀποθηκῶν αὐτῶν. Ἐν τοιαύταις μικραῖς νήσοις παρὰ τὰς ἀκτάς, ἰδίως κατὰ τὰς ἐκβολὰς πλωτῶν ποταμῶν, ἐν κόλποις καὶ πλησίον ἀκρωτηρίων ἀναγνωρίζονται αἱ παλαιόταται ἐνοικήσεις τῶν Φοινίκων παρὰ τὴν Σικελίαν καὶ ἐν Ἱσπανίᾳ, κατὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Αἰγύπτου, τῆς Λιβύης, τῆς Πελοποννήσου[5]. Ἀναντιρρήτως λοιπὸν λείψανα τῆς φοινικικῆς κογχυλευτικῆς εἶνε οἱ σωροὶ οἱ εὑρισκόμενοι ἐν Κυθήροις καὶ ἐν Γυθείῳ, ἐνδεικνύοντες ἡμῖν τὸν τρόπον δι' οὗ οἱ καθ' Ὅμηρον πολυπαίπαλοι Φοίνικες κατειργάζοντο τὴν ἐκ τῶν νήσων πορφύραν, περὶ ἧς ποιεῖται λόγον ὁ Ἰεζεκιήλ.[6]

---

1) Στέφανος Βυζάντιος ἐν λ. Κύθηρα.

2) Olshausen Ueber phönicische Ortsnamen ἐν τῷ Ῥηνικῷ Μουσείῳ 1853 σελ. 327 ἐν σημ.—Lenormant Les premières civilisations Τόμ. Β' σελ. 368.

3) Ξενοφῶντος Ἑλλην. Δ, 8, 7.

4) Ἡροδότου Ι,105.—Παυσανίου Ἀττικῶν 15,5 -Movers ἔνθ' ἀν. σ. 270 κ. ἑ. - Maspero Geschichte der morgenländischen Länder im Altertum κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Pietschmann σ. 245.

5) Movers ἔνθ' ἀν. σ. 26.

6) XXVII, 7.

'Αλλὰ καὶ περὶ τοῦ 'Αγίου Γεωργίου ἀνάλογα ἔχομεν τεκμήρια. Καὶ ἐκ μὲν τοῦ ὀνόματος τῆς νησῖδος οὐδὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ πόρισμα περὶ τοῦ παρελθόντος αὐτῆς. Φερωνυμουμένη τανῦν ἀπὸ τῆς ἐπ' αὐτῆς μικρᾶς ἐκκλησίας εἶνε ἄγνωστον πῶς ἐκαλεῖτο ἐν τῇ ἀρχαιότητι[1]. 'Εν γένει δ' οὐδεμία φαίνεται γινομένη αὐτῆς εἰδικὴ μνεία παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. "Οτι ὅμως δὲν ἦτο παντάπασιν ἀοίκητος ἢ ὅτι τοὐλάχιστον ὑπῆρξεν ἐπ' αὐτῆς ναός τις, ἴσως ἐν ᾗ θέσει κεῖται σήμερον ἡ ἐκκλησία, εἰκάζομεν ἐξ ἀραιῶν τινων λειψάνων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης τῶν μεταγενεστέρων χρόνων εὑρισκομένων περὶ αὐτήν. 'Αλλ' ἂν δὲν σώζηται μέχρις ἡμῶν ὄνομά τι τοῦ νησυδρίου προδίδον τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς Φοίνικας, ἡ ἱστορία τῶν περιχώρων παρέχει τρανὰ μαρτύρια τῆς ἐν αὐτοῖς ἐγκαταστάσεως τῶν Φοινίκων. 'Εν τῷ ὀνόματι τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῆς παρ' αὐτὸν πηγῆς Μακαρίας[2] ἀνεζητήθησαν τὰ ἴχνη φοινικικῶν ὀνομάτων.[3] 'Ομοίως δ' ἐν τῷ τῆς Μουνυχίας καὶ τῷ τῶν Μεγάρων.[4] Γνωστὴ δ' εἶνε ἡ λατρεία τῆς φοινικικῆς Οὐρανίας 'Αφροδίτης ἐν 'Αττικῇ[5] καὶ ἡ ἐν 'Αθήναις ὕπαρξις οἰκογενειῶν ἀναγουσῶν τὸ γένος εἰς τοὺς Φοίνικας, οἷοι οἱ Γεφυραῖοι[6] καὶ οἱ

---

1) 'Ο Lolling ἐξέφρασεν ἐπ' ἐσχάτων τὴν εἰκασίαν ὅτι ὁ "Αγιος Γεώργιος εἶνε ἡ μεγίστη τῶν νήσων ἃς οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν Φαρμακούσσας, ἐν ᾧ συνήθως οἱ γεωγραφοῦντες ἀποδέχονται ὅτι Φαρμακοῦσσαι εἶνε αἱ τὴν σήμερον ὀνομαζόμεναι Κυράδες, ὧν τὸ ὄνομα ὁ αὐτὸς Lolling θεωρεῖ ὡς παραφθορὰν τοῦ Χοιράδες, ἀρχαίου κατ' αὐτὸν ἐκλιπόντος ὀνόματος τῶν πρὸ τοῦ Σκαραμαγκᾶ κειμένων τούτων νησίδων. "Ιδ. τὴν διατριβὴν αὐτοῦ Die Meerenge von Salamis ἐν τῇ συλλογῇ Historische und philologische Aufsaetze Ernst Curtius an seinem siebenzigsten Geburtstage gewidmet. Berlin. 1884 σ. 7.

2) Olshausen ἔνθ. ἀν. σ. 330.-"Ιδ. καὶ Oberhummer Phönizier in Akarnanien. München. 1882. σ. 11 κ. ἑ.

3) Graser ἐν τῷ Φιλολόγῳ τομ. XXX σ. 7. 'Αλλ' ἴδ. Milchhöfer ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ α' τεύχους τῶν ὑπὸ Curtius καὶ Kaupert ἐκδεδομένων χαρτῶν τῆς 'Αττικῆς σ. 26.

4) Kiepert Lehrbuch der alten Geographie σ. 244 ἐν σημ. 1.

5) Παυσανίου 'Αττικῶν 14,6. 19,2.

6) 'Ηροδότου V, 57. 61.

Φοίνικες[1]. Ἡ δὲ λατρεία τοῦ Μελικέρτου κατὰ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, προφανῆ ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ φοινικικοῦ Μελκάρθ, οὗ διεσώθη καὶ τὸ ὄνομα μεταπλασθὲν καθ' ἑλληνικὸν τύπον, ἀποδεικνύει τὴν ἐν Κορινθίᾳ ἐγκατάστασιν Φοινίκων, ἥτις καὶ ἄλλοθεν τεκμηριοῦται[2]. Τινὰ δὲ τῶν ἐν τοῖς τάφοις τῶν Μεγάρων καὶ τῆς Αἰγίνης εὑρεθέντων κτερισμάτων φαίνονται ἔχοντα φοινικικὴν ἀρχήν[3]. Ἐντεῦθεν παρέχονται ἡμῖν ἐκ τῶν ἐγγυτάτων ἀκτῶν τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου ἱκανὰ τεκμήρια φοινικικῆς ἀποικήσεως, ἀρκοῦντα ὅπως πείσωσιν ἡμᾶς ὅτι εἰς τοὺς Φοίνικας ἀνέρχονται καὶ τὰ ἴχνη τῆς ἐν Ἁγίῳ Γεωργίῳ κογχυλευτικῆς. Ἀλλ' ἔχομεν πολλῷ προφανεστέρας ἀποδείξεις ἐξετάζοντες τὰ κατὰ τὴν ἐγγυτάτην Σαλαμῖνα, ἧς καὶ τὸ ὄνομα καὶ αἱ μυθικαὶ ἀναμνήσεις καὶ ἡ θέσις οὐδεμίαν ἀφίνουσιν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἐν ταῖς ἀρχαῖς τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Ἑλλάδος ἐγκαθιδρύσεως Φοινίκων ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἥτις ἀρχομένου τοῦ πέμπτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος παρέστη μάρτυς τῆς οἰκτρᾶς ἥττης τοῦ φοινικικοῦ στόλου συμμαχομένου τῷ περσικῷ.

Καὶ τὸ μὲν ὄνομα τῆς Σαλαμῖνος δὲν εἶνε ἑλληνικόν. Ἐγένοντο μὲν διάφοροι ἀπόπειραι πρὸς ἑρμηνείαν αὐτοῦ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων, ἀλλ' αὐτὰ τὰ προταθέντα ἔτυμα ἐκ τῶν λέξεων σάλος ἢ σαλεύω, ἐκ τοῦ σάλα σημαίνοντος φροντίδα ἢ βλάβην, ἐκ τοῦ ἅλς ἢ θάλασσα,[4] ἐνέχοντα πολὺ τὸ βεβιασμένον, ἀποδεικνύουσι τὴν ξενικὴν καταγωγὴν τοῦ ὀνόματος. Ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ καὶ ἐν Κύπρῳ, ἥτις ἔσχε στενοτάτην ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς Φοινίκης καὶ διέσωσεν ἐπιφανῆ ἴχνη τῆς ἐπ' αὐτὴν ἐπιδράσεως τῶν Φοινίκων, κατέστησεν εὐχερῆ τὴν εὕρεσιν τῆς σημιτικῆς ῥίζης εἰς ἣν ἀναφέρεται καὶ τῆς σημασίας

1) Ἡσύχιος ἐν λ.

2) Olshausen ἔνθ. ἀν. σ. 328 κ. ἑ. – Lenormant Les premières civilisations τόμ. Β' σ. 337. 391.—Duncker Geschichte des Alterthums ἐκδ. Ε'. τόμ. Ε' σ. 44

3) Lenormant ἔνθ. ἀν. σ. 383 – 390.

4) Ἡσύχιος ἐν λ. Σαλαμίς.—Pape-Benseler Wörterbuch der griechischen Eigennamen. Ἔκδ. Γ'. ἐν λ.—Bursian Geographie von Griechenland. Τόμ. Α'. σ. 362 ἐν σημ. 2.

ἣν ἔχει τὸ ὄνομα δυνάμενον ἴσα καὶ ἡ λέξις εἰρήνη, τόπος εἰρήνης[1]. Τοῦ σημαινομένου δὲ τῆς λέξεως φαίνεται ὅτι εἶχον ἔννοιαν καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι.[2]

Ἐν δὲ τοῖς μύθοις τῆς νήσου ἀπαντᾷ καὶ ὁ περὶ τοῦ μυθώδους αὐτῆς βασιλέως Κυχρέως, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Σαλαμῖνος, ἐξ οὗ καὶ τὸ παλαιὸν αὐτῆς ὄνομα Κύχρεια. Ὁ ἥρως οὗτος, ὁ συγχεόμενος μετὰ τοῦ ὄφεως ὃν ἐφόνευσε, φαίνεται ἔχων φοινικικὴν ἀρχήν,[3] ὡς ὁ Ζεὺς Ἐπικοίνιος (Ba'al-schalâm) ὁ ἐν αὐτῇ λατρευόμενος[4] καὶ ὁ Ἡρακλῆς οὗ ἱερὸν ἱδρύθη ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς ἐν τῷ στενοτάτῳ μέρει τοῦ κόλπου ἀπέναντι τῆς νήσου.[5]

Τέλος ἡ θέσις αὐτὴ τῆς Σαλαμῖνος κειμένης ἐντὸς κόλπου ἀπέναντι τῆς ξηρᾶς, ἀναμιμνήσκουσα τὰς θέσεις ἃς πρὸς ἐγκατάστασιν αὐτῶν ἐπεζήτουν οἱ Φοίνικες, καθ' ἃ εἴπομεν ἀνωτέρω, πείθει εὐκόλως περὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἐγκαταστάσεως τοῦ λαοῦ τούτου[6] ἢ τοὐλάχιστον πειθαναγκάζει καὶ τοὺς ἐφεκτικωτάτους τῶν ἐρευνητῶν.[7]

Ἂν λοιπὸν ἀποδεχθῶμεν ὅτι Φοίνικες εἶχον ἐγκαταστῇ κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους οὐ μόνον ἀλλαχοῦ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Σαλαμῖνι, εἰς τίνας ἄλλους παρ' αὐτοὺς εἶνε εὔλογον νἀποδοθῶσι τὰ ἴχνη τῆς κογχυλευτικῆς τὰ παρατηρηθέντα ὑπ' ἐμοῦ ἐν τῷ παρὰ τῇ Σαλαμῖνι νησυδρίῳ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου; Εἰς τίνα ἄλλον παρὰ τὸν λαὸν ὅςτις, ὡς ἀπεδείχθη ἀνωτέρω, ἦτο εἰδημονέστατος τῆς τέχνης τοῦ ἐξάγειν τὴν

---

1) Movers ἔνθ' ἀν. τόμ. Β' σ. 239.—Curtius Erläuternder Text der sieben Karten zur Topographie von Athen. Gotha. 1868 σ. 9 —Lenormant ἔνθ' ἀν. σ. 381—Kiepert ἔνθ' ἀν. σ. 242 καὶ 282.

2) «Σάλαμα δὲ ἡ εἰρήνη» Στέφανος Βυζάντιος ἐν λ. Σαλάμιοι.

3) Lenormant ἔνθ. ἀν. σ. 381 κ. ἑ.

4) Ἡσύχιος ἐν λ. — Kiepert ἔνθ' ἀν. σ. 282.

5) Curtius ἔνθ. ἀν. σ. 10.

6) Curtius ἔνθ. ἀν.

7) Lolling Der Tempel der Athena Skiras und das Vorgebirge Skiradion auf Salamis ἐν ταῖς Mittheilungen des deutschen archäologischen Institutes in Athen. τόμ. Α' σ. 129.

πορφύραν ἐκ τῶν αὐτὴν παρεχόντων κογχυλίων καὶ ὅςτις ἐκ τῆς βιομηχανίας ταύτης ἀρυόμενος μεγάλη πλούτη δὲν ἀπώκνει νὰ ἐπιχειρῇ θαρραλέος μακροὺς πλόας καὶ νὰ ἐγκαθιδρύηται ἐν ξένοις αἰγιαλοῖς;

Ἴσως μοι ἀντιπαρατηρηθῇ ὅτι δὲν εἶνε ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ θεωρήσωμεν τὸ πορφυρεῖον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου φοινικικὸν, ἀφ' οὗ καὶ ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ἔχομεν μεμαρτυρημένην τὴν ὕπαρξιν τῆς κογχυλευτικῆς βιομηχανίας [1]. Τοῦτο εἶνε ἐν μέρει ἀληθές· Γνωρίζομεν πράγματι ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους ἤκμαζεν ἔτι ἐν Ἑλλάδι ἡ κογχυλευτική, ἥτις μάλιστα ἐπεβαρύνθη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου τοῦ Σεβήρου διὰ βαρέων φόρων, ὧν τὴν εἴςπραξιν ἦτο ἐντεταλμένος ἴδιος ὑπάλληλος, ὁ rationalis purpurariarum ἢ procurator rationis purpurarum καλούμενος [2].

Κατὰ δὲ τὸν ἕκτον αἰῶνα ὑπάρχει τις νεαρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ποιουμένη μνείαν τῆς κογχυλευτικῆς. Καὶ κατὰ τὸν ἕβδομον δ' αἰῶνα μαρτυρεῖται ἡ ἐξακολούθησις τῆς ἄγρας τῆς πορφύρας ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις.[3] Κατὰ δὲ τὸν δέκατον αἰῶνα ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῇ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν συγγραφῇ ἀναγράφει τοὺς κογχυλευτὰς μετὰ τῶν πλωίμων καὶ χαρτοποιῶν ὡς ἔχοντας βασιλικὰ ἀξιώματα καὶ διὰ τοῦτο ἀπαλλαγέντας τῆς ὑποχρεώσεως εἰς ἣν ὑπεβλήθησαν ἐπὶ Ῥωμανοῦ ὁ κλῆρος καὶ οἱ στρατιωτικοὶ ἄρχοντες τῆς Πελοποννήσου νὰ παράσχωσι χιλίους ἵππους ὅπως ἀποφύγωσι τὴν ἐπιβαλλομένην αὐτοῖς ἐπὶ τὴν Λογγο-

---

1) Τοιοῦτον ἐνδοιασμὸν ἐκφράζει καὶ περὶ τῶν ἐν Γυθείῳ σωρῶν ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐν τῷ πρώτῳ τεύχει τῆς Β' ἐκδ. τῆς Ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους σ. 36 ἐν σημ.

2) Hertzberg Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Römer Τόμ. Γ' σ. 72 κ. ἑ.

3] Edicta Aethici philosophi cosmographi κεφ. 93. — Ὅτι ὁ καλούμενος Αἰθικὸς ὁ Ἴστριος ἔζησε κατὰ τὸν ἕβδομον αἰῶνα ἐπὶ τῶν Μεροβιγγίων ἀπέδειξεν ὁ Wuttke. Ἴδ. καὶ Teuffel Geschichte der römischen Literatur ἐκδ. Β' σ. 1134. Ἀλλὰ πρβλ. καὶ Hertzberg ἔνθ' ἀν. σ. 65 κ. ἑ.

βαρδίαν στρατείαν.[1] Τέλος δὲ καὶ κατ' αὐτὸν τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα ἀρχόμενον γίνεται μνεία παρὰ Μιχαὴλ τῷ Ἀκομινάτῳ τῶν ἐκ Χαλκίδος καὶ Καρύστου καὶ Ἀθήνηθεν εἰς Κέαν ἐπὶ κογχυλευτικῶν πορθμείων διαπεραιουμένων.[2] Ἐκ πάντων τούτων ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ τὴν σήμερον ἐκλιποῦσα κογχυλευτικὴ βιομηχανία ὑφίστατο ἔτι ἐν Ἑλλάδι οὐ μόνον κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ τυχὸν εἰς ἀπόδειξιν ὅτι τὸ ἐν Ἁγίῳ Γεωργίῳ πορφυρεῖον δὲν ἀνέρχεται εἰς χρόνους παλαιοτέρους τῶν βυζαντιακῶν ἢ τῶν ῥωμαϊκῶν. Ἄλλως βεβαίως θὰ εἶχε τὸ πρᾶγμα ἂν εἴχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς ἐν τῇ Σαλαμῖνι καὶ τῇ Ἀττικῇ καθόλου ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις ὑπάρξεως τοιούτου ἐργαστηρίου ἢ ἀγρευτηρίου. Ἀλλὰ τὸ μόνον χωρίον ὅπερ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς τοιαύτης βιομηχανίας περὶ τὴν Ἀττικήν, λέγω τὸ τοῦ Ἀκομινάτου, οὐδαμῶς ποιεῖται μνείαν τοῦ τόπου ἔνθα ἐγίνετο ἡ ἄγρα τῶν κογχυλῶν, ἀλλὰ μόνον τῶν χωρῶν ὁπόθεν ἀφικνοῦντο πλωτικοὶ εἰς Κέαν διὰ τῶν κογχυλευτικῶν πορθμείων.

Διὰ πάντας τούτους τοὺς λόγους πιστεύομεν ὅτι δὲν ἀπέχομεν τῆς ἀληθείας ἀποδίδοντες εἰς τοὺς Φοίνικας τοὺς τὴν Σαλαμῖνα κατοικίσαντας τὴν συσσώρευσιν τῶν πορφυρούχων κογχυλῶν ἐπὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἧς ὁμοία ἀπαντᾷ ἔν τε τῷ λακωνικῷ κόλπῳ καὶ κατὰ τὰ παράλια τῆς Φοινίκης. Ἀποδεικνύεται δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐν ἅπασι τούτοις τοῖς πορφυρείοις ἐξήγετο ἐκ τῶν ὀστράκων ἡ πορφύρα. Ὡς εἴπομεν ἤδη καὶ ἀνωτέρω, αἱ παλαιαὶ κόγχυλαι, αἱ κατὰ σωροὺς εὑρισκόμεναι ἐν Γυθείῳ καὶ Τύρῳ, ὡς καὶ αἱ ἐν Τάραντι, ἔχουσι κατὰ τὴν αὐτὴν

---

1) Ἐκδ. Βόννης σ. 244.

2) Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα ἐκδ. Σπυρ. Π. Λάμπρου τόμ. Β' σ. 275, 9-11 καὶ σ. 635. Ἴδ. καὶ τὸ ἐμὸν βιβλίον Αἱ Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος σ. 31. Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἔργοις ἐξέφρασα τὴν εἰκασίαν ὅτι ἡ ἁλιεία ἐγίνετο περὶ τὴν Ἑρμιόνην, τὴν Γύαρον καὶ τοὺς περικειμένους αἰγιαλούς, ὡς ἐν τῇ ἀρχαιότητι.

θέσιν τοῦ ὀστράκου, ἤτοι κατὰ τὴν δευτέραν καὶ τρίτην σπεῖραν τῆς ἕλικος, ἐντομὴν γενομένην διὰ κοπτεροῦ ἴσως ἐργαλείου πρὸς ἐξαίρεσιν τοῦ ἄνθους τῆς πορφύρας.[1] Ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ἐντομὴν ἐν τῇ αὐτῇ θέσει βλέπομεν καὶ ἐν ταῖς σαλαμινίαις προφύραις. Τοῦτο δὲ βεβαίως ἐννοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης λέγων ὅτι τῶν μειζόνων περιελόντες τὸ ὄστρακον ἀφαιροῦσι τὸ ἄνθος[2].

Εἶχε δὲ σπουδαῖον λόγον ἡ κατὰ τοῦτο τὸ μέρος ἐντομὴ ἐπειδὴ αἱ πορφύραι ἔχουσι κατ' Ἀριστοτέλη τὸ ἄνθος μεταξὺ τῆς μήκωνος καὶ τοῦ τραχήλου.[3] Εἶνε δὲ τὸ ἄνθος κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους «τὸ χρῶμα ἰδεῖν ὥςπερ ὑμὴν λευκός, ὃν ἀφαιροῦσιν· θλιβόμενος δὲ βάπτει καὶ ἀνθίζει τὴν χεῖρα.[4]» Κατὰ δὲ τὰς παρατηρήσεις τῆς νεωτέρας ζωολογίας εἶνε κιτρινωπὸς ἀδὴν κείμενος πρὸς τὰ δεξιὰ τῶν βραγχίων τοῦ ζῴου. Ἐξαγόμενον δ' ἐκ τούτου τὸ ἄνθος εἶνε λευκὸν ἢ κιτρινωπόν, ἐκτιθέμενον δὲ εἰς τὸ ἡλιακὸν φῶς μεθίσταται ἀπὸ χρώματος εἰς χρῶμα ἕως ἀποβαίνει ἰῶδες ὅπερ γίνεται μᾶλλον μᾶλλον βαθύτερον ἐφ' ὅσον ἐκτίθεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἡλίου.[5] Ἡ ἄγρα τῶν πορφυρῶν ἐγίνετο κυρίως κατὰ τὸ ἔαρ.[6] Ἐπειδὴ δὲ μεγίστη προσοχὴ ἀπητεῖτο ὅπως κοπῶσιν αἱ πορφύραι ζῶσαι, ἵνα μὴ ἀποθνήσκουσαι συνεξεμέσωσι τὸ ἄνθος, ἐφύλαττον αὐτάς, μέχρις οὗ ἀθροίσωσι καὶ σχολάσωσιν, ἐν-

---

1) De Saulcy ἔνθ' ἀν.—Lenormant La Grande Grèce τόμ. Α'. σ. 107. - Ἴδ. καὶ Gaillardot παρὰ τῷ Blümner ἐν τῇ Technologie und Terminologie der Gewerbe uud Künste bei Griechen und Römern Τόμ. Α' σ. 231 ἐν σημ.

2) Τῶν περὶ τὰ ζῷα ἱστοριῶν Ε' 547 α 23.

3) Ἔνθ' ἀν. Ἴδ. τὸ μακρὸν παρ' Ἀριστοτέλει περὶ πορφυρῶν χωρίον ὅλον 546 β 17–547 β 11 ὅπερ εἶνε ἐνιαχοῦ συγκεχυμένον. Πρβλ. τὴν μετάφρασιν καὶ τὰς σημειώσεις ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Aubert καὶ Wimmer τόμ. Α' σ. 484 κ. ἑ.

4) Ἔνθ' ἀν. σ. 547 α 17.

5) Brehm ἔνθ' ἀν. σ. 412. — Locard ἔνθ' ἀν. σ. 185. Ἴδ. περὶ τοῦ χρώματος τῆς πορφύρας καὶ Blümner ἔνθ' ἀν. σ. 233.

6) Ἀριστοτέλης ἔνθ' ἀν. σ. 13. Ἴδ. καὶ τὴν περιγραφὴν τῆς ἄγρας παρὰ Πολυδεύκει Α, 47 κ. ἑ. καὶ Εὐδοκίᾳ τῇ Μακρεμβολιτίσσῃ ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις τοῦ Villoison Τόμ. Α' σ. 42.

τὸς καλάθων[1] ἢ κεραμίων.[2] Τὸν δὲ τρόπον τῆς ἐξαιρέσεως τοῦ βαφικοῦ ἀδένος καὶ τὸ ἔργον τῶν πορφυροβάφων περιγράφει ὁ Πλίνιος[3]. Κατ' αὐτὸν ἅμα ἐξαγόμενον τὸ ἄνθος ἀνεμιγνύετο μεθ' ἅλατος, οὗ ἐνετίθεντο οὐγκίαι περὶ τὰς εἴκοσιν εἰς ἑκατὸν λίτρας χυμοῦ. Ὁ δὲ χυμὸς παρασκευαζόμενος ἐπὶ τρεῖς τὸ πολὺ ἡμέρας ἐβράσσετο κατόπιν ἐν μολυβδίνοις ἄγγεσιν ὑπὸ μετρίαν θερμοκρασίαν διὰ σωλῆνος ἀνταποκρινομένου πρὸς ἑστίαν ἀπωτέρω κειμένην. Σκοπὸς δὲ τῆς θερμάνσεως ἦτο ἡ ἐξάτμισις τοῦ ὑγροῦ, ὅπερ ἔπρεπε νὰ περιορισθῇ εἰς πεντακοσίας μόνον λίτρας ἀνὰ ἑκατὸν ἀμφορεῖς, ἤτοι εἰς τὸ δέκατον ἕκτον περίπου τοῦ ἀρχικοῦ. Κατὰ διαλείμματα ἀφῃροῦντο μετὰ τοῦ ἐκ τῆς βράσεως ἀφροῦ καὶ αἱ σάρκες τῶν κογχυλίων αἱ τυχὸν ἀπομείνασαι προςκεκολλημέναι εἰς τοὺς ἀδένας. Μετὰ δεκαήμερον δ' ἐν ὅλῳ ἐργασίαν τὸ χρῶμα εἶχεν ἤδη παρασκευασθῆ. Ὁ Πλίνιος ἀναγράφει κατόπιν τὸν τρόπον τῆς εἰς τὸ χρῶμα ἐμβαπτίσεως τῶν ὑφασμάτων καὶ τὰ κατὰ τὴν δοκιμασίαν καὶ βαφὴν αὐτῶν. Ἀλλ' ἄραγε ἅπαντα τὰ πορφυρεῖα ἦσαν ἅμα καὶ βαφεῖα ἢ ἴσως ἡ παρασκευὴ τῆς πορφύρας ἦτο ἔργον χωριστὸν ἀπὸ τῆς χρήσεως αὐτῆς πρὸς βαφήν, ἥτις ἠδύνατο νὰ γείνῃ καὶ κατ' ἄλλον χρόνον; Νομίζω ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο ἠδύνατο νὰ συμβῇ. Ἐξάγω δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ Πλουτάρχου, ὅςτις διηγεῖται ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου[4] ὅτι ὁ κατακτητὴς κυριεύσας τῶν Σούσων παρέλαβεν ἐν τοῖς βασιλείοις μεταξὺ ἄλλων καὶ πορφύρας ἑρμιονικῆς τάλαντα πεντακιςχίλια «συγκειμένης »μὲν ἐξ ἐτῶν δέκα δεόντων διακοσίων, πρόσφατον δὲ τὸ ἄνθος »ἔτι καὶ νεαρὸν φυλαττούσης.» Ἐνταῦθα πρόκειται βεβαίως περὶ διατετηρημένης ὑγρᾶς βαφῆς, τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ἀμέσως ἑπομένων, ὅσον ταῦτα καὶ ἂν ὦσι δυςνόητα, εἰ μὴ

---

1) Ἀριστοτέλης ἔνθ' ἀν. 26 κ. ἑ. – Ἡσύχιος ἐν λ.

2) Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου συλλογὴ τῆς περὶ ζῴων ἱστορίας κατὰ τὴν ἐμὴν ἔκδοσιν ἐν τῷ Supplementum Aristotelicum τῆς βερολινείου ἀκαδημείας σ. 12, 10.

3) Hist. Nat. IX, 133. Ἴδ. καὶ τὴν περιγραφὴν παρὰ Πολυδεύκει Α,49 καὶ Ὀππιανῷ ἐν Ἁλιευτ. V, 600.

4) Κεφ. 36.

διεφθαρμένα.[1] Κατὰ ταῦτα ἡ πορφύρα διεφυλάσσετο ἐπὶ μακρὸν χρόνον δι' οἱουδήποτε τρόπου ἐν ὑγρᾷ καταστάσει, ἠδύνατο δὲ νὰ γείνῃ αὐτῆς χρῆσις πρὸς βαφὴν καὶ πολὺ μετὰ τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ ἄνθους ἐκ τοῦ ὀστράκου.

Τούτων οὕτως ἐχόντων οὐδὲν ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὅπου πορφυρεῖον ἐκεῖ καὶ βαφεῖον. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἁπλῆν ἐξαγωγὴν τῆς πορφύρας ἀπητεῖτο ἡ ἐν τοῖς τόποις ἔνθα ἐξῃρεῖτο τὸ ἄνθος τῶν πορφυρῶν ὕπαρξις ἐργαστηρίου, ὅσον πρόχειρον καὶ ἂν φαντασθῶμεν αὐτό. Καὶ τῷ ὄντι ἤδη ὁ Boblay παρετήρησεν ἐν Πελοποννήσῳ ἔνθα εὑρέθησαν σωροὶ κογχυλῶν διατετρημένων καὶ ἐρείπια παρακείμενα, ἐν οἷς ἀνεγνώρισε τὰ λείψανα βαφείων. Ὅμοια δὲ λείψανα ἀνεῦρε καὶ ὁ Lenormant ἐν Τάραντι.[2] Ἀλλὰ τοιαῦτα ἐρείπια δὲν φαίνονται ἐν Ἁγίῳ Γεωργίῳ, ἐκτὸς ἂν θελήσωμεν νἀναγνωρίσωμεν ὡς λείψανα κτιρίου τοὺς ἐν τῷ βραχώδει κέντρῳ τῆς νησῖδος συνεσωρευμένους μεγάλους λίθους, ὧν τινες φαίνονται ἀληθῶς κατειργασμένοι ὑπ' ἀνθρωπίνης χειρός. Ἀλλὰ δὲν παρίσταται, νομίζω, ἡ ἀνάγκη νὰ φαντασθῶμεν ὑπάρχον ἐν Ἁγίῳ Γεωργίῳ οἱονδήποτε ἐργαστήριον. Ἡ νησὶς κεῖται οὕτω πλησίον τῆς τε Σαλαμῖνος καὶ τῆς Ἀττικῆς, ὥστε οὐδεμία δυσκολία ὑπῆρχε διὰ τοὺς κογχυλευτὰς νὰ ἐξάγωσι μὲν τὸ ἄνθος ἐν Ἁγίῳ Γεωργίῳ, νὰ μεταφέρωσι δ' αὐτὸ τάχιστα ἐν ἄγγεσιν εἰς τὰ ἀπέναντι παράλια, ὅπως ἐκτελεσθῇ ἡ βράσις καὶ παρασκευὴ τῆς βαφῆς, ἂν μὴ καὶ αὐτὴ ἡ βαφικὴ ἐργασία. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἔργον τῆς παρασκευῆς τῆς βαφῆς ἠδύνατο νὰ γίνηται ἐν τῇ νησῖδι χωρὶς νὰ καταλίπῃ ἴχνη ἐπιφανῆ. Ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ ἁλιεία ἐγίνετο κατὰ τὸ ἔαρ, ἡ δ' ἐργασία διήρκει δεκαήμερον μόνον, ὡς εἴπομεν, διὰ τί νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ἡ βράσις ἐγίνετο ὑπὸ στέγην; καὶ τί ἄλλο ἀπητεῖτο πλὴν τῶν εὐκόλως διὰ τῶν κογχυλευτικῶν πορθμείων μετακομιζομένων μολυβδίνων ἀγγείων, ἐν οἷς αὕτη ἐτε-

---

1) Ἀνεπιτυχεῖς θεωρῶ τὰς γενομένας ἀποπείρας πρὸς ἐξήγησιν τοῦ χωρίου ὡς εἰ ἐπρόκειτο περὶ ὑφασμάτων πορφυρῶν καὶ οὐχὶ βαφῆς ἐν ὑγρῷ. Ἴδ. Blümner ἔνθ' ἀν. σ. 236 σημ. 2.

2) La Grande Grèce σ. 107

λεῖτο, ἢ κάμινός τις μόνον, ἧς τὰ ἴχνη ἦτο εὔκολον νὰ ἐκλίπωσι διὰ τῶν αἰώνων;

Ὁπωσδήποτε τὰ ἴχνη τῆς ὑπάρξεως τῆς πορφυρευτικῆς βιομηχανίας ἐν τῷ παρὰ τὴν Σαλαμῖνα νησυδρίῳ εἶνε προφανῆ, πιθανώτατον δὲ νομίζω τὸ ἐντεῦθεν ἐξαγόμενον συμπέρασμα ὅτι ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις οἱ ἐν Σαλαμῖνι ἐγκαθιδρυθέντες Φοίνικες εἶνε οἱ τὴν πορφύραν ἐν Ἁγίῳ Γεωργίῳ κατεργαζόμενοι.[1]

---

1) Ἐπαισθητή μοι ἦτο κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς διατριβῆς ταύτης ἡ στέρησις τοῦ βιβλίου τοῦ W. A. Schmidt Forschungen auf dem Gebiete des Alterthums ἐν ᾧ αἱ σελίδες 96—213 εἶνε ἀφιερωμέναι εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς πορφυρευτικῆς τῶν ἀρχαίων.

Η ΥΣΤΕΡΑΙΑ

ΤΗΣ ΕΝ ΠΛΑΤΑΙΑΙΣ ΝΙΚΗΣ

Ὅτε ἀρχομένου τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 479 ἀνηγγέλθη εἰς τὸν Μαρδόνιον ὅτι οἱ Ἕλληνες συνηθροίσθησαν ἐν τῷ Ἰσθμῷ ἵνα ἐπέλθωσι κατ' αὐτοῦ, ὁ στρατάρχης τῶν Περσῶν ἀπῆλθεν εἰς Θήβας. Ἐν ᾧ δὲ ἡτοίμαζεν ἐκεῖ τὰ τῆς ἀμύνης, προσεκλήθη εἰς δεῖπνον ὑπὸ τοῦ Ἀτταγίνου, πλουσίου Θηβαίου. Δι' ἄνδρα Θηβαῖον ἦτο μεγάλη τιμὴ νὰ ξενίζῃ τὸν Πέρσην. Ἐκτὸς δὲ τοῦ στρατηγοῦ ἐκλήθησαν εἰς τὸ μεγαλοπρεπὲς συμπόσιον καὶ πεντήκοντα Περσῶν οἱ λογιμώτατοι. Ὁμοτράπεζοι δ' αὐτῶν ἐγένοντο, κληθέντες ὑπὸ τοῦ Ἀτταγίνου, καὶ πεντήκοντα Θηβαῖοι. Δι' ἄνδρας Θηβαίους ἦτο τιμὴ νὰ παρακάθηνται σύνδειπνοι τῶν Περσῶν. Τὸ δεῖπνον ἦτο λαμπρῶς παρεσκευασμένον ἀναλόγως τοῦ περιφανοῦς ξένου· ὁ δὲ φιλομηδισμὸς τοῦ θαλιάρχου εἶχεν ἐπινοήσει τρόπον κατάλληλον ἵνα καταστήσῃ οἰκειοτέρους τοὺς ξένους πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ πολίτας. Ἐπὶ ἑκάστης κλίνης, ἐπειδὴ, ὡς γνωστὸν, οὕτω κατακεκλιμένοι ἐσυμποσίαζον οἱ ἀρχαῖοι, κατέκλινεν ἐναλλὰξ ἕνα Θηβαῖον καὶ ἕνα Πέρσην. Ὁμόκλινος δ' ἑνὸς τούτων τῶν Περσῶν ἦτο Θέρσανδρος ὁ Ὀρχομένιος, ὅστις διηγήθη τὰ ἑξῆς εἰς τὸν Ἡρόδοτον. Τὸ δεῖπνον εἶχε τελειώσει καὶ οἱ συμπόται διέτριβον περὶ τὸ πίνειν, ὅτε εἶπε τὰ ἑξῆς ἑλληνιστὶ ὁ Πέρσης πρὸς τὸν Ὀρχομένιον· «Ἐπειδὴ τώρα ἔγεινες ὁμοτράπεζός μου καὶ ὁμόκλινος, θέλω νά σοι ἀφήσω μνημόσυνον τῆς ἐμῆς γνώμης, ἵνα καὶ σὺ ἔχων γνῶσιν ἐκ τῶν προτέρων δυνηθῇς νὰ σκεφθῇς περὶ σεαυτοῦ τὰ συμφέροντα. Βλέπεις αὐτοὺς ἐδῶ τοὺς συμποσιάζοντας Πέρσας καὶ τὸν στρατὸν τὸν ὁποῖον ἀφήσαμεν ἐκεῖ κάτω, πλησίον εἰς τὸν ποταμὸν στρατοπεδευόμενον; Ὀλίγος καιρὸς θὰ παρέλθῃ καὶ ἐκ τούτων πάντων ὀλίγους τινὰς θὰ ἴδῃς τοὺς περισωθέντας». Ταῦτα ἔλεγεν ὁ Πέρσης καὶ ἅμα ἔχυνε δάκρυα πολλά. Ὁ δὲ Θέρσανδρος θαυμάσας

τὸν λόγον εἶπε πρὸς αὐτόν· «Λοιπὸν αὐτὰ πρέπει νά τα εἴπῃς εἰς τὸν Μαρδόνιον καὶ εἰς τοὺς μετ' ἐκεῖνον ἐν ἀξιώμασιν ὄντας τῶν Περσῶν». Ἐκεῖνος δὲ εἶπε μετὰ ταῦτα· «Ξένε, ὅ τι εἶνε ἀποφασισμένον νὰ γείνῃ ἐκ τοῦ θεοῦ δὲν δύναται ἄνθρωπος νά το ἀποτρέψῃ· διότι καὶ τὴν ἀλήθειαν ἄν εἴπῃ τις, δὲν θέλει νά τον πιστεύσῃ κανείς. Ταῦτα δέ, εἰ καὶ πολλοὶ τῶν Περσῶν τὰ γνωρίζομεν, ἀλλ' ἀκολουθοῦμεν δεδεμένοι ὑπὸ τῆς ἀνάγκης. Εἶνε δὲ αὕτη ἡ βαρυτάτη θλῖψις τῶν ἐν ἀνθρώποις, πολλῶν πραγμάτων νὰ ἔχῃ τις γνῶσιν καὶ νὰ μὴν εἶνε κύριος νὰ κάμῃ τίποτε».[1]

Τοιαῦτα εἶπεν ὁ Πέρσης εἰς τὸν Ὀρχομένιον λόγια σοφὰ καὶ πικρά, ἐγκλείοντα τὴν προφητείαν τοῦ προσεχοῦς μέλλοντος. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας συνεκροτεῖτο ἐν Πλαταιαῖς ἡ γνωστὴ ἐκείνη μάχη, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἐπεκράτησαν ὁριστικῶς τῶν βαρβάρων. Τὸ ἀπόγευμα τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐνίκων οἱ Ἕλληνες ἐν Μυκάλῃ, καὶ ἐτελεύτα ὁ κίνδυνος καὶ ἐνικᾶτο ὁ ἀγὼν μετὰ ἕνδεκα ὅλων ἐτῶν μάχας καὶ ἀγωνίας καὶ δῃώσεις.

Τὸ ἔργον τῶν Ἑλλήνων ἦτο διπλοῦν τὸ ἑξῆς, τὸ μὲν νὰ θύσωσιν εἰς τοὺς θεοὺς τὰ εὐχαριστήρια ἐπὶ ταῖς γενομέναις νίκαις καὶ νἀπολαύσωσι τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν, τὸ δὲ νὰ ἐξασφαλίσωσιν εἰς τὸ ἑξῆς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ νέας ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων.

Τὸ πρῶτον ἦτο βεβαίως ἀκοπώτερον καὶ εὐχαριστότερον, οἱ δ' Ἕλληνες, θάπτοντες τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς καὶ τιμῶντες τοὺς θεοὺς τοὺς βοηθήσαντας αὐτοῖς εἰς τὴν νίκην, ἐτέλουν νόμιμα καθιερωμένα.

Ἡ λεία ὑπῆρξε πολλὴ μετὰ τὴν μάχην τὴν ἐν Πλαταιαῖς. Ὁ Πέρσης δὲν ἠδύνατο νἀποβάλῃ οὐδ' ἐν τῇ ὥρᾳ τῶν πολέμων καὶ τῶν μαχῶν τὰς ἀπολαύσεις καὶ τὴν τρυφὴν τῆς Ἀσίας ἐκείνης τῆς πλουσίας καὶ φιληδόνου, πρὸς ἣν μόνη ἑλληνικὴ πόλις μία, ἡ Σύβαρις, διαμφισβητεῖ τὸ προνόμιον τοῦ νὰ καταστῇ παροιμιώδης ἐπὶ τρυφῇ. Ἐκ τοῦ στρατοπέδου αὐτῶν δὲν ἔλειπεν οὔτε ὁ χρυσὸς οὐδὲ ὁ ἄργυρος ὅστις ἐκόσμει τὰ μέγαρα τῆς πατρίου γῆς, οὐδ' αἱ κάμηλοι καὶ αἱ ἁρμάμαξαι καὶ οἱ μάγειροι καὶ αἱ παλλακίδες αἱ πολλαί. Τὴν λείαν ταύτην ὁ Παυσανίας διὰ τοῦ κήρυκος παρήγ-

---

1) Ἡροδότου IX, 16.

γειλε νὰ μὴ ἐγγίσῃ κανεὶς καὶ διέταξε τοὺς Εἵλωτας νὰ συγκομίσωσι τὰ λάφυρα. Ἀφελέστατα, ἀλλ' ὡς ἐν εἰκόνι περιγράφει ὁ Ἡρόδοτος τὴν συγκομιδὴν τῶν λαφύρων. «Παυσανίης δὲ κήρυγμα »ποιησάμενος μηδένα ἅπτεσθαι τῆς ληΐης, συγκομίζειν ἐκέλευσε »τοὺς Εἵλωτας τὰ χρήματα. Οἱ δὲ ἀνὰ τὸ στρατόπεδον σκιδνά»μενοι εὕρισκον σκηνὰς κατεσκευασμένας χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ, κλί»νας τε ἐπιχρύσους καὶ ἐπαργύρους, κρητῆράς τε χρυσέους καὶ φιά»λας τε καὶ ἄλλα ἐκπώματα. Σάκκους τε ἐπ' ἁμαξέων εὕρισκον, »ἐν τοῖσι λέβητες ἐφαίνοντο ἐνεόντες χρύσεοί τε καὶ ἀργύρεοι· ἀπό »τε τῶν κειμένων νεκρῶν ἐσκύλευον ψέλιά τε καὶ στρεπτοὺς καὶ »τοὺς ἀκινάκας ἐόντας χρυσέους, ἐπεὶ ἐσθῆτός γε ποικίλης λόγος »ἐγίνετο οὐδὲ εἷς».[1] Ἡ εἰκὼν εἶνε γραφικωτάτη. Φαντάσθητε τὴν ὑστεραίαν τῆς μάχης τὸ πεδίον ἐκεῖνο τὸ μυριόνεκρον, ἔνθα τὴν προτεραίαν μέγας ἐγίνετο ἀγὼν καὶ συνεκρούοντο τὰ δόρατα καὶ αἱ ἀσπίδες καὶ ἔφευγεν ἡ ἵππος καὶ ἀντήχει ἡ ἀλαλαγὴ καὶ αἱ οἰμωγαὶ ὀλλύντων τ' ὀλλυμένων τε. Ἐκεῖ νῦν ἀκούονται τῆς νίκης μόνον οἱ ἀλαλαγμοὶ ἐν μέσῳ πολυθρηνήτου σωρείας οἰκείων καὶ φίλων νεκρῶν καὶ μυριάδων βαρβάρων οἵτινες κεῖνται πεσόντες οὐχ ἧττον γενναίως ὑπὲρ ἀγῶνος ἀδίκου. Ἀλλ' αἴφνης ἠχεῖ τοῦ ἱεροῦ κήρυκος ἡ διάτορος φωνὴ καὶ οὐδεὶς τολμᾷ νὰ ἐπιληφθῇ τῶν λαφύρων ἐκείνων, ἅτινα δὲν εἶνε ὡρισμένα διὰ μόνους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ἀνήκουσι καὶ εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τὰς θεαίνας. Τὸ φιλόχρυσον γένος τῶν Εἱλώτων λαμβάνει τὴν διαταγὴν νὰ συναγάγῃ καὶ φέρῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὴν λείαν. Οἱ Εἵλωτες σκορπίζονται ταχεῖς ἀνὰ τὸ στρατόπεδον, ὁ εἷς ἐδῶ, ὁ ἄλλος ἐκεῖ· οἱ μὲν εἰςέρχονται ἔκθαμβοι εἰς τὰς σκηνὰς τὰς πλουσίας, οἱ δὲ θαυμάζουσι τὰς κλίνας καὶ τοὺς κρατῆρας καὶ τὰ ποτήρια. Ἀλλ' ὁποία ἡ ἔκπληξις τῶν ἄλλων περαιτέρω· ἐκεῖνοι οἱ σάκκοι ἐπὶ τῶν ἁμαξῶν περιέχουσι λέβητας, ἀλλ' οἱ λέβητες ἐκεῖνοι εἶνε χρυσοῖ καὶ ἀργυροῖ καὶ οἱ Εἵλωτες διανοίγουσι μεγάλους τοὺς ὀφθαλμούς, διότι κρατοῦσι παρὰ τὸν Ἀσωπὸν ποταμὸν ἰδίαις χερσὶ σκεύη ἀπείρως πολυτιμότερα τῶν ἀκαλλῶν ἐκείνων, ἐντὸς τῶν ὁποίων παρεσκεύαζον

---

1) Ἡροδότου IX, 80.

παρὰ τὸν Εὐρώταν τὸν μέλανα ζωμὸν τοῦ λιτοῦ αὐτῶν δεσπότου. Ἄλλοι ἐτράπησαν εἰς συναγωγὴν λείας προχειροτέρας· ὁτὲ μὲν πίπτοντες ἐπὶ τὰ γόνατα, ὁτὲ δὲ πρηνεῖς σκυλεύουσι τὰ πτώματα τῶν πεσόντων. Καὶ αἱ ἐσθῆτες εἶνε ποικίλαι καὶ πολυτελεῖς πρὸς τὴν πενιχρὰν αὐτῶν ἐξωμίδα. Ἀλλὰ τίς θέλετε νὰ προσέξῃ εἰς τὰς ἐσθῆτας; Ἕως τις γυμνώσῃ ἕνα νεκρὸν καὶ λάβῃ μίαν ἐσθῆτα, ὁ ἄλλος συνήγαγε ψέλια πολλὰ ἐκ τῶν χειρῶν καὶ πολλοὺς στρεπτοὺς ἐκ τῶν λαιμῶν καὶ πολλοὺς ἀκινάκας αἱμοσταγεῖς. Ἂν εἶνε πολλὰ τούτων μεστὰ αἱμάτων καὶ λύθρου, τί σημαίνει; Εἶνε χρυσὸς, καὶ δὲν ὑπάρχει δι' αὐτοὺς κηλὶς δυναμένη νἀμαυρώσῃ τὴν λάμψιν τοῦ χρυσοῦ. Ἄλλος σύρει καμήλους πεφορτωμένας· ἡ κάμηλος προςκρούει ἐπὶ πτωμάτων καὶ ἴσως που ἀκούεται στεναγμὸς οὔπω ἐκπνεύσαντος τραυματίου.

Ὅλην ταύτην τὴν ποικίλην καὶ πλήρη κινήσεων καὶ ἀντιθέσεων εἰκόνα ἐξάγομεν ἐκ τῶν ὀλίγων λέξεων τοῦ Ἡροδότου, ἃς παρεθήκαμεν ἀνωτέρω. Ὅλα περιέχονται ἐν τοῖς ὀλίγοις ἐκείνοις στίχοις, ἀρκεῖ νἀναγνωσθῶσι καὶ κατανοηθῶσι καλῶς. Τοιαύτας δὲ εἰκόνας, περιλαμβανομένας ἐν ὀλίγαις λέξεσιν ἃς ἀρκεῖ μόνον νἀναπτύξῃ ἡ φαντασία, περιέχει πολλὰς τὸ ἔργον τοῦ Ἡροδότου, καὶ διὰ τοῦτο δικαίως ἔλεγεν ὁ μέγας Γερμανὸς ἱστορικὸς **Niebuhr**· «ὁ διατρίβων περὶ τὴν φιλολογίαν θὰ ζήσῃ καὶ θὰ χαρῇ μὲ τὸν Ἡρόδοτον· πρέπει νἀναγινώσκηται καὶ πάντοτε ἐκ νέου νἀναγινώσκηται». Τὴν εἰκόνα δ' ἐκείνην ἀνέπτυξα διὰ μακρῶν οὐ μόνον ἵνα δείξω ἐν μικρῷ δείγματι τὸν γραφικὸν τρόπον τοῦ Ἡροδότου, ἀλλ' ἵνα δηλώσω τὴν διαφορὰν τῆς ἀρχαίας ἀπὸ τῆς νέας ἱστοριογραφίας ἐν ταῖς εἰκόσιν. Ἡ τέχνη ἡμῶν τῶν νεωτέρων ἐνασμενίζει εἰς εἰκόνας γραφικάς. Καλλιτεχνοῦμεν μετὰ χρωμάτων καὶ τὸ ἔργον ἡμῶν στηρίζεται εἰς τὴν κατάλληλον ἐναλλαγὴν τοῦ φωτὸς καὶ τῆς σκιᾶς. Λέγομεν δὲ ταῦτα, ἐννοεῖται, περὶ τῆς ἱστοριογραφίας ὡς καλῆς τέχνης, οὐχὶ δὲ περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναδιφήσεως. Ἀλλὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ ἱστορικὴ τέχνη εἶχεν ἄλλους κανόνας· αἱ εἰκόνες αὐτῆς εἶνε διαγράμματα, ἔχουσι πλαστικὸν τὸ κάλλος. Ὁ δὲ νεώτερος ἱστοριογράφος δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ φαντασμαγορῶν, ὅταν περιγραφὰς τῶν ἀρχαίων πηγῶν μετα-

τρέπῃ εἰς εἰκόνας οἵας ἀπαιτεῖ ὁ νεώτερος κόσμος, ὅταν τὸ πλαστικὸν ἔργον μεταπλάσσῃ εἰς ζωγραφίαν· μόνον δ' εἶνε ἀνάγκη πᾶσαι αἱ γραμμαὶ τῆς ζωγραφίας ταύτης νὰ περιέχωνται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ εἰκόνι. Καὶ δι' ἄλλον δέ τινα λόγον ἀνέπτυξα τὴν περιγραφὴν ταύτην, ἵνα φανῇ ὁποῖα ἀξιόλογα θέματα ἱστορικῶν ζωγραφιῶν περιέχει ἡ ἀρχαία ἱστοριογραφία, μελετωμένη ὡς δεῖ. Ὅταν ἡ ἑλληνικὴ ζωγραφικὴ ἀνδρωθεῖσα ἐπιληφθῇ μεγάλων ἱστορικῶν θεμάτων δὲν θὰ μελήσῃ βεβαίως νὰ ἐπιχειρήσῃ εἰς ἐξεικόνισιν τῶν Εἱλώτων σκιδναμένων ἀνὰ τὸ στρατόπεδον καὶ συγκομιζόντων τὰ χρήματα.

Ἐμακρηγόρησα, παρεκκλίνας ἴσως τῆς εὐθείας ὁδοῦ· ἀλλ' ἡ ἱστορία ἐγκλείει τοσαύτην ὕλην, ἐμπνέει τοιαύτας ἰδέας, ὥςτε κατ' ἀνάγκην ἐνίοτε ἡ εὐθεῖα ὁδὸς τῆς διηγήσεως χρησιμεύει μόνον ὡς ἀφορμὴ πρὸς ποικίλας παρεκβάσεις. Καὶ ἀλλαχοῦ μὲν εἶνε δυνατὸς ὁ χωρισμὸς τῆς ποικίλης ἱστορικῆς ὕλης διὰ τὴν ὕπαρξιν πολλῶν ἱστορικῶν ἑδρῶν, παντοίων συλλόγων, περιοδικῶν συγγραφῶν, ἱστορικῶν μουσείων, ἀρχείων. Τὴν δ' ἐθνικὴν ἱστορίαν ζωοποιοῦσι πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ λαοῦ τῶν μεγάλων ἐθνῶν τῆς ἑσπερίας καὶ ἀρκτῴας Εὐρώπης καὶ πίνακες ἀναμνηστικοὶ ἐπὶ τῶν οἰκιῶν τῶν μεγάλων ἀνδρῶν καὶ ἀγάλματα ἀνὰ τὰς ἀγυιὰς καὶ τὰς πλατείας καὶ πᾶσα ἄλλη τέχνη, οὐ μόνον ἡ γραφικὴ ἐκ τοῦ ὀκρίβαντος τοῦ ἐργαστηρίου καὶ ἡ ὑποκριτικὴ ἐκ τοῦ θεατρικοῦ λογείου, ἀλλὰ καὶ πᾶσα μικροτεχνία καθήκουσα μέχρι τῶν καθ' ἡμέραν ἀναγκῶν τοῦ βίου. Οὕτω δὲ βέβαια ἀναζῇ ὁ κόσμος ὁ παρελθών, οἱονεὶ βλέπων καὶ κινούμενος ἐν ἡμῖν, τὸ δ' ἐνεστὼς θερμαίνεται ὑπὸ τοῦ παρελθόντος καὶ φρονηματίζεται καὶ ἀνυψοῦται. Ἐν μὲν ἡμέραις εὐτυχίας παρίσταται οἱονεὶ κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τὸ φάσμα δυστυχοῦς παρελθόντος ἐπιφωνοῦν ὡς ὁ δοῦλος τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων τὸ «Φίλιππε μέμνησο ὅτι ἄνθρωπος εἶ». Ἐν δὲ ἡμέραις ἐθνικῆς ὀδύνης καὶ αἰσχύνης ἀναστρεφόμενοι ἐν τοῖς θλιβομένοις οἱ αἴτιοι τῆς πάλαι δόξης μὲ φωνὴν μειλιχίαν ὡς ἀπ' ἄλλου ἀπωτάτου κόσμου ἐπιφωνοῦσι παραμυθοῦντες τὸ «θαρρεῖτε. Τάχ' αὔριον ἔσσετ' ἄμεινον».

Τοιαύτη ἡ ἱστορία ἐν τοῖς εὐδαίμοσιν ἐκείνοις ἔθνεσι τοῖς φιλι-

στοροῦσι. Σοβαρεύεται ἀπὸ τῆς ἀκαδημειακῆς ἕδρας, παίζει μετὰ τῶν παιδίων, παρακάθηται εἰς τὴν τράπεζαν ὡς εἰκὼν ἐν τῷ τρυβλίῳ, προςνεύει ἀπὸ τῶν τοίχων ὡς ζωγραφία, δρᾷ ἐπὶ τοῦ θεάτρου, ἑδραιοῦται ἐφ' ὑψηλῶν στηλοβατῶν ἀνὰ τὰς ὁδούς, βασανίζει τὰς νύκτας τοῦ ἐπιστήμονος, εὐφραίνει τὰς ἑσπερίδας τῆς κόρης, εὑρίσκεται πανταχοῦ ἡμέρας καὶ νυκτός, ὁτὲ μὲν ὡς βιβλίον, ὁτὲ δὲ ὡς κόσμημα.

Ἀλλὰ δὲν εἶνε παρ' ἡμῖν τοιαύτη ἡ ἱστορία· θεωρεῖται δὲ μᾶλλον ῥικνὴ καὶ ἀλλόκοτος μάμμη μυθολογοῦσα περὶ πραγμάτων ἀδιαφόρων ἀπὸ ἑδρῶν τινων γυμνασιακῶν καὶ ἀκαδημειακῶν. Ἡ ἥκιστα ἔντιμος αὕτη θέσις πρέπει νὰ ἐκλίπῃ τῇ συνεργίᾳ πάντων τῶν δυναμένων νὰ σώσωσι τὴν τιμὴν αὐτῆς. Ἡ ἱστορία ἂς μείνῃ σοβαρὰ ἔνθα πρέπει· ἀλλ' ἂς γείνῃ αἱμύλη ὅταν δύναται καὶ πρέπῃ, ἂς γείνῃ κτῆμα πάντων καὶ πασῶν, πάντοτε καὶ πανταχοῦ, ἂς γείνῃ ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ ἀδιαφόρου, ἀγαπητὴ ἀντὶ μισητῆς, ἂς ἁφθῇ τοῦ βίου, ἂς ἀνέρχηται εἰς τὸ παρελθὸν ἀπὸ τοῦ παρόντος καὶ ἂς κατέρχηται εἰς τοῦτο ἀπ' ἐκείνου, καὶ τότε μόνον θὰ διδάξῃ ἀληθῶς καὶ θὰ ὑψώσῃ καὶ θὰ φρονηματίσῃ.

Μετὰ τὴν γραφικὴν ἐξεικόνισιν τῆς συγκομιδῆς τῶν λαφύρων ὑπὸ τῶν Εἱλώτων ὁ Ἡρόδοτος διδάσκει ἡμᾶς πρᾶγμα ἄξιον στιγματισμοῦ, ἂν ἐγένετο ἀληθῶς. Λέγει δῆλα δὴ ὅτι οἱ Εἵλωτες ὅσα μὲν τῶν λαφύρων δὲν ἠδύναντο νὰ κρύπτωσιν ἐφανέρονον, ἀλλὰ καὶ πολλὰ πράγματα κλέπτοντες ἐπώλουν πρὸς τοὺς Αἰγινήτας καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ἔλαβον ἀρχὴν οἱ μεγάλοι πλοῦτοι τῶν Αἰγινητῶν, οἵτινες ἠγόραζον παρὰ τῶν Εἱλώτων τὸν χρυσὸν ὡς ὄντα δῆθεν χαλκόν. Τὸ διπλοῦν ἔγκλημα τῆς κλοπῆς τῶν Εἱλώτων καὶ τῆς ἀπάτης τῶν Αἰγινητῶν εἶνε δυστυχῶς οὕτως ἑλληνικόν, ἔχον πολλὰ ἀνάλογα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαίας καὶ νέας Ἑλλάδος, ὥστε μὰ τὴν ἀλήθειαν δὲν θὰ ἐδίσταζον νὰ παραδεχθῶ αὐτό, ὡς ἐγένετο δεκτὸν ὑπὸ πάντων τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἱστορίας. Μόνον δέ τινας δισταγμοὺς ἐξήνεγκεν ὁ Ἄγγλος Lloyd, ὅστις ἐξέδωκε πρὸ ἐννεαετίας δίτομον ἱστορίαν τοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους. Ἀλλὰ καὶ οὗτος, ἐκφράσας τινὰς δισταγμοὺς τὸ πρῶτον, παραδέχεται ἔπειτα τὴν μαρτυρίαν τοῦ Η-

ροδότου, λέγων ὅτι οἱ Εἵλωτες ἔκρυψαν πιθανῶς τὰ πράγματα εἰς τόπους ἔνθα οὐδ' αὐτοὶ ἔπειτα ἠδύναντο νὰ ἐπανεύρωσιν αὐτὰ καὶ ὅτι οἱ Αἰγινῆται ἠγόρασαν παρὰ τῶν Εἱλώτων οἱονεὶ τὸ μυστήριον τῶν κεκρυμμένων τούτων θησαυρῶν ἐκτὸς τῶν σκευῶν καὶ ὅπλων ἅτινα ἠγόρασαν παρ' αὐτῶν ἀμέσως. Περὶ δὲ τοῦ λεγομένου ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὅτι ἐπώλουν τὸν χρυσὸν ἀντὶ χαλκοῦ λέγει ὅτι οἱ Εἵλωτες, ἕνεκα τῆς ἀποκλειστικῆς αὐτῶν δουλοσύνης ὑπὸ τοὺς Σπαρτιάτας, ἦσαν περὶ τὰ πολύτιμα τῶν μετάλλων ὁμοίως ἀμαθεῖς ὅσον οἱ Ἑλβετοί, οἵτινες δῃώσαντες τὰς σκηνὰς καὶ σκυλεύσαντες τὰ σώματα τῶν Βουργουνδίων ἐν Granson τῷ 1486 ὑπὸ Κάρολον τὸν Τολμηρόν, ἔχαιρον λαμβάνοντες τὴν τιμὴν χαλκοῦ διὰ σκεύη χρυσᾶ ἅτινα πάντως δὲν θὰ ἠδύναντό ποτε νὰ κρύψωσιν ἢ νὰ μεταχειρισθῶσι πρός τι. [1]

Ἀλλ' ἡ ἀναλογία αὕτη εἶνε ἐζητημένη, νομίζω δὲ μᾶλλον ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου λεγόμενα εἶνε ἐξ ἐκείνων τῶν λόγων, τῶν παραδόσεων, αἵτινες, ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῶν Αἰγινητῶν τὸ πρῶτον διαδοθεῖσαι, ἔμειναν ἔπειτα λεγόμεναι ὑπὸ τῶν φθονούντων τὸν πλοῦτον τῆς ἐμπορικωτάτης ταύτης νήσου. Ὅτι δὲ καὶ ἄλλως ὁ Ἡρόδοτος παρέλαβε τοιούτους λόγους ἀπευθυνομένους κατὰ τῶν Αἰγινητῶν, γίνεται δῆλον ἐξ ὅσων αὐτὸς ἀναφέρει ὅτι ἐν τοῖς κενοταφίοις, ἅτινα ἐχώθησαν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις διὰ τοὺς ἐπαισχυνομένους ὅτι ἀπέσχον τῆς μάχης ἐν Πλαταιαῖς, ὑπῆρχε καὶ τάφος Αἰγινητῶν καλούμενος ὅςτις λέγεται χωθεὶς μετὰ δέκα ἔτη παρακλήσει τῶν Αἰγινητῶν ὑπὸ Κλεάδου τοῦ Πλαταιέως, ὄντος προξένου αὐτῶν.[2] Καὶ ὅμως αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος μνημονεύει ἀλλαχοῦ τῶν Αἰγινητῶν ὡς μετασχόντων τῆς μάχης.[3]

Ἐν δὲ τοῖς διηγήμασι τοῦ Ἡροδότου περὶ τῶν μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην γενομένων ὑπάρχουσιν οὕτω πολλὰ τὰ διακρινόμενα εὐχερῶς ὅτι εἶνε λόγοι τῶν Ἑλλήνων, ὥστε δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι καὶ ταῦτα τὰ περὶ Αἰγινητῶν εἶνε μυθεύματα τῶν μεταγενεστέρων. Πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος δὲν

1) Lloyd The age of Pericles. London. 1875. Τόμ. Α' σελ. 101.
2) Ἡροδότου. IX, 85.
3) Ἡροδότου. IX, 31.

ἦτο σύγχρονος τῶν περσικῶν πολέμων, ὅτι ἔγραφε περὶ τὰς τέσσαρας δεκάδας ἐτῶν μετὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν, μέχρι δ' ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ πλουσία φαντασία τῶν Ἑλλήνων εἶχε διακοσμήσει τὰ γεγονότα ἀφειδῶς καὶ εἶχε περιυφάνει περὶ τὰ ἀληθῶς συμβάντα πέπλον πλασμάτων μονονοὺ ἀδιαφανῶν. Ὡς συμβαίνει σχεδὸν πάντοτε περὶ τὰς τοιαύτας ἐποχάς, ἑκάστη πόλις, ἕκαστον ἱερόν, ἑκάστη φατρία, ἕκαστος οἶκος ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἐξάρωσι τὰς ἰδίας ἀρετὰς καὶ νὰ μειώσωσι τὰς ὑπηρεσίας τῶν ἄλλων. Ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἦτο φιλοψευδής, οὐδ' ἠδύνατο νἀπατηθῇ αὐτός· ἀλλ' ἡ συγγραφὴ αὐτοῦ ἔχει ταύτην τὴν βάσιν· ἐγὼ δὲ ὀφείλω λέγειν τὰ λεγόμενα, πείθεσθαί γε μὴν οὐ παντάπασι ὀφείλω, καί μοι τοῦτο τὸ ἔπος ἐχέτω ἐς πάντα τὸν λόγον[1].

Τοιοῦτο μὲν τὸ ἔθος τοῦ Ἡροδότου, ἀλλ' ἡμεῖς ἔχομεν τὸ δικαίωμα ἢ μᾶλλον τὸ χρέος νὰ ἐξετάζωμεν τὰ λεγόμενα ταῦτα καὶ νἀποκαθαίρωμεν διὰ τῆς κριτικῆς μεθόδου τὰ φαινόμενα ἀληθῆ ἀπὸ τῶν καθαρῶν πλασμάτων.

Ὅτε δὲ τέλος συνεφορήθησαν ὁπωσδήποτε τὰ λάφυρα, πρῶτον ἔργον τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε νὰ ἐξαιρέσωσι τὰ ὀφειλόμενα εἰς τοὺς θεούς. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξεῖλον δεκάτην τῷ ἐν Δελφοῖς θεῷ, εἶτα δὲ ἄλλην δεκάτην τῷ Ὀλυμπίῳ Διὶ καὶ τέλος τρίτην εἰς τὸν ἐν Ἰσθμῷ Ποσειδῶνα[2]. Καὶ ἐκ μὲν τῆς δεκάτης τοῦ ἐν Ἰσθμῷ θεοῦ κατεσκευάσθη ἑπτάπηχυς χαλκοῦς Ποσειδῶν, ἐκ δὲ τῆς τοῦ Ὀλυμπίου ἄγαλμα δεκάπηχυ χαλκοῦ Διός, ὃν εἶδεν ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ὁ περιηγητὴς Παυσανίας, φέροντα εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ βάθρου ἐγγεγραμμένας τὰς πόλεις τὰς μετασχούσας τοῦ ἔργου, εἴκοσι καὶ ἑπτὰ τὸν ἀριθμόν[3]. Ἐκ δὲ τῆς δεκάτης τοῦ δελφικοῦ θεοῦ κατεσκευάσθη τρίπους χρυσοῦς ἐπὶ τρικεφάλου χαλκοῦ ὄφεως. Τὸ ἀνάθημα δὲ τοῦτο εἶνε ἄξιον πολλοῦ λόγου διότι κατὰ τὴν κοινὴν πεποίθησιν, εἰς ἣν πάνυ ὀλίγοι ἀντετάχθησαν, διασώζεται μέχρι

---

1) Ἡροδότου VII, 152.
2) Ἡροδότου IX, 81.
3) Παυσανίου Ἠλιακῶν 23,1.

τοῦ νῦν. Διὰ τοῦτο δ' εἶνε ἀνάγκη νὰ λαλήσω περὶ αὐτοῦ διὰ μακροτέρων.

Πρῶτος τῶν ἀρχαίων ποιούμενος λόγον περὶ τούτου τοῦ ἀναθήματος εἶνε ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, λέγων αὐτολεξεὶ τάδε· «Συμ»φορήσαντες δὲ τὰ χρήματα καὶ δεκάτην ἐξελόντες τῷ ἐν Δελ»φοῖσι θεῷ, ἀπ' ἧς ὁ τρίπους ὁ χρύσεος ἀνετέθη ὁ ἐπὶ τοῦ τρικα»ρήνου ὄφιος τοῦ χαλκέου ἐπεστεὼς ἄγχιστα τοῦ βωμοῦ κτλ. [1]» Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ γίνεται λόγος παρ' Ἡροδότῳ περὶ τούτου τοῦ τρίποδος [2].

Μακρότερον δὲ περὶ τούτου λόγον ποιεῖται ὁ Θουκυδίδης· ἔνθα παρ' αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ τῶν παρανόμων διαιτημάτων τοῦ Παυσανίου ἐν Βυζαντίῳ ἀναφέρει ὁ ἱστορικὸς ὅτι οἱ σύμμαχοι ἀνεσκόπουν τὸ παρελθὸν τοῦ Σπαρτιάτου ἵνα ἴδωσιν ἂν εἶχεν ἤδη πράξει τι ἐναντίον τῶν καθεστώτων νομίμων. Καὶ εὕρισκον λοιπὸν ὅτι «ἐπὶ τὸν τρίποδά ποτε τὸν ἐν Δελφοῖς, ὃν ἀνέθεσαν οἱ Ἕλ»ληνες ἀπὸ τῶν Μήδων ἀκροθίνιον, ἠξίωσεν ἐπιγράψασθαι αὐτὸς »ἰδίᾳ τὸ ἐλεγεῖον τόδε·

Ἑλλήνων ἀρχηγός, ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μήδων,
Παυσανίας Φοίβῳ μνῆμ' ἀνέθηκε τόδε.

»Τὸ μὲν οὖν ἐλεγεῖον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐξεκόλαψαν εὐθὺς τότε ἀπὸ »τοῦ τρίποδος τοῦτο καὶ ἐπέγραψαν ὀνομαστὶ τὰς πόλεις ὅσαι »ξυγκαθελοῦσαι τὸν βάρβαρον ἔστησαν τὸ ἀνάθημα [3].» Καὶ αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, αἱ ὀλίγαι δῆλα δὴ ὧν τὸ ὄνομα εἶχεν ἐπιγραφῇ ἐπ' ἐκείνου τοῦ τρίποδος, ἐκαυχῶντο ὅτι ἡ πόλις αὐτῶν μετέσχε τοῦ πανελληνίου ἀγῶνος, ὡς ἐποίουν οἱ Πλαταιεῖς μετὰ πεντήκοντα ἔτη, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου [4]. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μνημονεύουσι τοῦ τρίποδος τούτου. Οὕτω δὴ ὁ Δημοσθένης ἐν τῷ κατὰ Νεαίρας λόγῳ, ἢ ὅστις ἄλλος εἶνε ὁ γράψας ἐκεῖνον τὸν λόγον, λέγει τὰ ἑξῆς· «Ἐφ' οἷς φυσηθεὶς »Παυσανίας ὁ τῶν Λακεδαιμονίων βασιλεὺς ἐπέγραψεν ἐπὶ τὸν

1) Ἡροδότου IX, 81.
2) Ἡροδότου VIII, 82.
3) Θουκυδίδου I, 132.
4) Θουκυδίδου III, 57.

»τρίποδα ἐν Δελφοῖς, ὃν οἱ Ἕλληνες οἱ ναυμαχήσαντες, κοινῇ ποι-
»ησάμενοι, ἀνέθηκαν ἀριστεῖον τῷ Ἀπόλλωνι ἀπὸ τῶν βαρβάρων,

Ἑλλήνων ἀρχηγὸς, ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μήδων,
Παυσανίας Φοίβῳ μνῆμ' ἀνέθηκε τόδε,

»ὡς αὐτοῦ τοῦ ἔργου ὄντος καὶ τοῦ ἀναθήματος, ἀλλ' οὐ κοινοῦ »τῶν συμμάχων. Ὀργισθέντων δὲ τῶν Ἑλλήνων οἱ Πλαταιεῖς »λαγχάνουσι δίκην τοῖς Λακεδαιμονίοις εἰς τοὺς Ἀμφικτύονας χι»λίων ταλάντων ὑπὲρ τῶν συμμάχων καὶ ἠνάγκασαν αὐτοὺς ἐκ»κόψαντας τὰ ἐλεγεῖα ἐπιγράψαι τὰς πόλεις τὰς κοινωνούσας τοῦ »ἔργου [1]». Πλὴν δὲ τούτων ποιοῦνται μνείαν τοῦ τρίποδος ὁ Κορνήλιος Νέπως [2], ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης [3], ὁ Σουίδας [4], ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας [5]. Ἀξιομνημόνευτα δ' εἶνε δύο χωρία τοῦ Διοδώρου καὶ Παυσανίου. Καὶ ὁ μὲν Διόδωρος λέγει τάδε· «Οἱ δ' Ἕλληνες ἐκ τῶν λαφύρων δεκάτην ἐξελόμενοι κατε«σκεύασαν χρυσοῦν τρίποδα καὶ ἀνέθηκαν εἰς Δελφοὺς, ἐπιγρά»ψαντες ἐλεγεῖον τόδε·

Ἑλλάδος εὐρυχόρου σωτῆρες τόνδ' ἀνέθηκαν,
δουλοσύνης στυγερᾶς ῥυσάμενοι πόλιας» [6].

Ἂν τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἦτο γνήσιον, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ εἶνε τὸ γραφὲν μετὰ τὴν ἐκκόλαψιν τῶν γραμμάτων ἅτινα ἐχαράχθησαν διαταγῇ τοῦ Σπαρτιάτου Παυσανίου. Ἀλλ' ὑπάρχουσι λόγοι δι' οὓς ἀναγκαζόμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο εἶνε ὑποβολιμαῖον, ὡς ἄλλα τινὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Διοδώρου. Τότε δὲ τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα δὲν φαίνονται διαφωνοῦντα πρὸς τὰς ἄλλας μαρτυρίας ἃς ἐξέθηκα ἀνωτέρω. Τέλος δὲ σπουδαῖον εἶνε χωρίον τι τοῦ περιηγητοῦ Παυσανίου ἔχον ὡς ἕπεται· «Ἐν κοινῷ δὲ ἀνέθεσαν ἀπὸ ἔργου τοῦ Πλαταιᾶσιν οἱ Ἕλληνες »χρυσοῦν τρίποδα, δράκοντι ἐπικείμενον χαλκῷ. Ὅσον μὲν δὴ χαλ-

1) Δημοσθένους κατὰ Νεαίρας, 97-98.
2) Pausan. 1.
3) Ὑπὲρ τῶν τεττάρων σελ. 175. ἔκδ. Dindorf. Πρβλ. καὶ σελ. 281.
4) Ἐν λ. Παυσανίας.
5) Κεφ. 42.
6) Διοδώρου XI, 33.

»κὸς ἦν τοῦ ἀναθήματος, σῶον καὶ ἐς ἐμὲ ἔτι ἦν· οὐ μέντοι κατὰ »τὰ αὐτὰ καὶ τὸν χρυσὸν οἱ Φωκέων ὑπελίποντο ἡγεμόνες».[1] Αἱ λέξεις αὗται ὑπενθυμίζουσι σχεδὸν τὰς λέξεις τοῦ Ἡροδότου μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ μὲν Παυσανίας ὀνομάζει δράκοντα, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ὄφιν, προσθέτων καὶ ὅτι ὁ ὄφις ἦτο τρικάρηνος. Προσθέτει δὲ ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὅτι ὁ ὄφις ἔκειτο ἄγχιστα τοῦ βωμοῦ, τοῦθ᾽ ὅπερ παραλείπει ὁ Παυσανίας. Ἀλλ᾽ ἐκ τῆς σειρᾶς καθ᾽ ἣν μνημονεύει τὰ ἐν Δελφοῖς ἀναθήματα γίνεται δῆλον ὅτι τὸν αὐτὸν τρίποδα ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἐννοεῖ καὶ ἐκεῖνος. Μανθάνομεν δὲ παρὰ τοῦ Παυσανίου, ἐξ ἄλλου αὐτοῦ χωρίου, ὅτι τὸ ἐλεγεῖον οὗ μνείαν ποιεῖται ὁ Θουκυδίδης ὡς ἐκκολαφθέντος ἦτο ἔργον τοῦ Σιμωνίδου.[2]

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἀνάθεσιν τοῦ τρίποδος τούτου γενομένην ὡς ἑξῆς. Εὐθὺς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἐχωρίσθη ἡ δεκάτη ἡ ὡρισμένη διὰ τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν. Ὁ Παυσανίας, ἀναλαβὼν τὴν φροντίδα περὶ κατασκευῆς καὶ ἀνιδρύσεως τοῦ ἀναθήματος, διατάσσει νὰ ἐπιγράψωσι τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπιγραφήν· ἀλλ᾽ οἱ Ἕλληνες ἐξανίστανται κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας αὐτοῦ, δι᾽ ἧς ἤθελε νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸν νικήσαντα τοὺς Μήδους καὶ ἀναθέντα τὸν τρίποδα. Οἱ Ἀμφικτύονες, συνειδότων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, ἀναδέχονται τὸ ἔργον καὶ τὸ ἐπίγραμμα ἐκκολάπτεται, ἀντ᾽ αὐτοῦ δὲ πρόκειται νὰ τεθῇ νέα ἐπιγραφή. Ἀλλὰ τότε ἄρχεται ὁ ζῆλος καὶ ἡ ἅμιλλα τῶν συναγωνισαμένων καὶ πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλων ἀποφασίζεται νὰ θεωρηθῇ τὸ μνημεῖον ὡς κοινὸν ἀνάθημα τῶν συναγωνισαμένων κατὰ τῶν βαρβάρων καὶ νὰ γραφῶσι τὰ ὀνόματα πασῶν τούτων τῶν πόλεων ἐπὶ τοῦ τρίποδος. Ἐντεῦθεν δ᾽ ἐξηγοῦνται καὶ αἱ διαφοραὶ αἱ ὑπάρχουσαι μεταξὺ τῆς ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων τῶν πόλεων ἐν τῇ βάσει τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ, περὶ ἧς εἶπον ἀνωτέρω, καὶ τοῦ σωζομένου τούτου ἀναθήματος. Διότι ὁ κατάλογος παρὰ τῷ Παυσανίᾳ περιορίζεται εἰς εἰκοσιεπτὰ μόνας πόλεις, ὁ δὲ

1) **Παυσανίου Φωκικῶν 13,5.**
2) **Παυσανίου Λακωνικῶν 8, 1.**

τοῦ δελφικοῦ τρίποδος, περιλαμβάνων ταύτας πάσας, περιέχει καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Θεσπιέων, Ἐρετριέων, Λευκαδίων καὶ Σιφνίων οἵτινες δὲν ἦσαν ἀναγεγραμμένοι ἐπὶ τοῦ ἀναθήματος τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὑπῆρχε δ' ὅμως λόγος νὰ περιληφθῶσι καὶ τούτων τὰ ὀνόματα, ἅτε μετασχόντων τοῦ πανελληνίου κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνος.

Ἀλλὰ ποῦ σώζεται τὸ ἀνάθημα τοῦτο; Ἤδη ἀνωτέρω ἀνέφερα ὅτι κατὰ τὸν περιηγητὴν Παυσανίαν οἱ Φωκεῖς εἶχον ἀφαιρέσει ἐκ τοῦ ἀναθήματος ὅσα μέρη ἦσαν χρυσᾶ. Βραδύτερον δὲ, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, ὅςτις πολλὰ τῶν ἐν Ῥώμῃ καὶ κατὰ τὴν Ἑλλάδα γλυπτικῶν ἔργων διέταξε νὰ μετακομισθῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, μετεφέρθη εἰς τὴν νέαν μητρόπολιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἀνιδρύθη κατὰ τὸν Ἱππόδρομον. Μαρτυροῦσι δὲ τοῦτο πολλοὶ τῶν Βυζαντίνων συγγραφέων, εἷς τῶν σχολιαστῶν τοῦ Θουκυδίδου[1], οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς Εὐσέβιος[2], Σωζομενὸς[3] καὶ Σωκράτης[4], ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος[5], ὁ Ζώσιμος[6], ὁ Κωδινός[7]. Μνείαν δὲ ποιοῦνται τοῦ ἀναθήματος τούτου καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπισκεψαμένων τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν περιηγητῶν, ἀπὸ τοῦ Χριστοφόρου Buondelmonte τοῦ μεταβάντος ἐκεῖσε. Ἀλλ' οὐδεὶς εἶχε προσέξει δεόντως εἰς τὸ ἀνάθημα τοῦτο καὶ οὐδεὶς εἶχεν ἀναγνωρίσει τὰς ἐπιγραφὰς ἃς φέρει. Τῷ δὲ 1856 ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Journal de Constantinople ἀκριβεστέρα περὶ αὐτοῦ εἴδησις. Ὑπὸ ταύτης παρακινηθεὶς ὁ ἐκεῖ τότε διατρίβων Γερμανὸς καθηγητὴς Frick ἠσχολήθη περὶ αὐτὸ ἀκριβέστερον. Μετά τινα δὲ χρόνον ὁ τότε ἐν Μυτιλήνῃ πρόξενος τῆς Ἀγγλίας, νῦν δὲ διευθυντὴς τοῦ βρεττανικοῦ μουσείου

---

1) Εἰς Θουκυδ. I, 132.
2) Ἐν βίῳ Κωνσταντίνου III, 54.
3) Ἐκκλ. Ἱστορ. II, 5.
4) Ἐκκλ. Ἱστορ. I, 16.
5) Ἱστορ. ἐκκλ. VIII, 33.
6) II, 31.
7) Περὶ ἀγαλμάτων 55 ἐκδ. Βόννης.

Newton, τῇ συνεργασίᾳ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βρεττανικῆς πρεσβείας ἐνεργήσας τὰ δέοντα, κατώρθωσε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν ἐντελῆ ἔκχωσιν τοῦ ἀναθήματος τοῦ ἱδρυμένου ἐν τῷ Ἀτμεϊδάν.

Εἶνε δὲ τοῦτο πλέγμα τριάδος ὄφεων ἐκ χαλκοῦ, ἀποτελούμενον ὑπὸ εἴκοσιν ἐννέα σπειρῶν καὶ ἔχον ὕψος μέτρων 5,55. Τούτων τῶν σπειρῶν αἱ δεκαπέντε ἦσαν πρότερον κατακεχωσμέναι. Ὑψοῦται δὲ τὸ πλέγμα τοῦτο ἐπὶ βάσεως ἐκ γρανίτου, ἥτις εἶνε προσθήκη τῶν μεταγενεστέρων βυζαντιακῶν χρόνων, ὅτε τὸ ἔργον μετεσκευάσθη εἰς πίδακα ὕδατος, διατρηθὲν ἐσωτερικῶς. Τὰ τρία σώματα τῶν ὄφεων περιπλέκονται χαριέντως καὶ μετὰ μεγάλης τέχνης, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ ἐξ αὐτοψίας ἰδόντες τὸ ἔργον. Ἐπὶ δὲ τῶν σπειρῶν εἶνε ἐπιγεγραμμένα τριάκοντα καὶ ἓν ὀνόματα πόλεων ἑλληνικῶν, ἐκείνων αἵτινες συγκαθεῖλον τὸν βάρβαρον· ὑπεράνω δὲ τούτων φέρεται ἐν ἄλλῃ σπείρᾳ ἐπιγραφὴ ἥτις δὲν διαγινώσκεται καλῶς, φαίνεται δ' ἴσως καὶ περιέχουσα λάθη τινὰ τοῦ γλύπτου· ἐνομίσθη δὲ ὅμως σημαίνουσα τάδε· «ΑΠΟΛΟΝΙ ΘΕΩ ΑΝΑΘΕΜΑ ΤΟΝ ΕΛΑΝΟΝ» (sic). Τὰ δὲ ὀνόματα τῶν πόλεων τῶν ἐς ἀεὶ ἀξίων μνήμης, γεγραμμένα διὰ γραμμάτων ἀρχαϊκῶν καὶ ἐνίοτε ἐν τύποις διαλεκτικοῖς, εἶνε τὰ ἑξῆς· Λακεδαιμόνιοι, Ἀθαναῖοι, Κορίνθιοι, Τεγεᾶται, Σεκυόνιοι, Αἰγινᾶται, Μεγαρεῖς, Ἐπιδαύριοι, Ἐρχομένιοι, Φλειάσιοι, Τροζάνιοι, Ἑρμιονεῖς, Τιρύνθιοι, Πλαταιεῖς, Θεσπιεῖς, Μυκανεῖς, Κεῖοι, Μάλιοι, Τένιοι, Νάξιοι, Ἐρετριεῖς, Χαλκιδεῖς, Στυρεῖς, Fαλεῖοι, Ποτειδαιᾶται, Λευκάδιοι, Fανακτοριεῖς, Κύθνιοι, Σίφνιοι, Ἀμπρακιῶται, Λεπρεᾶται. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι τινὲς τῶν ἀρχαιολογούντων ἀπεπειράθησαν νἀμφισβητήσωσι τὴν γνησιότητα τοῦ ἀναθήματος τούτου, στηριζόμενοι εἴς τινας δισταγμοὺς ἀναφερομένους εἰς ἰδιορρυθμίας τῶν ἐπιγραφῶν αἵτινες εἶνε γεγλυμμέναι ἐπὶ τῶν σπειρῶν τῶν δρακόντων. Ἐζήτησαν δὲ νὰ εὕρωσι καὶ ἀντίθεσιν τοῦ σωζομένου ἐν Ἀτμεϊδὰν μνημείου πρὸς τὰ λόγια τῶν συγγραφέων. Ὁ μάλιστα δ' ἀντιτείνας εἶνε ὁ Κούρτιος, ὅστις καὶ ἰδίαν περὶ τοῦ μνημείου τούτου διατριβὴν ἀνέγνω πρὸ τῆς ἐν Γοτίγγῃ ἀκαδημείας τῶν ἐπιστημῶν τῇ 7 Δεκεμβρίου

τοῦ 1861[1]. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος νἀμφισβητήσωμεν τὰ λεγόμενα περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τεχνικῆς κατασκευῆς τοῦ μνημείου ὑπὸ τοῦ προμνημονευθέντος Frick, ὅστις ἔγραψεν ἀκριβεστάτην περὶ τοῦ μνημείου μονογραφίαν[2]. Περὶ δὲ τῆς γνησιότητος τῶν ἐπιγραφῶν, ὧν τὰ ἰδιόρρυθμα ἐξηγοῦνται πληρέστατα ἐκ διαλεκτικῶν τύπων καὶ διαφορῶν τῆς γραφῆς, ἀρκεῖ νὰ στηριχθῶμεν ἀφόβως εἰς τὴν γνώμην δεινοῦ στηλοκόπα, τοῦ ἐν Βερολίνῳ καθηγητοῦ Kirchhoff. Ἀδεῶς ἄρα δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν τῷ Ἀτμεϊδὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔχομεν βυζαντιακὴν ἀπομίμησιν καὶ παραχάραξιν τῆς βάσεως τοῦ ἀπολωλότος δελφικοῦ τρίποδος, ὅστις χρυσοῦς ὢν εἶχε βεβαίως ἤδη πρὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν μετακομίσεως ἁρπαγῆ, ἀλλ' ἔχομεν αὐτὸ τὸ ἀνάθημα τῶν Ἑλλήνων τὸ ἀνατεθὲν εἰς τὸν δελφικὸν θεὸν ὡς δεκάτη τῆς λείας τῆς ἀπὸ τῶν βαρβάρων.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἐπίσημα ἀναθήματα τῶν Ἑλλήνων πάντων ὁμοῦ εἰς τοὺς θεούς. Ἀλλ' ἐπρόκειτο νὰ λάβωσι μέρος τῶν λαφύρων καὶ αἱ πόλεις καὶ οἱ ἀριστεύσαντες τῶν ἰδιωτῶν καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀγωνισαμένων. Μετὰ δεινὴν φιλονεικίαν, ἧς μνείαν ποιεῖται ὁ Πλούταρχος[3], διαλλαγέντες τέλος οἱ Ἕλληνες ἐξεχώρησαν ὀγδοήκοντα τάλαντα εἰς τοὺς Πλαταιεῖς, οὗτοι δ' ᾠκοδόμησαν ἐξ αὐτῶν τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἔστησαν τὸ ἄγαλμα αὐτῆς καὶ διεκόσμησαν τὸν ναὸν διὰ ζωγραφιῶν, αἵτινες διεσώζοντο μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Χαιρωνέως. Βεβαίως δ' ἐδόθησαν δῶρα καὶ εἰς τοὺς ἀριστεύσαντας τῶν Ἑλλήνων ἐν Πλαταιαῖς, ἀλλ' ὁ ἀγαθὸς Ἡρόδοτος δὲν ἠδυνήθη νὰ μάθῃ τὰ ἀριστεῖα ταῦτα, ἀλλὰ προςθέτει μετὰ πεποιθήσεως δοκέω δ' ἔγωγε καὶ τούτοισι δοθῆναι. Τοῦτο δὲ μόνον φαίνεται μαθὼν βεβαίως, ὅτι ὑπὲρ τοῦ Παυσανίου ἐξῃρέθησαν δέκα πάντα καὶ ἐδόθησαν αὐτῷ, γυναῖκες, ἵπποι, κάμηλοι καὶ ἐκ παντὸς ἄλλου εἴδους ὁμοίως[4]. Βεβαίως δὲ

---

1) Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 1861.

2) Ἐν τῷ τρίτῳ Supplement-Band der Jahrbucher 1859 σ. 487 κ.ἑ.

3) Ἐν βίῳ Ἀριστείδου, 20.

4) Ἡροδότου IX, 81.

ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν γυναικῶν καὶ Ἑλληνίδες οἷα ἡ Κῴα ἐκείνη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἡγητορίδου καὶ παλλακὶς τοῦ Πέρσου Φαρανδάτους, ἥτις, διαρκούσης ἔτι τῆς μάχης γενομένη αὐτόμολος, εἶχε προςέλθει εἰς τὸν Παυσανίαν, ὅςτις καὶ ἠλευθέρωσεν αὐτήν. Ἰδοὺ πῶς περιγράφει ὁ Ἡρόδοτος τὸ πρᾶγμα· «Κοσμησαμένη χρυσῷ »πολλῷ καὶ αὐτὴ καὶ αἱ ἀμφίπολοι καὶ ἐσθῆτι τῇ καλλίστῃ τῶν »παρεουσέων, καταβᾶσα ἐκ τῆς ἁρμαμάξης ἐχώρεε ἐς τοὺς Λακε»δαιμονίους ἔτι ἐν τῇσι φονῇσι ἐόντας, ὁρῶσα δὲ πάντα ἐκεῖνα »διέποντα Παυσανίην, πρότερόν τε τὸ οὔνομα ἐξεπισταμένη καὶ »τὴν πάτρην ὥςτε πολλάκις ἀκούσασα, ἔγνω τε τὸν Παυσανίην »καὶ λαβομένη τῶν γουνάτων ἔλεγε τάδε· Ὦ βασιλεῦ Σπάρτης, »ῥῦσαί με τὴν ἱκέτιν αἰχμαλώτου δουλοσύνης. Σὺ γὰρ καὶ ἐς τόδε »ὤνησας, τούςδε ἀπολέσας τοὺς οὔτε δαιμόνων οὔτε θεῶν ὄπιν »ἔχοντας»[1]. Ἄλλη, ὡς βλέπομεν, εἰκών, ὁμόζυγος τῆς ἄλλης τῆς παριστώσης τοὺς Εἵλωτας σκιδναμένους ἀνὰ τὸ στρατόπεδον.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ λάφυρα τῶν Ἑλλήνων. Διανεμηθέντες δὲ ταῦτα ἐφρόντισαν περὶ τῆς ταφῆς τῶν ἰδίων νεκρῶν. Καὶ οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι κατεσκευάσαντο τριπλᾶς θήκας, μίαν μὲν διὰ τοὺς ἐφήβους τοὺς παρὰ Λακεδαιμονίοις καλουμένους ἰρένας, ἄλλην δὲ διὰ τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τρίτην διὰ τοὺς Εἵλωτας. Χωριστὰ δὲ ἔθαψαν τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς οἱ Τεγεᾶται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ Φλιάσιοι. Ἄλλοι δὲ τῶν Ἑλλήνων διέταξαν ἔπειτα τὴν κατασκευὴν κενοταφίων, ἐπαισχυνόμενοι διὰ τὴν ἀπὸ τῆς μάχης ἀπεστὼ, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος[2]· καὶ ἐδεικνύοντο ἔπειτα τοιαῦτα κενοτάφια, ἐν οἷς καὶ τὸ τῶν Αἰγινητῶν, κατὰ τὸν ψευδῆ, ὡς νομίζω, λόγον περὶ οὗ ἐποιησάμην λόγον ἀνωτέρω.

Θάψαντες δὲ καὶ τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς οἱ Ἕλληνες ἠρώτησαν τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν πῶς νὰ διατάξωσι τὰ κατὰ τὴν πανελλήνιον θυσίαν. Ἡ δὲ Πυθία ἀπεκρίθη εἰς αὐτοὺς νὰ θύσωσιν εἰς τὸν Δία τὸν Ἐλευθέριον, ἀλλ' ἐπέβαλεν εἰς αὐτοὺς καθαρτήριόν τινα ὅρον. Ἡ θυσία

1) Ἡροδότου IX, 76.
2) Ἡροδότου IX, 85.

ἔπρεπε νὰ γείνη διὰ πυρὸς καθαροῦ, ἀλλὰ τὸ πῦρ τὸ κατὰ τὴν χώραν τῶν Πλαταιῶν εἶχε μιανθῆ ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Διὰ τοῦτο δ' ἔπρεπε νὰ λάβωσιν οἱ Ἕλληνες ἄλλο καθαρὸν ἐκ Δελφῶν ἀπὸ τῆς κοινῆς ἑστίας. Περιῆλθον λοιπὸν τὴν χώραν καὶ τὸ στρατόπεδον οἱ ἄρχοντες τῶν Ἑλλήνων ἀναγκάζοντες τοὺς ἔχοντας πῦρ νἀποσβέσωσιν αὐτὸ, ἐφρόντισαν δὲ νὰ στείλωσιν εἰς τοὺς Δελφοὺς ἄνδρα ὅστις ταχέως λαβὼν νὰ φέρη πάλιν εἰς Πλαταιὰς τὸ πῦρ ὡς τάχιστα. Εἶχε δὲ τοῦτο διπλῆν καὶ βαθεῖαν θρησκευτικὴν σημασίαν· ἔπρεπεν ὁ ἀναλαμβάνων τὸ ἔργον νὰ σπεύση ἐκ Δελφῶν, ἵνα κομίση τὸ πῦρ ὡς καθαρώτατον ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγωτέρας ὥρας μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς κοινῆς ἑστίας μετάδοσιν αὐτοῦ, νὰ τρέξη δὲ πολὺ, ἵνα ὁ ἐν μέσῳ χρόνος ὑπάρξη ὅσον τὸ δυνατὸν ἐλάχιστος καὶ θεωρηθῆ τὸ ἱερὸν πῦρ οἱονεὶ συνεχές. Τὸ ἔργον ἀνέλαβεν ὁ Πλαταιεὺς Εὐχίδας καὶ τρέξας εἰς Δελφοὺς ἥγνισε μὲν τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ περιερράντισεν αὐτὸ, ἐστεφανώθη δὲ μὲ δάφνην καὶ λαβὼν ἀπὸ τοῦ βωμοῦ τὸ πῦρ δρομαῖος πάλιν ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Πλαταιὰς καὶ ἐπανῆλθε πρὸ ἡλίου δυσμῶν. Ἀσπασάμενος δὲ τοὺς πολίτας καὶ τὸ πῦρ παραδοὺς εὐθὺς ἔπεσε καὶ μετὰ μικρὸν ἐξέπνευσεν. Οἱ δὲ Πλαταιεῖς τιμῶντες τὴν μνήμην αὐτοῦ ἔθαψαν ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος, ἐπιγράφοντες τὸ ἑξῆς τετράμετρον·

Εὐχίδας Πυθῶδε θρέξας ἦλθε τᾷδ' αὐθημερόν. 1

Τοιαύτη ἐγένετο τότε ἐν Πλαταιαῖς ἡ τελετὴ, ἀλλὰ προσέτι ἀνετέθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς καὶ τὸ ἑξῆς ἐνιαυσία θυσία ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Τὴν δὲ θυσίαν ταύτην πιστῶς ἐξηκολούθησαν τελοῦντες ἐν πομπῇ οἱ Πλαταιεῖς μέχρι τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ἔτι ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πλουτάρχου τῇ δεκάτῃ ἕκτῃ τοῦ κατὰ Βοιωτοὺς Ἀλαλκομενίου μηνὸς ἅμα τῇ ἡμέρᾳ σαλπιγκτὴς ἐγκελευόμενος τὸ πολεμικὸν προεξήρχετο τῆς πομπῆς. Εἵποντο δὲ ἅμαξαι μυρσίνης μεσταὶ καὶ στεφανωμάτων καὶ μέλας ταῦρος καὶ νεανίσκοι ἐλεύθεροι κομίζοντες χοὰς οἴνου καὶ γάλακτος ἐν ἀμφορεῦσι καὶ στάμνους ἐλαίου καὶ μύρου. Ἦσαν δ' ἐλεύθεροι, διότι εἰς οὐδένα δοῦλον ἐπε-

---

1) Πλουτάρχου Ἀριστ. 20.

τρέπετο νὰ μετάσχῃ τῶν περὶ τὴν διακονίαν ἐκείνην διὰ τὸ τοὺς ἄνδρας ἀποθανεῖν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Τελευταῖος δ' ἔκλειε τὴν πομπὴν ὁ ἄρχων τῶν Πλαταιέων, εἰς ὃν τὸν ἄλλον χρόνον δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ ἐγγίσῃ σίδηρον οὐδὲ νὰ φορέσῃ ἄλλην ἐσθῆτα πλὴν λευκῆς, φορῶν τότε χιτῶνα πορφυροῦν. Οὗτος σηκώσας ἀπὸ τοῦ γραμματοφυλακίου ὑδρίαν προῆγε διὰ μέσης τῆς πόλεως ξιφήρης ἐπὶ τοὺς τάφους. Εἶτα δὲ λαβὼν ὕδωρ ἀπὸ τῆς κρήνης μὲ τὰς ἰδίας του χεῖρας ἀπέλουε τὰς στήλας καὶ ἔχριεν αὐτὰς μὲ μύρον καὶ πρὸ τῆς πυρᾶς σφάξας τὸν ταῦρον καὶ εὐχηθεὶς εἰς τὸν Δία καὶ τὸν Ἑρμῆν τὸν Χθόνιον, προστάτην τῶν ὑπὸ γῆν κειμένων, προσεκάλει τοὺς γενναίους ἄνδρας τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀποθανόντας ἐπὶ τὸ δεῖπνον καὶ τὴν αἱμακουρίαν. Ἔπειτα κρατῆρα κεράσας οἴνου καὶ ποιήσας σπονδὴν ἐπέλεγε· «Προπίνω τοῖς ἀνδράσι τοῖς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἀποθανοῦσι»[1].

Οὕτως ἐπανηγύριζον οἱ Ἕλληνες ὑπερπεντακόσια ὅλα ἔτη μετὰ τὴν μάχην τὴν ἐπενεγκοῦσαν αὐτοῖς τὴν ἐλευθερίαν, καὶ δουλεύοντες ἤδη, τὴν ἀνάμνησιν τῆς μεγάλης ἡμέρας. Φαίνεται, τότε οἱ Ἕλληνες δὲν ἐλησμόνουν ταχέως καὶ εὐκόλως ὅσα εἶχον καθῆκον νὰ ἐνθυμῶνται.

---

1) Πλουτάρχου Ἀριστ. 21.

ΤΡΙΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

ΕΚ ΤΩΝ ΙΝΔΙΚΩΝ ΤΟΥ ΚΤΗΣΙΟΥ

Εἷς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱστορικῶν, ὧν τὰ συγγράμματα ἀπωλέσθησαν, εἶνε καὶ Κτησίας ὁ Κνίδιος, ὁ ἰατρὸς τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Ἀρταξέρξου τοῦ Μνήμονος, παρ' ᾧ διέμεινε μακρὰ ἔτη[1]. Τῶν δὲ συγγραφῶν αὐτοῦ αἱ ἐπιφανέσταται ἦσαν τὰ Περσικὰ καὶ τὰ Ἰνδικά.[2] Καὶ τὰ μὲν Περσικὰ, ἀποτελούμενα ἐκ βιβλίων εἴκοσι καὶ τριῶν, ὧν τρία περιελάμβανον τὴν ἀσσυριακὴν, τρία τὴν μηδικὴν καὶ τὰ λοιπὰ τὴν μηδικὴν ἱστορίαν, γνωρίζομεν ἐξ ὀλίγων ἀποσπασμάτων περισωζομένων κυρίως τὸ μὲν παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ, ὅστις ἐχρήσατο τῇ συγγραφῇ τοῦ Κνιδίου ἰατροῦ, τὸ δὲ παρὰ τῷ Φωτίῳ, ὅστις παρέχει ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ αὐτοῦ ἀνάλυσιν τινῶν ἐκ τῶν βιβλίων τῆς συγγραφῆς[3]. Τῶν δὲ Ἰνδικῶν τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα εἶνε σχετικῶς ὀλιγώτερα· περισυνελέχθησαν δ' ἐκ τοῦ Ἀρριανοῦ, Στράβωνος, Ἀριστοτέλους, Αἰλιανοῦ, Παυσανίου, τῶν Παραδοξογράφων, τοῦ Πλουτάρχου, Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου, τοῦ Τζέτζη καί τινων ἄλλων, ἰδίως δ' ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Φωτίου[4]. Ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τούτοις δὲν διεσώθη, ὡς εἰκὸς, ὁ ἀρχικὸς τύπος τῶν συγγραφῶν τοῦ Κτησίου, οὐδ' ἡ διάλεκτος αὐτῶν, ἥτις ἦτο ἡ ἰωνική. Διεσώθη δ' ἡμῖν ἐν αὐτοῖς μᾶλλον ἡ οὐσία καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ὑπ' αὐτοῦ γραφέντων ἢ αὐτὸ αὐτοῦ τὸ κείμενον. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τινὲς μὲν τῶν μετα-

---

1) Κατὰ τὸν Τζέτζην (Ἱστορ. I, 82 κ. ἑ.)

ἐν Πέρσαις διετέλεσε χρόνους ἑπτὰ καὶ δέκα.

Ἀλλ' ἴδε τὰς περὶ τῆς ἐν Περσίᾳ διαμονῆς τοῦ Κτησίου συζητήσεις παρὰ τῷ ἐκδότῃ τῶν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ Καρόλῳ Μυλλέρῳ ἐν ἐπιμέτρῳ τῆς παρὰ Διδότῳ ἐκδόσεως τοῦ Ἡροδότου τῷ 1862, σ. 1 κ. ἑ.

2) Ἴδ. C. Müller ἔνθ' ἀν. σ. 3 κ. ἑ.

3) Photii Bibliotheca ἐκδ. Βεκκήρου σ. 35 κ. ἑ.—Ἴδ. καὶ Müller ἔνθ' ἀν. σ. 12-79.

4) Ἔνθ' ἀν. σ. 45 κ. ἑ. - Müller ἔνθ' ἀν. σ. 79-107.

γενεστέρων συγγραφέων, ἐξ ὧν συνελέχθησαν τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα, ἠνθολόγησαν τὰ ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ διὰ μακροτέρων καὶ πιστότερον, τινὲς δὲ εἰκαιότερον καὶ διὰ βραχέων. Προφανὲς δ' εἶνε ὅτι ἐκεῖνοι πλησιάζουσι μᾶλλον πρὸς τὸ ἀρχικὸν κείμενον ὅσοι διέσωσαν αὐτοῦ μακρότερα καὶ ἧττον ἐπιτετμημένα τὰ τεμάχια· δυνάμεθα δὲ νὰ εἰκάσωμεν περὶ αὐτῶν ὅτι εἶχον ἐνώπιόν των αὐτὸ τὸ κείμενον τοῦ Κνιδίου ἱστορικοῦ, ἐν ᾧ οἱ ἁπλῆν ἢ βραχεῖάν ποτε μόνον μνείαν ποιούμενοι τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων ἐνίοτε οὐδ' ἀπ' εὐθείας παρελάμβανον τὰ χωρία τοῦ Κτησίου, ἀλλ' ἐκ δευτέρας χειρός.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κτησίας, καίπερ ὡς παραδοξογράφος καὶ ψευδολόγος κατηγορούμενος ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, εἶνε οὐχ ἧττον συγγραφεὺς ἄξιος πολλοῦ λόγου, οὗ τῶν πλήρων ἔργων ἡ ἀπώλεια εἶνε ἀξιοθρήνητος, νομίζομεν ὅτι δικαίαν θὰ ἐμποιήσωμεν χαρὰν εἰς τοὺς φίλους τῆς κλασικῆς ἱστοριογραφίας ἀνακοινοῦντες ἐνταῦθα τρία ἀποσπάσματα τῶν Ἰνδικῶν αὐτοῦ, ὧν τὰ δύο πληρέστερα τῶν μέχρι τοῦδε ἐκ τοῦ Φωτίου καὶ Αἰλιανοῦ γνωστῶν.

Τὰ τρία ταῦτα ἀποσπάσματα σώζονται ἐν τῇ Σ υ λ λ ο γ ῇ τ ῆ ς π ε ρ ὶ ζ ῴ ω ν ἱ σ τ ο ρ ί α ς τῇ συνταχθείσῃ κατὰ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου αἰῶνος διαταγῇ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, οὗ γνωστὸς εἶνε ὁ περὶ τὰ ἀρχαῖα γράμματα ζῆλος ὁ προκαλέσας τὴν σύνταξιν διαφόρων συλλογῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οἷαι τὰ Ἱππιατρικά, τὰ Γεωπονικά, ἡ μεγάλη συλλογὴ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν ἡ εἰς πεντήκοντα τρία διῃρημένη κεφάλαια, ὧν ἐλάχιστα, ἀλλὰ σπουδαιότατα διὰ τὰ ἐν αὐτοῖς κατειλεγμένα ἀποσπάσματα ἐκκρίτων συγγραφέων, ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Ἡ ζῳολογικὴ αὕτη ἀνθολογία κυρίαν βάσιν ἔχουσα τὴν ἐκ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραφῶν ἐπιτομὴν Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου, ἀπηρτίζετο ἐκ τεσσάρων βιβλίων, ὧν ἦτο γνωστὸν μέχρι τοῦ 1880 μόνον τὸ πρῶτον, περιλαμβάνον οὕτως εἰπεῖν τὸ γενικὸν μέρος τῆς ζῳολογίας[1]. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀνεκάλυψα

1) Τὸ πρῶτον τοῦτο μέρος εὕρηται ἐκδεδομένον ἔκ τινος ἀθωνικοῦ κώδικος παρὰ τοῦ Rose ἐν τοῖς Anecdota Graeca et Graecolatiua. Berlin. 1870. Τόμ. Β' σ. 3-40.

ἔν τινι τῶν κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος βιβλιοθηκῶν τὸ δεύτερον βιβλίον, περιλαμβάνον τὰ ζῳοτοκοῦντα[1]. Ἐν αὐτῷ ὁ ἐκλογεὺς περιγράφει τὰ διάφορα ζῷα τοῦ γένους τούτου, προτάσσων περὶ ἑκάστου τὴν κατ' Ἀριστοφάνη τὸν Βυζάντιον φυσιολογικὴν καὶ ἀνατομικὴν περιγραφὴν καὶ ἐπισυνάπτων ἔπειτα ἐν ἀκολουθίᾳ διάφορα ἀνέκδοτα περὶ τοῦ ἐν λόγῳ ζῴου, εἰλημμένα κυρίως ἐκ τοῦ Αἰλιανοῦ καὶ τοῦ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου (491-518) ἀκμάσαντος Τιμοθέου τοῦ ἐκ Γάζης, σπανιώτερον δὲ καὶ ἐξ ἄλλων συγγραφέων, οἷος ὁ Ψευδαριστοτέλης ἐν τῷ περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, Βασίλειος ὁ Μέγας, ὁ Φιλοστόργιος, ὁ Σουίδας. Μεταξὺ δὲ τῶν σπανιωτέρων τούτων ἀποσπασμάτων εὕρηνται καὶ τὰ ἐκ τοῦ Κτησίου, περὶ ὧν ἐνταῦθα ὁ λόγος. Ὅτι δὲ τἀποσπάσματα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὸν Κνίδιον ἱστορικὸν γίνεται δῆλον οὐ μόνον ἀπὸ τῆς ἐπιγραφῆς ἐκ τοῦ Κτησίου, ἣν φέρουσιν αὐτῶν τὸ δεύτερον καὶ τρίτον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς παραθέσεως πρὸς τὴν βραχυτέραν ἐπιτομὴν αὐτῶν τὴν ἀπαντῶσαν παρ' Αἰλιανῷ καὶ Φωτίῳ.

Τἀποσπάσματα ταῦτα δημοσιεύω κατωτέρω παραθέτων καὶ τὴν παρὰ τοῖς εἰρημένοις συγγραφεῦσιν ἐπιτομήν.

Α'.

Ἐκ τῆς Φωτίου Βιβλιοθήκης ἐκδ. Bekker

(σ. 46 α 38 - 46 б 13.)

Ὅτι ἐν μέσῃ τῇ Ἰνδικῇ ἄνθρωποί εἰσι μέλανες, καλοῦνται πυγμαῖοι, ὁμόγλωσσοι τοῖς ἄλλοις Ἰνδοῖς· μικροὶ δέ εἰσι λίαν, οἱ μακρότατοι αὐτῶν πηχέων δύο, οἱ δὲ πλεῖστοι ἑνὸς ἡμίσεως πήχεος, κόμην δὲ ἔχουσι μακροτάτην, μέχρις ἐπὶ τὰ γόνατα καὶ

Ἐκ τῆς Συλλογῆς Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου II, 67.

(Suppl. Arist. σ. 53, 27 - 54,17).

Εἰσὶ δὲ ἐν τοῖς Ἰνδικοῖς οἱ Πυγμαῖοι καλοῦνται. χώρα δ' αὐτῶν πολλὴ μέσῃ ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ ἄνθρωποί εἰσι μέλανες, ὥσπερ οἱ ἄλλοι Ἰνδοὶ καὶ ὁμόγλωσσοι ἐκείνοις, μικροὶ δὲ κάρτα, καὶ οἱ μακρότατοι αὐτῶν εἰσι πήχεων δύο, οἱ δὲ πλεῖστοι πήχεος <ἑ-

1) Τό τε πρῶτον βιβλίον καὶ τὸ δεύτερον, ἐκτετυπωμένα ἤδη πλὴν μέρους τῶν πινάκων, ἐκδίδω ὅσον οὔπω ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τοῦ Supplementum Aristotelicum τῆς ἐν Βερολίνῳ ἀκαδημείας.

ἔτι κατώτερον, καὶ πώγωνα μέγιστον πάντων ἀνθρώπων· ἐπειδὰν οὖν τὸν πώγωνα μέγαν φύσωσιν, οὐκέτι ἀμφιέννυνται οὐδὲν ἱμάτιον, ἀλλὰ τὰς τρίχας τὰς μὲν ἐκ τῆς κεφαλῆς ὄπισθεν καθίενται πολὺ κάτω τῶν γονάτων, τὰς δὲ ἐκ τοῦ πώγωνος ἔμπροσθεν μέχρι ποδῶν ἑλκομένας, ἔπειτα περιπυκασάμενοι τὰς τρίχας περὶ ἅπαν τὸ σῶμα ζώννυνται, χρώμενοι αὐταῖς ἀντὶ ἱματίου. αἰδοῖον δὲ μέγα ἔχουσιν, ὥςτε ψαύειν τῶν σφυρῶν αὐτῶν, καὶ παχύ. Αὐτοὶ δὲ σιμοί τε καὶ αἰσχροί.

νὸς >[1] καὶ ἡμίσεος, ἄνδρες καὶ γυναῖκες· ἕως μὲν οὖν ἂν ὦσι παῖδες μικροί, ξύλινα ἱμάτια φοροῦσι, καὶ περιέρχονται οὕτως ἠμφιεσμένοι· ἐπειδὰν δὲ νεανίσκοι γένωνται, κομῶσι, καὶ οἱ ἄλλοι πάντες Πυγμαῖοι[2] κόμην ἔχουσι μακροτάτην μέχρι ἐπὶ τὰ γόνατα καὶ ἔτι κατωτέρω καὶ πώγωνα μέγιστον πάντων ἀνθρώπων, ὥστε ἕλκεσθαί φασιν αὐτοὺς[3] πρὸς τοῖς ποσὶν, ἅτε μικρῶν ὄντων, τοὺς πώγωνας, ἐξόπισθεν δὲ τὴν κόμην εἶναι πολὺ κάτωθεν τῶν γονάτων. ἐπειδὰν γοῦν τὸν πώγωνα μέγαν φύσωσιν[4], οὐκέτι ἀμφιέννυνται οὐδὲν ἱμάτιον, ἀλλὰ τὰς τρίχας τὰς μὲν τῆς κεφαλῆς ὄπισθεν καθίενται, τὰς δὲ ἐκ τοῦ πώγωνος ἔμπροσθεν· ἔπειτα περιπυκασάμενοι τὰς τρίχας περὶ πᾶν τὸ σῶμα ζώννυνται, καὶ οὕτως ἀνθ' ἱματίου ταῖς θριξὶν ἀμπέχονται. καὶ τὸ αἰδοῖον σφόδρα μέγα ἔχουσιν, ὥςτε ψαύειν τῶν σφυρῶν αὐτοῖς, καὶ παχύ. αὐτοὶ δέ εἰσι σιμοί τε καὶ αἰσχροὶ καὶ ἐοικότες τοῖς ἄλλοις Ἰνδοῖς. εἰσὶ δὲ καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν μικραὶ καὶ αἰσχραὶ, ὥςπερ οἱ ἄνδρες.

---

1) ἑ ν ὸ ς λείπει ἐν τῷ κώδικι. — 2) κώδ. π η γ μ α ῖ ο ι 3) ἴσως γραπτέον α ὐ τ ῶ ν. 4) κώδ. μ έ γ α φ ύ ω σ ι ν.

Τοῦ ἀποσπάσματος τούτου ἡ συνέχεια εὕρηται πλὴν τῆς Συλλογῆς τοῦ Πορφυρογεννήτου παρά τε τῷ Φωτίῳ καὶ τῷ Αἰλιανῷ[1], συμφωνεῖ δὲ πλειότερον πρὸς τὴν παρὰ τῷ δευτέρῳ ἐπιτομήν, ὡς δεικνύει ἡ ἑξῆς παράθεσις.

Κατὰ Φώτιον	*Κατ' Αἰλιανὸν*	*Κατὰ Κωνσταντῖνον*
Τὰ δὲ πρόβατα αὐτῶν ὡς ἄρνες, καὶ οἱ ὄνοι καὶ αἱ βόες σχεδὸν ὅσον κριοί, καὶ οἱ ἵπποι αὐτῶν καὶ ἡμίονοι καὶ τὰ ἄλλα κτήνη πάντα οὐδὲν μείζω κριῶν.	Παρά γε τοῖς Ψύλλοις καλουμένοις τῶν Ἰνδῶν (εἰσὶ γὰρ καὶ Λιβύων ἕτεροι) οἱ ἵπποι γίνονται τῶν κριῶν οὐ μείζους, καὶ τὰ πρόβατα ἰδεῖν μικρὰ κατὰ τοὺς ἄρνας, καὶ οἱ ὄνοι δὲ τοσοῦτοι γίνονται τὸ μέγεθος καὶ οἱ ἡμίονοι καὶ οἱ βοῦς καὶ πᾶν κτῆνος ἕτερον ὅ τι οὖν.	Καὶ οἱ ἵπποι αὐτῶν εἰσιν ὥςπερ κριοὶ καὶ ὀλίγῳ μείζονες· τὰ δὲ πρόβατα αὐτῶν ἐστι μικρὰ ὥςπερ οἱ ἄρνες, καὶ οἱ ἡμίονοι καὶ τὰ ἄλλα κτήνη πάντα οὐδὲν μείζω[2] κριῶν.

Β'.

'Εκ τῆς Φωτίου Βιβλιοθήκης.	*'Εκ τοῦ Αἰλιανοῦ*	*'Εκ τῆς Συλλογῆς Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου II, 556*[3].
Bekker σ. 46 б 35-39.	(IV, 32)	(Supplem. Aristotel. σ. 139, 13 - 140,2)
Ὅτι τὰ πρόβατα τῶν Ἰνδῶν καὶ αἱ αἶγες μείζους ὄνων εἰσὶ, καὶ τίκτουσιν ἀνὰ	Προβατεῖαι δὲ Ἰνδῶν ὁποῖαι μαθεῖν ἄξιον. τὰς αἶγας καὶ τὰς οἶς ὄνων τῶν με-	Τὰ πρόβατα τῶν Ἰνδῶν αἵ τε αἶγες μείζονες ὄνων τῶν μεγίστων εἰσὶ καὶ <τίκτει[4]........

1) Περὶ ζῴων XVI, 37.

2) Κώδ. μεῖζον.

3) Τοῦ κώδικος ὄντος τιλφοβρώτου τινὰ μὲν κενὰ συμπληρωθέντα ἐσημείωσα διὰ τῶν ἀγκυλῶν <>, τὰ δὲ δυσχερῆ πρὸς συμπλήρωσιν ἐδήλωσα διὰ στιγμῶν ἴσων τὸν ἀριθμὸν πρὸς τὰ γράμματα ὅσα φαίνονται λείποντα.

4) Πιθανῶς συμπληρωτέον τίκτει μέχρις ἕξ.

τεσσάρων (Müller τέσσαρα) καὶ ἓξ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ἔχουσι δὲ οὐρὰς μεγάλας· διὸ τῶν τοκάδων ἀποτέμνουσιν, ἵνα δύνωνται ὀχεύεσθαι.

γίστων μείζονας ἀκούω καὶ ἀποκύειν τέτταρα ἑκάστην· μείω γε μὴν τῶν τριῶν οὔτ' αἴξ Ἰνδικὴ οὔτ' ἂν οἶς ποτε τέκοι. καὶ τοῖς μὲν προβάτοις αἱ οὐραὶ πρὸς τὸν πόδα τέτανται, αἱ δὲ αἶγες μηκίστας ἔχουσιν, ὥςτ' ἐπιψαύειν γῆς ὀλίγου. τῶν μὲν οὖν οἰῶν τῶν τίκτειν ἀγαθῶν ἀποκόπτουσι τὰς οὐρὰς οἱ νομεῖς, ἵνα ἀναβαίνωνται, ἐκ δὲ τῆς πιμελῆς τῆς τούτων καὶ ἔλαιον ἀποθλίβουσι· τῶν δὲ ἀρρένων διατέμνουσι τὰς οὐράς, καὶ ἐξαιροῦσι τὸ στέαρ καὶ ἐπιρράπτουσι, καὶ ἑνοῦται πάλιν ἡ τομή, καὶ ἀφανίζεται τὰ ἴχνη αὐτῆς.

ἑκά>στη ὄϊς καὶ αἴξ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ· τριῶν δὲ <οὔτε τις ὄϊς οὔτε αἴξ> ἐλάσσω τίκτει· αἱ δὲ πλεῖσται τέσ<σαρα· ἔχουσι δὲ οὐρὰς> πλατείας αἵ τε ὄϊς καὶ αἱ αἶγες καὶ μακρὰς κ<αὶ ὀλίγου αὐτῆς τῆς> γῆς ψαυούσας· αἱ δὲ καὶ ἕλκουσιν ἐπὶ τῆς γῆς τὰ<ς κέρκ>ους. ἔχουσι δὲ ὅσον πήχεως τὸ πλάτος. τῶν μὲν οὖν τοκάδων οἰ<ων ἀπο>τέμνουσι τὰς κέρκους· οὐ γὰρ οἷαί τε βαίνεσθαί εἰσιν, ἐὰν μὴ <ἀποτμη>θῶσιν αἱ οὐραί. καὶ ἐσθίειν ἡδύ ἐστι πάνυ τοῦτο. ὁ.........ς δὲ ἔχει ἑκάστη καὶ δέκα μνᾶς ἕλκουσα, πέντε δὲ ἑκάστη ἡ μικροτάτη οὐρά. ἔλαιον δὲ ποιοῦσιν ἀπὸ τοῦ στέατος τούτου, καὶ ἐπὶ τῷ ὄψῳ τούτῳ μάλιστα χρῶνται τῷ ἐλαίῳ. τῶν δὲ ἀρσένων οἴων ἀνασχίσαντες τὴν κέρκον ἐξαιροῦσιν[1] ὀλ-

---

1) Κώδ. ἐξαίρουσιν.

κὴν τρεῖς μνᾶς, ἐνίων δὲ καὶ τέσσαρας, εἶτα συνάψαντες ὑγιεῖς ποιοῦσιν. εἰ γὰρ καὶ μὴ ἦν τοῦτο ποιεῖν, οὐκ ἂν ἐδύναντο αἱ ὄϊς τὰς κέρκους φέρειν. τοῦτο δὲ ποιοῦσι δι' ἐνιαυτοῦ ἀεί. φύει γοῦν αὖθις τὸ στέαρ καὶ γίνεται ἡ κέρκος ἥπερ καὶ τὸ πρότερον ἦν. ἐν δὲ τοῖς Πυγμαίοις, ὥςπερ καὶ αὐτοὶ μικροί εἰσιν, οὕτως καὶ τὰ πρόβατα μικρά ἐστιν αὐτῶν καὶ τἆλλα πάντα.

Γ'.

Ἐκ τῆς Φωτίου Βιβλιοθήκης.	*Ἐκ τοῦ Αἰλιανοῦ*	*Ἐκ τῆς Συλλογῆς Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου II, 572.*
(ἐκδ. Bekker σ. 46 β 38)	(XVI, 37)	(Supplem. Aristotel. σ. 143, 17-19.)
Ὗς δὲ οὔτε ἥμερος οὔτε ἄγριός ἐστιν ἐν τῇ Ἰνδικῇ.	Ὗν δὲ ἐν Ἰνδοῖς οὔ φασι γίνεσθαι οὔτε ἥμερον οὔτε ἄγριον· μυσάττονται δὲ καὶ ἐσθίειν τοῦδε τοῦ ζῴου Ἰνδοί, καὶ οὐκ ἂν γεύσαιντό ποτε ὑείων, ὥςπερ οὖν οὐδὲ ἀνθρωπείων οἱ αὐτοί.	Ὗς οὔτε ἥμερός ἐστιν οὔτε ἄγριος ἐν τῇ Ἰνδικῇ ὅλως γῇ, οὐδ' ἂν φάγοι Ἰνδῶν οὐδεὶς ὑὸς κρέας οὐδέν περ μᾶλλον ἢ ἀνθρώπου.

Τοιαῦτα τὰ τρία ἀποσπάσματα τοῦ Κτησίου ἐν τῇ Συλλογῇ τοῦ Πορφυρογεννήτου. Πλὴν τούτων ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῇ καὶ ἄλλα

τινὰ ὀλίγα πηγάζοντα μὲν ἐκ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, εἰλημμένα δ' ὅμως ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ τοῦ Αἰλιανοῦ. Ἀλλὰ τἀνωτέρω ἀναγραφέντα ἐλήφθησαν οὐχὶ ἐμμέσως, ἀλλ' ἀμέσως ἐκ τῶν Ἰνδικῶν τοῦ Κτησίου, ὡς ἀποδεικνύεται ἔκ τε τοῦ μείζονος τῶν δύο πρώτων μήκους ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν ἐπιτομὴν τοῦ Αἰλιανοῦ καὶ Φωτίου καὶ ἐκ τῆς ῥητῆς μνείας τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως, τοῦθ' ὅπερ ποιεῖ ὁ ἐκλογεὺς διὰ τοὺς συγγραφεῖς ὧν εἶχε τὰ ἔργα ἐνώπιόν του. Βεβαιοῦται δ' ἐντεῦθεν ὅτι ὅτε συνετάσσετο ἡ Συλλογή, ἤτοι κατὰ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου αἰῶνος, ἐσώζοντο ἀκόμη τὰ Ἰνδικὰ τοῦ Κτησίου ἴσως πλήρη, οὐδ' εἶνε τοῦτο παράδοξον ἀφ' οὗ εἶνε μεμαρτυρημένον ὅτι ἐσώζοντο ἀκόμη μετὰ καὶ τῶν Περσικῶν ἐπὶ τοῦ Φωτίου, ὅςτις ἀπέθανε τῷ 891, ἤτοι μόλις ἥμισυν αἰῶνα πρὸ τῆς συντάξεως τῆς Συλλογῆς Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου.

ΠΕΡΙ ΔΕΞΙΠΠΟΥ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΕΡΟΥΛΩΝ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ.

Αἱ ἡμέραι τῆς ἀθηναϊκῆς εὐκλείας εἶχον ἤδη ἀπὸ πολλοῦ παρέλθει. Ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ τύραννος Ἀριστίων, πολιορκουμένης τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν λεγεώνων τοῦ Σύλλα, εἰς μὲν τὴν ἱεροφάντιν ζητοῦσαν ἡμίεκτον κριθῶν πρὸς θυσίαν ἔστειλε πέπερι, τὸν δὲ ἱερὸν λύχνον τῆς θεοῦ τὸν ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ ἀπεσβηκότα διὰ σπάνιν ἐλαίου περιεῖδε[1], συναπεσβέσθη καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ πόλις ἑάλω· περὶ μέσας δὲ νύκτας φοβεροὶ ὑπὸ τὸν ἦχον σαλπίγγων καὶ κεράτων πολλῶν εἰσήλασαν μετ' ἀλαλαγμῶν οἱ Ῥωμαῖοι καὶ τὸ αἷμα ἐρρύη κατὰ πάντα τὸν ἐντὸς τοῦ Διπύλου Κεραμεικόν. Ἀλλ' ἐν τοσούτῳ κατὰ τὴν μακρὰν πολιορκίαν εἶχεν ἀπομείνει μὲν ψιλὴ ἡ δενδροφορωτάτη Ἀκαδήμεια καὶ τοῦ Λυκείου τὸ ἱερὸν ἄλσος, κοπέντα ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Σύλλαν, εἶχον δὲ κατασκαφῆ τὰ σκέλη μεταξὺ τῆς πειραϊκῆς πύλης καὶ τῆς ἱερᾶς, εἶχε πυρποληθῆ τὸ Ὠδεῖον ἐκεῖνο, εἶχον κατακαῆ τοῦ Πειραιῶς τὰ πλεῖστα, μηδὲ τῆς θαυμαστῆς τοῦ Φίλωνος ὁπλοθήκης ἐξαιρουμένης, καὶ εἶχεν οὗτος συσταλῆ εἰς ὀλίγην κατοικίαν[2], εἶχεν ἀπολέσει ἡ πόλις ἐπὶ βραχὺ τὴν Δῆλον, ἥτις ὁπωςδήποτε ἠφανίσθη καὶ ἠρημώθη, τέλος δὲ εἶχε δυσχεράνει τὰς τύχας τῆς πόλεως καὶ ταπεινώσει τὸ φρόνημα τῶν Ἀθηναίων αὐτὸς αὐτῶν ὁ ἄρχων, ὁ τύραννος Ἀριστίων. Εἰκονικῶς περιγράφεται οὗτος ὡς ἄνθρωπος ἐξ ἀσελγείας ὁμοῦ καὶ ὠμότητος ἔχων συγκειμένην τὴν ψυχὴν, καὶ τὰ χείριστα τῶν μιθριδατικῶν συνερρυηκότα νοσημάτων καὶ παθῶν εἰς ἑαυτὸν ἀνειληφὼς καὶ τῇ πόλει, μυρίους μὲν

---

1) Πλουτάρχου Σύλλας 13.

2) Στράβων Θ' 395.

πολέμους, πολλὰς δὲ τυραννίδας καὶ στάσεις διαπεφευγυίᾳ πρότερον, ὥςπερ νόσημα θανατηφόρον εἰς τοὺς ἐσχάτους καιροὺς ἐπιτιθέμενος[1]. Μετὰ δὲ τῆς παρακμῆς τῆς πολιτικῆς συνεπῆλθε καὶ ἡ κατάπτωσις τοῦ ἐμπορίου, αὕτη δὲ συνεπήνεγκε τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων, ὥςτε καὶ νὰ πωλῶσι τὴν πολιτείαν ἤρξαντο εἰς τοὺς γλιχομένους νὰ κληθῶσιν Ἀθηναῖοι. Δὲν συνέρρεον πλέον εἰς Ἀθήνας καὶ μάλιστα εἰς τὸν Πειραιᾶ κατὰ πλήθη οἱ μέτοικοι ἐκ τῶν ἄλλων Ἑλληνίδων πόλεων, πρὸς δὲ Λυδοὶ καὶ Φρύγες καὶ Σύροι καὶ ἄλλοι παντοδαποὶ βάρβαροι, οὐδ' ἠδύνατο νὰ ῥηθῇ τὸ ἑξῆς περὶ τῆς πόλεως ὅτι ἦτο ἐμπορεύεσθαι ἡδίστη τε καὶ κερδαλεωτάτη[2]. Ἡ πόλις ἡ ἔχουσα τοὺς καλλίστους τῶν λιμένων καὶ πλείστας ἄλλοτε ὑποδεχομένη ναῦς ἐξίστατο νῦν πρὸς τὸν κατάπλουν μεγάλης αἰγυπτίας σιταγωγοῦ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου εἰς Ἰταλίαν καταπλεουσῶν, καὶ κατήρχοντο οἱ ἀστοὶ εἰς Πειραιᾶ ὀψόμενοι τὴν ἐπώνυμον τῆς Ἴσιδος ταύτην ναῦν[3]. Ἡ δ' ἐξαγωγὴ πᾶσα εἶχε περιορισθῇ εἰς μέλι ὑμήττιόν καὶ ἀττικὸν ἔλαιον, πρὸς δὲ εἰς λίθους πεντελικοὺς μέλλοντας νὰ κοσμήσωσι τῶν νικητῶν τὰ μέγαρα καὶ τοὺς ναούς· τὰ δὲ κατὰ τὴν Λαυρεωτικὴν ἀργυρεῖα ἤδη ἐπὶ Στράβωνος ἐξέλειπον, ἐπαύετο δὲ ἤδη καὶ αὐτὴ ἡ ἀναχώνευσις τῶν παλαιῶν ἐκβολάδων καὶ σκωριῶν, ἐξ ὧν οἱ ἀρχαιότεροι ἀπεκάθαιρον ἀργύριον[4]. Ἐντεῦθεν δ' αἱ Ἀθῆναι δὲν ἦσαν ἡ πόλις ἡ πανταχοῦ γῆς, ἑλληνικῆς τε καὶ βαρβαρικῆς, ἐξαποστέλλουσα τὰς ἀργυρᾶς αὐτῆς γλαῦκας, τὰς ἐξ Ἀθηνῶν παρθένους, ὡς ἐκάλεσεν ὁ Εὐριπίδης τὰ τετράδραχμα[5], ὧν χιλιάδας εἶχε συλλέξει ὁ φιλοχρήματος Γύλιππος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ὧν μυριάδας συναπεκόμιζον ἐν ἀγγείοις ἐκεῖθεν εἰς Ῥώμην θριαμβεύοντες καὶ ὁ Φλαμινῖ-

1) Πλουτάρχου Σύλλας 13.
2) Ξενοφῶντος Πόροι III, 1—3.
3) Λουκιανοῦ πλοῖον ἢ εὐχαί.
4) Στράβωνος Θ' 399.
6) Ἴδ. Πολυδεύκους Θ, 75.

νος καὶ ὁ Ἀκίλιος καὶ ὁ Ῥήγιλλος καὶ Σκηπίων ὁ ἀσιατικός[1]. Θὰ ἦσαν λοιπὸν αἱ Ἀθῆναι ἄδοξός τις ὅλως πόλις καὶ πενομένη, ἂν μὴ εἶχον ἤδη τότε τὸ γόητρον ἐκεῖνο τῆς ἀρχαιότητος ὅπερ καθιστάνει αὐτὰς σεβαστὰς μέχρι καὶ νῦν. Οὕτω δὲ ζώντων τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ παρελθόντι καὶ διὰ τοῦ παρελθόντος βίον δανεικὸν, πᾶσα αὐτῶν πρᾶξις ἦτο μᾶλλον ἀνάμνησις καὶ κατὰ συνθήκην ἐπανάληψις τῶν ἤδη ποτὲ πεπραγμένων καὶ βεβιωμένων, τῶν δὲ τότε τελουμένων πολλὰ εἶχον μόνον εὔσχημον τὸ ὄνομα, ἦσαν δὲ νοῦ κενὰ, ἦσαν εἴδωλα μόνον παλαιῶν πραγμάτων. Ὁ δὲ ἀληθὴς αὐτῶν βίος συνίστατο εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἡμέρας. Εἰς μὲν τὸν Πομπήιον ἐποίουν ἐπίγραμμα

Προσεδοκῶμεν, προσεκυνοῦμεν, εἴδομεν, προπέμπομεν·

εἰς δὲ τὸν Καίσαρα ὑπετάσσοντο νικῶντα, τὸν Ἀντώνιον προσεφώνουν φιλαθήναιον, ἐκάλουν νέον Διόνυσον καὶ συνῴκιζον τῇ Πολιάδι, εἰς τὸν Αὔγουστον καὶ τὴν θεὰν Ῥώμην ἔκτιζον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ναὸν, τοὺς δὲ λοιποὺς αὐτοκράτορας ἐπέγραφον φιλέλληνας καὶ σωτῆρας καὶ κτίστας καὶ εὐεργέτας καὶ θεούς. Ἀλλὰ πολλοὶ τούτων καὶ ἐφοίτων εἰς τὰς Ἀθήνας, θέλοντες νὰ ἴδωσι τὴν ἔνδοξον γῆν καὶ νὰ θαυμάσωσι τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐκόσμουν τὴν πόλιν ἄρχοντές τε καὶ ἰδιῶται δι' οἰκοδομῶν ἀεὶ νέων, ὁ Ἀγρίππας διὰ θεάτρου, ὁ Ἀνδρόνικος διὰ τοῦ Πύργου τῶν Ἀνέμων, ὁ Φιλόπαππος διὰ τοῦ γνωστοῦ μνημείου ἐπὶ τοῦ Μουσείου, ὁ Ἀδριανὸς διὰ τῆς ὁμωνύμου πύλης, διὰ τοῦ εἰς πέρας ἀχθέντος ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, διὰ τῶν ὑδραυλικῶν αὐτοῦ ἔργων, Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς διὰ τοῦ ἐπὶ Ῥηγίλλῃ Ὠδείου καὶ τοῦ Παναθηναϊκοῦ σταδίου καὶ ἄλλοι δι' ἄλλων. Ἀλλὰ καὶ ἡ γλυπτικὴ ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἐν τούτῳ τοῦ χρόνου ὀψιγενῆ τινα καλὰ ἔργα γλυφέντα ὑπ' Ἀθηναίων, τῶν πλείστων μακρὰν τῆς πατρίδος βιωσάντων, λέγω τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου ποιηθέντα κορμὸν τοῦ Ἡρακλέους, τὸ ἀγάπημα τοῦτο τοῦ Winckelmann, τὴν μεδικείαν Ἀφροδίτην τοῦ Κλεομένους, τὸν κληθέντα Γερμανικὸν τοῦ ἄλλου Κλεομένους, τὸν φαρνήσιον Ἡρα-

1) Τίτου Λιβίου XXXIV, 52. XXXVII, 46,58,59.

κλέα τοῦ Γλύκωνος, τὴν Ἀθηνᾶν τοῦ Ἀντιόχου, τὸν ἀμφορέα τοῦ Σωσιβίου, τὸν κρατῆρα τοῦ Σαλπίωνος, τἀνάγλυφα τὰ κοσμοῦντα τὸ σήμερον σωζόμενον ὑποσκήνιον τοῦ διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ εἴ τι ἄλλο[1]. Ἔτι δὲ κατὰ τὰ τέλη τοῦ πρώτου μ. Χ. αἰῶνος ἐξήγοντο ἐκ τῶν ἀθηναϊκῶν ἐργαστηρίων πολλὰ ἀγάλματα μαρμάρου, πρὸς δὲ καὶ χρυσελεφάντινα, ἰδίως ἀποστελλόμενα εἰς Ἰωνίαν[2]. Ἀλλὰ καὶ ἁρπαγαὶ ἐγίνοντο πολλαὶ ἀγαλμάτων καὶ ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἀπὸ Δολαβέλλα καὶ Οὐέρρου, μάλιστα δὲ ἀπὸ Σεκούνδου Καρρίνα εἰςηγησαμένου, εἰς ὃν δὴ ἀνετέθη ἡ ἐντολὴ νἀπαγάγῃ μᾶλλον πολλὰ ἢ καλὰ ἀγάλματα, ἐπειδὴ ἐπρόκειτο νὰ κοσμηθῇ δι' ἔργων ἑλληνικῆς σμίλης τοῦ Νέρωνος ὁ χρυσοῦς οἶκος[3]. Πενιχρὰ δ' ὅμως ἦσαν ὅσα ἡ ζωγραφικὴ καὶ μουσικὴ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐν Ἀθήναις ἐφιλοτέχνει· τῶν δ' ἐπῶν τοῦ ποιητοῦ Ἀντιγόνου τοῦ στεφανωθέντος ἐν τοῖς Παναθηναίοις[4] τὴν ποιητικὴν πτωχείαν τεκμαιρόμεθα ἀναγκαίως ἐκ τῶν μετρίων συγχρόνων στιχουργημάτων.

Ἀλλ' ὁπωςδήποτε οὐ μόνον ὁ ἔρως τῆς τέχνης τῆς ἀρχαίας εἵλκυε τοὺς νικητὰς πρὸς τὴν πάλαι ἔνδοξον πόλιν, ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως αἱ καλλοναὶ καὶ ἡ ἀνάμνησις τῆς παλαιᾶς παιδείας. Ἐθεώρουν δὲ ἀτελῆ τὴν ἑαυτῶν παίδευσιν οἱ Ῥωμαίων παῖδες ἂν μὴ ἐπεσκέπτοντο τὰς Ἀθήνας. Καὶ διέμενε λοιπὸν χρόνον μακρὸν ἐν τῇ πόλει Πομπώνιος ὁ Ἀττικὸς ἐπικληθείς, εὐεργετῶν τοὺς ἀστούς, καὶ ἤρχετο ὁ Κικέρων ἵν' ἀκροασθῇ τῶν μαθημάτων Ἀντιόχου τοῦ Ἀσκαλωνίτου. Ἐδῶ εὑρίσκομεν τὸν Ἀντώνιον καὶ τὸν Βροῦτον, τὸν Ὁράτιον καὶ Βεργίλιον, τὸν Προπέρτιον καὶ τὸν Ὀβίδιον, τὸν Λουκανὸν καὶ τὸν Ἀπουλήιον, τὸν Ἀδριανὸν καὶ Σεπτίμιον τὸν Σεβῆρον. Ὁ δὲ Αὖλος Γέλλιος χαίρων ἀπέλαυε τῶν φυσικῶν θελγήτρων τῆς Κηφισσίας, ἀποφεύγων μὲν τἀττικὰ καύματα ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν πυκνοφύλλων δένδρων, παρὰ δὲ τὸν ψίθυρον

---

1) Overbeck Geschichte der griechischen Plastik ἐκδ. Γ' τόμ. Β' σ. 372-397.

2) Φιλοστράτου Ἀπολλων. Τυαν. V, 20.

3) Τακίτου Ann. XV, 45.

4) Corpus inscriptionum Graecarun ἀρ. 200.

τῶν ὑδάτων καὶ ὑπὸ τὰς μολπὰς τῶν πτηνῶν ἀκροώμενος τῶν διδαγμάτων Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, ἅτινα ἔπειτα κατὰ τὰς μακρὰς χειμερινὰς νύκτας παρεῖχον αὐτῷ ἀφορμὴν εἰς συγγραφὴν τῶν Ἀττικῶν Νυκτῶν[1]. Οὐ μόνον δ' ἐκ Ῥώμης συνέρρεον οἱ ὀρεγόμενοι παιδείας εἰς Ἀθήνας, ἀλλὰ καὶ ἁπανταχόθεν τῆς ἑλληνικῆς τε καὶ βαρβαρικῆς γῆς. Ἐνταῦθα ἐλθὼν κατέκαιεν ἑαυτὸν τῷ 19 π.Χ. ὁ Ζάρμανος Ἰνδὸς ἀπὸ Βαργόσης, οὕτω κατὰ τὰ πάτρια Ἰνδῶν ἔθη ἑαυτὸν ἀπαθανατίσας[2]. Ἐδῶ ἐδείχθη ἐν ὅλῳ αὐτοῦ τῷ μεγαλείῳ, κατὰ τὸν Φιλόστρατον[3], ὁ διάσημος Καππαδόκης Ἀπολλώνιος ὁ Τυανιεύς. Ἐξ Ἀθηνῶν ἤρχετο ὁ Λυδὸς Παυσανίας τῆς ἐν Ἑλλάδι περιοδείας καὶ ἔγραφεν ἔπειτα τὴν Ἑλλάδος περιήγησιν, τὸν μέγαν τοῦτον ἐπιτάφιον τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ δόξης. Ἐδῶ κατήχθη μόλις που τὸν βαρβαρικὸν αὐτοῦ κάνδυν ἀποβαλὼν ὁ ἀγαθὸς Σαμοσατεὺς καὶ ἐκαθαίρετο ἡ ψυχή του εἰς τὰ νάματα ἀκραιφνοῦς ἑλληνισμοῦ. Αὕτη τέλος ἦτο ἡ πρώτη πόλις τῆς ἐντεῦθεν Ἑλλάδος, ἐξ ἧς ἤρχετο κηρύττων ὁ δαιμόνιος Παῦλος τὰ δόγματα τῆς νέας θρησκείας. Αἱ Ἀθῆναι εἶχον καταστῇ τὸ σχολεῖον τοῦ κόσμου ὅλου, οὐχὶ ὅτι ἦσαν τὸ μόνον, καθότι ἐπ' ἴσης ἤκμαζον αἱ σχολαὶ τῆς Ταρσοῦ καὶ Ἀντιοχείας, τῆς Μυτιλήνης, τῆς Νεαπόλεως καὶ Μασσαλίας, μάλιστα δὲ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ διότι ἐνταῦθα ἡ πόλις ὅλη εἶχε μεταβληθῆ εἰς μέγα σχολεῖον. Εἶνε δὲ γνωστὰ τῶν ἐφήβων τὰ ἔργα καὶ αἱ ἀσκήσεις καὶ αἱ τιμαὶ αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τοὺς σωφρονιστὰς αὐτῶν καὶ κοσμητάς, ὧν ὅλη σειρὰ ἐν Ἑρμοῦ σχήματι διεσώθη μέχρις ἡμῶν. Ἦτο δὲ ἡ πόλις μεστὴ ῥητόρων καὶ σοφιστῶν ἐκ πάσης γωνίας ἑλληνικῆς γῆς, διδασκόντων τὰ κατὰ πλήθη συρρέοντα μειράκια, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν ἡλικίᾳ ἄνδρας τοὺς ἐπὶ παιδείᾳ εἰς Ἀθήνας φοιτῶντας. Μεγάλη δ' ἐθεωρεῖτο τιμὴ καὶ μεγάλα συναπέφερε κέρδη ἡ κατάληψις τῶν λεγομένων θρόνων, τοῦ τῆς φιλοσο-

---

1) Noctes Atticae I, 2, 2.—XVIII, 10, 1.
2) Στράβωνος ΙΕ' 720.
3) Ἀπολλών. Τυαν. VI, 17.—VI, 6.

φίας, τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς. Ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἠδύναντο ἅπαντες οὗτοι οἱ διδάσκαλοι νὰ παραβληθῶσιν οὔτε πρὸς τὸν ἀγαθὸν Κύπριον Δημώνακτα τὸν ἀξιωθέντα παρὰ τῶν Ἀθηναίων τῆς προσηγορίας π α τ ρ ὸ ς[1], οὔτε πρὸς τὸν ἀφιλάργυρον Χρῆστον[2], οὐδὲ πρὸς τὸν σοφὸν Λογγῖνον, ὅστις ἔμελλεν ὕστερον ἐν Παλμύρᾳ νὰ κύψῃ τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τὴν σπάθην τοῦ Ῥωμαίου δημίου. Τοὐναντίον δ' ἐπεκράτει ἀβελτερία καὶ διαφθορὰ καὶ χλιδὴ πολλή, οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν σοφιστῶν ἐνόμιζον ὅτι ἤρκει εἰς ἔνδειξιν σοφίας τὸ καθειμένον αὐχμηρὸν γένειον καὶ ἡ ἀχώριστος συντροφία τῆς πήρας καὶ τῆς βακτηρίας καὶ ἡ γνωστὴ κομπορρημοσύνη καὶ τὰ στωμύλματα διδασκάλων ἀναξίων, ἅτινα πάντα κακίζει ἀστείως, ἀλλ' οὐκ ἄνευ καυστικῆς πικρίας ὁ γλυκὺς Λουκιανός.

Τοιοῦτος ὁ κοινωνικὸς καὶ ἠθικὸς βίος τῶν Ἀθηναίων κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας· περὶ δὲ πολιτικοῦ βίου ὀλίγος δύναται καὶ πρέπει νὰ γείνῃ λόγος. Διέσωζον μὲν οἱ Ἀθηναῖοι σκιάν τινα ἐλευθερίας χαρισθεῖσαν αὐτοῖς χάριν τῶν προγόνων, ὡς ῥητῶς εἶπεν εἰς αὐτοὺς νικῶν καὶ ὁ Σύλλας καὶ ὁ Καῖσαρ, καὶ εἶχον διατηρήσει κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς παλαιὰς ἀρχὰς καὶ τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα τῶν δημοκρατουμένων Ἀθηνῶν καὶ τὸν Ἄρειον Πάγον καὶ τὴν Βουλὴν καὶ τοὺς ἄρχοντας, ἀλλ' ἦσαν, ἐπαναλαμβάνω, πάντα ταῦτα ἀναμνήσεις, ἀλλ' ἦσαν πάντα ταῦτα ὀνόματα κενά. Τοῦτο δὲ καταδεικνύεται μάλιστα ἐντεῦθεν, ὅτι τὰ μὲν ὀνόματα τῶν ἀρχῶν εἶχον μείνει τὰ αὐτά, ἡ δὲ πολιτεία εἶχε καταστῆ ἀριστοκρατική τις ἢ μᾶλλον πλουτοκρατική. Οὕτω δὲ ὁ Ἄρειος Πάγος καὶ ὁ Στρατηγὸς ἐπὶ τὰ ὅπλα ἀπέβησαν αἱ κυριώταται τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως· παρ' αὐτοῖς δὲ ἐξεκλησίαζε μὲν ὁ δῆμος καὶ ἡ βουλή, ἥτις συνέκειτο ἐπὶ Ἀδριανοῦ ἐκ 500 ἢ μᾶλλον 539 βουλευτῶν, ἀλλὰ κυριώτατον αὐτῶν ἔργον ἦτο τὸ ἀπονέμειν στεφάνους ἐν οὐ δέοντι καὶ περισαίνειν τοὺς δωροφοροῦντας τὴν πόλιν. Οἱ δ' ἐννέα ἄρχοντες δὲν ἐκληροῦντο πλέον ὡς

1) Λ ο υ κ ι α ν ο ῦ Δημώνακτος βίος 63.

2) Φ ι λ ο σ τ ρ ά τ ο υ βίοι σοφιστῶν II, 11, 1

ἄλλοτε, ἀλλ' ἐχειροτονοῦντο ἐκ τῶν ὀλίγων δυναμένων νὰ ὑποστῶσι τὰ βάρη καὶ τὰς δαπάνας τῆς ἀρχῆς. Πλὴν ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτω συχνὰ ἐπέλειπον οἱ μετερχόμενοι τὴν ἀρχὴν, ὥςτε καὶ δὲν ἦτό τι ἀσύνηθες ἡ ἀ ν α ρ χ ί α. Εἰς ταύτην τὴν ἠθικὴν παρακμὴν καὶ τὴν ἀδυναμίαν τὴν πολιτικὴν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς θλιβερᾶς εἰκόνος ἐκείνων τῶν χρόνων πρέπει νὰ προςτεθῇ ἡ περὶ τὰ θεῖα ἀδιαφορία καὶ ψυχρότης. Ἤδη ἀπὸ πολλοῦ οἱ δώδεκα θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες καὶ ἐπώνυμοι τῆς ἀττικῆς χθονὸς δὲν ἦσαν τὰ μόνα σεβάσματα τῶν παλαιῶν Ἐρεχθειδῶν, ἐνωρὶς δὲ ἤδη εἶχον ἀναβῆ εἰς τὸν Ὄλυμπον τὸν ἑλληνικὸν θεοὶ ἐπήλυδες ἐξ Αἰγύπτου, Περσίας καὶ Φοινίκης. Ἀλλ' ἔπειτα ταχέως ἐσάλευσε τὴν πίστιν εἰς παλαιούς τε καὶ νέους θεοὺς ἡ ψευδὴς φιλοσοφία τῶν σοφιστῶν καὶ ἡ λατρεία τῶν καισάρων. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Χριστιανισμὸς, καίπερ μέχρι τοῦ τρίτου μ. Χ. αἰῶνος πλὴν τῶν νήσων καὶ τῆς Κορίνθου ἐλάχιστα ῥιζωθεὶς ἐν τῇ ἐντεῦθεν Ἑλλάδι, ἥκιστα δ' ἐν Ἀθήναις, ὅθεν ὁ Παῦλος εἶχεν ἀπέλθει ἄπρακτος καὶ μονονοὺ καταγελώμενος, καὶ αὐτὸς ὁ Χριστιανισμὸς οὐχ ἧττον συνέτεινεν εἰς τὸ νὰ κλονίσῃ τὰς πεποιθήσεις καὶ αὐξήσῃ τὴν ἀμφιβολίαν καὶ ἀδιαφορίαν. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν εἶχεν εὕρει κατείδωλον τὴν πόλιν ὁ Παῦλος, οἱ εὐλαβῶς τηροῦντες τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς ἀρχαίας λατρείας καὶ τοὺς εἰς τὴν πόλιν ἐρχομένους ποιοῦντες μύστας τῶν Ἐλευσινίων, δὲν ἦσαν κατὰ τὸν δεύτερον καὶ τρίτον μ. Χ. αἰῶνα οἱ θεοσεβέστατοι πάντων Ἑλλήνων· οὐδὲν ἐπίστευον κατὰ βάθος, οὐδὲ θὰ προὐκάλουν τὴν δίκην νέων ποτὲ Ἑρμοκοπιδῶν. Πῶς νὰ πιστεύσωσιν εἰς τὸν θεὸν τοῦ ἐλέους οἱ χθὲς καὶ πρώην καγχάσαντες ἐπὶ τοῖς θεοπνεύστοις λόγοις τοῦ Ἀποστόλου ἢ πῶς νὰ θύσωσιν ἀκόμη εἰς τὴν Παλλάδα, ἥτις δὲν ἦτο πλέον παρθένος ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐγένετο σύζυγος τοῦ ἐραστοῦ τῆς Κλεοπάτρας, ἢ πῶς νὰ κτίσωσι ναοὺς τοῦ Διονύσου καὶ τοῦ Θησέως οἱ τώρα σέβοντες τὸν Δροῦσον καὶ τὸν Ἀντίνοον, ἢ πῶς νὰ λατρεύσωσι τὴν Ἶσιν ἐκείνην τὴν αἰγυπτίαν, ὅτε ἤδη καθίδρυσαν παρὰ τὸν Παρθενῶνα ναὸν τῆς μεγάλης καὶ μόνης θεᾶς τοῦ τότε κόσμου, τῆς Dea Roma;

Τοιαύτη ἡ θέσις ἐν ᾗ εὑρίσκοντο οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τοὺς πρώ-

τους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας. Ἦσαν κληρονόμοι μικροὶ τῆς οὐσίας ἐνδόξων πατέρων, ἧς οἱ τόκοι ἔτρεφον ἔτι αὐτοὺς μεγαλαυχοῦντας μὲν ἐπὶ πατραγαθίᾳ, οὐδὲν δὲ ἴδιον δυναμένους νὰ ἐπιδείξωσιν. Ἀλλ' ὁ μὲν παλαιὸς ἐκεῖνος κόσμος εἶχε πλέον παρέλθει καὶ καταρρεύσει, οὐδ' εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐπαναγάγῃ εἰς ζωὴν ἀληθινὴν τοὺς στερουμένους ἰδίας οὐσίας. Ἔπρεπε δὲ νὰ φανῶσι κίνδυνοι πικροὶ οὓς δὲν ἠδύνατο νἀποσοβήσῃ ἡ χάρις οὐδὲ τὸ ἔλεος, ἐδέησε νὰ παραστῶσιν ἡμέραι πονηραὶ καθ' ἃς ὁ βίος δὲν ἦτο χλιαρὰ ἀνάμνησις, ἀλλὰ μοχθηρὰ ὀδύνη, ἐχρειάσθη νὰ φάγωσιν αἰῶνας ὅλους ἄρτον ζυμωμένον μὲ ἱδρῶτα καὶ αἷμα, νὰ ἐνστερνισθῶσι τὰ διδάγματα τῆς θρησκείας ἥτις διδάσκει τὴν ἀγάπην, ἵνα τέλος ἀνεύρωσιν ἀδελφοὺς ὅπου μόλις ὑπεδείκνυον αὐτοὺς οἱ ἀσυνείδητοι παλμοὶ τῆς καρδίας των καὶ ἀναβαπτισθῶσι πρὸς νέαν ζωὴν καὶ ἴδωσι τὸ φῶς νέας ἡμέρας. Τὴν σειρὰν τούτων τῶν πονηρῶν ἀγώνων ἀνοίγει ἡ πρώτη κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιδρομὴ τῶν Γότθων καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν ἅλωσις τῶν Ἀθηνῶν, ἣν προτίθεμαι ἐνταῦθα νἀφηγηθῶ διὰ βραχέων.

Μετὰ τὸν Ἀδριανὸν οὐδεὶς τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων εἶχε δείξει εὐμενεστέρας ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος διαθέσεις τοῦ Γαλλιηνοῦ, ὅστις ἀπὸ τοῦ 254 μ. χ. συνάρχων τῷ πατρὶ Βαλεριανῷ μετὰ τὸ τούτου ὀδυνηρὸν ἐν Ἐδέσσῃ τέλος τῷ 260 μόνος ἀνέλαβε τὰς ἡνίας τοῦ μεγάλου ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἦρχεν ἀφ' οὗ πρῶτον εἶχε καταβάλει τοὺς ἀντιποιουμένους τὸ σκῆπτρον. Ἦτο δὲ ὁ Γαλλιηνὸς ἀνὴρ ἀγαπητῶς ἔχων πρὸς τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης, φίλος τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ λάτρης τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἠγάπα τὴν ποίησιν, καὶ ὡς ἄλλοι τῶν πρὸ αὐτοῦ αὐτοκρατόρων δὲν ἀπηξίου τῶν Μουσῶν τὴν φιλίαν· ἦτο ποιητής. Ἀλλὰ καὶ τῆς φιλοσοφίας ἠρᾶτο· ἰδίᾳ δὲ ἀναφέρεται ἡ φιλία αὐτοῦ πρὸς τὸν συγγραφέα τῶν Ἐννεάδων, τὸν νεοπλατωνικὸν Πλωτῖνον, διατρίβοντα κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐν Ἰταλίᾳ. Φυσικὴ ἦτο λοιπὸν ἡ ἀγάπη αὐτοῦ καὶ πρὸς τὰς Ἀθήνας. Διὸ καὶ τῶν Ἐλευσινίων ἐγένετο μύστης καὶ εἰς τοὺς πολίτας ἐζήτησε νὰ ἐγγραφῇ καὶ τὴν ἐπώνυμον ἀρχὴν περιεβλήθη καὶ εἰς τοὺς τῆς βουλῆς τῆς ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ ἠξίωσε νὰ καταριθμηθῇ. Ἀλλ' ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις δὲν εἶχε χαρακτῆρα ἀδύνατον καὶ ἀνίκανον, ἀλλ'

ἀπ' ἐναντίας εἶχεν ἐπιδείξει ἰσχὺν καὶ θάρρος πολὺ μάλιστα ἐν τῇ καταδιώξει τῶν ἀντιποιουμένων τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ σφετεριστῶν, ὁ περίεργος οὗτος ἀνὴρ ἐφαίνετο πεπλασμένος πρὸς τὰς λεπτὰς ἡδονὰς τῆς εἰρήνης καὶ τὴν τρυφὴν τῆς εὐζωίας μᾶλλον ἢ πρὸς τὴν σιδηρᾶν ἐπιμονὴν καὶ τόλμην ἣν ἀπῄτει ἡ καταπολέμησις φοβερῶν ἐπιδρομέων. Καὶ λοιπὸν χαίρων παρεῖχεν εἰς τὸν ὄχλον τὸν ῥωμαϊκὸν θεάματα καὶ πανηγύρεις καὶ μονομάχων ἀγῶνας καὶ ἐνετρύφα εἰς θαλίας καὶ πότους, οἱονεὶ παίζων ἐν τῇ ἀρχῇ, ἐν ᾧ συνεδόνει τὸν ῥωμαϊκὸν κόσμον ἀπὸ θεμελίων ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Γότθων, σήμερον εἴπερ ποτὲ ἀπειλητικωτέρα καὶ ὀλεθριωτέρα.

Ἀπόπειραι ἐπιδρομῆς κατὰ τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἶχον γείνει ἤδη ἐνωρίς. Ἤδη περὶ τὸ 167 μ. χ. ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου, ὅτε πᾶσαι αἱ δυνάμεις τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἦσαν ἐστραμμέναι κατὰ τῶν Μαρκομάννων, γετικόν τι ἢ δακικὸν φῦλον, οἱ Κοστώβωκοι, εἶχον προέλθει μέχρι τῆς φωκικῆς Ἐλατείας· ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ εἶχον διωχθῆ διὰ τῆς γενναίας ἀντιστάσεως τῶν ἐγχωρίων ὧν ἡγεῖτο ὁ ἀθλητὴς Μνησίβουλος Οἱ δὲ Γότθοι δὲν ἐπέδραμον ἐπὶ Γαλλιηνοῦ τὸ πρῶτον ἀπὸ τῶν βορείων γερμανικῶν αὐτῶν οἰκήσεων κατὰ τῶν νοτίων χωρῶν τῆς Εὐρώπης. Ἤδη ἀρχομένου τοῦ τρίτου μ. Χ. αἰῶνος εἶχον ἐπέλθει τὸ πρῶτον κατ' ἐπαρχιῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐπωφελούμενοι ἀπὸ τῶν συχνῶν περισπασμῶν τῆς αὐτοκρατορίας, ἀπὸ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων τῶν ἀπαιτητῶν τοῦ θρόνου, ἀπὸ τῆς παρακμῆς τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῶν Ῥωμαίων, ἀπὸ τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως ἥτις εἶχε διασαλεύσει τὴν κοινωνικὴν εὐεστὼ τοῦ κράτους, εἶτα δὲ ὑποβοηθούμενοι ὑπὸ τῶν φυσικῶν καταστροφῶν αἵτινες εἶχον ἐξασθενίσει καὶ ἐξερημώσει τὰς χώρας, ἤτοι τῶν σεισμῶν, μάλιστα δὲ τοῦ δεινοῦ ἐκείνου λοιμοῦ ὅστις πεντεκαίδεκα ὅλα ἔτη διαρκέσας ἔφθειρε τὰς ἀρίστας δυνάμεις τῶν ἑλληνικῶν μάλιστα χωρῶν. Καταλείποντες τὰς περὶ τὴν σημερινὴν Πρωσσίαν οἰκήσεις αὐτῶν εἶχον εἰσελάσει εἰς τὴν πρὸς βορρᾶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου γῆν, εἶχον καταλάβει τὰς περὶ τὸν Βορυσθένην καὶ Τάναϊν χώρας καὶ συμπαραλαβόντες ἄλλα πολλὰ φῦλα γοτθικά τε καὶ σκυθικὰ ἤρξαντο ἐπιδρομῶν τολμηρῶν εἰς τὴν πλουσίαν, ἀλλ' ἀνεπαρκῶς ὑπερασπιζομένην Δακίαν, τὴν Μοι-

σίαν, τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν. Τὸ χρυσίον καὶ τακτικοὶ ἐτήσιοι φόροι τελούμενοι εἰς τοὺς βαρβάρους ἀπεσόβησαν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον τὸν κίνδυνον· ἀλλ' ὅτε οἱ Ῥωμαῖοι ἠθέλησαν νἀντιστῶσι διὰ τῶν ὅπλων, ἡ τόλμη καὶ ἡ τύχη ἐβοήθησαν τοὺς Γότθους. Ὁ αὐτοκράτωρ Δέκιος ἔπεσε παρὰ τὸ **Forum Trebonii**, ἡ Φιλιππούπολις ἁλοῦσα ὑπέστη σκληροτάτην μοῖραν, δεκακισμύριοι δὲ ἄνδρες λέγονται φονευθέντες κατὰ τὴν ἅλωσιν. Ἡ Θεσσαλονίκη ἔπειτα ἐπολιορκήθη μετὰ μανίας καὶ μόλις ἐσώθη διὰ τῆς καρτερίας τοῦ ἀνδρείου Οὐάλεντος. Ὅτε δέ, μάλιστα διὰ τὴν καρτερικὴν ἀντίστασιν στρατηγῶν Ῥωμαίων, οἷοι ὁ Κλαύδιος καὶ ὁ Αὐρηλιανός, ἠναγκάσθησαν οἱ Γότθοι νἀποστῶσι τῶν παριστρίων χωρῶν, τέμνουσι νέαν ὁδὸν πρὸς τὰς ἑλληνικὰς ἑστίας. Εἶχον ἤδη κατορθώσει τὴν ὑποταγὴν τῶν περὶ τὴν σημερινὴν Κριμαίαν τόπων καὶ εἶχον γείνει κύριοι τοῦ κατὰ τὸν Βόσπορον παλαιοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, κατερχόμενοι οὕτω καὶ εἰς τὰ παράλια καὶ ἀποβαίνοντες κατ' ὀλίγον δύναμις ναυτική. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ὁρμώμενοι ἐπὶ φαύλων πλοιαρίων καὶ συμπαραλαμβάνοντες δι' ἀπειλῶν ναύτας Ἕλληνας ἐκ τῶν ἀκτῶν ἐκείνων ἤρξαντο μετὰ τόλμης ἀκαταγωνίστου πλέοντες τὰς εἰς αὐτοὺς τέως ἀγνώστους θαλάσσας. Καὶ πρῶτον μὲν κατηυθύνθησαν εἰς τὰ παράλια τῆς Κολχίδος καὶ κατέλαβον τὴν Πιτυοῦντα τῷ 256 μ. Χ. κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος ἐπέδραμον ἐπὶ τὴν Τραπεζοῦντα, ἧς ἡ ἅλωσις ἐνέπλησε τρόμου τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, εἶτα δὲ προέβησαν καὶ περαιτέρω. Ἡ Καλχηδών, ἡ Νικομήδεια, ἡ Νίκαια, ἡ Κίος, ἡ Ἀπάμεια καὶ ἡ Προῦσα ἔπεσαν εἰς τὰς χεῖρας τῶν βαρβάρων. Τέλος δὲ μετά τινα ὀλίγα ἔτη, ἐπωφελούμενοι καὶ ἀπὸ τῆς ἐν Βυζαντίῳ στάσεως τῶν στρατευμάτων καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπελθούσης καταστροφῆς, διέβησαν μὲν ἐν ἔτει 262 καὶ πάλιν τὸν Δούναβιν, εἰσήλασαν εἰς τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν, ἀπὸ δὲ θαλάσσης κατῆλθον εἰς τὴν Ἰωνίαν καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἠφάνισαν τὸν ἐν Ἐφέσῳ διάσημον ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ διέσπειραν ἁπανταχοῦ τὸν φόβον, τὴν ἐρήμωσιν, τὰς φλόγας καὶ τὸ αἷμα.

Δὲν εἶνε δυσχερὲς νὰ φαντασθῶμεν ὁποίαν ἐντύπωσιν ἀναγκαίως ἐνεποίει εἰς τοὺς βαρβάρους τοὺς κατελθόντας ἀπὸ τῶν ῥηγμίνων

τῆς Βαλτικῆς ἡ ὄψις ἡ ἱλαρὰ καὶ ἐπαφρόδιτος τῶν ὑδάτων τοῦ Αἰγαίου καὶ πῶς ἔμελλε νὰ προσελκύῃ αὐτοὺς εἰς ἐπιδρομὰς ἀεὶ νέας καὶ νέας κατακτήσεις ἡ εὕρεσις πόλεων ἀβοηθήτων καὶ λείας προχείρου καὶ ἡ ὑπὸ τῆς φύσεως ἐσχηματισμένη μεταξὺ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς ἐντεῦθεν Ἑλλάδος γέφυρα πλουσίων καὶ εὐφόρων νήσων. Ὁ εὐχερὴς ἀπὸ ὅρμου εἰς ὅρμον πλοῦς, ἡ ἀκίνδυνος ἀπὸ νήσου εἰς νῆσον προσόρμισις ἦτο καὶ διὰ τὰ μικρὰ τῶν ὑπερβορείων Γερμανῶν σκάφη τόλμημα οὐχὶ μέγα. Ἄρα μόλις ὡς οἱ Γότθοι διέβησαν τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ ἡ ἐντεῦθεν Ἑλλὰς ἐχρεώστει νὰ καταληφθῇ ὑπὸ φόβου.

Τοιοῦτος φόβος εἶχεν ἐγκαίρως καταλάβει καὶ τὴν ῥωμαϊκὴν ἀρχήν. Ἤδη ὁ Δέκιος ἐφοβεῖτο μὴ οἱ Γότθοι εἰςβάλωσι διὰ τῶν Θερμοπυλῶν· ἀποδεικνύεται δὲ τοῦτο ἐκ τῆς μερίμνης αὐτοῦ ἀποστείλαντος εἰς τὸν ἀνθύπατον Ἀχαΐας Μεσσαλᾶν βοηθὸν τὸν Κλαύδιον, τὸν ἔπειτα γενόμενον αὐτοκράτορα[1]. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἀπεσοβήθη τότε ὁ κίνδυνος, οὐδὲ προέβησαν οἱ βάρβαροι μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν, ἐπειδὴ ἄλλως πολὺ ἀμφίβολον εἶνε ἂν θὰ ἔσωζον τὴν Ἑλληνίδα γῆν οἱ περὶ τὸν Κλαύδιον 420 γεγυμνασμένοι στρατιῶται καὶ οἱ χίλιοι νεωστὶ στρατολογηθέντες καὶ ὅσοι τῶν ἐγχωρίων ἔμελλον νὰ συμπαρακολουθήσωσιν αὐτῷ. Ἄλλως ὁ φόβος ἦτο μεγαλείτερος νῦν ἐπὶ Γαλλιηνοῦ, ἐπειδὴ τῷ 262 εἶχον ἐπέλθει ἤδη οἱ Γότθοι μέχρις Ἀχαΐας κατόπιν τῶν περὶ τὸ Βυζάντιον δεινῶν· ἀλλ' ἀπέκρουσεν αὐτοὺς τότε βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μισθοφόρων ὁ στρατηγὸς Μαρκιανός.

Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν Ἀθήναις εἶχον προΐδει τὸν κίνδυνον. Τὰ τείχη τῆς πόλεως εἶχον μὲν μεγάλως βλαβῆ κατὰ τὴν ἐπὶ Σύλλα πολιορκίαν, ἀλλ' οὐχὶ παντελῶς· εἶχον δὲ ταῦτα ἔκτοτε ἐπανορθωθῆ οὐκ ἀπιθάνως, ὡς εἰκάζεται ἐκ τῆς κατὰ τοῦ ληγάτου τοῦ Καίσαρος, τοῦ Κοΐντου Φουφίου Καληνοῦ, ματαίως πολιορκοῦντος τὴν πόλιν, γενναία ἀντίστασις τῶν Ἀθηναίων.[2] Κατὰ δὲ τὸν πρῶτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα βλέπομεν τὸ τεῖχος κατὰ τὸ βορειανατολι-

1] Trebell. Pollio Claudius 16.
2) Πλουτάρχου Καῖσαρ 43. — Δίων Κάσσιος XLII, 14.

κὸν καὶ ἀνατολικὸν μέρος τῆς πόλεως κατεσκευασμένον ἐκ πλίνθων[1]. Ἐπὶ δὲ Βαλεριανοῦ ἀνῳκοδομήθη τὸ τεῖχος[2]. Εἰς τὸ Βαλεριάνειον τοῦτο τεῖχος ἐθεωροῦντο μέχρι τινὸς ἀνήκοντα τὰ περισωθέντα λείψανα περιβόλου ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως ἐπὶ πεντακόσια βήματα πρὸς βορρᾶν κατὰ τὸν Κεραμεικὸν διευθυνομένου, εἶτα δὲ κάμπτοντος πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἐκτεινομένου μὲν κατ' εὐθεῖαν περὶ τὰ ἑξακόσια βήματα, εἶτα δὲ παρὰ τὸν Ἅγιον Δημήτριον τὸν Κατηφόρην ἀνερχομένου πάλιν πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν. Εἰς τοιαύτην δὲ εἰκασίαν ἦγεν ἡ βία μεθ' ἧς φαίνεται κατεσκευασμένος ὁ περίβολος ἐν χρόνοις κρισίμοις ἐξ ὑλικοῦ ἑτοίμου παραλαμβανομένου πρὸς εὐχερεστέραν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου τῆς οἰκοδομίας[3]. Ἀλλ' ἀπό τινων ἐτῶν δὲν γίνεται ἀποδεκτὴ παρὰ τῶν ἀρχαιολογούντων ἡ τοιαύτη γνώμη, εἰκάζεται δὲ ὅτι τὸ τεῖχος ἐκεῖνο ἐκτίσθη κατὰ τοὺς φραγκικοὺς χρόνους[4]. Ὅτε δὲ κατὰ τὸ προτελευταῖον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Γαλλιηνοῦ, τῷ 267 μ. Χ, ἀπειλητικώτεροι καὶ τολμηρότεροι ἐπὶ τὴν ἐντεῦθεν Ἑλλάδα κατεφέροντο οἱ Γότθοι, οἱ διαταγῇ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἐπισκευὴν τῶν τειχῶν τῶν διαφόρων μάλιστα παραλίων πόλεων ἐπιτετραμ-

---

1) Βιτρουβίου II, 8, 9.—Πλινίου Hist. Nat. XXXV,14, 172. Ἴδ. καὶ Ross Archäologische Aufsaetze τόμ. Α' σ. 232.

2) Ζώσιμος σ. 28, 1 ἐκδ. Βόννης «καὶ Ἀθηναῖοι μὲν τοῦ τείχους ἐπεμελοῦντο, μηδεμιᾶς ἐξότε Σύλλας τοῦτο διέφθειρεν ἀξιωθέντος φροντίδος κτλ.» — Ζωναρᾶς σ. 593,6 ἐκδ. Βόννης «τὴν Θεσσαλονίκην ἐπολιόρκησαν μέν, οὐ μέντοι καὶ εἷλον· εἰς δέος δὲ τοσοῦτον ἅπαντας περιέστησαν ὡς Ἀθηναίους μὲν ἀνοικοδομῆσαι τὸ τεῖχος τῆς ἑαυτῶν πόλεως, καθῃρημένον ἐκ τῶν τοῦ Σύλλα χρόνων κτλ.»—Σύγκελλος σ. 715, 12 ἐκδ. Βόννης «τότε τεῖχος Ἀθηναῖοι ἀνῳκοδόμησαν καθαιρεθὲν ἀπὸ τῶν Σύλλου χρόνων».

3) Κουμανούδης ἐν τῷ φυλλαδίῳ «Γενικὴ συνέλευσις τῶν μελῶν τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας συγκροτηθεῖσα τῇ 5 Ἰουνίου 1860 σ. 13 καὶ ἐν τῷ ὁμοίῳ φυλλαδίῳ τοῦ 1861 σ. 20.—Π. Περβάνογλους ἐν Φιλίστορι, τόμ. Α' σ. 271.

4) W. Vischer ἐν τῷ Ἑλβετικῷ Μουσείῳ τόμ. Γ' σ. 72.—Curtius Erläuternder Text zu den sieben Karten von Athen σ. 57.- C. Wachsmuth Die Stadt Athen σ. 705.

μένοι Κλεόδαμος καὶ Ἀθήναιος πιθανώτατα ἐπεσκεύασαν πάλιν καὶ τῶν Ἀθηνῶν τὰ τείχη.

Καὶ ὁ χείμαρρος ἤδη κατήρχετο κατακλύζων τὰ πρὸ ποδῶν. Κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 267 μ. Χ. Γότθοι ἐκ τῶν ἀνατολικῶν, ἰδίως ἐκ τοῦ φύλου τῶν Ἑρούλων, ἡγουμένου τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν Ναυλοβάτου, ἐπὶ 500 πλοίων, ἀριθμούμενοι περὶ τοὺς 25,000, ἀνήχθησαν ἐκ τῆς Μαιώτιδος (τῆς ἀζοφικῆς θαλάσσης), εἰςήλασαν πρῶτον εἰς τὸ δέλτα τοῦ Δουνάβεως καὶ διὰ τοῦ ποταμοῦ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας, εἶτα δ' ἐστράφησαν πρὸς τὸν θρᾳκικὸν Βόσπορον, καὶ ἐπέδραμον ἐπὶ τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Χρυσόπολιν. Καὶ ἡττήθησαν μὲν ἐνταῦθα κατὰ γῆν τε καὶ θάλασσαν ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων στρατηγῶν Κλεοδάμου καὶ Ἀθηναίου καὶ ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Βενεριανοῦ ὥςτε καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι πρὸς τὸν Πόντον, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ θαρρήσαντες διὰ τὸν ἐν τῇ ναυμαχίᾳ θάνατον τοῦ Βενεριανοῦ ἐπῆλθον δεινότεροι, κατευθυνόμενοι πρὸς νότον. Καταλαμβάνουσι τὴν Κύζικον, δῃοῦσι τὰς ἀσιατικὰς παραλίας, κυριεύουσι τὴν Λῆμνον καὶ Σκῦρον καὶ διευθύνονται πρὸς τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς Ἀχαΐας, ὡς ἐκαλεῖτο ἡ ὅλη Ἑλλὰς ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους.

Τότε λοιπὸν κυριεύουσιν ἐν παραδόξῳ ταχύτητι καὶ τόλμῃ τὴν Σπάρτην καὶ τὸ Ἄργος καὶ τὴν Κόρινθον. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὸ αἰφνίδιον τῆς καταστροφῆς πρέπει νἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ Πελοπόννησος εὑρίσκετο ἐν ἔτι θλιβερωτέρᾳ θέσει ἢ αἱ Ἀθῆναι, ὧν περιεγράψαμεν τὴν κατάστασιν κατὰ τούτους τοὺς χρόνους ἐν ἀρχῇ. Ἐν καταπτώσει ὄντας πολιτικῇ τε καὶ κοινωνικῇ, πενομένους, μάτην πειρωμένους νἀνακύψωσι τὴν κεφαλὴν πλὴν τῶν ἄλλων δεινῶν ἀπὸ τοῦ φοβεροῦ λοιμοῦ, ἀβοηθήτους δὲ μένοντας κατ' ἀνάγκην παρὰ τῆς ὑπὸ παντοίων σάλων κλυδωνιζομένης ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς, εὗρε τοὺς Ἕλληνας τῆς Πελοποννήσου πρόχειρα καὶ βέβαια θύματα ἡ πειρατικὴ ἐπιδρομὴ τῶν Ἑρούλων, βοηθουμένων καὶ ὑπὸ ὁμοφύλων λαῶν κατὰ γῆν κατελθόντων. Πρὸς τοὺς ἀνικάνους ἐκείνους ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων οὓς ἠφάνιζον ἀπὸ αἰώνων οἱ σεισμοὶ καὶ λοιμοὶ καὶ ἡ ἰδία πενία καὶ διαφθορά, ἀλλ' οἵτινες δὲν εἶχον ἀντιταχθῆ ἤδη δεκάδας ἐτῶν πολλὰς κατὰ πολεμίων

ἦτό τι καταπληκτικὸν ἡ φοβερὰ ἐπιδρομὴ τούτων δὴ τῶν ὑπερβορείων. Καὶ μόνη αὐτῶν ἡ θέα ἠδύνατο νὰ προεκφοβήσῃ τοὺς ἐπ' αὐτοὺς τὸ πρῶτον ἐπερχομένους· διότι ἦσαν φοβεροὶ μὲν τὴν πολεμικὴν πεῖραν, δεινοὶ δὲ τὴν ὄψιν, γενειᾶται, αὐχμηρὰν ἔχοντες τὴν κόμην καὶ τὸ γένειον· ἀπὸ τῶν ὤμων αὐτῶν ἐκρέμαντο δοραὶ ἀγρίων θηρίων, ἐν δὲ ταῖς στιβαραῖς αὐτῶν χερσὶν ἔφερον ὡς ὅπλα κορύνας καὶ ἀκόντια ἐκ χειρὸς καὶ ἀπὸ τόξων ὧν ἡ ἀνάπαλσις ἐγέννα φόβον. Ἦσαν ἄνδρες ἄγριοι τοσοῦτον ὥστε πολιορκοῦντες τὴν Φιλιππούπολιν ἐνέπλησαν τάφρον τινά, ἣν ἤθελον νὰ ἐπιχώσωσι, κτείναντες τὰ ἄχρηστα τῶν ὑποζυγίων καὶ τοὺς νοσοῦντας ἢ γηραιοὺς τῶν αἰχμαλώτων, Πρόσθετε εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην τὸ μέγεθος τῶν ἀπειλῶν καὶ τῆς βοῆς, τὴν ὁρμὴν τῆς ἐφόδου, τὴν ἀπεριόριστον καὶ παράτολμον ἀλκήν, τὴν ἀκαταγώνιστον ἀνδρίαν, τὸ γοργὸν καὶ ἔμμονον τοῦ βαρβάρου καὶ τότε φαντάσθητε τίνες οἱ Ἕρουλοι οἱ καταλαβόντες τὰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 267 μ. Χ.

Ἡ πόλις κατελήφθη πιθανῶς ἐξ ἐνέδρας, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς εὑρίσκομεν τὰς Ἀθήνας αἴφνης ἑαλωκυίας. Οὐδὲν μὲν τὸ παράδοξον ἂν ἤθελον καταχθῆ οἱ Γότθοι εἰς τὸν ἀτείχιστον Πειραιᾶ καὶ ἀποβῆ ἐκεῖ, ἀλλὰ δικαίως περιέμενέ τις ἀντίστασιν παρὰ τῶν Ἀθηναίων ὧν νεωστὶ εἶχε τειχισθῆ ἡ πόλις καὶ οἵτινες οὔτε τόσον ἀδύνατοι ἦσαν ὅσον οἱ Πελοποννήσιοι, οὐδὲ τὸ παρ' ἅπαν ἴσως θὰ ἐστεροῦντο τῆς βοηθείας ῥωμαϊκῆς τινος στρατιᾶς, ἔστω καὶ ἀνεπαρκοῦς. Οὕτω λοιπὸν δι' ἐνέδρας ἑάλωσαν αἱ Ἀθῆναι. Ἡ δὲ ἥσυχος πόλις τῶν σχολείων μετεβλήθη εἰς πεδίον βαρβαρικῶν δῃώσεων. Καὶ αἱ μὲν πηγαὶ περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς πόλεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν βαρβάρων διαπραχθεισῶν βιαιοτήτων εἶνε ἀνεπαρκεῖς, ὥστε δὲν γνωρίζομεν τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς, ἀλλ' ἡ ἱστορικὴ ἀναλογία πείθει ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν καὶ διὰ τὰς Ἀθήνας τὴν τύχην τῶν ἄλλων Ἑλληνίδων πόλεων. Ὁ ἀλαλαγμὸς τῶν βαρβάρων ἀντήχησε περὶ τὴν ἱερὰν Ἀκρόπολιν, τὸ δὲ ξίφος αὐτῶν καὶ ὁ πέλεκυς κατέσφαζεν ἀνηλεῶς τὰ ἀπὸ Φουφίου Καληνοῦ, μᾶλλον δὲ ἀπὸ Σύλλα, τρεῖς ἤδη ὅλους αἰῶνας καὶ ἐπέκεινα ἀπείρατα πολέμων πλήθη τῶν Ἀθηναίων. Ἡ πυρπόλησις ἦτο δωρηφόρημα σύνηθες τῆς μανίας τῶν Γότθων·

δὲν ἐξεύρομεν ὅμως ποῖα τῶν ἀθηναϊκῶν μνημείων παρεδόθησαν τότε εἰς τὰς φλόγας. Πιθανώτατα δὲ δύναται νὰ ῥηθῇ περὶ τοῦ Ὠδείου τοῦ ὑπὸ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ οἰκοδομηθέντος, ὅτι τότε κατεκάη· διότι τοῦτο κἂν, ὅτι ἐγένετο παρανάλωμα τοῦ πυρὸς τὸ πολυτελὲς τοῦτο κτίριον, ἐγένετο φανερὸν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς αὐτοῦ, ὅτε εὑρέθησαν πλὴν ἥλων ἐκ τῶν συγκρατούντων τὰς δοκοὺς τῆς στέγης καὶ κέραμοι κεκαυμένοι· εἶνε δὲ καὶ ἄλλως προφανῆ τὰ ἴχνη πυρκαϊᾶς. Ἀλλ' οἱ Ἔρουλοι δὲν ἦλθον μόνον εἰς Ἀθήνας καὶ διῆλθον· ἡ πόλις παρεῖχε καὶ πλοῦτον καὶ τρυφὴν καὶ ταῦτα πάντα δὲν ἠδύναντο νἀπολαύσωσιν οἱ νικηταὶ ἐν μιᾷ μόνῃ ἡμέρᾳ. Ἡ κατοχὴ τῆς πόλεως διήρκει. Ὅτε δὲ τὴν πρώτην οἱανδήποτε ἀντίστασιν τῶν ἡττηθέντων εἶχε καταβάλει τὸ ἀκόντιον καὶ ὁ πέλεκυς, εἶχον δὲ κορεσθῇ αἱ πρῶται ὁρμαὶ τῆς λύσσης τοῦ νικητοῦ, βλέποντος σπινθηρακίζοντα ἐν νυκτὶ ὑπὸ τὸν γλυκὺν τῆς Ἀττικῆς οὐρανὸν τὰ πρῶτα πυρπολήματα τοῦ δαυλοῦ, ὅτε περίφοβοι οἱ Ἀθηναῖοι καταλείποντες τὴν πόλιν κατέφυγον εἰς τὰ μετεωρότερα τῆς χώρας, τότε οἱ νικηταὶ ἐνόησαν ὅτι ἰδική των ἦτο ἡ πόλις ἡ διὰ τῶν ὅπλων κτηθεῖσα καὶ ἤρξαντο δῃοῦντες ἢ σώζοντες.

Ὁ Βυζαντῖνος Ζωναρᾶς διηγεῖται σκηνὴν ἥτις χρησιμεύει πρὸς χαρακτηρισμὸν καθολικὸν τῆς διανοίας καὶ τῶν ἔργων τῶν Γότθων. «Συναγαγόντες, λέγει ὁ Βυζαντῖνος ἱστορικός, πάντα τὰ ἐν τῇ πό-«λει βιβλία, καῦσαι ταῦτα ἠβούλοντο. Εἷς δέ τις τῶν συνετῶν «παρ' αὐτοῖς δοκούντων ἀπεῖρξε τοὺς ὁμοφύλους τοῦ ἐγχειρήματος, «φάμενος ὡς περὶ ταῦτα οἱ Ἕλληνες ἀσχολούμενοι πολεμικῶν ἀ-«μελοῦσιν ἔργων καὶ οὕτως εὐχείρωτοι γίνονται[1] »

Ἡ διήγησις αὕτη, καὶ ἀληθὴς ἂν μὴ εἶνε καὶ ἀκριβῶς ἂν μὴ λέγῃ τὰ πράγματα, δεικνύει ὅμως ἐν περιλήψει ὅτι διενοοῦντο περὶ τῶν ἔργων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης οἱ Γότθοι καὶ πῶς ἐχρῶντο αὐτοῖς.

Ἀλλὰ τὸ λόγιον τοῦ συνετοῦ Γότθου ἦτο μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ

1) Ζωναρᾶς σ. 605, 2-6 ἐκδ. Βόννης.

ἀληθινόν· ἴσως εἶχεν ἀκούσει ὁ ὑπερβόρειος μαχητὴς ὅτι οὐχ ἅπαξ εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι ἐγχειρίσει τὴν τύχην τῆς πόλεως εἰς λογίους καὶ φιλοσόφους ἄνδρας, καὶ ὅτι δὲν εἶχεν ὑπάρξει πάντοτε χρυσῆ ἡ τύχη αὕτη· ἴσως εἶχέ τις τῶν τὰ τῶν Γότθων φρονησάντων Ἑλλήνων δείξει εἰς αὐτοὺς τὰ ἴχνη τῶν ἐπὶ τοῦ περιπατητικοῦ φιλοσόφου Ἀριστίωνος συμφορῶν τῆς πόλεως· ἀλλὰ δὲν ἦτο ὅμως καθ' ὁλοκληρίαν ἀληθές, ὅτι «περὶ ταῦτα ἀσχολούμενοι οἱ Ἕλληνες πολεμικῶν ἀμελοῦσιν ἔργων καὶ οὕτως εὐχείρωτοι γίνονται».

Καθ' ὃν χρόνον οἱ Ἔρουλοι ἐπέδραμον εἰς τὴν Ἑλλάδα, αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἀκόμη, ὡς καὶ κατόπιν μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡ πόλις τῶν λογίων καὶ τῶν γραμμάτων. Ἔζων τότε ἐν Ἀθήναις οἱ σοφισταὶ Γενέθλιος καὶ Καλλίνικος οἱ ἐκ τῆς Πετραίας Ἀραβίας, Ἀψίνης ὁ νεώτερος, οἱ ἐκ Συρίας Παῦλος καὶ Ἀνδρόμαχος, προεστῶτες τῶν ῥητορικῶν, ἤτοι κατέχοντες τὸν θρόνον τῆς ῥητορικῆς, καὶ ἄλλοι[1]. Ἀλλὰ πάντων τῶν τότε ἐν Ἀθήναις ζώντων λογίων διέπρεπεν ὁ Πόπλιος Ἐρέννιος Δέξιππος, ὁ υἱὸς τοῦ Πτολεμαίου[2]. Ὁ Δέξιππος ὡς ὢν ἐκ τοῦ παλαιοῦ οἴκου τῶν Ἐρεννίων, οἵτινες ἀνῆκον εἰς τὸ ἱερατικὸν γένος τῶν κηρύκων[3], ἦτο οἴκοθεν ἱ ε ρ ε ὺ ς π α ν α γ ή ς[4]. Κατήγετο δὲ ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ ἐκ τοῦ δήμου τῆς Ἀκαμαντίδος φυλῆς Ἕρμου, διὸ καὶ ἔφερε τὸ δημοτικὸν Ἕρμειος. Διὰ δὲ τὸ λαμπρὸν τοῦ γένους καὶ τὴν συμπαρομαρτοῦσαν εὐπορίαν καὶ π α ν η γ υ ρ ι ά ρ χ η ς

1) Ἴδ. H e r t z b e r g Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Römer Τόμ. Γ' σ. 202.

2) Ὅτι ὁ Δέξιππος εἶχε πατέρα Πτολεμαῖον καταδεικνύεται ἐκ τῆς ἐν C. I. G. ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 380 ἥτις ἀνετυπώθη ἔν τε τῷ C. I. A. τόμ. Γ' ἀριθ. 716 καὶ παρὰ τῷ K a i b e l Epigrammata graeca ex lapidibus conlecta ἀρ. 878 σ. 363. Ἀλλ' ἐν τούτοις ὁ Σουίδας ἐν. λ. ἀναφέρει ὡς πατέρα αὐτοῦ, προφανῶς ἐσφαλμένως, τὸν Δέξιππον. Ἴδ. καὶ C. I. A. ἀρ. 716 καὶ 714.

3) Ἴδ. B o e c k h ἐν C. I. G. τόμ. Α' σ. 440.

4) C. I. G. 380.—C. I. A. τόμ. Γ' ἀρ. 716. Ἴδ. καὶ τὴν παρὰ Κ ο υ μ α ν ο ύ δ η δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ Ἀθηναίῳ, τόμ. Δ' σ. 201, ἐπιγραφήν, νῦν εὑρισκομένην καὶ ἐν τῷ C. I. A. ἀρ. 70α (Τόμ. Γ' μέρ. Α' σ. 484).

ἐγένετο καὶ ἀγωνοθέτης τῶν μεγάλων Παναθηναίων[1].

Ὁ γνωρίζων τίνα τότε ἀξίαν ἐκέκτητο καὶ ὁποίας τιμὰς ἀπελάμβανον παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τὰ ὀλίγα παλαιὰ γένη τοῦ τόπου, ἅμα δὲ οἱ ῥήτορες καὶ οἱ σοφισταὶ ἐννοεῖ εὐκόλως ὁποίαν δαιμονίαν πειθὼ ἦτο εἰκὸς νὰ ἐξασκήσῃ ἐπὶ τοῦ πλήθους ὁ Δέξιππος ὅτε παρέστη ἡ στιγμὴ τοῦ κινδύνου καὶ τῆς σωτηρίας. Ὁ ἀνὴρ δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Δι' ἄλλον οἱονδήποτε θὰ ἤρκει κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἡ ἐξ ἐπιφανοῦς γένους καταγωγή· ἀλλὰ διὰ τὸν Δέξιππον προςετίθετο εἰς τὴν ἀπὸ τῆς καταγωγῆς τιμὴν ὁ σεβασμὸς τῶν σπουδαστῶν καὶ τῶν περὶ τὰ γράμματα ἀσχολουμένων πρὸς τὸν ῥήτορα καὶ σοφιστὴν, πρὸς τὸν λόγιον ἱστορικόν· προςετίθετο ἡ ἀγάπη τοῦ δήμου ὃν ὑπεθώπευον καὶ εὐμενῆ καθίστανον τὰ εἰς τὴν ἀγωνοθεσίαν τῶν Παναθηναίων ἐπακολουθοῦντα δωρήματα. Ἐντεῦθεν δὲν ὑπῆρξε διὰ τὸν Δέξιππον δυσχερὲς νὰ περιβληθῇ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἄρχοντος βασιλέως, ἑνὸς τῶν ἐννέα τῶν καλουμένων κοινῷ ὀνόματι θεσμοθετῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπώνυμον ἀρχὴν νὰ ἄρξῃ, τοῦτο δὲ πιθανῶς πρὸ τῆς εἰςβολῆς τῶν Γότθων εἰς Ἀθήνας[2]. Περὶ δὲ τοῦ χρόνου τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ πει-

---

1) C. I. G. 380 — C. I. A. τόμ. Γ' ἀρ. 716.

2) αὐτ. Ἴδ. καὶ C. I. A. Τόμ. Γ' ἀρ. 717. Περὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ὁ Δέξιππος ἦρξε τὴν ἐπώνυμον ἀρχὴν ὑπάρχει διαφωνία. Καὶ ὁ μὲν Boeckh ἔνθ' ἀν. ἀποδέχεται ὅτι ἐγένετο ἄρχων πρὸ τῆς ἐκδρομῆς τῶν Ἑρούλων, ἐξάγων τοῦτο ἐκ τῆς ἀποσιωπήσεως τοῦ κατ' αὐτῶν ἀνδραγαθήματος τοῦ Δεξίππου ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 380 τοῦ C. I. G. ἐπιγραφῇ, ἐν ᾗ ὅμως γίνεται μνεία τῆς εἰς ἄρχοντα αὐτοῦ ἀναρρήσεως. Ὁ δὲ Corsini (Fasti Hellenici II, 167. — IV, 190), ὁ Neubauer (Commentationes Epigraphicae. Berolini. 1869] καὶ ὁ Dumont (Essai sur la chronologie des archontes athéniens postérieurs à la CXXIIe Olympiade. Paris. 1870 σ. 110 καὶ 117) ἀποδέχονται ὅτι ἐγένετο ἄρχων περὶ τὸ 370· ὑφ' ὅρους δὲ συντάσσεται ταύτῃ τῇ γνώμῃ ὁ Niebuhr ἐν τῇ εἰςαγωγῇ εἰς τὴν ἐν τῇ βονναίᾳ σειρᾷ τῶν Βυζαντίνων συγγραφέων ἔκδοσιν τοῦ Δεξίππου. Τοὐναντίον δὲ φρονεῖ ὅ τε Ellissen (Zur Geschichte Athens nach dem Verluste seiner Selbständigkeit. Göttingen. 1848 σ. 139) καὶ ὁ Petit de Julleville Histoire de la

θόμεθα διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους. Ἔχομεν ἐπιγραφὴν ἐν Ἀθήναις εὑρεθεῖσαν καὶ ἐγκεκολλαμμένην ἐπὶ τῆς βάσεως ἀνδριάντος τοῦ Δεξίππου ἀπολεσθέντος[1]. Ἱδρύεται δὲ ὁ ἀνδριὰς ὑπὸ τῶν παίδων τοῦ ἀνδρὸς ἀρετῆς ἕνεκα τῇ συνεπινεύσει τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς καὶ τῆς βουλῆς τῶν ἑπτακοσίων πεντήκοντα, ἔνθα ἄξιος σημειώσεως εἶνε καὶ ὁ ἔκτακτος ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν. Καὶ αἱ μὲν τιμαὶ καὶ αἱ ἀρχαὶ ὧν ἠξιώθη ὁ Δέξιππος, ἐν αἷς καὶ αὗται, ἡ τοῦ βασιλέως καὶ ἡ τοῦ ἄρχοντος, καταριθμοῦνται ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς στήλης, τὸ δὲ ὅλον ἀνάθημα καὶ τὸ ἑπόμενον ἐπίγραμμα καταδεικνύει σαφῶς ὅτι ἡ ἵδρυσις τοῦ ἀνδριάντος ἐγένετο ἐπὶ μόνῃ τῇ δεξιότητι τοῦ Δεξίππου ὡς ἱστορικοῦ. Καὶ δὴ ἐξυμνεῖται ἐν τῷ ἐπιγράμματι ἡ ἱστορικὴ πίστις τοῦ ἀνδρός, τὸ φιλάληθες αὐτοῦ καὶ παρατηρητικόν, ἐπιλέγεται δὲ ὅτι περιβόητος ἡ φήμη αὐτοῦ

Grèce sous la domination romaine. Paris. 1875 σ. 339.—Ὁ δὲ Hertzberg δὲν ἀποφαίνεται περὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ὁ Δέξιππος ἐγένετο ἄρχων (ἔνθ' ἀν. σ. 175).

1) Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀποκειμένη νῦν ἐν τῷ κατὰ τὸ Λοῦβρον μουσείῳ (ἴδ. Fröhner Musée impérial du Louvre. Les inscriptions Grecques ἀρ. 119 σ. 220 κ. ἑ.) ἔχει ὧδε κατὰ τὸ C. I. A. Τόμ. Γ' 716.

« Κατὰ τὸ ἐπερώτημα τῆς ἐξ Ἀρ[ε]ίου Πάγου βουλῆς καὶ τῆς βουλῆς
» τῶν ψν' καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων τὸν ἄρξαντα τὴν τοῦ βασι-
» λέως ἐν θεσμοθέταις ἀρχὴν καὶ ἄρξαντα τὴν ἐπώνυμον ἀρχὴν καὶ πα-
» νηγυριαρχήσαντα καὶ ἀγωνοθετήσαντα τῶν μεγάλων Παναθηναίων, οἴ-
» κοθεν ἱερέα παναγῆ, Π(όπλιον) Ἐρέν(νιον) Δέξιππον Πτολεμαίου Ἕρ-
» μειον, τὸν ῥήτορα καὶ συγγραφέα, ἀρετῆς ἕνεκα οἱ παῖδες.

» Ἀλκῇ καὶ μύθοισι καὶ ἐν βουλαῖσι κρατίστους
» ἄνδρας ἀγακλείτους γείνατο Κεκροπίη,
» ὧν ἕνα καὶ Δέξιππον, ὃς ἱστορίην ἐσαθρήσας
» αἰῶνος δολιχὴν ἀτρεκέως ἔφρασεν.
» καὶ τὰ μὲν αὐτὸς ἐπεῖδε, τὰ δ' ἐκ βιβλίων ἀναλέξας
» εὕρατο παντοίην ἱστορίης ἀτραπόν.
» ἦ μέγα κλεινὸς ἀνήρ, ὃς νοῦ ἄπο μυρίον ὄμμα
» ἐκτείνας χρονίους πρήξιας ἐξέμαθεν.
» φήμη μὲν περίβωτος ἀν' Ἑλλάδα, τὴν ὁ νεανθὴς
» αἶνος Δεξίππῳ δῶκεν ἐφ' ἱστορίῃ.
» τοὔνεκα δ[ὴ] καὶ παῖδες ἀγάκλειτον γενετῆρα
» μορφήεντα λίθου θῆκαν ἀμειβόμενοι »

ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ἐ φ' ἱ σ τ ο ρ ί η. Μόνον δὲ μία λέξις τοῦ ἐπιγράμματος εἶνε ξένη τῶν ἔργων τῆς εἰρήνης, ἡ λέξις δι' ἧς ἄρχεται τὸ ἐπίγραμμα

ἀ λ κ ῇ καὶ μύθοισι καὶ ἐν βουλαῖσι κρατίστους
ἄνδρας ἀγακλειτοὺς γείνατο Κεκροπίη.

Ἀλλ' ἡ βραχεῖα αὔτη λέξις ἀναφέρεται μᾶλλον καθόλου εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οὐχὶ δὲ εἰς τὸν Δέξιππον, περὶ οὗ γίνεται λόγος εἰδικῶς ἀπὸ τοῦ τρίτου στίχου καὶ ἑξῆς. Καὶ ὅμως ὁ Δέξιππος εἶνε ὁ ἀνὴρ ὁ ἐκδιώξας, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως παρακατιόντες, τοὺς Γότθους ἐκ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀποκαταστήσας πάλιν τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν. Ἂν λοιπὸν μετὰ τοῦτο τὸ γεγονὸς εἶχεν ἱδρυθῇ τὸ ἄγαλμα, διὰ τί ἤθελεν ἀποσιωπηθῇ οὕτω καθ' ὁλοκληρίαν τὸ ἀνδραγάθημα τοῦ ἥρωος καὶ ἤθελον δαψιλευθῇ μόνον ὕμνοι καὶ ἔπαινοι εἰς τὸν ῥήτορα καὶ σοφιστήν; Καὶ εἶνε μὲν ἀληθῶς οἱ χρόνοι περὶ ὧν νῦν πρόκειται πολλῷ διάφοροι τῶν ἡμερῶν καθ' ἃς ἔζη ὁ Αἰσχύλος, ὅςτις καίπερ ἀράμενος τὰς καλλίστας τῶν νικῶν ἐπὶ θεάτρου αὐτὸς τοιοῦτον ἐποίει ἑαυτῷ ἐπιτάφιον

ἀλκὴν δ' εὐδόκιμον μαραθώνιον ἄλσος ἂν εἴποι
καὶ βαθυχαιτήεις Μῆδος ἐπιστάμενος,

γαυριῶν ἐπὶ τῷ ὅτι ὑπῆρξε μαραθωνομάχος καὶ ἀμελῶν νὰ ὑπομνήσῃ ὅτι ἦτο ὁ ποιητὴς τῆς Ὀρεστείας. Ἀλλ' οὐχ ἧττον δὲν θὰ ἦτο οὔτε φυσικὸν οὔτε πιθανόν, ἱδρύοντες οἱ παῖδες τοῦ Δεξίππου ἀνδριάντα τοῦ πατρὸς μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἀθηναίων νἀποσιωπήσωσι τὸ κατόρθωμα τοῦ πατρὸς τοῦ καταγαγόντος τοὺς πολίτας εἰς τὰς ἰδίας ἑστίας. Πρὸς ἐξήγησιν δὲ τοιαύτης τινὸς ἀποσιωπήσεως δὲν θὰ ἤρκει οὔτε ἡ σκολιότης τῶν χρόνων οὔτε τὸ γεγονὸς τῆς αὐτοσχεδίου ἀνακηρύξεως τοῦ Δεξίππου ὡς στρατηγοῦ ὑπὸ πλήθους συναγελασθέντος, ὥστε καὶ νὰ μὴ εἶνε ἀναγεγραμμένος ὡς τοιοῦτος ἐν τοῖς χρονικοῖς τῆς πόλεως[14]. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἐκλαμβάνομεν ὡς ἀνεπαρκεῖς οἰκονομίας, ὧν δὲν ἔχομεν ἀνάγκην, καθότι οὐδαμῶς βιάζει ἡμᾶς νἀποδεχθῶμεν τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ ἀνδριάντος ὡς γενομένην μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Γότθων τὸ

14) Niebuhr ἔνθ' ἀν.

γεγονὸς ὅτι ὁ Δέξιππος τὴν χρονικὴν αὐτοῦ ἱστορίαν, περὶ ἧς ὁ λόγος κατωτέρω, ἔγραφεν ἔτι ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου τοῦ Γοτθικοῦ καὶ ὅτι ἑπομένως ἐπ' αὐτοῦ ζήσαντος μετὰ τὸν Γαλλιηνὸν πρέπει νἀνιδρύθη ὁ ἀνδριὰς καὶ νὰ ἐγράφη τὸ ἐπίγραμμα. Ἐξ οὐδενὸς τῶν στίχων τοῦ ἐπιγράμματος ἕπεται κατ' ἀνάγκην ὅτι διὰ τοῦτο τὸ ἱστορικὸν ἔργον, τὴν καθολικὴν ἱστορίαν, ἐκρίθη ἄξιος ἀνδριάντος ὁ ἀνήρ. Διὰ τί τάχα νὰ μὴ ὑπονοήσωμεν ἄλλο τι τῶν ἔργων αὐτοῦ; Καὶ ἂν δὲ θελήσωμεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ καθολικὴ ἱστορία ἐννοεῖται ἐνταῦθα, δὲν εἶνε πιθανὴ ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ ἤδη γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων ἱστορικῶν αὐτοῦ ἔργων Δέξιππος ἐγνώρισε καὶ τούτου τοῦ συγγράμματός του μέρη εἰς τοὺς Ἀθηναίους πρὶν ἐφίκηται τοῦ τέρματος τῆς διηγήσεως; Διὰ τούτους τοὺς λόγους πείθομαι ὅτι πρὸ τοῦ ἔτους 262 μ. χ. εἶχε γείνει ὁ Δέξιππος ἄρχων βασιλεὺς καὶ ἄρχων ἐπώνυμος, ὅτι πρὸ τῆς ἁλώσεως τῶν Ἀθηνῶν εἶχε δώσει ἡ βουλὴ τῶν ψν' καὶ ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου τὴν ἄδειαν εἰς τοὺς παῖδας τοῦ ἀνδρὸς νὰ ἱδρύσωσι καὶ ζῶντος αὐτοῦ τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἀγακλειτοῦ γενετῆρος. Ἀλλ' ὅμως ὑπάρχουσι, νομίζω, λόγοι ὅπως ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἀνδριὰς ἱδρύθη ὀλίγα μόνον ἔτη πρὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἑρούλων[1].

---

1) Ἔν τινι ἐφηβικῇ ἐπιγραφῇ τῆς λέ Παναθηναΐδος ἐπιγράφεται μεταξὺ τῶν ἐφήβων καὶ Ἑρέννιος Δέξιππος. Τοῦτον ὁ Neubauer (ἔνθ' ἀν.) ὑπέλαβεν ὡς τὸν ἡμέτερον, συμφωνεῖ δὲ τούτῳ καὶ ὁ Dumont (ἔνθ' ἀν.). Ἀλλὰ κατὰ τὴν λέ Παναθηναΐδα ἀγωνοθέτης ἦτο ὁ ἱστορικὸς Δέξιππος, συμπίπτει δὲ ἡ Παναθηναῒς αὕτη πιθανώτατα πρὸς τὸ ἔτος 262-263 μ. Χ. ὡς ἀποδεικνύει ὁ Dittenberger (Commentationes philologicae in honorem Th. Mommseni σ. 242 κ. ἑ.—C. I. A. τόμ. Γ' ἀρ. 1202). Ὥστε ὁ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀναφερόμενος Δέξιππος εἶνε ὁ υἱός. Ἄρα μετὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ἱδρυθέντα τὸν ἀνδριάντα εἰς ὃν ἀναφέρεται τὸ ἐπίγραμμα ἐν ᾧ γίνεται μνεία καὶ τῆς παναθηναϊκῆς ἀγωνοθεσίας τοῦ Δεξίππου. Ἱδρύθη ἄρα οὗτος, νομίζω, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 262 καὶ 267. Ἀρχαιοτέρα δ' αὐτῆς φαίνεται ἡ ἐπιγραφὴ ἡ κάτωθεν τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ Δεξίππου τοῦ στηθέντος ὑπὸ τῶν παίδων, τοῦ Δεξίππου καὶ τῆς Ἑρμωνακτείας (C. I. A. τόμ. Γ' ἀρ. 717)· εἰκάζω δὲ τοῦτο ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ ἀποσιωπήσεως τῆς παναθηναϊκῆς ἀγωνοθεσίας τοῦ Δεξίππου. Βλέποντες δ' ἐν ταύτῃ τῇ στήλῃ μὴ ἀναγραφόμενον ἐν τοῖς τέκνοις τοῦ

Ἂν δ' ἀληθῶς οὕτω δικαιούμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὰ πράγματα, οὐδεὶς θὰ ἐκπλαγῇ τότε ἀκούων ὅτι ὁ τοιούτων τιμῶν λαχὼν ἐν τῇ πόλει καὶ τοσούτων ἀξιωθεὶς Δέξιππος κατώρθωσε νὰ συναγάγῃ τοὺς φεύγοντας Ἀθηναίους καὶ ἐνθαρρύνας αὐτοὺς διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου νὰ καταγάγῃ νικητὰς εἰς τὴν πόλιν, ἐκδιώκων τοὺς ἐν αὐτῇ βαρβάρους.

Διηγήθην ἀνωτέρω ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν Ἀθηναίων, φεύγοντες τὴν ὁρμὴν τῶν Γότθων, ἀφῆκαν τὴν πόλιν καὶ ἐσώθησαν εἰς τὰ ὀρεινότερα τῆς χώρας. Πόσοι οἱ φυγόντες, ποῦ κυρίως διηυθύνθησαν, πόσον χρόνον ἐκεῖ ἔμειναν, τίνας παρασκευὰς ἐποίουν πρὸς τὴν κάθοδον, περὶ τούτων πάντων δὲν ἔχομεν ἀκριβεῖς εἰδήσεις. Ἀλλ' αἴφνης βλέπομεν τὸν Δέξιππον ἡγούμενον δισχιλίων ἀνδρῶν καὶ ἕτοιμον νὰ κατέλθῃ μετ' αὐτῶν εἰς τὴν πόλιν, προσφωνοῦντα δὲ αὐτοὺς πρὸ τῆς μάχης καὶ παρέχοντα ἐλπίδας περὶ νίκης [1]. Λέγει εἰς αὐτοὺς ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν δὲν εἶνε φαύλη, διότι δισχίλιοι ἠθροίσθησαν οἱ πάντες καὶ ἐρυμνότατον ἦτο τὸ χωρίον ἀφ' οὗ ὁρμώμενοι ἐπὶ σποράδας τοὺς πολεμίους καὶ ἐνεδρεύοντες τὰς παρόδους αὐτῶν θὰ καταφοβήσωσιν αὐτούς. Πεφραγμένοι ὄντες τῇ ὕλῃ οἱ Ἀθηναῖοι, ἤτοι περιφυλασσόμενοι ὑπὸ τοῦ δάσους πλησίον τοῦ ὁποίου ἐπρόκειτο νὰ πολεμήσωσιν, ἔμελλον νὰ ἐμβάλωσιν εἰς πολλὴν ἀνησυχίαν τοὺς Γότθους, οἵτινες ἠναγκασμένοι νὰ ποιῶσι τὰς προς-

---

Δεξίππου τὸν Ἑρέννιον Πτολεμαῖον τὸν ἀναφερόμενον ἐν τῇ ἐφηβικῇ στήλῃ περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν ἄλλως τὸ πρᾶγμα ἢ ἀποδεχόμενοι ὅτι ὁ Πτολεμαῖος δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ Δεξίππου ὁμώνυμος τῷ πάππῳ, ὡς ἀποφαίνεται ὁ Dittenberger (C. I. A. τόμ. Γ' μέρ. Α' σ. 433), ἀλλ' ἀνεψιὸς ἐξ ἀδελφοῦ. Ὅτι δὲ ὁ ἱστορικὸς Δέξιππος εἶχεν ἀδελφοὺς μαρτυρεῖται ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. C. I. A. τόμ. Γ' ἀρ. 714 ἀναθηματικῇ ἐπιγραφῇ, ἥτις νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ ὡς ἀναφερομένη εἰς τὸν πατέρα τοῦ ἱστορικοῦ Δεξίππου. Ἂν δ' οὕτως ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ἀποδεκτέον ὅτι καὶ ἡ ἐπώνυμος ἀρχὴ τοῦ Δεξίππου ἀνέρχεται εἰς χρόνον ἀρχαιότερον τοῦ ἔτους 262 μ. Χ.

1) Ἴδε τὴν δημηγορίαν τοῦ Δεξίππου ἐν τοῖς σωζομένοις ἀποσπάσμασι τῶν Σκυθικῶν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης σ. 26 κ. ἑ. καὶ παρὰ τῷ Müller ἐν τοῖς Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. Γ' σ. 680 κ. ἑ.

βολὰς κατ' ἀποσπάσματα ἐκ διαφόρων μερῶν κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀφανῶν ὄντων, καὶ τὰ ἀκόντια αὐτῶν καὶ τόξα ματαίως θὰ ῥίπτωσι καὶ ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Δέξιππον μᾶλλον θὰ βλάπτωνται. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι διὰ τὴν ἐκ τοῦ δάσους ἀσφάλειαν εὐχερῶς μὲν θὰ βλάπτωσι, τοξεύοντες ἐπίσκοπα καὶ ἐξ ὑπερδεξίων, δυσκόλως δὲ θὰ βλάπτωνται. Περὶ δὲ τῆς ἐκ τοῦ συστάδην μάχης, ἂν παραστῇ χρεία, παραινεῖ ἐκεῖνο νὰ συλλογισθῶσιν, ὅτι οἱ μέγιστοι κίνδυνοι μεγίστας καὶ προθυμίας παρέχονται καὶ ὅπου ὑπάρχει ὀλίγη ἐλπὶς σωτηρίας ἐκεῖ εἶνε καὶ ἡ ἀντίστασις προθυμοτέρα καὶ πολλάκις ἐπέτυχον τὰ ἀνέλπιστα. Διότι, ἐπιφέρει, οὐδὲ ἠδύνατό τις ἀνθρώπων νὰ ἔχῃ μεγαλειτέρας ἀφορμὰς ἀγανακτήσεως τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἔβλεπον τὰ γένη αὐτῶν καὶ τὴν πόλιν κατεχομένην ὑπὸ τῶν ἐναντίων. Παρέχει δὲ εἰς τοὺς μαχητάς του καὶ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ συνεπιτεθῶσι κατὰ τῶν βαρβάρων οἱ κατ' ἀνάγκην καὶ ἀκουσίως μετ' αὐτῶν συστρατεύοντες, ἐλπίζοντες νἀπολαύσωσι τὴν ἐλευθερίαν των, ἀρκεῖ μόνον νὰ μάθωσι τὴν ἔφοδον τῶν Ἀθηναίων.

Τὰς ἀρίστας δὲ παρέχει τῶν ἐλπίδων καὶ γίνεται ἔνθους ὁ ῥήτωρ ὅτε προςθέτει· «Μανθάνω δὲ ὅτι καὶ ἡ δύναμις τοῦ βασιλέως «ἡ ναυτικὴ δὲν εἶνε μακράν, μέλλουσα νὰ βοηθήσῃ ἡμῖν· μὲ ταύ«την δὲ συνταςσόμενοι κράτιστα θὰ συνεπιχειρήσωμεν τὴν εἰςβο«λήν. Καὶ ἐπὶ τῷδε νομίζω ὅτι καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν αὐτὴν «ταύτην ἣν ἡμεῖς ἔχομεν προθυμίαν θὰ ἐμπνεύσωμεν. Καὶ ἐγὼ δὲ «αὐτὸς βλέπετε ὅτι δὲν εἶμαι ἔξω κινδύνου οὔτε εὐδαιμονεστέραν «τύχην ἔχω καὶ ὅμως ἐκτίθεμαι εἰς τὸν κίνδυνον τὸν προκείμενον, «ἀρετῆς ἐπιθυμῶν καὶ θέλων νὰ σώσω διὰ τῆς βοηθείας μου τὰ «τιμιώτατα καὶ νὰ μὴ καταλύσω τὴν ἀξίωσιν τῆς πόλεως ὅση «μοι δύναμις. Καὶ συμβουλεύω ὑμῖν τοῦτο νὰ σκεφθῆτε· ὁ μὲν θά«νατος καταλαμβάνει πάντας τοὺς ἀνθρώπους, τὸ δὲ νὰ κατα«λύσῃ τις τὸν βίον ἐν τοῖς περὶ τῆς πατρίδος ἀγῶσι τοῦτο εἶνε «ἆθλον κάλλιστον φέρον δόξαν ἀΐδιον[1].» Καὶ τελευτᾷ λέγων· «Κα-

---

1) «Ἔπεισι μὲν ἡ τελευτὴ πάντας ἀνθρώπους καταλῦσαι τὸν βίον, » ἐν τοῖς περὶ τῆς πατρίδος ἀγῶσιν ἆθλον κάλλιστον καὶ δόξαν ἀΐδιον

«λὸν δὴ γνωρίσαι τὸ πάτριον ἡμῶν σχῆμα καὶ αὐτοὺς τοῖς Ἕλ-«λησιν ἀρετῆς καὶ ἐλευθερίας γενέσθαι παράδειγμα, καὶ παρά τε «τοῖς οὖσι καὶ τοῖς ἐπιγιγνομένοις εὐκλείας ἀειμνήστου μετασχεῖν, «ἔργῳ δεικνύντας, ὡς καὶ ἐν ταῖς συμφοραῖς τὸ φρόνημα τῶν Ἀ-«θηναίων οὐχ ἥττηται. Σύνθημα δὲ τοῦ πολέμου παῖδας καὶ τὰ «φίλτατα ποιησάμενοι καὶ τὸ ταῦτα διασώσασθαι, ἐς τὴν ἀντί-«στασιν συνταττώμεθα, θεοὺς ἐφόρους ἀρωγοὺς ἐπικαλεσάμενοι.»

Ὁ λόγος οὗτος, ὃν ἀναγράφει αὐτὸς ὁ ἱστορικὸς καὶ ὅςτις εὐτυχῶς διεσώθη μετὰ τῶν ἄλλων ὀλίγων ὑπολειφθέντων ἀποσπασμάτων τῶν ἔργων του, ὁ λόγος οὗτος ὁμοιάζει πρὸς τὰ ῥήματα ἄλλων χρόνων τῆς Ἑλλάδος καὶ νομίζει τις ὅτι ἀκούει ὁμιλοῦντα τὸν Βρασίδαν. Ὡς εἰκὸς δὲ τοῦ γενναίου μαχητοῦ καὶ ῥήτορος οἱ λόγοι ἐπήνεγκον τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα. Οἱ Ἀθηναῖοι, βλέποντες πρὸ αὐτῶν τὸν ἄλλοτε ἄρχοντα καὶ ἀγωνοθέτην ἐκεῖνον, οὗ ἔβλεπον καθ' ἑκάστην τὸν ἀνδριάντα ἐστημένον ἐν τῇ πόλει, ἥτις νῦν δὲν ἦτο πλέον ἰδική των, προςαγορεύοντα αὐτοὺς οὕτω πατρικῶς καὶ μετ' ἀκράτου φιλοπατρίας καλοῦντα ἐπὶ τὴν ἀνάκτησιν τῶν πατρῴων, ἐνεψυχώθησαν πολὺ ὑπὸ τῶν λόγων αὐτοῦ, καὶ ἀνέθηκαν εἰς αὐτὸν τὴν στρατηγίαν.

Ἀλλὰ τίνες οἱ δισχίλιοι ἄνδρες οὓς ἐνεθάρρυνεν ὁ Δέξιππος, ποῖον τὸ δάσος ὅπερ θὰ παρεῖχε τοῖς Ἀθηναίοις μαχομένοις ἀσφάλειαν, ποῖον τὸ ἐρυμνότατον χωρίον, τίς ὁ περιμενόμενος στόλος τοῦ βασιλέως;

Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Γότθων εἶχε τέλος συγκινήσει τὴν ψυχὴν τοῦ αὐτοκράτορος Γαλλιηνοῦ, καίτοι δὲ ἡ ἀποστασία τῆς Ζηνοβίας ἐν Παλμύρᾳ καὶ οἱ παρὰ τὸν Δούναβιν κίνδυνοι ἀπησχόλουν τὰς κυριωτάτας δυνάμεις τοῦ κράτους, αὐτὸς μὲν ὁ Γαλλιηνὸς μετὰ τοῦ Μαρκιανοῦ ἡγούμενος στρατιᾶς διέβη ἀπὸ τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον, διέταξε δὲ τὸν ῥωμαϊκὸν στόλον

» φέρων.» Ἀλλὰ τὸ προφανῶς διεφθαρμένον τοῦτο χωρίον νομίζω ὅτι πρέπει νὰ διορθωθῇ ὡς ἑξῆς· «ἔπεισι μὲν ἡ τελευτὴ πάντας ἀνθρώπους· » καταλῦσαι δὲ τὸν βίον ἐν τοῖς περὶ τῆς πατρίδος ἀγῶσιν ἆθλον κάλλι-» στον καὶ δόξαν ἀΐδιον φέρον.» Κατὰ ταῦτα δὲ καὶ μετέφρασα.

ὑπὸ τὸν Κλεόδαμον νὰ πλεύσῃ ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου εἰς Ἀχαΐαν. Καὶ ὁ μὲν αὐτοκράτωρ διέμενεν ἀκόμη ἐν ταῖς βορείαις χώραις, ὁ δὲ στόλος βεβαίως ἤδη εἶχε καταβῆ εἰς τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας, καὶ οὗτος εἶνε ὁ ὑπὸ τοῦ Δεξίππου ὑποδεικνυόμενος βοηθός. Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων καὶ ἐπειδὴ ὁ Πειραιεὺς ἦτο κατειλημμένος ὑπὸ τῶν Γότθων, ὥςτε θὰ ἦτο δυσχερὴς ἡ μετὰ τῶν χερσαίων ἀθηναϊκῶν δυνάμεων συνεννόησις ἐκεῖθεν, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἐρυμνότατον χωρίον καὶ ἡ ὕλη ἡ φράσσουσα τοὺς Ἀθηναίους πρέπει νὰ ζητηθῶσιν οὐχὶ ἐν τῷ σημερινῷ ἐλαιῶνι, ὡς συνήθως ὑποτίθεται[1], ἀλλ' ἐν τοῖς περὶ Κηφισσίαν τόποις[2]. Ἂν ἐνταῦθα μεταφέρωμεν τὴν σκηνὴν τοῦ πολέμου, εὐχερέστερον θὰ ἐννοήσωμεν τοὺς λόγους τοῦ Δεξίππου. Μόνον ἐκεῖθεν ἠδύναντο τὸ μὲν νὰ ἐνεδρεύωσι τὰς παρόδους τῶν πολεμίων[3], τὸ δὲ νὰ καταφύγωσιν ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας εἰς τὰ μετέωρα[4], ἤτοι τὰ περὶ τὴν Δεκέλειαν.

Ἂν δὲ ἀποδεχθῶμεν τοὺς Ἀθηναίους συνηθροισμένους ἐν τοῖς περὶ Κηφισσίαν τόποις, εὐκόλως φανταζόμεθα αὐτοὺς δυναμένους νὰ εὑρίσκωνται ἐν συνεννοήσει καὶ πρὸς τὸν βασιλικὸν στόλον διὰ τοῦ στενοῦ τῆς Σταμάτας καὶ τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου.

Κατὰ τοῦ στόλου δὲ τούτου φαίνεται ὅτι ἐζήτουν νἀμυνθῶσιν οἱ κατέχοντες τὰς Ἀθήνας Γότθοι, καὶ ἴσως ἐντεῦθεν ἀμελοῦντες τῶν ἀπὸ γῆς κινδύνων κατέστησαν εὐχερεστέραν εἰς τοὺς περὶ τὸν Δέξιππον τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως. Ἦσαν δὲ οὗτοι, ὡς εἴπομεν,

---

1) Ellissen ἔνθ' ἀν. σ. 127. — Finlay Griechenland unter den Römern γερμ. μεταφρ. σ. 84.

2) Ἴδ. καὶ Hertzberg ἔνθ' ἀν. σ. 179. — Ὁ δὲ Petit de Julleville ἔνθ' ἀν. σ. 335 γράφει ὅτι οἱ κάτοικοι ἔφυγον εἰς τὰ δάση τὰ καλύπτοντα τότε τὰς σήμερον ἀπεψιλωμένας κλιτύας τῆς Πάρνηθος καὶ τοῦ Πεντελικοῦ. — Ὁ Σύγκελλος σ. 717,18 ἐκδ. Βόννης ποιεῖται λόγον περὶ ἐνέδρας τῶν Ἀθηναίων κατά τινας δυσχωρίας.

3) «καὶ τὸ χωρίον ἐρυμνότατον, ὅθεν ὁρμωμένους χρὴ τοὺς πολεμίους «κακοῦν σποράσι τε ἐπιτιθεμένους καὶ τὰς παρόδους αὐτῶν ἐνεδρεύοντας».

4) «ἀναχωρήσομεν ἐς τὸ μετέωρον σὺν ἀσφαλείᾳ.»

διςχίλιοι, πιθανῶς ἀστοί τε καὶ ἀγρόται, μαθηταὶ, ἴσως δὲ καὶ παλαιοὶ καὶ νέοι στρατιῶται.

Ἐνικήθησαν δὲ οἱ Ἕρουλοι δι' ἐνέδρας τῶν Ἀθηναίων ὡς μαρτυρεῖ ὁ Σύγκελλος[1]. Πόθεν δὲ εἰςήλασαν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὴν πόλιν καὶ κατὰ τίνα τρόπον ἐγένετο ἡ ἅλωσις αὐτῆς δὲν γνωρίζομεν, τῶν πηγῶν οὐσῶν τὸ μὲν ἀνεπαρκῶν, τὸ δὲ λίαν συγκεχυμένων.

Ἡ αὐτὴ δὲ σύγχυσις ἐπικρατεῖ καὶ ὡς πρὸς τὸν ὁρισμὸν τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐγένετο ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Ἑρούλων εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἡ ἐπανάκτησις τῆς πόλεως. Καί τινες μὲν τῶν ἱστορικῶν ἀκολουθοῦντες τῷ συνεχιστῇ τοῦ Δίωνος[2] καὶ τῷ Ζωναρᾷ[3], οἵτινες ἀναφέρουσι τὸ γεγονὸς εἰς τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Κλαυδίου, ἀποδέχονται ὡς χρονολογίαν τῶν συμβάντων τούτων τὸ ἔτος 269 μ. χ.[4]. Ἀλλ' ὁ Ῥωμαῖος Τρεβέλλιος Πολλίων[5] καὶ ὁ Βυζαντῖνος Σύγκελλος[6] ποιοῦνται μνείαν τῆς ἁλώσεως καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐκδιώξεως ὡς γενομένης ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Γαλλιηνοῦ. Ἐξηγεῖται δὲ ἡ σύγχυσις τοῦ συνεχιστοῦ τοῦ Δίωνος καὶ τοῦ Ζωναρᾶ δι' ἀναχρονισμοῦ προελθόντος ἐκ τῆς μεγαλειτέρας σημασίας τῶν γοτθικῶν ἐπιδρομῶν ἐπὶ Κλαυδίου, ὅςτις καὶ Γοτθικὸς ἐπωνομάσθη. Διὸ οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων ὡς ἔτος τῆς ἁλώσεως ἀποδέχονται τὸ 267[7], ὡς καὶ ἡμεῖς ἀνωτέρω.

---

1) Ἔνθ' ἀν.

2) Müller Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. Δ' σ. 196, ἀπόσπ. 1.

3) Ἐκδ. Βόννης σ. 605, 1-9.

4) Boeckh ἐν C. I. G. τόμ. Α' σ. 439.-Fröhner ἔνθ' ἀν. σ. 221. —Neubauer ἔνθ' ἀν. — Dumont ἔνθ' ἀν. — Kaibel ἔνθ' ἀν. σ. 363.

5) Ἐν βίῳ Γαλλιηνοῦ 14.

6) Ἔνθ' ἀν.

7) Zinkeisen Geschichte Griechenlands Μέρ. Α' σ. 519.—Ellissen ἔνθ' ἀν. σ. 129.—Finlay ἔνθ' ἀν. σ. 84.—Herzberg ἔνθ' ἀν. σ. 172 ἐν σημ. 33 6.—Παπαρρηγόπουλος ἐν Ἱστορ. ἑλλ. ἔθνους τόμ. Β' σ. 513.—Κουμανούδης ἐν Ἀθηναίου τόμ. Δ' σ. 201.—Ὁ δὲ Petit de Julleville ἔνθ' ἀν. ἀποδέχεται ὡς ἔτος τῆς ἁλώσεως τὸ 268 ἢ τὸ 269.

Πόσον δὲ χρόνον μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Ἀθηνῶν ἐγένετο ἡ ἐκ τῆς πόλεως ἐκδίωξις τῶν Ἑρούλων δὲν γνωρίζομεν. Ἀλλ' ὅ τε τρόπος τῆς ἀνακτήσεως τῆς πόλεως καὶ ὁ γνωστὸς χαρακτὴρ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Γότθων κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, αἵτινες ἐπεχειροῦντο ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐσπευσμένης δῃώσεως μᾶλλον ἢ ὁριστικῆς ἐγκαταστάσεως, πείθει ἡμᾶς ὅτι ἡ ἐν Ἀθήναις διαμονὴ ὑπῆρξε βραχυτάτη. Ἀλλ' ὅτι οἱ ἀστοὶ κατερχόμενοι εἰς τὴν πόλιν εἶχον ὁπωςδήποτε περὶ πολλῶν νὰ μεριμνήσωσι καὶ πολλὰς ζημίας γενομένας νὰ ἐπανορθώσωσιν εἶνε οὐχ ἧττον φανερόν. Ὅτι δὲ καὶ ὁ Δέξιππος μετέσχε τοῦ ἔργου τῆς ἀνορθώσεως ἀποδεικνύεται νομίζω ἐξ ἐπιγραφῆς τινος εὑρεθείσης κατὰ τὴν πρό τινων ἐτῶν γενομένην κατασκαφὴν τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως πύργου ὅςτις μέχρι τινὸς φραγκικὸς νομιζόμενος ἀπεδείχθη ἐν τέλει ὡς ὑπὸ τῶν Τούρκων κτισθεὶς μεταξὺ τοῦ 1656 καὶ 1687[1]. Ἐν ταύτῃ λοιπὸν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφέρεται ὁ Δέξιππος ὡς ἀναστήσας τῇ πόλει τὸ ἐφθαρμένον ἀκροστόλιον τῆς παναθηναΐδος σκάφης, ἤτοι τοῦ ὁμοιώματος πλοίου τοῦ χρησιμεύοντος κατὰ τὴν πομπὴν τῶν Παναθηναίων, καὶ τὸ ἕδος τῆς θεοῦ.[2]. Εἰ καὶ δὲν ὁρίζεται εἰδικώτερον ὁποία τούτου ἡ βλάβη, νομίζω ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ζημιῶν ἃς ἐπήνεγκεν ἡ εἰςβολὴ τῶν Ἑρούλων, αἵτινες εἶνε μικρὸν βεβαίως μέρος τῆς ὅλης εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπελθούσης συμφορᾶς.

---

1) Λυσάνδρου Καυταντζόγλου Περὶ τοῦ ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηνῶν καταστραφέντος τουρκικοῦ πύργου ἐν τῷ Ἀθηναίῳ τόμ. Ε' σ. 296 κ. ἑ.

2) Κουμανούδης ἔνθ' ἀν.—C. I. A. τόμ. Γ' ἀρ. 70α. — Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἀναφέρει ὁ Dittenberger (Sylloge inscriptionum Graecarum σ. 501, ἀρ. 563) εἰς τὴν αὐτὴν Παναθηναΐδα, εἰς ἣν ἀνέρχεται καὶ ἡ ἀγωνοθεσία τοῦ Δεξίππου ἧς γίνεται μνεία ἐν τῇ ἀνωτέρω (ἴδ. σ. 86 ἐν σημ.) παρατεθείσῃ ἀναθηματικῇ ἐπιγραφῇ, ἤτοι εἰς τὴν τριακοστὴν πέμπτην ἧς τὸ ἔτος εἶνε τὸ 262-263. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι οὐδὲν κωλύει νἀποδεχθῶμεν ὅτι ὁ Δέξιππος ἐγένετο πλέον ἢ ἅπαξ ἀγωνοθέτης τῶν Παναθηναίων, καὶ δὴ καὶ μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν πόλιν.

Καὶ τοιοῦτο μὲν τὸ ἡρωϊκὸν ἔργον τοῦ Δεξίππου πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος ἀπὸ τῶν Γότθων, οἵτινες οὕτω διὰ τοὺς ἁπανταχόθεν ἐπικειμένους κινδύνους, παρά τε τῶν αὐτοκρατορικῶν δυνάμεων καὶ παρὰ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἤρξαντο ἀντιφιλοτιμούμενοι, ἠναγκάσθησαν τό γε νῦν ἔχον νὰ καταλίπωσι τὴν Ἑλλάδα, πλείστους τῶν ἑαυτῶν ἀπολέσαντες.

Ἀλλ' ὁ Δέξιππος δὲν ὑπῆρξε μόνον ἥρως τιμήσας ἑαυτὸν καὶ τὴν πόλιν διὰ τῆς ἐκδιώξεως τῶν βαρβάρων. Γνωρίζομεν δ' αὐτὸν καὶ ὡς ἱστορικὸν ἀξιόλογον, γράψαντα τὰ μετὰ Ἀλέξανδρον ἐν βιβλίοις τέσσαρσι, τὰ Σκυθικά, ἐν οἷς περιεγράφησαν οἱ ἀγῶνες τῶν Ῥωμαίων κατὰ τῶν Σκυθῶν, οἵτινες συνεχέοντο μετὰ τῶν Γότθων, καὶ τὴν Χρονικὴν ἱστορίαν ἥτις προέβαινε μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου [1], εἰ καὶ ὁ Δέξιππος φαίνεται ζήσας καὶ μέχρι τῶν αὐτοκρατόρων Αὐρηλιανοῦ καὶ Πρόβου, ἤτοι μέχρι τοῦ 282 μ. χ. [2].

Τῶν δ' ἔργων τούτων οὐδὲν διεσώθη ἡμῖν πλῆρες, ἀλλὰ μόνον πολλὰ αὐτῶν ἀποσπάσματα, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀτελῆ καὶ λίαν διεφθαρμένα. Διεσώθησαν δὲ ταῦτα ἐν τῷ περὶ πρεσβειῶν κεφαλαίῳ τῶν ἱστορικῶν ἐκλογῶν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅπερ περιλαμβάνει τὰ οἰκεῖα ἐκ τῶν Σκυθικῶν τοῦ Δεξίπ-

---

1) Περὶ τῶν συγγραφῶν τοῦ Δεξίππου ἴδ. Φωτίου Βιβλιοθήκην σ. 64 α. 11—6 32 ἐκδ. Bekker.—Εὐνάπιον σ. 56 κ. ἑ. ἐκδ. Βόννης. —Τοῦ αὐτοῦ Βίον Πορφυρίου ἐν τέλει.—Εὐαγρίου ἐκκλ. ἱστορ. V, 24.—Niebuhr ἐν τῇ εἰςαγωγῇ τῆς βονναίας ἐκδόσεως τοῦ Δεξίππου σ. XV κ. ἑ. — C. Müller ἐν Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. Γ' σ. 666. — Οὐκ ὀρθῶς δ' ὁ Ellissen ἔνθ' ἀν. σ. 126 σημ. 2 ἀποφαίνεται κατὰ τῆς διακρίσεως τοῦ ἱστορικοῦ Δεξίππου ἀπὸ τοῦ ὁμωνύμου περιπατητικοῦ φιλοσόφου.

2) «Σουίδος ἐν λ. «Δέξιππος Δεξίππου ὁ Ἑρέννιος χρηματίσας Ἀ» θηναῖος ῥήτωρ, γεγονὼς ἐπὶ Βαλεριανοῦ καὶ Γαλλιηνοῦ καὶ Κλαυδίου » δευτέρου καὶ Αὐρηλιανοῦ, τῶν βασιλέων Ῥωμαίων.» —Εὐνάπιος ἐν βίῳ Πορφυρίου « τοὺς χρόνους (τοῦ Πορφυρίου βίου) εἰς Γαλλιηνὸν » καὶ Κλαύδιον εἰκάζειν συνέβαινεν, Τάκιτον τε καὶ Αὐρηλιανὸν καὶ » Πρόβον· καθ' οὓς ἦν καὶ Δέξιππος ὁ τὴν χρονικὴν ἱστορίαν συγ» γράψας.»

που ἀποσπάσματα, καὶ ἐν τῷ περὶ γνωμῶν κεφαλαίῳ τῶν αὐτῶν ἐκλογῶν ὧν μέρος, περιλαμβάνον ἀποσπάσματα τῶν τε Σκυθικῶν καὶ τῶν μετὰ Ἀλέξανδρον, διεφύλαξε παλίμψηστός τις κῶδιξ τῆς ἐν Βατικανῷ βιβλιοθήκης. Ὁ δὲ Φώτιος καίπερ ἀνογνοὺς, ὡς λέγει, καὶ τὰς τρεῖς συγγραφὰς τοῦ Δεξίππου, παρέχει μόνον ἐκ τῶν μετὰ Ἀλέξανδρον τὰ κατὰ τὴν εἰς σατραπείας διαίρεσιν τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ κράτους. Τέλος δὲ ἄλλα τινὰ μικρὰ ἀποσπάσματα τοῦ Δεξίππου συνέλεξαν οἱ νεώτεροι ἐκ διαφόρων ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων, ποιουμένων μνείαν αὐτοῦ. Ὁ Φώτιος λέγει περὶ τοῦ λεκτικοῦ τρόπου τοῦ Δεξίππου ὅτι «ἔστι τὴν φράσιν ἀπέριττός τε καὶ ὄγκῳ καὶ »ἀξιώματι χαίρων, καὶ ὡς ἄν τις εἴποι ἄλλος μετά τινος σαφηνείας »Θουκυδίδης, μάλιστά γε ἐν ταῖς σκυθικαῖς ἱστορίαις». Καὶ βεβαίως μὲν ταῦτα εἶνε ἔπαινος ὑπερβολικὸς, ἀλλ' ἐφ' ἑτέρου πρέπει νὰ κριθῇ ὁ Δέξιππος ἐπιεικέστερον ἢ ὡς συνήθως παρὰ τοῖς νεωτέροις, μάλιστα δὲ τῷ **Niebuhr.** Ὅτι δ' ὁ λόγος αὐτοῦ ἔχει καὶ δύναμιν καὶ κάλλος ἠδυνήθη ἤδη ὁ ἀναγνώστης νὰ κρίνῃ ἐκ τῶν μικρῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων ἀποσπασμάτων τῆς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους δημηγορίας αὐτοῦ.

Τοῦ Δεξίππου τὸ ἱστορικὸν ἔργον συνεχίσθη ὑπὸ τοῦ Εὐναπίου γράψαντος Χρονικῆς ἱστορίας μετὰ Δέξιππον βιβλία ιδ', ἧς συνέχεια εἶνε οἱ Ἱστορικοὶ λόγοι τοῦ Ὀλυμπιοδώρου. Οὕτω δὲ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ Δέξιππος καὶ ὡς ἱστορικὸς ὁ πρῶτος βυζαντιακὸς συγγραφεὺς, ὅπως δύναται ὡς ἥρως νὰ ἐπικληθῇ ὁ πρῶτος ἀγωνιστὴς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

ΤΟ ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΕΩΣ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ ΧΡΟΝΙΚΟΝ

Ἐν τῷ ἱστορικῷ ζητήματι περὶ τῆς εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐποικήσεως τῶν Σλάβων σπουδαίαν κατέλαβε θέσιν ἀπὸ Fallmerayer εἰςηγησαμένου[1] τὸ βραχὺ χρονικὸν περὶ κτίσεως Μονεμβασίας, ὅπερ ἐν ἔτει 1749 ἐδημοσίευσεν ὁ Pasini[2]. Τοῦ χρονικοῦ τούτου, ὅπερ ἐξεδόθη παρεφθαρμένον, εὗρον ἐν Ἁγίῳ Ὄρει δύο ἕτερα ἀπόγραφα, συντείνοντα τὸ μὲν εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ κειμένου, τὸ δὲ εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τῆς γενέσεως καὶ ἱστορικῆς σημασίας τοῦ χρονικοῦ. Πρὶν ἢ δὲ προβῶ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ζητημάτων ἅτινα προκαλεῖ ἡ κατὰ σύγκρισιν μελέτη τῶν τριῶν ἀντιγράφων τοῦ χρονικοῦ, παραθέτω ἐνταῦθα καὶ τὰ τρία, δηλῶν τὸ μὲν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ταυρίνου διὰ τοῦ στοιχείου Τ, τὸ δὲ δεύτερον, ἀποκείμενον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου[3], διὰ τοῦ Κ καὶ τὸ τρίτον τὸ ἐκ τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων[4] διὰ τοῦ Ι. Καὶ τὸ μὲν κείμενον τῆς ταυρινείου ἐκδόσεως ἀναδημοσιεύω οἷον ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Pasini, τὰ δὲ ἀθωνικὰ ἀπόγραφα ἐπανορθόνω, ἀναγράφων ἐν ταῖς σημειώσεσι μόνας τὰς σπουδαίας διαφορὰς τῶν γραφῶν, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ πολλὰ ἰδίως ἐν τῷ κουτλουμουσιακῷ κώδικι ἀπαντῶντα περὶ τὴν ὀρθογραφίαν πταίσματα τοῦ βιβλιογράφου

---

1) Fallmerayer Fragmente aus dem Orient. Ἔκδ. Β′ ὑπὸ Thomas. Stuttgart. 1877 σ. 508 κ. ἑ. ἐν σημ. **. — Hopf Geschichte Griechenlands vom Mittelalter bis auf unsere Zeit ἐν τῷ 85 τόμῳ τοῦ Α′ τμήματος τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Ersch καὶ Gruber σ. 106 κ. ἑ. — Κ. Παπαρρηγοπούλου Ἱστορία τοῦ Ἑλλ. ἔθνους τόμ. Γ′ σ. 230 κ. ἑ. — Hertzberg Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart Τόμ. Α′ σ. 128 σημ. 2.

2) Codices manuscripti bibliothecae regii Taurinensis Athenaei. MDCCXLIX. Τόμ. Α′ σ. 417 κ. ἑ.

3) Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 220 κώδικι τοῦ ιϛ′ αἰῶνος σ. 194,α—196,β.

4) Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 329 κώδικι φ. 203, α – β.

T	K	I
Γένος οἱ Ἄβαρες ἔθνος Οὐνικὸν καὶ Βουλγάριον. εἶχον γὰρ τὰς κόμας μακρὰς πάνυ δεδεμένας πρανδίοις καὶ πεπλεμμένας, ἡ δὲ λοιπὴ φορεσία αὐτῶν ὁμοία τῶν λοιπῶν Οὔνων. οὗτοι ὑπῆρχον ἔθνος τῶν ἀμαξοβίων τῶν ὑπὸ τὸν Καύκασον τὰ ἐπέκεινα παιδία νεμόμενοι ἐπεὶ ἐπικακῶν πεπόνθασι παρὰ τῶν γαιτυιότων αὐτοῖς Τουρκῶν τοῦτο φεύγοντες ἰδίας ἀπαναστάντες χώρας καὶ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Εὐξίνου διαβάντες ἀφίκοντο ἐπὶ τὸν Βόσπορον. ἐκεῖθεν δὲ ἀπάραντες διῆλθον τόπους πολλοὺς ἐθνῶν. τούτοις παρατυγχάνουσιν ἀνταγωνιζόμενοι μέχρις οὗ τὰς ὄχθας τοῦ Ἴστρου κατελήφασι καὶ πρὸς Ἰουστινιανὸν ἐπρεσβεύσαντο αἰτοῦντες δεχθῆναι αὐτούς. τοῦ δὲ βασιλέως φι-	Ἐκ τῶν ἡμερῶν[1] τῶν Ἀβάρων ἄχρι τὴν σήμερον ͵ϛωε΄. Γένος οἱ Ἄβαρες ἔθνος οὐνικὸν καὶ βουλγαρικόν· εἶχον γὰρ τὰς κόμας μακρὰς πάνυ[2], δεδεμένας πρανδίοις[3] καὶ πεπλεμμένας[4]· ἡ δὲ λοιπὴ φορεσία αὐτῶν ὁμοία τῶν λοιπῶν Οὔνων. Οὗτοι[5] ὑπῆρχον ἔθνος τῶν ἀμαξοβίων τῶν ὑπὸ τὸν Καύκασον τὰ ἐπέκεινα πεδία[6] νεμόμενοι· ἐπεὶ δὲ κακῶς[7] πεπόνθασι παρὰ τῶν γειτνιώντων αὐτοῖς Τούρκων, τούτους[8] φεύγοντες, τῆς[9] ἰδίας ἀπαναστάντες χώρας καὶ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Εὐξείνου διαβάντες ἀφίκοντο ἐπὶ τὸν Βόσπορον. Ἐκεῖθεν δὲ ἀπάραντες διῆλθον τόπους πολλῶν ἐθνῶν. Τούτοις παρατυγχάνουσιν ἀνταγωνιζόμενοι μέχρις οὗ τὰς ὄχθας τοῦ Ἴστρου κατειλήφασι,	Ἐν ἔτει τῷ ͵ϛξδῳ τῆς τοῦ κόσμου κατασκευῆς ὅπερ ἦν ἔτος λϐ΄ τῆς βασιλείας Ἰουστινιανοῦ τοῦ μεγάλου εἰσῆλθον[1] ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις ἔθνους παραδόξου, τῶν Ἀβάρων λεγομένων, καὶ συνέτρεχε πᾶσα ἡ πόλις εἰς τὴν θέαν αὐτῶν ὡς μηδέποτε ἑωρακότες ἔθνος τοιοῦτον. Εἶχον γὰρ τὰς κόμας μακρὰς πάνυ, δεδεμένας πρανδίοις καὶ πεπλεμμένας[2]· ἡ δὲ λοιπὴ φορεσία αὐτῶν ὁμοία τῶν λοιπῶν Οὔνων. Οὗτοι, καθὼς ὁ Εὐάγριος λέγει ἐν τῷ πέμπτῳ αὐτοῦ λόγῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἔθνος ὄντες τῶν ἀμαξοβίων τῶν ὑπὲρ τὸν Καύκασον τὰ ἐπέκεινα πεδία νεμόμενοι, ἐπεὶ κακῶς πεπόνθασι παρὰ τῶν γειτνιώντων αὐτοῖς Τούρκων, τούτους[3]

K. 1) εἰς τὴν ἡμέραν 2) πάναυ 3) πρανδῖοῖς 4) πεπλεμένας 5) οὗτος 6) ἐπείκεινα παιδία 7) ἐπεὶ ἐπικακῶς 8) τούτο 9) δὲ

I. 1) εἰσῆλθεν 2) πεπλεμένας 3) ταύτους

T

λανθρώπως αὐτοὺς δεξαμένου ἔλαχον παρ' αὐτοῦ ἔχειν τὴν καοίκησιν ἐν χώρᾳ Μοισίας ἐν πόλει Δωροστύλῳ τὴν νῦν καλουμένην Δρίστρα. καὶ ἐξ ἀπόρων εὔποροι γενόμενοι καὶ εἰς πλῆθος ἐκταθέντες, καὶ ἀμνήμονες καὶ ἀχάριστοι εὑρεθέντες, οἶκον Ῥωμαίους καταστρεψόμενοι. Θράκας καὶ Μακεδόνας αἰχμαλωτίζοντες καὶ αὐτὴν τὴν βασιλίδα κατατρέχοντες.

Τοῦ δὲ Μαυρικίου τῶν σκήπτρων ἐπιλημμένου κατὰ τὸ ς ἑβδομηκοστὸν. ε. ἔτος. ὁ δὲ χαμνὸς λύει σπουδὰς αἰτῶν ὑπέρογκα καὶ ἐχειρώσατο Θετταλίαν Ἑλλάδα Ἀττικὴν καὶ Ἔβοια. καὶ Πελοπόνησον. καὶ καταφθείραντες τὰ γένη κατώκησαν αὐτοὶ ἐν αὐτῇ· οἱ δὲ δυνηθέντες ἐκφυγεῖν·

K

καὶ πρὸς Ἰουστινιανὸν ἐπρεσβεύσαντο, αἰτοῦντες δεχθῆναι αὐτούς. Τοῦ δὲ βασιλέως φιλανθρώπως αὐτοὺς δεξαμένου[1], ἔλαχον παρ' αὐτοῦ ἔχειν τὴν κατοίκησιν ἐν χώρᾳ Μυσίας[2] ἐν πόλει Δωροστόλῳ τῇ[3] νῦν καλουμένῃ[4] Δρίςρα. Καὶ ἐξ ἀπόρων εὔποροι γενόμενοι καὶ εἰς πλῆθος ἐκταθέντεςκαὶ ἀμνήμονες καὶ ἀχάριστοι εὑρεθέντες ἦκον[5] Ῥωμαίους καταστρεψόμενοι, Θρᾷκας καὶ Μακεδονίαν αἰχμαλωτίζοντες καὶ αὐτὴν τὴν βασιλίδα κατατρέχοντες.

Τοῦ Μαυρικίου τῶν σκήπτρων[6] ἐπειλημμένου[7] κατὰ τὸ ἑξακισχιλιοστὸν ἑβδομηκοστὸν[8] ε' ἔτος, ὁ δὲ χαγάνος[9] λύει τὰς σπονδὰς[10] αἰτῶν ὑπέρογκα καὶ ἐχειρώσατο Θετταλίαν, Ἑλλάδα,

I

φεύγοντες, τῆς ἰδίας ἀπαναστάντες χώρας καὶ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Εὐξείνου διαβάντες, ἀφίκοντο εἰς τὸν Βόσπορον. Ἐκεῖθεν δὲ ἀπάραντες διῆλθον τόπους πολλῶν ἐθνῶν, τοῖς παρατυγχάνουσιν αὐτοῖς βαρβάροις ἀνταγωνιζόμενοι μέχρις οὗ τὰς ὄχθας τοῦ Ἴστρου κατειλήφασι[1], καὶ πρὸς Ἰουστινιανὸν ἐπρεσβεύσαντο, αἰτοῦντες δεχθῆναι αὐτούς. Τοῦ δὲ βασιλέως φιλανθρώπως αὐτοὺς προσδεξαμένου[2], ἔλαχον παρ' αὐτοῦ ἔχειν τὴν κατοίκησιν ἐν χώρᾳ Μυσίας ἐν πόλει Δωροστόλῳ τῇ νῦν καλουμένῃ[3] Δρίστρα. Καὶ ἐξ ἀπόρων εὔποροι γενόμενοι καὶ εἰς πλῆθος πολὺ ἐκταθέντες[4], καὶ ἀμνήμονες καὶ ἀχάριστοι εὑρεθέντες ἦκον[5] Ῥωμαίους καταστρεψό-

---

K. 1) δεξαμένον 2) μασίας 3) τῆν 4) καλουμένην 5) οἶχον 6) σκήπτωρ 7) ἐπιλημμένου 8) ἑξακιςχιλιόστῶ ἑβδομηκοστῶ 9) χαμνὸς 10) πονδάς

I. 1) καταλήφασι 2) προσδεξάμενος 3) καλουμένην 4) ἐκτεθέντες 5) ἧκον

T

διεσπάρησαν. καὶ ἡ μὲν τῶν Πατρῶν πόλις κατῳκίσθη ἐν τῇ τῶν Καλάβρων χώρᾳ τοῦ Ῥηγίου. οἱ δὲ Ἄργιοι ἐν τῇ Ὀρόβῃ. οἱ δὲ Κορίνθιοι ἐν τῇ Αἰγίνῃ μετῴκησαν. τότε καὶ οἱ Λάκονες τὸ πατρῷον ἔδαφος καταλοιπόντες ἐν τῇ Σικελίᾳ ἐξέπλευσαν κατοικοῦντες ἐν τόπῳ καλουμένῳ Δέμενα καὶ ἀντὶ Λακεδαιμονιτῶν Δεμαινίται κατονομάζονται. οἱ δὲ λοιποὶ ἐκ τῶν ἐπισήμων δύσβατον τόπον παρὰ τὸν τῆς θαλάσσης αἰγιαλὸν εὑρόντες καὶ πόλιν ὑσχυρὰν οἰκοδομήσαντες καὶ Μονεμβασίαν ταύτην ὀνομάσαντες. διὰ τὸ μίαν ἔχει τῶν ἐν αὐτῷ εἰσπορευομένων τὴν εἴσοδον. ἐν αὐτῇ τῇ πόλει κατῴκησαν μετὰ τοῦ ἰδίου ἐπισκό-

K

Ἀττικὴν καὶ Εὔβοιαν[1] || καὶ Πελοπόννησον, καὶ καταφθείραντες τὰ γένη κατῴκησαν αὐτοὶ ἐν αὐτῇ. Οἱ δὲ δυνηθέντες ἐκφυγεῖν διεσπάρησαν. Καὶ ἡ μὲν τῶν Πατρῶν πόλις κατοικίσθη ἐν τῇ τῶν Καλαβρῶν[2] χώρᾳ τοῦ Ῥηγίου[3], οἱ δὲ Ἀργεῖοι[4] ἐν τῇ Ὀρόβῃ[5], οἱ δὲ Κορίνθιοι ἐν τῇ Αἰγίνῃ μετῴκησαν. Τότε καὶ οἱ Λάκωνες τὸ[6] πατρῷον ἔδαφος καταλιπόντες ἐν τῇ Σικελίᾳ ἐξέπλευσαν κατοικοῦντες ἐν τόπῳ καλουμένῳ[7] Δέμενα καὶ ἀντὶ Λακεδαιμονιτῶν Δεμαινῖται[8] κατονομάζονται. Οἱ δὲ λοιποὶ δύσβατον τόπον παρὰ τὸν τῆς θαλάσσης αἰγιαλὸν εὑρόντες καὶ πόλιν ὀχυρὰν οἰκοδομήσαντες

I

μενοι[1], Θρᾷκας καὶ Μακεδόνας αἰχμαλωτίζοντες καὶ αὐτὴν τὴν βασιλίδα κατατρέχοντες, καὶ τὰ περὶ αὐτὴν ἀφειδῶς ληιζόμενοι. Παρέλαβον δὲ καὶ τὸ Σίρμιον, πόλιν τῆς Εὐρώπης[2] ἐπίσημον, ἥτις ἐν Βουλγαρίᾳ οὖσα νῦν καλεῖται Στρίωμος, πρώην μὲν ὑπὸ Γηπαίδων[3] κρατουμένην, Ἰουστίνῳ δὲ τῷ βασιλεῖ παραδοθεῖσαν παρ' αὐτῶν. Διὰ ταῦτα οὖν συνθῆκαι ἐπονείδιστοι ὑπὸ Ῥωμαίων γεγόνασι πρὸς αὐτούς, ὑποσχομένων[4] παρέχειν αὐτοῖς φόρον ἐτήσιον χρυσοῦ χιλιάδας π'. Καὶ ἐπὶ τούτοις ἐπηγγείλαντο οἱ Ἄβαρεις ἡσυχάζειν.

Τοῦ δὲ Μαυρικίου τῶν σκήπτρων ἐπειλημμένου[5] κατὰ τὸ ἑξακισχιλιοστὸν[6] ϟ' ἔτος[7]

K. 1) εὔβοια || Κώδ. φ. 194,β. 2) καλαύρων 3) ρυγίου 4) ἄργιοι 5) ὀρόβι 6) τὸ τὸ 7) καλούμενον 8) δεμαινίται

I. 1) καταστρεψάμενοι 2) εὐρόπης 3) γιπίδων 4) ὑποσχομένους 5) ἐπειλημμένων 6) ἐξακισχιλιοστῷ 7) ἐν τῷ ϛϟ κάτω φέρονται γεγραμμένα ἐρυθροῖς γράμμασι τάδε Μαυρίκιος δὲ στεφθεὶς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ.

Τ

που. οἱ δὲ ἕτεροι τῶν ἐπισήμων μετὰ τῶν θερμάτων νομῆς καὶ ἀγροικικῶν κατῳκήθησαν ἐν τοῖς παρακειμένοις ἐκεῖσε τραχινοῖς τόποις. οἱ καὶ ἐπεσχάτων Τ[illegible] ...ακωνίας ἐπο[illegible] ...ομάσθησαν. διὰ [illegible] ...τό καὶ αὐτοὺς τ[illegible] ...υς Λάκωνας Τζάκωνας μετονομασθῆναι. τοίνυν οἱ Ἄβαροι κατασχόντες τὴν Πελοπόνησον διῴκησαν ἐπὶ χρόνους σιη. μήτε τῶν Ῥωμαίων βασιλεῖ, μήτε ἑτέρῳ ὑποκείμενοι, ἤγουν ἀπὸ τοῦ ,ςϟς ἔτους τῆς τοῦ κόσμου κατασκευῆς ὅπερ ἦν ἕκτον ἔτος τῆς βασιλείας Μαυρικίου καὶ μέχρι τοῦ ,ς τριακοστοῦ τρεῖς καὶ δεκάτου ἔτους ὅπερ ἦν ἔτος δ. τῆς βασιλείας Νικηφόρου τοῦ Παλαιοῦ, τοῦ ἔχοντος υἱοῦ Σταυρακίου. μόνου δὲ τοῦ Ἀνατολι-

Κ

καὶ Μονεμβασίαν ταύτην ὀνομάσαντες διὰ τὸ μίαν ἔχειν [1] τ[illegible] ...ν ἐν αὐτῷ εἰςπ[illegible] ...ρευομένων τ[illegible] ...ιν εἴσοδον ἐν αὐτ[illegible] ...ῃ τῇ πόλει κατῴκησαν μετὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν ἐπισκόπου. Οἱ δὲ τῶν θρεμμάτων νομεῖς[2] καὶ ἄγροικοι[3] κατῳκίσθησαν ἐν τοῖς παρακειμένοις ἐκεῖσε τραχυνοῖς τόποις οἵ καὶ ἐπ' ἐσχάτων Τζακωνίαι ἐπωνομάσθησαν διὰ τὸ[4] καὶ αὐτοὺς τοὺς Λάκωνας Τζάκωνας μετονομασθῆναι. Τοίνυν οἱ Ἄβαροι κατασχόντες τὴν Πελοπόννησον διήρκεσαν [5] ἐπὶ χρόνους σιη' μήτε τῶν Ῥωμαίων βασιλεῖ [6] μήτε ἑτέρῳ ὑποκείμενοι, ἤγουναπὸτοῦ,ςουϟουςου ἔτους τῆς τοῦ κόσμου κατασκευῆς ὅπερ ἦν ἕκτον ἔτος τῆς βασιλείας Μαυρικίου καὶ μέχρι τοῦ ,ςου || τρια-

Ι

πρεσβε[illegible] ...ουσιν οἱ Ἄβαρε[illegible] ...ς πρὸς αὐτὸν ἀξιοῦντες ταῖς π' χιλιάσι τοῦ χρυσοῦ ἃς ἐλάμβανον[1] παρὰ Ῥωμαίων προστεθῆναι ἄλλας εἴκοσι. Ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς εἰρήνης ἐφιέμενος κατεδέξατο τοῦτο. Ἀλλ' οὐ διήρκεσε [2] ὁ τῆςσυνθήκης λόγος περαιτέρω δύο ἐνιαυτῶν. Χαγάνος γὰρ ὁ αὐτῶν ἡγεμὼν ἄλλοτε ἄλλην πρόφασιν ποιούμενος εἰς τὸ εὑρεῖν ἀφορμὴν πολέμου καὶ αἰτῶν ὑπέρογκα ὡς ἔν τινι παρηκούσθη λύει τὰς συνθήκας καὶ ἐξαπιναίως Σιγγιδόνα παραλαμβάνει, πόλιν τῆς Θρᾴκης, ἀφύλακτον ταύτην εὑρών, πρὸς δὲ καὶ Αὐγούστας καὶ τὸ Βιμινάκιον· νῆσος δέ ἐστι τοῦτο μεγάλη τοῦ Ἴστρου. [3] Παρέλαβε δὲ καὶ τὴν Ἀγχίαλον [4] τὴν νῦν Μεσσήνην [5] τῆς

Κ. 1) ἔχει 2) νομῆς 3) ἄγροικι 4) διάτη 5) διήκαισαν 6) βασιλείων || Κώδ. φ. 195, α.

Ι. 1) ἐλάβανον 2) οὐδεήρκησε 3) ἐν τῷ κώδικι λύειν τὰς συνθήκας ἀφύλακτον — Ἴστρου καὶ ἐξαπιναίως—Θρᾴκης 4) ἀχίαλον 5) μεσίνην

T	K	I
κοῦ μέρους τῆς Πελοπονήσου ἀπὸ Κωρίνθου καὶ μέχρι Μαλαίου τοῦ Σθλαβινοῦ ἔθνους. διὰ τὸ τραχὲς καὶ δύσβατον καθαρεύοντος στρατηγὸς Πελοπονήσου ἐν τῷ αὐτῷ μέρει ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων βασιλέως κατεπέμπετο. εἷς δὲ τῶν τοιούτων στρατηγῶν ὁρμώμενος μὲν, ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀρμενίας. Φατριᾶς δὲ τῶν ἐπονομαζομένωνΣεληρῶν. συμβαλὼν τῷ Σθλαβιανῶν ἔθνει πολεμικῶς εἷλέ τε καὶ ἠφάνισεν εἰς τέλος, καὶ τοῖς ἀρχῆθεν οἰκήτορσιν, ἀποκαταστεῖναι τὰ οἰκεῖα παρέσχεν. τοῦτο μαθὼν ὁ προειρημένος βασιλεὺς Νικηφόρος, καὶ χαρᾶς πλησθεὶς διὰ φροντίδος ἔθετο τὰς πόλεις ἀνακαινίσαι. καὶ ἃς οἱ Βάρβαροι κατηδάφησαν, ἐκκλησίας ἀνοικοδομῆσαι, καὶ αὐτοὺς τοὺς Βαρβάρους	κοσιοστοῦ τρισκαιδεκάτου [1] ἔτους ὅπερ ἦν ἔτος δον τῆς βασιλείας Νικηφόρου τοῦ παλαιοῦ τοῦ ἔχοντος[2] υἱὸν Σταυράκιον [3]. Μόνου δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ Κορίνθου καὶ μέχρι Μαλέου[4] τοῦ Σθλαβηνοῦ[5] ἔθνους διὰ τὸ τραχὺ[6] καὶ δύσβατον καθαρεύοντος στρατηγὸς Πελοποννήσου ἐν τῷ αὐτῷ τῷ μέρει ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως κατεπέμπετο. Εἷς δὲ τῶν τοιούτων στρατηγῶν, ὁρμώμενος μὲν ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀρμενίας, φατριᾶς[7] δὲ τῶν ἐπονομαζομένων Σκληρῶν, συμβαλὼν τῷ Σθλαβιανῶν ἔθνει πολεμικῶς εἷλέ τε καὶ ἠφάνισεν εἰς τέλος καὶ τοῖς ἀρχῆθεν οἰκήτορσιν [8] ἀποκαταστῆναι τὰ οἰκεῖα παρέσχεν. Τοῦτο μαθὼν ὁ προειρημένος βασιλεὺς Νικη-	Μακεδονίας, καὶ πολλὰς ἑτέρας πόλεις ἐχειρώσατο τὰς ὑπὸ τὸ Ἰλλυρικὸν τελούσας. Ἦλθεν[1] δὲ καὶ μέχρι τῶν τοῦ Βυζαντίου προαστείων τὰ πάντα ληιζόμενος. Ἠπείλει δὲ καὶ τὰ Μακρὰ τείχη καταστρέψαι. Ὀλίγοι δέ τινες αὐτῶν τὸν πορθμὸν τῆς Ἀβύδου διαβάντες καὶ τὰ τῆς Ἀσίας χωρία ληισάμενοι αὖθις ἀνέστρεψαν. Ὁ δὲ βασιλεὺς πρέσβεις παρὰ τὸν χαγάνον ἐξαπέστειλεν Ἐλπίδιον πατρίκιον σὺν Κομμεντιόλῳ [2] προσθήκην τῶν πάκτων ποιούμενος, καὶ ἐπὶ τούτῳ εἰρήνην ἄγειν ὁ βάρβαρος καθωμολόγησε. Μικρὸν δὲ ἡσυχάσας πάλιν τὰς σπονδὰς διαλύει καὶ καταπολεμεῖ δεινῶς τήν τε Σκυθίαν χώραν καὶ τὴν Μυσίαν, καταστρέψας δὲ[3] φρούρια πάμπολλα. Ἐν ἑτέρᾳ δὲ εἰς-

K. 1) τρεῖς καὶ δεκάτου 2) ἔχοντον 3) σταυρακίου 4) μαλαίου 5) θλαβινοῦ 6) τραχεὶ 7) φατριὰς 8) οἰτορσιν

I. 1) ἦλεν 2) κομεντιόλῳ 3) τὸ δὲ ἀφαιρετέον.

Τ

Χριστιανοὺς ποιῆσαι τὴν δὲ μετοχίαν τῶν Πατέρων ἀναλαθὼν τῷ ἐδάφει τῶν Πατέρων αὐτοὺς ἀπεκατέστησε μετὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν ποιμένος, ὃς ἦν Ἀθανάσιος τὸ ὄνομα. ἀρχιεπισκοπὴ τυγχάνουσα πρότερον. ἐτιμήθη εἰς μητρόπολιν παρὰ τοῦ αὐτοῦ Νικηφόρου, πατριαρχοῦντος Ταρασίου ἐδόθη πρὸς αὐτὴν κατ' ἐπίδοσιν, καὶ ἡ ἁγιωτάτη ἐπισκοπὴ Λακεδαιμονίας καὶ ἡ Μεθώνη καὶ ἡ Κορώνη. ἀπὸ δὲ τῆς βασιλείας κυροῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ πατριαρχοῦντος κυροῦ Εὐστρατίου ἐτιμήθη ἡ ἁγιωτάτη ἐπισκοπὴ Λακεδαιμονίας εἰς μητρόπολιν ἐπισκοποῦντος κυροῦ Θεοδοσίου ἐν ἔτει ςφλα.

Μετὰ τὸ ὑποταγῆναι τὸν ἐνθαῦτα τόπον

Κ

φόρος καὶ χαρᾶς πλησθεὶς διὰ φροντίδος ἔθετο τὰς πόλεις ἀνακαινίσαι καὶ ἃς οἱ βάρβαροι κατηδάφισαν [1] ἐκκλησίας ἀνοικοδομῆσαι καὶ αὐτοὺς τοὺς βαρβάρους Χριστιανοὺς ποιῆσαι, τὴν δὲ μετοικίαν [2] τῶν Πατρῶν ἀναμαθὼν [3] τῷ ἐδάφει τῶν Πατρῶν αὐτοὺς ἀπεκατέστησε μετὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν ποιμένος ὃς ἦν Ἀθανάσιος τοὔνομα. Ἀρχιεπισκοπὴ δὲ τυγχάνουσα πρότερον ἐτιμήθη εἰς μητρόπολιν παρὰ τοῦ αὐτοῦ Νικηφόρου. Πατριαρχοῦντος δὲ Ταρασίου ἐδόθη πρὸς αὐτὴν κατ' ἐπίδοσιν καὶ ἡ ἁγιωτάτη || ἐπισκοπὴ Λακεδαιμονίας καὶ ἡ Μεθώνη καὶ ἡ Κορώνη.

Ἀπὸ [4] δὲ τῆς βασιλείας κῦρ Ἀλεξίου

Ι

βολῇ ἐχειρώσατο πᾶσαν τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν τήν τε παλαιὰν Ἤπειρον καὶ Ἀττικὴν καὶ Εὔβοιαν [1]. Οἳ [2] δὴ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ἐφορμήσαντες πολέμῳ ταύτην εἷλον [3] καὶ ἐκβαλόντες τὰ εὐγενῆ καὶ ἑλληνικὰ ἔθνη καὶ καταφθείραντες κατῴκησαν αὐτοὶ ἐν αὐτῇ. Οἱ δὲ τὰς μιαιφόνους αὐτῶν χεῖρας δυνηθέντες ἐκφυγεῖν, ἄλλος ἀλλαχῇ διε || σπάρησαν. Καὶ ἡ μὲν τῶν Πατρῶν πόλις μετῳκίσθη ἐν τῇ τῶν Καλαβρῶν [4] χώρᾳ τοῦ Ῥηγίου [5], οἱ δὲ Ἀργεῖοι ἐν τῇ νήσῳ [6] τῇ καλουμένῃ Ὀρόβῃ, οἱ δὲ Κορίνθιοι ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Αἰγίνῃ μετῴκησαν. Τότε δὴ καὶ οἱ Λάκωνες τὸ πατρῷον ἔδαφος κα-

---

Κ. 1) κ α τ η δ ά φ ε ι σ α ν, μεθ' ὃ ἕπεται μικρὸς ἄγραφος χῶρος, ἀφεθεὶς ἴσως πρὸς ἐγγραφὴν ἀριθμοῦ 2) μ ε τ ο κ ί α ν 3) ἀ ν α λ α θ ῶ ν || Κωδ. φ. 195, 6 4) π ὸ τοῦ πρώτου γράμματος, ὅπερ ἔμελλε νὰ καλλιγραφηθῇ κεφαλαῖον, λησμονηθέντος.

Ι. 1) ε ὔ ο ι α ν 2) ο ἱ 3) ε ἶ λ ο ν || Κώδ. φ. 203, 6 4) χ α λ α υ ρ ῶ ν 5) ρ ι γ ί ο υ 6) ν ύ σ ῳ ὡς καὶ κατωτέρω

T

εὐδοκίᾳ Θεοῦ, καὶ ὑπὸ τὴν χεῖραν τῶν κραταιῶν καὶ ἁγίων ἡμῶν αὐθεντῶν καὶ βασιλέων πρῶτος κατέλαβεν ὁ ἀρχιερεὺς ὁ τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Μονεμβασίας κυρὸς Γρηγόριος Ἔξαρχος ὢν δὲ καὶ τὰ ἐκκλησιαςικὰ δίκαια ἔχων πάσης Πελοποννήσου. ἐχειροτόνησεν εἰς τὸ Ἀμήκλιν Νικηφόρον τὸν διάκην καὶ εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Ἔλους τὸν κυρὸν Μάρκον· ἔτι ἐχειροτόνησεν ἐπὶ τὴν ἁγιωτάτην μητρόπολιν Λακεδαιμονίας εἰς Σκευοφύλακα τὸν Παρασακουντινόν, καὶ τὸν Μαλώταρα σακελάριον καὶ χαρτοφύλακα τὸν Εὐγένιον. μετὰ δὲ ταῦτα προεδρεύσαντος τῆς μητροπόλεως τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Κρήτης ἐχειροτόνησε καὶ αὐτὸς εἰς τὸ Ἀμήκλιν τὸν Καψοβάδα καὶ

K

τοῦ Κομνηνοῦ πατριαρχοῦντος κῦρ Εὐστρατίου ἐτιμήθη ἡ ἁγιωτάτη ἐπισκοπὴ Λακεδαιμονίας εἰς μητρόπολιν, ἐπισκοποῦντος κῦρ Θεοδοσίου ἐν ἔτει ςωφωϟωαω

Μετὰ τὸ ὑποταγῆναι τὸν ἐνταῦθα τόπον εὐδοκίᾳ θεοῦ καὶ ὑπὸ τὴν χεῖρα τῶν κραταιῶν καὶ ἁγίων ἡμῶν αὐθεντῶν καὶ βασιλέων πρῶτος κατέλαβεν ὁ ἀρχιερεὺς....[1]. ὁ τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Μονεμβασίας κῦρ Γρηγόριος· ἔξαρχος δὲ ὢν καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δίκαια ἔχων πάσης Πελοποννήσου ἐχειροτόνησεν εἰς τὸ Ἀμύκλιν Νικηφόρον τὸν Διακῆν[2] καὶ εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Ἔλου[3] τὸν κῦρ Μάρκον· ἔτι ἐχειροτόνησεν ἐπὶ τὴν ἁγιωτάτην μητρόπολιν Λακεδαιμονίας εἰς σκευοφύλακα[4] τὸν Παρσακουντινὸν καὶ

I

ταλιπόντες οἱ μὲν ἐν τῇ νήσῳ Σικελίας ἐξέπλευσαν, οἳ καὶ εἰς ἔτι εἰσὶν ἐν αὐτῇ ἐν τόπῳ καλουμένῳ Δέμενα[1] καὶ Δεμενῖται[2] ἀντὶ Λακεδαιμονιτῶν κατονομαζόμενοι καὶ τὴν ἰδίαν τῶν Λακώνων διάλεκτον διασώζοντες. Οἱ δὲ δύσβατον τόπον παρὰ τὸν τῆς θαλάσσης αἰγιαλὸν εὑρόντες καὶ πόλιν ὀχυρὰν οἰκοδομήσαντες καὶ Μονεμβασίαν ταύτην ὀνομάσαντες διὰ τὸ μίαν ἔχειν τῶν ἐν αὐτῷ εἰσπορευομένων τὴν εἴσοδον ἐν αὐτῇ τῇ πόλει κατῴκησαν μετὰ καὶ τοῦ ἰδίου αὐτῶν ἐπισκόπου. Οἱ δὲ τῶν θρεμμάτων νομεῖς καὶ ἀγροικικοὶ κατῳκίσθησαν ἐν τοῖς παρακειμένοις ἐκεῖσε τραχανοῖς τόποις, οἳ καὶ ἐπ' ἐσχάτων Τζακωνίαι[3] ἐπωνομάσθησαν. Οὕτως οἱ Ἄβαροι τὴν Πελοπόννησον

K 1) χῶρος ἄγραφος ὡςεὶ δι' ἑπτὰ γράμματα. 2) διακὴν 3) ἔλου 4) κευοφύλακα

I. 1) δέμεννα ... δεμενίται 3) τζακονίαι.

Τ

μετὰ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ τὸν Εὐάρεστον, ὁ δὲ Βούτας Γρηγόριος τὸν Εὐγένιον. ἐρωτηθεὶς καὶ Ἀθανάσιος ἱερεὺς ὁ Κοντοκότζης κληρικὸς Λακεδαιμονίας γηραιοὶ πάνυ. ἐξεῖπε ὅτι ἐγὼ ἐδούλευον τὸν Ἐζεροῦ ἐπίσκοπον κυρὸν Βασίλειον τὸν ἀνατολικὸν. ἐπὶ τῇ προεδρίᾳ Κρήτης. τότε δὲ ἦν ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας κυρὸς Νικόλαος ὅστις ἠθέλησεν ἐπὶ ταῖς ὑπ' αὐτὸν ἁγιωτάταις ἐπισκοπαῖς Ἕλους καὶ Μαίνης χειροτονῆσαι ἐπισκόπους. προσκαλεσάμενος οὖν καὶ τὸν Κρήτην πρόεδρον Λακεδαιμονίας ἐπὶ τὴν τούτων χειροτονίαν. ἐγένετο δὲ φιλονικία μέσον αὐτῶν ὡς ἀντιποιουμένων τῆς Μονεμβασίας τὴν ἁγιωτάτην ἐπισκοπὴν Ἀμηκλήου ἅτε καὶ τῆς τῶν παλαιῶν Πατρῶν μητροπόλεως ἐγκρα-

Κ

τὸν Μαλωταρᾶν σακελλάριον καὶ χαρτοφύλακα τὸν Εὐγένιον. Μετὰ δὲ ταῦτα προεδρεύσαντος τῆς μητροπόλεως τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Κρήτης ἐχειροτόνησεν καὶ αὐτὸς εἰς τὸ Ἀμύκλιν τὸν Καψοβάδην καὶ μετὰ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ τὸν Εὐάρεστον. Ὁ δὲ Βουτᾶς [1] Γρηγόριος τὸν Εὐγένιον. Ἐρωτηθεὶς[2] καὶ Ἀθανάσιος ἱερεὺς ὁ Κοντοκότζης κληρικὸς Λακεδαιμονίας γηραιὸς[3] πάνυ ἐξεῖπε ὅτι ἐγὼ ἐδούλευον τὸν Ἐζεροῦ ἐπίσκοπον κῦρ Βασίλειον τὸν ἀνατολικὸν ἐπὶ τῇ προεδρείᾳ <τοῦ>[4] Κρήτης. Τότε δὲ ἦν καὶ ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας κῦρ Νικόλαος, ὅστις ἠθέλησεν ἐπὶ ταῖς ὑπ' αὐτὸν ἁγιωτάταις ἐπισκοπαῖς || Ἕλους [5] καὶ Μαΐνης χειροτονῆσαι ἐπισκόπους. Προς-

Ι

κατασχόντες καὶ κατοικήσαντες ἐν αὐτῇ διήρκεσαν ἐπὶ χρόνοις διακοσίοις ὀκτωκαίδεκα μήτε τῷ τῶν Ῥωμαίων βασιλεῖ μήτε ἑτέρῳ ὑποκείμενοι, ἤγουν ἀπὸ τοῦ ͵ϛϟϛ' ἔτους τῆς τοῦ κόσμου κατασκευῆς ὅπερ ἦν ἕκτον ἔτος τῆς βασιλείας Μαυρικίου καὶ μέχρι τοῦ ϛουτιγ' ἔτους ὅπερ ἦν τέταρτον ἔτος τῆς βασιλείας Νικηφόρου τοῦ παλαιοῦ τοῦ ἔχοντος <υἱὸν>[1] Σταυράκιον. Μόνου δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ Κορίνθου καὶ μέχρι Μαλέου [2] τοῦ Σθλαβηνοῦ[3] ἔθνους διὰ τὸ τραχὺ καὶ δύσβατον καθαρεύοντος, στρατηγὸς Πελοποννήσου ἐν αὐτῷ τῷ[4] μέρει ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως κατεπέμπετο. Εἷς δὲ τῶν ὑπὸ[5] τοιούτων στρατηγῶν ὁρμώμενος μὲν ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀρμενίας, φα-

---

Κ. 1) βουτάς 2) ἐρωτίθι 3) γηραιοὶ || Κώδ. φ. 196, α. 4) τὸ τοῦ λείπει 5) ἔλους

Ι. 1) τὸ υἱὸν λείπει ἐν τῷ κώδικι 2) μαλαίου 3) σθαβινοῦ 4) τὸ 5) τὸ ὑπὸ διαγραπτέον 5) φατριάς

T

τῆς ὤν. ἐπιγοῦν ταῖς φιλονεικίαις ταῦτα ἀνεφάνη ἀπὸ πολλῶν μαρτύρων ὅτι τῇ τῆς Λακεδαιμονίας ὑπόκειται διὸ καὶ τὴν νικόσαν ὁ Κρήτης ἀπέλαβε. Ἐγὼ ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Κρήτης καὶ πρόεδρος Λακεδαιμονίας Νικεφόρος, ᾠκοδόμησα τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου ἀνήγειρά τε ἐκ βάθρων αὐτῶν μύλωνας, αὐτὴν Μαγούλαν. καὶ ἐφύτευσα καὶ ἐλαιῶνας καὶ περιβόλαια ἐν αὐτῇ καὶ τὴν λεύκην ἀμπελῶνα ἐφυτευτικῶς ἠγόρασά τε καὶ τὰ συνεγκὺς τῆς ἐκκλησίας ὀσπήτια τοῦ Χαρτοφύλακος Εὐγενίου.

Ἔτους ϛ ω κ ινδ. ι. μετὰ τὸν Νικηφόρον, ὁρισμὸς τοῦ βασιλέως ἀπεστάλη. πρόεδρος Λακεδαιμονίας μητροπολίτης Σου-

K

καλεσάμενος οὖν καὶ τὸν Κρήτης πρόεδρον Λακεδαιμονίας ἐπὶ τῇ τούτων[1] χειροτονίᾳ, ἐγένετο δὲ φιλονεικία μέσον αὐτῶν ὡς ἀντιποιουμένου τοῦ Μονεμβασίας[2] τὴν ἁγιωτάτην ἐπισκοπὴν Ἀμυκλίου[3] ἅτε καὶ τῆς τῶν Παλαιῶν Πατρῶν μητροπόλεως ἐγκρατὴς ὤν. Ἐπὶ γοῦν ταῖς φιλονεικίαις ταῦτα[4] ἀνεφάνη ἀπὸ πολλῶν μαρτυριῶν ὅτι <τῇ>[5] τῆς Λακεδαιμονίας ὑπόκειται· διὸ καὶ τὴν νικῶσαν[6] ὁ Κρήτης ἀπέλαβε.

Ἐγὼ ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Κρήτης καὶ πρόεδρος Λακεδαιμονιῶν Νικηφόρος ᾠκοδόμησα τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου· ἀνήγειρα δὲ καὶ ἐκ βάθρων αὐτῶν μύλωνας εἰς τὴν Μαγούλαν, καὶ ἐφύτευσα καὶ ἐλαιῶνας καὶ πε-

I

τριὰς[1] δὲ τῶν ἐπονομαζομένων Σκληρῶν συμβαλὼν τῷ Σθλαβηνῷ[2] ἔθνει πολεμικῶς εἷλέ τε καὶ ἠφάνισε εἰς τέλος καὶ τοῖς ἀρχῆθεν οἰκήτορσι ἀποκαταστῆναι τὰ οἰκεῖα παρέσχεν. Τοῦτο μαθὼν ὁ προειρημένος βασιλεὺς Νικηφόρος καὶ χαρᾶς πλησθεὶς διὰ φροντίδος ἔθετο τὸ καὶ τὰς ἐκεῖσε πόλεις ἀνακαινίσαι καὶ ἃς οἱ βάρβαροι ἠδάφισαν[3] ἐκκλησίας ἀνοικοδομῆσαι[4] καὶ αὐτοὺς τοὺς βαρβάρους Χριστιανοὺς ποιῆσαι. Διὸ καὶ ἀναμαθὼν τὴν μετοικίαν οὗ διατρίβουσιν οἱ Πατρεῖς κελεύσει αὐτοῦ τούτους τῷ ἐξ ἀρχῆς ἐδάφει[5] ἀποκατέστησε μετὰ καὶ τοῦ ἰδίου αὐτῶν ποιμένος ὃς ἦν τὸ τηνικαῦτα Ἀθανάσιος τοὔνομα καὶ μητροπόλεως δίκαια ταῖς

K. 1) τοῦτου 2) μονεμβασία 3) ἀμηκείου 4) ταύτη 5) τὸ τῇ λείπει 6) νικόσαν

I, 1) φατριάς 2) σθαβινῷ 3) ἠδάφησαν 4) ἐν μὲν τῷ κειμένῳ ἀνακαινίσαι, ἐν δὲ τῇ ὤᾳ ἀνοικοδομῆσαι 5) ἐδάφη

Τ

γδαίας ὁ Λουκᾶς καὶ ἐπρόσμεινε καμπόσον καιρὸν ἔτους ϛωλη ἰνδ. ι.γ. καὶ μετ' αὐτὸν ἦλθε γνήσιος ἀρχιερεὺς Νεῖλος Λακεδαιμονίας καὶ ἔστησε τὴν ἐκκλησίαν· ἔτους ϛ... μηνὶ Μαΐῳ ἰνδ. ζ. καὶ ἐκ τῶν προσόδων αὐτῶν φωταγωγεῖν αὐτὴν προσηκόντως καὶ δαψιλῶς. τυπώσαντες ἀνάπτεσθαι καθεκάστην ἡμέραν ἁπάσης τῆς δοξολογίας κανδήλας λη. ἐξ ὧν ἀκοιμήτους καὶ μηδέποτε σβεννουμένας κανδήλας θ. καὶ κηροὺς καθεκάστην ἡμέραν ζ. ἐν δὲ ταῖς ἁγίαις κυριακαῖς ι ε. τυποῦμεν δὲ καὶ ἐκ τῶν δεσποτικῶν μεγάλων ἑορτῶν τινας λαμπρὰς καὶ ὁλοφώτους τὰς φωταψίας ἔντε ἐλαίῳ καὶ κηρῷ τὰς πέντε ταύτας τήν τε ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν καὶ τὰ ἅγια θεοφάνια καὶ τὸ ἅγιον πάσχα. καὶ τὴν ἁγίαν

Κ

ριβόλαια ἐν αὐτῇ καὶ εἰς τὴν Λεύκην ἀμπελῶνας ἐμφυτευτικῶς[4]· ἠγόρασα δὲ καὶ τὰ σύνεγγυς τῆς ἐκκλησίας ὀσπίτια τοῦ χαρτοφύλακος Εὐγενίου.

Ἔτους ϛωκ' ἰνδικτιῶνος ι' μετὰ τὸν Νικηφορονὸρισμῷ[2] τοῦ βασιλέως ἀπεστάλη πρόεδρος Λακεδαιμονίας μητροπολίτης Σουγδαΐας ὁ Λουκᾶς[3] καὶ ἐπρόσμεινε καμπόσον καιρὸν ἔτους ϛωλη' ἰνδικτιῶνος ιγ' καὶ μετ' αὐτὸν ἦλθεν γνήσιος ἀρχιερεὺς Νεῖλος[4] Λακεδαιμονίας καὶ ἔστησεν τὴν ἐκκλησίαν ἔτους ϛφ..... μηνὶ Μαΐῳ ἰνδικτιῶνος ζ' καὶ ἐκ τῶν προσόδων αὐτῶν φωταγωγεῖν αὐτὴν προσηκόντως καὶ δαψιλῶς, τυπώσαντες[5] ἀνάπτεσθαι καθ' ἑκάστην ἡμέραν εἰς πάσας τὰς δοξολογίας || κανδήλας λη' ἐξ ὧν ἀκοιμήτους καὶ

Γ

Πάτραις παρέσχετο, ἀρχιεπισκοπῆς πρὸ τούτου χρηματιζούσης. Ἀνῳκοδόμησέ τε ἐκ βάθρων καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν καὶ τὰς τοῦ θεοῦ ἁγίας ἐκκλησίας, πατριαρχοῦντος ἔτι Ταρασίου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν. Τὴν δὲ Λακεδαίμονα πόλιν ἐκ βάθρων καὶ αὐτὴν ἀνεγείρας καὶ ἐνοικίσας ἐν αὐτῇ λαὸν σύμμικτον Καφήρους τε καὶ Θρακησίους καὶ Ἀρμενίους καὶ λοιποὺς ἀπὸ διαφόρων τόπων τε καὶ πόλεων ἐπισυναχθέντας ἐπισκοπὴν καὶ αὖθις ταύτην κατέστησε καὶ ὑποκεῖσθαι τῇ τῶν Πατρῶν μητροπόλει ἐθέσπισεν, προσαφιερώσας καὶ ἑτέρας δύο ἐπισκοπάς, τήν τε Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην. Διὸ καὶ οἱ βάρβαροι τῇ τοῦ θεοῦ βοηθείᾳ καὶ χάριτι κατηχηθέντες ἐβαπτίσθησαν καὶ τῇ τῶν Χριστιανῶν προσετέθησαν πίστει, εἰς

Κ. 1) ἐφυτευτικῶς 2) ὁρισμὸς 3) λουκάς 4) νίλος 4) τυπώσανταις || Κώδ. φ. 196, 6

T

κοίμησιν τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου. καὶ τὴν ἁγίαν ὕψωσιν τοῦ τιμίου σταυροῦ. ταῦτα ἡμῶν ἡ ἀναξιότης σκοπίσασα καὶ λυσιτελῆ κρίνασα ἐτύπωσε καὶ ἐξέθετο. εἰ δὲ τοῖς μεθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτοις δεσπόταις οὐκ εὔλογα ταῦτα οὔτε δίκαια δόξει, τὸ κρεῖτον καὶ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς γνώμην συμφέρον οἰκονομείτωσαν. λογιζόμεθα γὰρ ὡς εἰ οὐκ ἀρεστὰ αὐτοῖς ταῦτα φανῇ. μείζωνα πάντως καὶ ἀξιεπαινέστερα βουλεύονται. εἰ δὴ λυσιτελῆ ταῦτα καὶ αὐτοῖς δόξῃ παρακαλοῦμεν καὶ στέρξαι καὶ ἐπικυρῶσαι αὐτά.

K

μηδέποτε σβεννυμένας κανδήλας θ' καὶ κηροὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν ζ', ἐν δὲ ταῖς ἁγίαις Κυριακαῖς κηροὺς ιε'. Τυποῦμεν δὲ καὶ ἐκ τῶν δεσποτικῶν μεγάλων ἑορτῶν γεῖναι λαμπρὰς καὶ ὁλοφώτους τὰς φωταψίας ἔν τε ἐλαίῳ καὶ κηρῷ τὰς πέντε ταύτας, τήν τε ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν καί τὰ ἅγια Θεοφάνεια καὶ τὸ ἅγιον Πάσχα καὶ τὴν ἁγίαν κοίμησιν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ τὴν ἁγίαν ὕψωσιν τοῦ τιμίου σταυροῦ. Ταῦτα ἡμῶν ἡ ἀναξιότης σκοπήσασα καὶ λυσιτελῆ κρίναια ἐτύπωσε[1] καὶ ἐξέθετο. Εἰ δὲ τοῖς μεθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτοις δεσπόταις οὐκ εὔλογα ταῦτα οὔτε δίκαια δόξῃ[2] τὸ κρεῖττον καὶ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς κατὰ γνώμην συμφέρον οἰκονομείτωσαν. Λογιζόμεθα γὰρ ὡς εἰ οὐκ ἀρεστὰ αὐτοῖς ταῦτα

I

δόξαν καὶ εὐχαριστίαν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν.

K. 1) ἐτύπωσα 2) δόξα

K

φανῇ, μείζονα πάντως καὶ ἀξιεπαινέστερα βουλεύονται. Εἰ δὲ λυσιτελῆ ταῦτα καὶ αὐτοῖς δόξῃ, παρακαλοῦμεν καὶ στέρξαι καὶ ἐπικυρῶσαι αὐτά.

Ἡ σύγκρισις τῶν τριῶν τούτων ἀπογράφων τοῦ χρονικοῦ διδάσκει ἡμᾶς ὅτι τὰ μὲν δύο τούτων, τὸ τοῦ ταυρινείου καὶ τὸ τοῦ κουτλουμουσιακοῦ κώδικος, ἀνήκουσιν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, ἅτε περιλαμβάνοντα πλὴν ἐλαχίστων διαφορῶν τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ὕλην καὶ τὰ κυριώτερα λάθη τῶν βιβλιογράφων τὰ αὐτά. Διαφέρει δὲ τούτων σπουδαίως τὸ ἰβηριτικὸν ἀπόγραφον, ἀπὸ μὲν τοῦ τέλους παραλεῖπον σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ δεύτερον ἥμισυ, ἐν δὲ μέσῳ τῷ κειμένῳ περιέχον χωρία ἐντελῶς λείποντα ἐν τοῖς δύο λοιποῖς κώδιξιν. Ἀλλ' ἐξετάσωμεν τὰς προςθήκας ταύτας μίαν πρὸς μίαν. Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τὸ ἀπόγραφον I περιλαμβάνει χωρίον ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀφίξεως πρέσβεων τῶν Ἀβάρων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὸ χωρίον τοῦτο φαίνεται παρειλημμένον ἐκ τῆς χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνους[1], ὡς διδάσκει ἡ παραβολὴ τοῦ συγγραφέως τούτου.

I.	*Θεοφάνης.*
Ἐν ἔτει τῷ ͵ςξδῳ τῆς τοῦ κόσμου κατασκευῆς ὅπερ ἦν ἔτος λβ' τῆς βασιλείας Ἰουστινιανοῦ τοῦ μεγάλου εἰςῆλθον ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις ἔθνους παραδόξου, τῶν Ἀβάρων λεγομένων, καὶ συνέτρεχε πᾶσα ἡ πόλις εἰς τὴν θέαν αὐτῶν ὡς	Τῷ δ' αὐτῷ χρόνῳ εἰςῆλθεν ἔθνος ἐν τῷ Βυζαντίῳ παράδοξον τῶν λεγομένων Ἀβάρων, καὶ πᾶσα ἡ πόλις συνέτρεχεν εἰς τὴν θέαν αὐτῶν. ὡς μηδέποτε ἑωρακότες τοιοῦτον ἔθνος.

1) Ἐκδ. Βόννης σ. 359, 4-9.

μηδέποτε ἑωρακότες ἔθνος τοιοῦτον.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ χρονολογία ἣν παρέχει τὸ ἰβηριτικὸν χειρόγραφον δὲν περιέχεται ἐν τῷ ἀναλόγῳ χωρίῳ τοῦ Θεοφάνους, ἀλλὰ παραλαμβάνεται ἐκ τῆς καθόλου σειρᾶς τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ. Ἡ δὲ φαινομένη διαφωνία περὶ τὸ ἔτος δὲν εἶνε πραγματική, ἀπ' ἐναντίας δ' ἀμφότεροι ἀναφέρουσι τὸ γεγονὸς εἰς τὸ ἔτος 558 μ. Χ. εἰ καὶ ὁ μὲν Θεοφάνης ἀναγράφει τὸ ἔτος ͵ϛν' ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ὁ δὲ χρονογράφος τὸ ͵ϛξδ'. Ἀλλ' ὁ μὲν Θεοφάνης χρῆται τῇ κατ' Ἀλεξανδρεῖς χρονολογίᾳ, ἥτις ὡς ἔτος τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου ἀποδέχεται τὸ 5493, ὁ δ' ἡμέτερος χρονογράφος τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνήθει (τῷ 5508, ὅταν δὲ πρόκειται περὶ τῶν τεσσάρων τελευταίων μηνῶν τοῦ ἔτους τῷ 5509, ἐπειδὴ τὸ βυζαντιακὸν ἔτος ἤρχετο τῇ 1 Σεπτεμβρίου.) [1]

Ἡ δὲ δευτέρα παρὰ τῷ ἰβηριτικῷ χρονογράφῳ μεγάλη προσθήκη ἀπὸ τῶν λέξεων Παρέλαβον δὲ καὶ τὸ Σίρμιον μέχρι τῶν φρούρια πάμπολλα δὲν δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς ἕνα ὡρισμένως τῶν γνωστῶν συγγραφέων, οὐδὲ φαίνονται τὰ ἱστορούμενα ἀποτελοῦντα ἓν συνεχὲς χωρίον τῶν περισωθέντων ἱστορικῶν, εἶνε δὲ μᾶλλον, ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, ἀνθολογία ἐκ τοῦ Εὐαγρίου, Θεοφάνους καὶ Θεοφυλάκτου τοῦ Σιμοκάττου.

I.	*Εὐάγριος* (V, 12)
Παρέλαβον δὲ καὶ τὸ Σίρμιον, πόλιν τῆς Εὐρώπης ἐπίσημον, ἥτις ἐν Βουλγαρίᾳ οὖσα νῦν καλεῖται Στρίωμος, πρώην μὲν ὑπὸ	Τὸ Σίρμιον πρὸς τῶν βαρβάρων ἑάλω, πρώην μὲν ὑπὸ Γηπαίδων κρατούμενον, Ἰουστίνῳ δὲ πρὸς αὐτῶν παραδοθέν.

1) Ἐκ τῆς χρονολογίας τοῦ ἰβηριτικοῦ χρονικοῦ 6064, ἥτις ὡς ἀνωτέρω ἀποδεικνύεται δὲν διαφωνεῖ πρὸς τὴν τοῦ Θεοφάνους, ἐξάγεται, νομίζω, ὅτι ἡ πρεσβεία τῶν Ἀβάρων μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους 558. Τότε δ' ἐξηγεῖται καὶ ὁ λόγος δι' ὃν ὁ χρονογράφος ἀναφέρει τὸ λβ' ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ οὐχὶ τὸ λα', ὡς ὁ Θεοφάνης, καθότι τὸ λα' εἶχεν ἤδη συμπληρωθῇ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀναβάντος εἰς τὸν θρόνον κατὰ μῆνα Αὔγουστον τοῦ 527.

Γηπαίδων κρατουμένην, Ἰουστίνῳ δὲ τῷ βασιλεῖ παραδοθεῖσαν παρ' αὐτῶν.

Θεοφύλακτος

(ἐκδ. Βόννης σ. 38,21—39, 4)

Διὰ ταῦτα οὖν συνθῆκαι ἐπονείδιστοι ὑπὸ Ῥωμαίων γεγόνασι πρὸς αὐτούς, ὑποσχομένων παρέχειν αὐτοῖς φόρον ἐτήσιον χρυσοῦ χιλιάδας π'. Καὶ ἐπὶ τούτοις ἐπηγγείλαντο οἱ Ἄβαρεις ἡσυχάζειν.

Αἱ δὲ συνθῆκαι ἐπονείδιστοι Ῥωμαίοις· μετὰ γὰρ τηλικούτου κολοφῶνα κακοῦ, οἷά πως ἀγωνοθέται καθήμενοι, ὥςπερ ἆθλον εὐδοξίας δῶρα λαμπρὰ τοῖς βαρβάροις παρείχοντο, ὀγδοήκοντά τε χιλιάδας χρυσῶν καθωμολόγουν ἀν' ἕκαστον ἔτος τοῖς βαρβάροις ἐγκαταβάλλεσθαι δι' ἐμπορίας ἀργύρου τε καὶ ποικίλης ἐσθῆτος.

Θεοφάνης

(ἐκδ. Βόννης σ. 389, 6—11).

Τοῦ δὲ Μαυρικίου τῶν σκήπτρων ἐπηλειμμένου κατὰ τὸ ἑξακιςχιλιοςὸν ϟ' ἔτος πρεςβεύουσιν οἱ Ἄβαρεις πρὸς αὐτὸν ἀξιοῦντες ταῖς π' χιλιάσι τοῦ χρυσοῦ ἃς ἐλάμβανον παρὰ Ῥωμαίων προςτεθῆναι ἄλλας εἴκοσι. Ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς εἰρήνης ἐφιέμενος κατεδέξατο τοῦτο.

Τῷ δ' αὐτῷ μηνὶ πρεσβεύουσιν οἱ Ἀβάρεις πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μαυρίκιον, οἱ πρὸ ὀλίγου χρόνου τὸ Σέρμιον χειρωσάμενοι, πόλιν τῆς Εὐρώπης ἐπίσημον, ἠξίουν ταῖς ὀγδοήκοντα χιλιάσιν χρυσίου, αἷς ἐλάμβανον κατ' ἔτος παρὰ Ῥωμαίων, προςτεθῆναι ἄλλας κ'. Ὁ δὲ βασιλεὺς εἰρήνης ἐφιέμενος τοῦτο κατεδέξατο.

Θεοφύλακτος

(ἐκδ. Βόννης σ. 39,4—40,19).

Ἀλλ' οὐ διήρκεσε ὁ τῆς συνθήκης λόγος περαιτέρω δύο ἐνιαυτῶν. Χαγάνος γὰρ ὁ αὐτῶν ἡγε-

Οὐ περαιτέρω δὲ διήρκεσαν τῶν δύο ἐνιαυτῶν αἱ σπονδαί. Κατηυθαδιάσατο γὰρ Ῥωμαίων

μῶν ἄλλοτε ἄλλην πρόφασιν ποιούμενος εἰς τὸ εὑρεῖν ἀφορμὴν πολέμου καὶ αἰτῶν ὑπέρογκα ὡς ἔν τινι παρηκούσθη λύει τὰς συνθήκας καὶ ἐξαπιναίως Σιγγιδόνα παραλαμβάνει, πόλιν τῆς Θρᾴκης, ἀφύλακτον ταύτην εὑρών, πρὸς δὲ καὶ Αὐγούστας καὶ τὸ Βιμινάκιον· νῆσος δέ ἐστι τοῦτο μεγάλη τοῦ Ἴστρου. Παρέλαβε δὲ καὶ τὴν Ἀγχίαλον, τὴν νῦν Μεσσήνην τῆς Μακεδονίας, καὶ πολλὰς ἑτέρας πόλεις ἐχειρώσατο τὰς ὑπὸ τὸ Ἰλλυρικὸν τελούσας.

ὁ παρὰ τοῖς Οὔννοις χαγᾶνος οὕτω λεγόμενος . . . . καὶ δῆτα δυσανασχετοῦντος τοῦ αὐτοκράτορος, περιφρονεῖ τὰς συνθήκας καὶ τοὺς ὅρκους ταῖς αὔραις φέρων ἐδίδου· ἀθρόον τε τὴν πολέμῳ φίλην ἀράμενος σάλπιγγα, τὰς δυνάμεις συνήθροιζε καὶ τὴν Σιγγηδόνα τὴν πόλιν ἐξαπιναίως ἄφρακτον οὖσαν ἐλάμβανεν, πολεμικῶν τε ὀργάνων χηρεύουσαν διὰ τὸ ἐκ τῆς εἰρήνης ῥαθυμίαν πολλὴν ὑπερεκχεῖσθαι τῆς Θρᾴκης . . . . ἀνελών τε Αὐγοῦσταν καὶ τὸ Βιμινάκιον [α ὕ τ η δ ὲ ν ῆ σ ο ς κ α θ έ σ τ η κ ε π ε ρ ὶ τ ὰ ῥ ε ῖ θ ρ α τ ο ῦ Ἴ σ τ ρ ο υ Θεοφύλ. 315,11] (πόλεις δ' αὗται λαμπραὶ ὑπὸ τὸ Ἰλλυρικὸν φορολογούμεναι) παραυτίκα στρατοπεδεύεται, καὶ τὴν Ἀγχίαλον περιτέμνεται, τάς τε περιοικίδας κώμας ἐδῄωσε.

Θεοφάνης

(ἐκδ. Βόννης σ. 390, 1.)

Ἠπείλει δὲ καὶ τὰ Μακρὰ τείχη καταστρέψαι.

Ἠπείλει δὲ καὶ τὰ Μακρὰ τείχη καταστρέψαι.

Θεοφάνης

(ἐκδ. Βόννης σ. 390, 2—5)

Ὁ δὲ βασιλεὺς πρέσβεις παρὰ τὸν χαγάνον ἐξαπέστειλεν Ἐλπίδιον πατρίκιον σὺν Κομμεντιόλῳ προσθήκην τῶν πάκτων ποι-

Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἐλπίδιον τὸν πατρίκιον σὺν Κομμεντιόλῳ πρέσβεις πρὸς τὸν χαγάνον ἐξαπέστειλεν. Καὶ ὁ βάρβαρος ἐπὶ ταῖς

ούμενος· καὶ ἐπὶ τούτῳ εἰρήνην ἄγειν ὁ βάρβαρος καθωμολόγησε.	τῶν πάκτων συνθήκαις εἰρήνην ἄγειν καθωμολόγησεν.
	Θεοφάνης *(ἐκδ. Βόννης σ. 395, 19 - 396,3).*
Μικρὸν δὲ ἡσυχάσας πάλιν τὰς σπονδὰς διαλύει καὶ καταπολεμεῖ δεινῶς τήν τε Σκυθίαν χώραν καὶ τὴν Μυσίαν, καταστρέψας φρούρια πάμπολλα.	Τούτῳ τῷ ἔτει ὁ τῶν Ἀβάρων χαγάνος, τὰς σπονδὰς διαλύσας, τήν τε Μυσίαν καὶ Σκυθίαν κατεπολέμει δεινῶς, καταστρέψας τήν τε Ῥατιάρναν καὶ Κωνωνίαν καὶ Ἀκὺς καὶ Δορόστολον καὶ Ζαρπάδα καὶ Μαρκιανούπολιν.

Ἀλλὰ πλὴν τούτων ὑπάρχει ἐν τῷ ἰβηριτικῷ ἀπογράφῳ καὶ ἑτέρα προσθήκη ἐν τέλει, ἡ ἀπὸ τῶν λέξεων τὴν δὲ Λακεδαίμονα πόλιν μέχρι τέλους τοῦ χρονικοῦ. Πόθεν ἐπήγασε τὸ χωρίον τοῦτο τὸ πραγματευόμενον τὰ κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς πόλεως Λακεδαίμονος καὶ τὴν ἐν αὐτῇ ἐνοίκησιν συμμίκτου λαοῦ[1] δὲν γνωρίζω. Ἀλλὰ καὶ ἄλλας τινας μικρὰς προσθήκας τοῦ χειρογράφου δὲν εὑρίσκομεν παρὰ τοῖς γνωστοῖς Βυζαντίνοις συγγραφεῦσι· τοιαῦται δὲ εἶνε ἡ ἐν σελίδι 100 καὶ τὰ περὶ αὐτὴν ἀφειδῶς ληιζόμενοι, τὰ μεταξὺ τῶν χωρίων τοῦ Θεοφυλάκτου καὶ Θεοφάνους ἐν σελίδι 102 ἦλθεν δὲ καὶ μέχρι τῶν τοῦ Βυζαντίου προαστείων τὰ πάντα ληιζόμενος καὶ τὰ ὀλίγοι δέ τινες αὐτῶν τὸν πορθμὸν τῆς Ἀβύδου διαβάντες καὶ τὰ τῆς Ἀσίας χωρίας λῃσάμενοι αὖθις ἀνέστρεψαν, ὡς καί τινες

1) Ὁποῖοι οἱ Κάφηροι περὶ ὧν γίνεται λόγος ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ δὲν δυνάμεθα νἀποφανθῶμεν. Ἐννοεῖ ὁ χρονογράφος ἄρα τοὺς Καβείρους ἐκείνους οὓς ὁ μὲν Κεδρηνὸς ἀναφέρει μετὰ τῶν Σαρακηνῶν, Περσῶν καὶ Ἀράβων (II, 569, 15), ἡ δὲ συνέχεια τοῦ Θεοφάνους μετὰ τῶν Αἰγυπτίων, Ἰνδῶν, Περσῶν, Ἀσσυρίων, Ἀρμενίων, Χάλδων, Ἰβήρων καὶ Ζηχῶν (55, 6), ἢ τοὺς παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ Καβάρους (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν 171, 15 κ. ἑ.),

βραχεῖαι φράσεις ἃς παρενείρει τὸ ἰβηριτικὸν ἀπόγραφον μεταξὺ τῆς διηγήσεως ἣν παρέχουσι τὰ δύο ἄλλα, εἰς ὧν τὴν ἐξέτασιν μεταβαίνομεν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐρεύνης τοῦ ὅλου τοῦ ἀποτελοῦντος τὸ ἰβηριτικὸν χρονικόν.

Ἐξετάζοντες τὰ δύο μακρότερα χρονικὰ, τὸ ἐκ Ταυρίνου καὶ τὸ κουτλουμουσιακὸν, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἰβηριτικὸν, παρατηροῦμεν ὅτι τὰ πρῶτα σύγκεινται ἐκ τριῶν εὐδιακρίτων μερῶν, τοῦ μὲν ἐν ἀρχῇ ἀφηγουμένου τὰ κατὰ τοὺς Ἄβαρας μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου, τοῦ δὲ μέσου πραγματευομένου τὰ κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Ἀβάρων καὶ Σλάβων εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου ἐπιστροφὴν αὐτῶν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὰ κατὰ τὴν μητρόπολιν Πατρῶν μέχρι τοῦ αὐτοῦ βασιλέως, τοῦ δὲ τρίτου καὶ τελευταίου περιλαμβάνοντος εἰδήσεις ἀναγομένας εἰς τὰς μητροπόλεις Μονεμβασίας καὶ Λακεδαιμονίας. Τῶν μερῶν τούτων τὸ ἰβηριτικὸν χρονικὸν περιέχει μόνα τὰ δύο πρῶτα.

Μελετῶντες δὲ τὸ καὶ εἰς τὰ τρία χρονικὰ κοινὸν μέρος, ὅπερ, ὡς εἴδομεν, εἶνε πλουσιώτερον ἐν τῷ ἰβηριτικῷ κώδικι, εὑρίσκομεν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ ὡς εἴρηται πρώτου μέρους τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ἀνωτέρω ἐν σελίδι 109 παρατεθέντος χωρίου τοῦ Θεοφάνους μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι προστίθεται ἐν αὐτοῖς περὶ τῶν Ἀβάρων ὅτι εἶνε γένος οὐνικὸν καὶ βουλγαρικόν.

Κ.	*Θεοφάνης* *(ἐκδ. Βόννης σ. 359, 7-9)*
Εἶχον γὰρ τὰς κόμας μακρὰς ὀπιπάνυ, δεδεμένας πρανδίοις καὶ πεπλεμμένας· ἡ δὲ λοιπὴ φορεσία αὐτῶν ὁμοία τῶν λοιπῶν Οὔνων.	Εἶχον γὰρ τὰς κόμας ὄπισθεν μακρὰς πάνυ δεδεμένας πρανδίοις καὶ πεπλεγμένας. Ἡ δὲ λοιπὴ φορεσία αὐτῶν ὁμοία τῶν λοιπῶν Οὔννων,

Ἕπεται δὲ χωρίον, κοινὸν καὶ εἰς τὰ τρία ἀπόγραφα, ὅπερ, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἰβηριτικοῦ χρονικοῦ, πηγάζει ἐκ τοῦ Εὐαγρίου καθὼς ὁ Εὐάγριος λέγει ἐν πέμπτῳ αὐτοῦ λόγῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Καὶ πράγματι εὑρίσκομεν τὸ χωρίον παρ' αὐτῷ.

K.

Οὗτοι ὑπῆρχον ἔθνος τῶν ἁμαξοβίων τῶν ὑπὸ τὸν Καύκασον τὰ ἐπέκεινα πεδία νεμόμενοι· ἐπεὶ δὲ κακῶς πεπόνθασι παρὰ τῶν γειτνιώντων αὐτοῖς Τούρκων, τούτους φεύγοντες τῆς ἰδίας ἀπαναστάντες χώρας καὶ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Εὐξείνου διαβάντες ἀφίκοντο ἐπὶ τὸν Βόσπορον. Ἐκεῖθεν δὲ ἀπάραντες διῆλθον τόπους πολλῶν ἐθνῶν. Τούτοις παρατυγχάνουσιν ἀνταγωνιζόμενοι μέχρις οὗ τὰς ὄχθας τοῦ Ἴστρου κατειλήφασι καὶ πρὸς Ἰουστινιανὸν ἐπρεσβεύσαντο, αἰτοῦντες δεχθῆναι αὐτούς.

Εὐάγριος (V, 1)

Ἔθνος δὲ Σκυθικὸν οἱ Ἄβαροι τῶν ἁμαξοβίων, τῶν ὑπὲρ τὸν Καύκασον τὰ ἐπέκεινα πεδία νεμομένων, οἳ τοὺς γειτνιῶντας Τούρκους πεφευγότες, ἐπεὶ κακῶς πρὸς αὐτῶν ἐπεπόνθεσαν, ἐπὶ τὸν Βόσπορον ἀφίκοντο· καὶ τὴν ἠιόνα τοῦ Εὐξείνου καλουμένου Πόντου καταλιπόντες, ἔνθα συχνὰ μὲν ἔθνη βαρβαρικά· ἐξῳκίσθησαν δὲ καὶ ὑπὸ Ῥωμαίων πόλεις τε καὶ στρατόπεδα, καί τινες προσορμίσεις, ἢ στρατιωτῶν ἀπομάχων γινομένων, ἢ καὶ ἀποικιῶν πρὸς τῶν βασιλέων στελλομένων, τὴν πόρευσιν ἐποιοῦντο, πᾶσι τοῖς ἐν ποσὶ βαρβάροις ἀνταγωνιζόμενοι, μέχρις οὗ τὰς ἠιόνας τοῦ Ἴστρου κατειλήφασι, καὶ πρὸς Ἰουστινιανὸν ἐπρεβεύσαντο.

Τὸ δ' ἑπόμενον χωρίον περὶ τῆς ἐν Δωροστόλῳ ἐγκατοικήσεως τῶν Ἀβάρων φαίνεται ὅτι εἶνε εἰλημμένον ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ὅθεν καὶ ὁ Γενέσιος ἤντλησε τὴν εἴδησιν, ἧς ποιεῖται μνείαν παρενθετικῶς ἐν τῇ διηγήσει ἄλλων γεγονότων.

K.

Τοῦ δὲ βασιλέως φιλανθρώπως αὐτοὺς δεξαμένου ἔλαχον παρ' αὐτοῦ ἔχειν τὴν κατοίκησιν ἐν χώρᾳ Μυσίας ἐν πόλει Δωροστόλῳ τῇ νῦν καλουμένῃ Δρίστρᾳ.

Γενέσιος.

(ἐκδ. Βόννης σ. 85, 21-86, 1).

Ὁ δὲ ἀρχηγὸς Βουλγαρίας (οἷς τὸ γένος ἐξ Ἀβάρων τε καὶ Χαζάρων, ἀπὸ Βουλγάρου κυρίου ὀνόματος, ὃς παρὰ Ῥωμαίων ἐν κατοικήσει Δορυστόλου καὶ τῆς Μυσίας γεγένητο) κτλ.

Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ πηγὴν φαίνεται ὅτι ἀνάγονται καὶ τὰ ἀμέσως κατωτέρω καὶ ἐξ ἀπόρων — κατατρέχοντες ἢ μᾶλλον μέχρι τῶν καὶ τὰ περὶ αὐτὴν ἀφειδῶς ληιζόμενοι τοῦ ἰβηριτικοῦ χρονικοῦ. Ἡ δὲ πηγὴ αὕτη εἰκάζω ὅτι εἶνε ἡ Ἱστορία Μενάνδρου τοῦ Προτίκτορος, ἧς τὸ οἰκεῖον μέρος τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ ἐπὶ Ἰουστίνου τοῦ Β' ἢ Τιβερίου τολμήματα τῶν Ἀβάρων δὲν περιεσώθη μεταξὺ τῶν εἰς ἡμᾶς ἐν τῷ περὶ πρεσβειῶν κεφαλαίῳ τῶν ἱστορικῶν ἐκλογῶν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου περιελθόντων ἀποσπασμάτων.

Τοιαῦται αἱ πηγαὶ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ χρονικοῦ. Τῶν δὲ τοῦ δευτέρου μέρους ὀλίγα τινὰ μόνον εὕρηνται παρὰ τοῖς Βυζαντίνοις, οἷον τὰ περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς Μονεμβασίας, ἅτινα συμπίπτουσι πρὸς τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ.

Κ.	*Φραντζῆς.* *(ἐκδ. Βόννης σ. 397, 14-21)*
Οἱ δὲ λοιποὶ δύσβατον τόπον παρὰ τὸν τῆς θαλάσσης αἰγιαλὸν εὑρόντες καὶ πόλιν ὀχυρὰν οἰκοδομήσαντες καὶ Μονεμβασίαν ταύτην ὀνομάσαντες διὰ τὸ μίαν ἔχειν τῶν ἐν αὐτῷ εἰσπορευομένων τὴν εἴσοδον ἐν αὐτῇ τῇ πόλει κατῴκησαν.	Καὶ τοῦ μὲν ἄστεως τὸ ὄνομα ὄντως τὴν κλῆσιν εἶχεν, ὅτι τοῖς βουλομένοις εἰσελθεῖν ἀληθῶς μίαν παρέχει τὴν εἴσοδον, καὶ οὐ μετὰ μηχανῆς καὶ τέχνης ἀνθρωπίνης, ὡς εἴπομεν, ἀλλ' αὐτὴ ἡ φύσις τὸ ἄστυ ἐστόλισε· καὶ ἀδύνατον ἦν εὑρεθῆναι κατὰ πᾶσαν τὴν ὑφ' ἥλιον ἕτερον φρούριον τοιούτως ἀδιάσειστον καὶ ἀπολέμητον καὶ ἀνενόχλητον ἐκ πάσης μηχανῆς πολεμικῆς, ὡς τοῦτο εὑρεθῆναι ἀδύνατον.

Ἐπ' ἴσης δὲ καὶ ἄλλοθεν γνωστὰ εἶνε τὰ ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει συμβάντα τἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου ὑποταγὴν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Σλάβων καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῶν

Πατρῶν εἰς μητρόπολιν· εὑρίσκομεν δὲ ταῦτα, καίπερ οὐσιώδεις ἐνέχοντα ἐν μέρει παραλλαγάς, παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ[1] καὶ ἐν τῷ συνοδικῷ γράμματι τοῦ πατριάρχου Νικολάου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν[2].

Ὁποία δὲ ἡ σχέσις τῶν συγγραφέων τούτων πρὸς τὸ χρονικὸν καὶ ὁποία ἡ πίστις ἑκάστου ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῶν γεγονότων θεωρῶ περιττὸν νὰ ἐκθέσω ἐνταῦθα, ἐπειδὴ τὸ θέμα ἐπραγματεύθη ἤδη διὰ μακρῶν ὁ κ. Κ. Παπαρρηγόπουλος.[3]

Ἀλλ' οὔτε παρὰ τούτοις οὔτε παρά τινι τῶν ἄλλων Βυζαντίνων ἀνευρίσκεταί τι ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ χρονογράφου μυθευομένων περὶ ἐρημώσεως τῆς Πελοποννήσου καὶ διασπορᾶς τῶν Πελοποννησίων· οὐδαμοῦ γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐτύμου τῶν Μανιατῶν. Καὶ ἄλλα δὲ εἶνε νέα ἐκ τῶν ἐν τῷ χρονικῷ, ἐν οἷς ἡ μνεία τοῦ στρατηγοῦ Σκληροῦ καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν Ἀθανασίου.

Ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει ἀξία λόγου καὶ διδακτικωτάτη εἶνε ἡ παραβολὴ τοῦ ἰβηριτικοῦ ἀπογράφου πρὸς τὰ δύο λοιπά. Ἐν αὐτῷ γίνεται μακρὸς λόγος περὶ τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, συμφώνως πρὸς τὰ καὶ ἄλλοθεν γνωστὰ ἐκ Βυζαντίνων συγγραφέων εἰς οὓς ἀναφέρονται τὰ τοῦ χρονογράφου, ὡς ἤδη εἴδομεν. Μετὰ δὲ ταῦτα προστίθενται αἱ λέξεις ἐν ἑτέρα δὲ εἰςβολῇ, μεθ' ἃς ἀναγράφονται τὰ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς δύο ἀπογράφοις ἀναφερόμενα περὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ διασπορᾶς τῶν Πελοποννησίων. Ἀλλ' ὅτι καὶ τὴν εἰςβολὴν ταύτην ἀποδέχεται γενομένην ὁ χρονογράφος ἐπὶ τοῦ Μαυρικίου ἀποδεικνύει ἡ ἀνωτέρω ἀναφερομένη χρονολογία ἣν ἐτήρησαν καὶ τὰ τρία χειρόγραφα, ἤτοι τὸ ἔτος 6096, τὸ ἕκτον τῆς βασιλείας τοῦ εἰρημένου αὐτοκράτορος, ἀφ' οὗ ἔτους μέχρι τοῦ 6313, ἤτοι τοῦ τετάρτου τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου

1) Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν ἐκδ. Βόννης σ. 217 κ. ἑ.

2) Leunclavius Juris Graeco-Romani σ. 278-279.

3) Σλαβικαὶ ἐν ταῖς ἑλλην. χώραις ἐποικήσεις ἐν ταῖς Ἱστορικαῖς πραγματείαις σ. 263 κ. ἑ. Ἴδε καὶ Hopf Geschichte Griechenlands ἐν τῷ 85 τόμῳ τοῦ Α΄ τμήματος τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Ersch καὶ Gruber σ. 107 κ. ἑ.

διῆλθον τὰ 218 ἔτη, καθ' ἃ ἐδέσποσαν τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὸν χρονογράφον καὶ τὸν πατριάρχην Νικόλαον οἱ Ἄβαρες[1].

Ἀλλ' ἐξετάσωμεν πότε συνετάχθη τὸ χρονικόν. Ἐκ τῶν τριῶν μερῶν εἰς ἃ διηρέσαμεν αὐτό, οἷον περιέχεται ἐν τοῖς ἀπογράφοις Τ καὶ Κ καὶ ὧν τὸ τρίτον θέλομεν ἐξετάσει ἀμέσως κατωτέρω, τὰ δύο πρῶτα συναπήρτισαν ἐν παλαιοτέροις χρόνοις τὸ ὅλον, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἰβηριτικοῦ ἀπογράφου. Τοῦτο περιλαμβάνει μόνα τὰ γεγονότα ὅσα ἀναφέρονται εἰς τοὺς χρόνους τοὺς μέχρι τοῦ Νικηφόρου. Τὸ τελευταῖον τῶν ἐν αὐτῷ ἀναγραφομένων γεγονότων, ἡ εἰς τὸν θρόνον τῆς μητροπόλεως τῶν Πατρῶν ὑπαγωγὴ τῶν ἐπισκοπῶν Λακεδαιμονίας, Μεθώνης καὶ Κορώνης, συνέβη πατριαρχοῦντος τοῦ Ταρασίου, ὅστις ἀπέθανε τῷ 806. Ἄρα μεταξὺ τοῦ ἔτους τούτου καὶ τοῦ 1083 καθ' ὃ ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ πατριαρχοῦντος τοῦ Εὐστρατίου ἀνεκηρύχθη μητρόπολις ἡ Λακεδαιμονία, καθ' ἃ ἀναφέρει τὸ τρίτον μέρος τοῦ χρονικοῦ ἐν ἀρχῇ, φαίνεται συνταχθὲν τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον μέρος, ὅπερ ὑπῆρξε τὸ ἀρχικὸν χρονικόν.

Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο γίνεται δῆλον ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν τριῶν ἀπογράφων, ἀλλὰ καὶ ὁ σκοπὸς δι' ὃν συνετάχθη ἀρχῆθεν τὸ χρονικόν, ἴσως δὲ καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτο ἀξιοσημείωτον εἶνε τὸ πέρας τοῦ ἰβηριτικοῦ ἀπογράφου· διὸ καὶ οἱ βάρβαροι τῇ τοῦ θεοῦ βοηθείᾳ καὶ χάριτι κατηχηθέντες ἐβαπτίσθησαν καὶ τῇ τῶν Χριστιανῶν προσετέθησαν πίστει, εἰς δόξαν καὶ εὐχαριστίαν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν. Τὸ τέλος τοῦτο δὲν εἶνε τὸ μόνον παρέχον εἰς τὸ πρῶτον χρονικὸν χαρακτῆρα ἐκκλησιαστικόν. Ἡ ὅλη διήγησις φαίνεται ἀπ' ἐναντίας τείνουσα εἰς δοξασμὸν τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐξύμνησιν τῆς ἐπὶ Νικηφόρου γενομένης ἐπιστροφῆς καὶ Σλάβων τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν Χριστιανισμόν, καὶ ἰδίᾳ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου εἰς ὃν

---

1) Καὶ ὅμως ἀφαιροῦντες τὸν ἀριθμὸν 6096 ἀπὸ τοῦ 6313 εὑρίσκομεν μόνον 217 ἔτη.

έμμέσως αποδίδεται τὸ ἔργον, τοῦ πατριάρχου δῆλα δὴ Ταρασίου, ὃν εἰς τοὺς ἁγίους κατέταξεν ἡ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησία καὶ οὗ τὸ ὄνομα ἀναφέρων καὶ ὁ χρονογράφος τοῦ ἰδηριτικοῦ χειρογράφου προσθέτει τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν. Συναξάριον λοιπὸν εἶνε τὸ πρῶτον χρονικὸν, ἴσως μάλιστα καὶ ἀναγινωσκόμενον ἐπ' ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐπώνυμον ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ταρασίου, τὴν 25 Φεβρουαρίου, ἐν Πάτραις ἢ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου, ἰδίως δ' ἐν Μονεμβασίᾳ.

Τὸ χρονικὸν τοῦτο τὸ οὕτως ἀπαρτισθὲν ηὐξήθη σὺν τῷ χρόνῳ ἐν Μονεμβασίᾳ προστεθέντων καὶ ἄλλων συμβάντων ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς αὐτόθι ἐκκλησίας καὶ τῆς τῆς Λακεδαιμονίας, εἰ καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸν λόγον δι' ὃν προςετέθησαν εἰς τὸ χρονικὸν κατὰ τὸν δέκατον τρίτον πιθανῶς αἰῶνα αἱ εἰδήσεις καὶ τὰ ἔγγραφα τἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐκκλησίαν Λακεδαιμονίας. Ἐλήφθησαν δ' ἐκ τῶν εἰδήσεων τούτων αἱ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μονεμβασίας ἀναφερόμεναι προφανῶς ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς ἐν αὐτῇ μητροπόλεως. Ἡ Μονεμβασία εἶχεν, ὡς γνωστὸν, μεγάλην σημασίαν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Περὶ δὲ τῶν σπουδαίων προνομίων τῆς σημαντικῆς ταύτης πόλεως καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς πολλὰ ἔγγραφα ἐσώζοντο ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ ἀρχείῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καθ' ἃ βεβαιοῖ ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, ὅστις καὶ ἐκδίδει ἓν χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου τοῦ Νέου εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἀναφερόμενον, ὅπερ ἔτυχεν ἔχων εἰς χεῖράς του μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς βασιλίδος[1]. Ἀλλὰ βεβαίως ταῦτα ἦσαν τὰ σχέδια ἢ τὰ ἴσα τῶν ἐκδοθέντων. Τὰ δὲ πρωτότυπα ἐφυλάσσοντο ἐν τοῖς τοπικοῖς ἀρχαίοις τῆς Μονεμβασίας μετὰ πολλῶν καὶ ἄλλων εἰδήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως. Ἂν λοιπὸν στοχάζηται τοῦ ἀληθοῦς ἡ ἡμετέρα εἰκασία, ὅτι τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ χρονικοῦ τὸ ποιούμενον μνείαν καὶ τῆς κτίσεως τῆς Μονεμβασίας ἐγεννήθη ἐν Πελοποννήσῳ, οὐδαμῶς εἶνε ἀπίθανον ὅτι συνετάχθη ἐν αὐτῇ τῇ Μονεμβασίᾳ. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται ἥ τε ἐν τῷ ταυρινείῳ κώδικι ἐπιγραφὴ τοῦ χρονικοῦ περὶ κτίσεως Μονεμ-

1) Ἐκδ. Βόννης σ. 399, 14 κ. ἑ.

βασίας καὶ ἡ ἐν τῷ κουτλουμουσιακῷ τὸν καιρὸν ὅπου οἴκησεν ἡ Μονεμβασία καὶ πῶς[1]· καὶ ταῦτα ἐν ᾧ δὲν πρόκειται ἰδίως περὶ Μονεμβασίας.

Ἀλλὰ γεννᾶται τὸ ζήτημα ἄν, τοῦ χρονικοῦ συνταχθέντος ἐν Μονεμβασίᾳ, αἱ εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτῆς ἀναφερόμεναι εἰδήσεις καὶ τὰ ἐν τῷ πρώτῳ αὐτοῦ μέρει εἰς τὸν ἐξοικισμὸν τῶν Πελοποννησίων ἀναφερόμενα ἅτινα δὲν εὑρίσκονται, ὡς εἴδομεν, παρά τινι τῶν γνωστῶν Βυζαντίνων συγγραφέων πηγάζουσιν ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς πόλεως, καὶ ἐλήφθησαν ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐπισήμων ἐγγράφων καὶ καθ' ὃν χρόνον συνετάχθη τὸ πρῶτον χρονικόν, ὅτε θὰ εἶχον μεγίστην ἀξίαν καὶ δὲν θὰ ἐστεροῦντο κύρους, ἢ μᾶλλον εἶνε μεταγενεστέρα εἰς αὐτὸ προσθήκη ἀπορρέουσα ἐκ πηγῶν ἀμφίβολον ἐχουσῶν τὴν ἱστορικὴν σημασίαν. Περὶ τοῦ δευτέρου τούτου πειθόμεθα ἐξετάζοντες τὰ περιεχόμενα τοῦ κουτλουμουσιακοῦ κώδικος. Ὁ κῶδιξ οὗτος, ἀπαρτιζόμενος ἐκ φύλλων 322, ἐπὶ χάρτου, σύγκειται ἐκ διαφόρων μερῶν, γεγραμμένων ὑπὸ διαφόρων κατὰ τὸν ιδ', ις' καὶ ιζ' αἰῶνα, ἀνῆκε δὲ τῷ 1773, ὡς ἐξάγεται ἔκ τινος σημειώσεως γεγραμμένης ἔν τινι τῶν φύλλων τῶν προςκεκολλημένων εἰς τὴν στάχωσιν, εἴς τινα ἱερέα καλούμενον Ἀθανάσιον Γιερομάναν. Καὶ περὶ μὲν τῶν περιεχομένων τοῦ ὅλου κώδικος δὲν πρόκειται ἐνταῦθα. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶνε ὅτι ἐν αὐτῷ περιέχονται πολύτιμοι χρονικαὶ εἰδήσεις, ἀναφερόμεναι ἰδίως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1453 μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος, ἃς θέλω δημοσιεύσει ἀλλαχοῦ. Αἱ εἰδήσεις αὗται εἶνε γεγραμμέναι διὰ χειρὸς τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ οἰκονόμου Μονεμβασίας Ἰωάννου τοῦ Λικινίου, υἱοῦ τοῦ ἱερέως Ἀνδρέου, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν φ. 17, α καὶ 84, α ἐν οἷς ὁ γράψας τὸ μέρος τοῦτο τοῦ κώδικος ἐνέγραψε διαφόρους σημειώσεις ἀναφερομένας εἰς τὸ ἔτος τοῦ θανάτου διαφόρων ἱερέων μάλιστα τῆς Μονεμβασίας, ἐν οἷς ἐξέχουσιν οἱ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Λικινίων ἢ Λιχίνα, ἀξιωθέντες ἐν τῇ πόλει σπουδαίων ἱερατικῶν

1) Ἐν τῷ κώδικι τὸν κερῶ ὅπου ἤκησεν ἡ μονεμβασία καὶ πῶς.

ἀξιωμάτων[1]. Εἶνε δ' ὁ γράψας τὸ μέρος τοῦτο τοῦ κώδικος πιθανῶς ὁ πατὴρ τοῦ ἐν τῷ γυμνασίῳ τοῦ Παταυΐου κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα

---

1) Αἱ σημειώσεις αὗται εἶνε αἱ ἑξῆς·

Ἐν μὲν τῷ φ. 17, α.

Ἐν ἔτει αχκς' Νοευρίου ιη' ἡμέρα Κυριακὴ ἐχειροτονήθη ἱεροδιάκονος καγὼ Ἰωάννης ὁ Λικίνιος ὁ υἱὸς Ἀνδρέα τοῦ Λικινίου του καὶ ἐξάρχου ὑπὸ χειρὸς τοῦ παναγιωτάτου μητροπολίτου Μονεμβασίας κῦρ Νεοφύτου πρώτη του λειτουργία καὶ χειροτονία ἐν τῷ ναῷ τῆς μητροπόλεως ἡμῶν εἰς τὸν ελχόμον.

Ἐν ἔτει αχλ' Νοευρίου κα' ἡμέρα Κυριακὴ εἰς τὴν Κρεμαστὴν ἐχειροτονήθην τέλειος ἱερεὺς ὑπὸ χειρὸς τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Ἕλους κῦρ Διονυσίου τοῦ Μαβρέα καὶ εἰς τὰς κη' τοῦ παρόντος Νοευρίου μηνὸς ἐπρωτολλειτούργησα εἰς τὴν μητρόπολιν.

αχλα' Δεκεμβρίου ις' ἔγινα πρωτοπαπᾶς Μονεμβασίας ὑπὸ τοῦ δεσπότου κῦρ Νεοφύτου.

αχλγ' Μαρτίου κδ' ἔγινα οἰκονόμος Μονεμβασίας καγὼ Ἰωάννης ἱερεὺς ὁ Λικίνιος.

Ἐν δὲ τῷ φ. 84,α.

αυϞγ' ἐκοιμήθη ο δοῦλος του θεοῦ Ἀνδρέας Ἱερεὺς ὁ Λιχίνας καὶ οἰκονόμος Μονεμβασίας.

αφια' ἐκοιμήθη Μιχαὴλ ἱερεὺς ὁ Λιχίνας καὶ χαρτοφύλαξ Μονεμβασίας.

αφξθ' ἐκοιμήθη Γεώργιος ἱερεὺς ὁ Λιχίνας καὶ οἰκονόμος ὁ υἱὸς Μιχαὴλ ἱερέως.

αφξθ' ἐκοιμήθη Ἀνδρέας υιὸς Γεωργίου ἱερέως τοῦ οἰκονόμου εἰς τὸ Ροβίνιο.

αφοα' ἐκοιμήθη Νικόλαος ἱερεὺς ὁ Λιχίνας ὁ οἰκονόμος Χανίων.

αφϞδ' ἐκοιμήθη Νικόλαος ἱερεὺς ὁ Σαραντίτης ὁ γαμβρός του καὶ οἰκονόμος Μονεμβασίας.

αχι' Μαρτίου κε' ἐκοιμήθη ὁ πανευλαβέστατος καὶ λογιώτατος καὶ τῶν ἱερέων ἄριστος Ἰωαννης ἱερεὺς ὁ Λιχίνας ὁ πατριαρχικὸς ἔξαρχος καὶ νοτάριος καὶ ταβουλάριος Μονεμβασίας.

αχιθ' ἐκοιμήθη Ἰωακεὶμ ἱερομόναχος ὁ Σαραντίτης καὶ πρωτοσύγγελος.

αχκδ' ἐκοιμήθη ὁ σοφώτατος πρωτοπαπᾶς Χανίων Γεώργιος ἱερεὺς ὁ Μαραφαράς.

αχλ' Σεπτευβρίου . . . ἐκοιμήθη Γεώργιος Λιχίνας ὁ λαμπαδάριος υἱὸς Ἰωάννου ἱερέως τοῦ ἐξάρχου.

αχμ' Δεκεμβρίου . . . ἐκοιμήθη Ἀνδρέας ὁ Λιχίνας ὁ υἱὸς Ἰωάννου ἱερέως τοῦ ἐξάρχου ὁ πατήρ μου.

τελευτῶντα σπουδάζοντος Ἀνδρέου Λικινίου, τοῦ ἐκ Μονεμβασίας, ὅςτις οὐκ ἀπιθάνως εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ἀρχίατρος τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας Δημητρίου τοῦ Καντεμὶρ ὃν οὗτος συγκαταριθμεῖ ἐν τοῖς ὀνομαστοῖς συγχρόνοις λογίοις Ἕλλησιν[1]. Οὕτω λοιπὸν γνωρίζομεν ἐκ τοῦ κουτλουμουσιακοῦ κώδικος οἶκον παλαιὸν καὶ διακεκριμένον τῆς Μονεμβασίας διαφυλάσσοντα ἐν τοῖς ἀρχείοις αὐτοῦ τὴν παράδοσιν οὐ μόνον τῶν οἰκογενειακῶν συμβάντων, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως, ἂν μὴ καὶ τῆς ὅλης Πελοποννήσου, ἀναφερομένων. Ἐκ τοῦ οἴκου λοιπὸν τούτου ἐξῆλθε πιθανώτατα ὁ πολύβιβλος κῶδιξ τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων καὶ εἰς μέλος τι τοῦ οἴκου τούτου φαίνεται ἀνήκων τὸ πρῶτον. Καὶ διὰ μὲν χειρὸς τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρέου Λικινίου εἶνε γεγραμμέναι αἱ χρονικαὶ σημειώσεις περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος· ἀλλ' εὐλόγως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι καὶ ὁ ὅλος κῶδιξ ὁ ἀπαρτιζόμενος καὶ ἐκ παλαιοτέρων φύλλων, ἐνίων ἀνερχομένων μέχρι τοῦ ιδ' αἰῶνος, ἐν ᾧ μέγα μέρος καταλαμβάνουσι τὰ μονεμβασιωτικὰ[2] καὶ πελοποννησιακά, φαίνεται ἐξ ἐκείνου τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου ἐξαχθείς. Πρόχειρον λοιπὸν πρόκειται ἐντεῦθεν

---

1) Ὁ κ. Κ. Σάθας ἀναφέρει (Νεοελληνικὴ Φιλολογία σελ. 419) τὸν Ἀνδρέαν Λικίνιον ἐν τοῖς φοιτηταῖς τοῦ παταυικοῦ γυμνασίου, παραλαμβάνων τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ἐγγραφῶν τῆς σχολῆς ἐκείνης (Cenni ed inscrizioni della università di Padova). Ἐν δὲ σ. 443 τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ποιούμενος λόγον περὶ τοῦ ἰατροφιλοσόφου Ἀνδρέου Λικινίου, διηγεῖται μὲν ὅτι ἔζησεν ἐν Μονεμβασίᾳ καὶ ᾐχμαλωτίσθη κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἅλωσιν τῆς πόλεως ἐν ἔτει 1715, μεθ' ὃ καὶ ἀπηγχονίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει μετά τινος ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Μιχαήλ, ἀλλ' ἀναγράφει αὐτὸν ὡς γεννηθέντα ἐν Κερκύρᾳ. Καὶ δυνατὸν μὲν νὰ ἐγεννήθη ἐν ταύτῃ τῇ νήσῳ, ἀλλὰ βεβαίως κατήγετο ἐκ Μονεμβασίας καὶ ἀνῆκεν εἰς τὸν γνωστὸν αὐτόθι οἶκον, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἀνωτέρω ἐν σ. 121 δημοσιευθεῖσα ἀνέκδοτος σημείωσις, ἐξ ἧς καταφαίνεται ὅτι τό τε ὄνομα Ἀνδρέας καὶ τὸ Μιχαὴλ ἦσαν συνήθη ἐν ταύτῃ τῇ οἰκογενείᾳ.

2) Ἐκ τοῦ κώδικος τούτου ἀντεγράφησαν τὰ παρ' ἐμοῦ ἐν Παρνασσοῦ τόμῳ Ζ' 1883 σ. 471 κ. ἑ. ἐκδεδομένα δύο ἀργυρόβουλλα τοῦ δεσπότου Θεοδώρου Β' τοῦ Παλαιολόγου.

διὰ τοὺς θέλοντας νὰ πιστεύσωσιν εἰς τὰς περὶ τῆς προώρου τῶν Ἀβάρων καὶ Σλάβων ἐπιδρομῆς εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ περὶ τοῦ ἐξοικισμοῦ τῶν Πελοποννησίων εἰδήσεις τὸ πόρισμα ὅτι ἐκ καλῆς πηγῆς ἀπέρρευσαν αἱ τοιαῦται εἰδήσεις καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν τὸ χρονικὸν γεννηθὲν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις, πολλῷ δὲ μᾶλλον ἂν γείνῃ δεκτὴ ἡ ἡμετέρα γνώμη περὶ τῆς μεταξὺ τοῦ 806 καὶ 1083 συντάξεως τοῦ πρώτου μέρους. Ἀλλ' ἐγὼ νομίζω ὅτι τοῦτ' αὐτὸ τὸ ἐναντίον ἀποδεικνύεται ἐντεῦθεν. Στηρίζω δὲ τὴν γνώμην μου ταύτην τὸ μὲν εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ πρῶτον χρονικὸν δὲν ἔμεινεν ἀμετάβλητον διὰ τῶν αἰώνων, τὸ δὲ εἰς τὴν καθόλου ἀκρισίαν τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ τὴν ἀσάφειαν τῶν εἰδήσεων περὶ τοῦ ἀπωτέρου ἱστορικοῦ παρελθόντος, τρανῶς ἀποδεικνυομένην δι' ἄλλων ἀνεκδότων περιεχομένων ἐν αὐτῷ τῷ κουτλουμουσιακῷ κώδικι περὶ οὗ ἐποιησάμην λόγον.

Ἀνερευνῶντες ἀνωτέρω τὰς πηγὰς τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ χρονικοῦ, ὅπερ ἀπετέλεσε, καθ' ἃ εἴπομεν, κατ' ἀρχὰς τὸ ὅλον χρονικόν, παρεθέσαμεν τὰ διάφορα χωρία τοῦ Εὐαγρίου, τοῦ Θεοφάνους τοῦ Θεοφυλάκτου, τοῦ Γενεσίου (ἢ μᾶλλον τοῦ Μενάνδρου) ἐξ ὧν φαίνεται τοῦτο συναπηρτισμένον. Καὶ ἡ μὲν ἐκλογὴ φαίνεται κατὰ τἄλλα προελθοῦσα ἐκ πιστῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀντιγραφῆς τῶν κειμένων ἅτινα εἶχε πρὸ αὐτοῦ ὁ ἐκλογεύς. Ἕν τι δὲ εἶνε μόνον, ὅπερ συστηματικῶς γινόμενον, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐκλογὴ αὕτη καὶ μετὰ τὴν πρώτην αὐτῆς σύνταξιν ἔπεσεν εἰς τὰς χεῖρας νεωτέρου μετασκευαστοῦ, ὅστις ἔν τισιν ἠλλοίωσε τὸ πρωτότυπον. Λέγομεν τὴν ἀναγραφὴν τῶν νεωτέρων ὀνομάτων ἅτινα εἶχον αἱ πόλεις ὧν οἱ συγγραφεῖς, ἐξ ὧν ἀπηρτίσθη ὥς τι ψηφίδωμα τὸ χρονικόν, ἐγνώριζον παλαιότερα ὀνόματα. Ἡ παράθεσις τῶν τοιούτων χωρίων σαφηνίζει τὸ πρᾶγμα αἰσθητότερον.

Ι.	*Γενέσιος*
Ἐν πόλει Δωροστόλῳ τῇ νῦν καλουμένῃ Δρίστρα.	Ἐν κατοικήσει Δορυστόλου καὶ τῆς Μυσίας γεγέννητο.
	Εὐάγριος
Παρέλαβον δὲ καὶ τὸ Σίρμιον,	Τὸ Σίρμιον πρὸς τῶν βαρβά-

πόλιν τῆς Εὐρώπης ἐπίσημον, ἥτις ἐν Βουλγαρίᾳ οὖσα νῦν καλεῖται Στρίωμος.	ρων ἑάλω.
	Θεοφύλακτος
Παρέλαβε δὲ καὶ τὴν Ἀρχίαλον, τὴν νῦν Μεσσήνην τῆς Μακεδονίας.	Καὶ τὴν Ἀγχίαλον περιτέμνεται.

Οὔτε παρὰ τῷ Γενεσίῳ, οὔτε παρὰ τῷ Εὐαγρίῳ, οὔτε παρὰ τῷ Θεοφυλάκτῳ, ὅθεν παρελήφθησαν ταῦτα τὰ χωρία, ἀπαντῶσι τὰ νεώτερα ὀνόματα τῶν πόλεων περὶ ὧν γίνεται λόγος, ἅτινα προσετέθησαν προφανῶς ἐν μεταγενεστέρῳ χρόνῳ, ὅτε καὶ εἶχε συμβῆ ἡ μετονομασία καταστάντος δυσχρήστου τοῦ παλαιοῦ ὀνόματος. Ἀσφαλέστατα δὲ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ χρόνου τούτων τῶν προσθηκῶν, ἂν ἐγνωρίζομεν πότε μετωνομάσθη Στρίωμος τὸ Σίρμιον, Μεσσήνη ἡ Ἀγχίαλος καὶ Δρίστρα τὸ Δωρόστολον. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμεν μετ' ἀκριβείας [1].

---

1) Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι τὸ μὲν νεώτερον ὄνομα τοῦ Δωροστόλου Δρίστρα εὑρίσκομεν ἤδη παρὰ Λέοντι τῷ Διακόνῳ (ἐκδ. Βόννης σ. 140,7), ἔπειτα δὲ παρὰ Μιχαὴλ τῷ Ἀτταλειάτῃ (ἐκδ. Βόννης σ. 265, 14), Γεωργίῳ τῷ Κεδρηνῷ (ἐκδ. Βόννης τόμ. Β' σ. 397, 18), Ἰωάννῃ τῷ Ζωναρᾷ (XVI, 12) καὶ Ἄννῃ τῇ Κομνηνῇ (ἐκδ. Βόννης τόμ. Α' σ. 280,2. 323, 15. 333, 11. 341,7. 350, 5. 406, 17)· ἀπαντᾷ δὲ καὶ ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν ἐπισκοπῶν (ἴδ. Parthey Hieroclis synecdemus et notitiae Graecae Episcopatuum ἐν λ. Δρίστρα. — Μουσεῖον καὶ Βιβλιοθήκη τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς. Ἐν Σμύρνῃ 1876 σ 74, ρς') ὡς καὶ ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν πόλεων ὅσαι ὕστερον μετωνομάσθησαν (Parthey ἔνθ' ἀν. σ. 313, 33. 316, 87). Τὸ δὲ ὄνομα Στρίωμος εὕρηται ἔν τινι καταλόγῳ τῶν μετονομασθεισῶν πόλεων παρὰ Parthey ἔνθ' ἀν. σ. 313, 22 ὡς καὶ ἔν τινι ἄλλῳ καταλόγῳ πόλεων περιλαμβανομένῳ ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 382 κώδικι τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς τῶν Ἰβήρων, φ. 527 6. Ἐν τούτῳ ἡ πόλις λέγεται Στρίαμος, ἐν ᾧ ὁ ὑπ' ἀρ. 220 ἰβηριτικὸς κῶδιξ, ἐξ οὗ ἀνωτέρω ἐδημοσιεύθη τὸ χρονικὸν, ἔχει μὲν τὸ πέμπτον γράμμα τῆς λέξεως ἀσαφῶς πως γεγραμμένον, ἀλλὰ τοῦτο ἀναγνωστέον μᾶλλον ὡς ω, καθ' ἃ καὶ ἐδημοσιεύσαμεν γράψαντες Στρίαμος. Περὶ

Ὁπωςδήποτε δ' αἱ μετονομασίαι αὗται, ὑπομιμνήσκουσαι ἡμῖν τὰς ἀπ' αἰῶνος εἰς αἰῶνα μεταπλάσεις τῆς συγγραφῆς τοῦ Ψευδοκαλλισθένους καὶ τῶν ἐμμέτρων μεσαιωνικῶν ἐπυλλίων, ἀποδεικνύουσιν ὅτι καὶ τοῦ ὑπ' ὄψιν χρονικοῦ δὲν ἔμεινεν ἄθικτος ἡ ἀρχικὴ σύνταξις, ἀλλ' ὑπέστη καὶ τοῦτο μεταβολὰς σὺν τῷ χρόνῳ. Τῶν τοιούτων δὲ μεταβολῶν εἶνε πιθανῶς καὶ ἡ προςθήκη τῶν εἰς τὸν ἐκσλαβισμὸν τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸν ἐξοικισμὸν τῶν Πελοποννησίων ἀναφερομένων λεπτομερειῶν, ὧν ἡ πηγή, καθ' ἃ εἴδομεν ἀνωτέρω, δὲν εὑρίσκεται ὡς τὰ ἄλλα τμήματα τοῦ χρονικοῦ παρὰ τοῖς Βυζαντίνοις συγγραφεῦσιν. Ὅτι δὲ ταῦτα, καὶ ἐκ τῶν μονεμβασιωτικῶν ἀρχείων ἂν πηγάζωσι, δὲν εἶνε διὰ τοῦτο ἀξιόπιστα ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν, ἀποδεικνύεται πολλαχῶς ἐκ τοῦ κουτλουμουσιακοῦ χειρογράφου τοῦ οἴκου τῶν Λικινίων. Ἐν φ. 189, α ἀναγινώσκεται ἡ ἑξῆς χρονικὴ σημείωσις· « Ἡ Μονεμβασία οἴκισεν «ἀπετὸν κερὸν τοῦ Μαυρικίου τοῦ βασιλέως ἐπὶ ἔτους ϛουοουεου· ἀριθ-« μουμένου δὲ αὐτοῦ ἕως ὅτου ὅπου τὸ ἔδωσαν ἡ Βενετίκοι τὸ Ἀ-« μιρὰ σουλτὰν Σουλαϊμάνι ἠκονομοῦνται χρόνοι ϡογ΄.» Κατὰ ταῦτα ἡ κτίσις τῆς Μονεμβασίας ἀνέρχεται εἰς τὸ ἔτος 567 μ. Χ· συμφωνεῖ δ' ἡ χρονολογία αὕτη πρὸς τὸ ἐν τῷ κουτλουμουσιακῷ χρονικῷ περὶ τῆς κτίσεως Μονεμβασίας ἀναγεγραμμένον ἔτος. Ἀμέσως δὲ κατωτέρω ἐν ταῖς χρονικαῖς σημειώσεσιν ἀναγράφονται τάδε· « εἶς τὰ ͵αχϛ΄ ἦναι ἡ Μονεμβασία ὁπου οἴκισεν χρόνοι ͵αλθ΄» (ἐν τῇ φ̔ͅα: 1039). Ἐκ δὲ τῆς σημειώσεως ταύτης εὑρίσκεται ὡς ἔτος τῆς κτίσεως τῆς πόλεως πάλιν τὸ 567. Καὶ ὅμως ἡ χρονολογία αὕτη ἡ τρὶς ἐπαναλαμβανομένη ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ οἰκονόμου τῆς Μονεμβασίας δὲν εἶνε ἀκριβής, καθότι ὁ Μαυρίκιος μόλις τῷ 582 ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον. Ὁ δὲ Λικίνιος δὲν ἤντλησε τὴν εἴδησιν αὐτοῦ ἐκ τῶν ἀρχείων, ὧν φύλακες ὑπῆρξαν οἱ πρόγονοί του [1] ἀλλ' ἁπλῶς καλῇ τῇ πίστει παρέλαβε

δὲ τὸ ὄνομα τῆς Μεσσήνης ὅπερ ὁ χρονογράφος τῶν Ἰβήρων ἀποδίδει εἰς τὴν Ἀγχίαλον, ἣν ἀποκαλεῖ πόλιν τῆς Μακεδονίας, ἐπικρατεῖ βεβαίως σύγχυσις.

1) Ἴδ. τὰς ἐν σελ. 121 δημοσιευθείσας σημειώσεις.

τὴν χρονολογίαν τοῦ χρονικοῦ, ὅπερ εἶχεν ἐνώπιόν του. Ἀλλ' ὅτι ἡ χρονολογία αὕτη δὲν ἦτο ὀρθὴ ἀποδεικνύει ἡ ἐσκεμμένη γραφὴ τοῦ ἰβηριτικοῦ κώδικος, ἀναγράφοντος ὡς ἔτος καθ' ὃ ὁ Μαυρίκιος ἐπελάβετο τῶν σκήπτρων ἀντὶ τοῦ ͵ϛοε' τὸ ͵ϛϟε'[1]. Καταφωρῶμεν λοιπὸν τὴν καὶ περὶ αὐτὰ τὰ οὐσιωδέστατα καὶ στοιχειώδη εὐπιστίαν καὶ αὐτῶν τῶν ἐπιφανῶν Πελοποννησίων τοῦ ιζ' αἰῶνος τῶν ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν δυναμένων καὶ ὀφειλόντων νὰ γνωρίζωσι τὰ ἀκριβῆ. Οὐδὲ προέβαινεν ἡ ἀσυλλόγιστος παρ' αὐτῶν ζήτησις τῶν περὶ τῶν παλαιῶν χρόνων ἱστορημάτων μέχρι τοσούτου μόνον. Ἐν τῷ αὐτῷ κουτλουμουσιακῷ κώδικι, ὅςτις ὡς ἐκ τῆς ποικιλίας τῶν περιεχομένων αὐτοῦ καὶ τοῦ ζήλου περὶ τὴν συλλογὴν καὶ ἀντιγραφὴν δύναται νὰ ὀνομασθῇ τὸ χαρτοφυλάκιον τοῦ οἴκου τῶν Λικινίων, τοῦ οἴκου τῶν πρωτοπαπάδων καὶ οἰκονόμων καὶ χαρτοφυλάκων καὶ ταβουλαρίων καὶ νοταρίων καὶ πατριαρχικῶν ἐξάρχων τῆς Μονεμβασίας, εὑρίσκομεν τρανώτατον μαρτύριον τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν ἀκρισίας. Μεταξὺ τῶν ἀποσπασμάτων θεολογικῶν συγγραφῶν καὶ ἀντιγράφων περὶ τῆς τάξεως τῶν ὀφφικίων καὶ ἀξιωμάτων ἐπὶ τῆς βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἀργυροβούλλων τῶν δεσποτῶν τοῦ Μωρέως καὶ παντοίων ἱστορικῶν σημειωμάτων καὶ τῶν ἐν τέλει ἀπογράφων τῶν δύο γνωστῶν μυθιστοριῶν, τοῦ Στεφανίτου καὶ Ἰχνηλάτου καὶ τοῦ Συντίπα, ἅτινα πάντα ἀποτελοῦσι τὴν ὕλην τοῦ κουτλουμουσιακοῦ κώδικος, φέρονται γεγραμμένα μετὰ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς χρονικὸν καὶ ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς[2] τὰ ἑξῆς· 1) «Διήγησις περὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλ«λήνων ὁποῦ τὴν ἀφέντευαν» 2) «περὶ Πουλχερίας τῆς βασίλισσας» καὶ 3) ἀνεπίγραφος διήγησις περὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ. Ὅταν δημοσιεύσω ἀλλαχοῦ τὰς περιεργοτάτας ταύτας διηγήσεις,

1) Ἤδη ὁ Hopf Geschichte Griechenlands σελ. 107 ἀναγνωρίσας τὸ χρονολογικὸν λάθος τὸ καὶ ἐν τῷ ταυρινείῳ κώδικι ἀπαντῶν ἐπρότεινε τὴν διόρθωσιν τοῦ ἀριθμοῦ ἑ β δ ο μ η κ ο σ τ ὸ ν διὰ τοῦ ἐ ν ε ν η κ ο σ τ ὸ ν, ἣν γραφὴν πράγματι παρέχει τὸ ἰβηριτικὸν χειρόγραφον.

2) Ἡ χεὶρ αὕτη εἶνε ἄλλη παρὰ τὴν τοῦ Ἰωάννου Λικινίου, σύγχρονος αὐτῷ, εἰ μὴ καί τι προγενεστέρα.

θὰ φανῇ εἰς ὁποῖά τινα μυθολογήματα περὶ τοῦ παρελθόντος τῆς χερσονήσου ἐπίστευον ἢ τοὐλάχιστον ἐνησμένιζον οἱ λόγιοι Μονεμβασιῶται τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρω ὅτι κατὰ τὴν πρώτην τῶν προμνημονευθεισῶν διηγήσεων ὁ Πέλοψ ἦτο Ἕλλην βασιλεὺς τῆς Πελοποννήσου κατοικῶν ἐν Λακεδαίμονι καὶ ἐγέννησεν υἱὸν Δία, ὅςτις « ἐπῆρε γυναῖκα τὴν θυγατέρα τοῦ Μενελάου, « αὐθεντὸς τῆς Ἀθήνου, ἥρωος τῆς Ἑλλάδος. Καὶ τὸ ὄνομα τῆς « γυναικὸς αὐτοῦ Ἄρκα. Καὶ ἔκτισε χώραν καὶ κάστρον, τὴν ἔλε- « γαν Βελκίαν, ὅπερ ἔνε καὶ φαίνεται εἰς τὸν Βουρκάνον χαλα- « σμένον. » Ἐκεῖ γεννῶσι κόρην, ἣν ὁ μὲν πατὴρ ἤθελε νὰ καλέσῃ Δίαν, ἡ δὲ μήτηρ Ἄρκαν. Διαλύει δὲ τὴν ἔριν ὁ φιλόσοφος Ὅμηρος καλῶν αὐτὴν Ἀρκαδίαν. Ἡ Ἀρκαδία λαμβάνει σύζυγον τὸν βασιλέα τῆς Κορίνθου Κεκλοπίδην. Ἀλλ' ἀρκεῖ νομίζω ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ μικρὸν τοῦτο δεῖγμα. Συνελόντι δ' εἰπεῖν ἡ συγκεχυμένη αὕτη ἀνάμνησις παλαιῶν καὶ μεσαιωνικῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων καὶ τόπων συμφύρεται παραδόξως μετὰ τῶν ἀρχαίων μυθευμάτων καὶ τῶν παραδόσεων τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας καὶ ἀποτελεῖ δυςξύμβλητον κρᾶμα ἱστοριώδους μυθολογίας. Οὐδὲ πτοεῖται ὁ μυθολόγος πρὸ τῆς ἰδέας νὰ καταστήσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀρεστότερον καὶ πιστευτότερον διὰ τῆς μνείας ὡρισμένων ὀνομάτων καὶ πραγμάτων καὶ διὰ τῆς παραθέσεως ἀριθμῶν. Λείψανα προφανῆ ἡμιστιχίων καὶ στίχων ἐν τῷ δεκαπεντασυλλάβῳ πολιτικῷ μέτρῳ καθιστῶσι φανερὸν ὅτι αἱ διηγήσεις αὗται ἦσαν τὸ κατ' ἀρχὰς ἔμμετροι, γεγραμμέναι ἐν τῇ γλώσσῃ τῇ συνήθει εἰς τὰ τοιαῦτα προϊόντα τῆς μεσαιωνικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων, οἷα ὁ Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτας, ἡ διήγησις περὶ Ἀχιλλέως, ἡ διήγησις περὶ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς μόνα τὰ ἔχοντα ἱστορικὴν ἐπιβολήν. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐνησμένιζεν ἔκπαλαι εἰς τὰς τοιαύτας ἱστορικὰς μυθοπλαστίας ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς ὁ Καλλισθένης ἐμεγαλοποίει τὰ ἆθλα τοῦ νεαροῦ Μακεδόνος κατακτητοῦ.

Τὸ συμπέρασμα τῆς μελέτης μου ταύτης καθίσταται ἐντεῦθεν φανερόν. Νομίζω δῆλα δὴ ὅτι ἡ βάσις τοῦ χρονικοῦ, ὅπερ κυρίως ἐγένετο μόνιμον ἐν Μονεμβασίᾳ, ὡς ἀποδεικνύει ὁ κῶδιξ τοῦ

Ταυρίνου καὶ ὁ κουτλουμουσιακός, εἶνε ἱστορικὴ καὶ παλαιά. Μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ θ' καὶ τοῦ τέλους τοῦ ια' αἰῶνος συνετάχθη πρὸς μεγαλοποίησιν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ νικῶν τῶν Βυζαντίνων βασιλέων κατὰ τῶν Σλάβων καὶ τοῦ θριάμβου τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας συναξάριον κατ' ἐκλογὴν χωρίων διαφόρων Βυζαντίνων συγγραφέων περιγραφόντων τὰς ἐπὶ τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων. Εἰς τὸ συναξάριον τοῦτο ἀργότερον, πιθανῶς κατὰ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα τελευτῶντα,[1] προςετέθησαν διάφοροι εἰδήσεις περὶ τῶν ἐκκλησιῶν Λακεδαιμονίας καὶ Μονεμβασίας. Κατὰ τὸν αὐτὸν δ' ἴσως χρόνον ἢ μᾶλλον πολλῷ βραδύτερον συνανεμίχθησαν εἰς τὸ πρῶτον συναξάριον μυθολογήματα περὶ ἐξοικισμοῦ τῶν Πελοποννησίων καὶ καθόδου αὐτῶν, οὐκ ἀπιθάνως ἀπορρεύσαντα ἐκ μακροτέρας διηγήσεως περὶ τῆς Πελοποννήσου, ἴσως καὶ ἐμμέτρου, ἐν ᾗ ἱστορικαὶ εἰδήσεις καὶ μῦθοι, πραγματικὰ ὀνόματα καὶ φαντασιώδη πράγματα, ἀπετέλεσαν τὸ δυςδιάλυτον κρᾶμα ὅπερ ἠξιώθη μείζονος τοῦ δέοντος προσοχῆς ὑπὸ τῶν βουλομένων νἀποδείξωσιν ὅτι ἡ Πελοπόννησος τελευτῶντος ἤδη τοῦ ἕκτου αἰῶνος παντελῶς ἐξεσλαβώθη.

---

1) Ἐν τῷ κουτλουμουσιακῷ κώδικι φέρεται ἐν ἀρχῇ ἡ χρονολογία ϛ'ωε', ἥτις, ἂν ἐξηγηθῇ ὡς σημαίνουσα ἐ ν ε ν η κ ο σ τ ῷ π έ μ π τ ῳ, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἔννοιαν. Διὰ τοῦτο ἔγραψα ἐκδίδων τὸ κείμενον ἀνωτέρω ἐν σ. 98 τὴν χρονολογίαν ,ϛωε' ἣν νομίζω ἀναφερομένην εἰς τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἐγράφετο τὸ πρῶτον τὸ συμπεπληρωμένον χρονικόν, οὗ τὴν πρώτην οὕτως εἰπεῖν, ἀλλὰ κατὰ τἀνωτέρω ἐκτεθειμένα καὶ ταύτην βραδύτερον νοθευθεῖσαν, ἔκδοσιν παρέχει τὸ ἰβηριτικὸν ἀπόγραφον.

Η ΥΠΟ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ
ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΚΑΙ ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ Ο ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ

Ἔν τινι ἑλληνικῷ κώδικι τῆς ἐν Ὀξωνίῳ βοδληιανῆς βιβλιοθήκης, φέροντι τὸν ἀριθμὸν 142 μεταξὺ τῶν codices miscellanei καὶ συγκειμένῳ ἐκ μερῶν γεγραμμένων κατὰ τὸν ιγ', ιδ' καὶ ις' αἰῶνα, ἐν τῷ μέρει τῷ γραφέντι κατὰ τὸν ιδ' αἰῶνα φέρεται ἐν τοῖς φύλλοις 79,β - 81,β ποίημα κάκιστα γεγραμμένον καὶ πολλαχῶς διεφθαρμένον ὅπερ δημοσιεύω ἐνταῦθα, ἐπανορθόνων μὲν κατὰ τὸ ἐνὸν τὰ κακῶς γεγραμμένα, ἀναγράφων δ' ἐν ταῖς σημειώσεσι τὰς ἐν τῷ κώδικι σπουδαιοτέρας διαφορὰς τῆς γραφῆς.

Οἱ τῶν μεγίστων θαυμάτων τοῦ δεσπότου
Χριστοῦ θεωροὶ προσφάτως || πεφυκότες
χεῖρας κροτοῦντες εὐσεβεῖ τῇ καρδίᾳ
ὁρῶντες εἰς γῆν τὴν ἐπηρμένην φρένα
τοῦ δυσμενοῦς νῦν Ἰσμαὴλ κεκλιμένην
εἴπωμεν αὖτ' «οὔ τις θεὸς μέγας πέλει
(ἔθος γάρ ἐστιν τοῦτο ταῖς νίκαις λέγειν)
ὡς σύ, κράτιστε κτίστα τῆς οἰκουμένης»
Ἰδοὺ γὰρ ὥςπερ ἐκ πολυκλύστου ζάλης
τῶν δυσκαθάρτων καὶ κακίστων Ἀράβων
τὴν σὴν ἔσωσας, παντάναξ, κληρουχίαν,
ὑφεῖλες αὐτῶν τὸν φόβον καὶ τὸν τρόμον
καὶ τὰς ἐκείνων ἀνθυπέστρεψας κάρας,

1) Κῶδ. θεωροῖ προσφάτος 2) || Κώδ. φ. 80,α 3) εὐσεβῶς τῆς καρδίας 4) φρέναν 5) νῆν 6) αὐτοῦ τις. πέλι. 8) ὡσσοὶ 11) συνέσωσα; παντανάξ 12) εἰφειλες 13) τεσεχοίνων

καθεῖλες αὐτῶν πανσθενῶς τοὺς αὐχένας
ὡς τὴν Φαραὼ παντελῶς στρατἀρχίαν,
ἔπλησας αὐτῶν δειλίας τὰς καρδίας,
ἐγνώρισάς σου τὴν σοφὴν ἐξουσίαν
ἐναντίον σε, Χριστὲ, τῶν οὐκ εἰδότων
θεὸν κραταιὸν ἐκ θεοῦ πατρὸς λόγου·
ἔθραυσας αὐτῶν τὸν ζυγὸν, παντοκράτορ,
καὶ γῇ τὸ τούτων συγκατέσπασας κέρας,
ἵνα βλέποντες δεξιᾶς σου τὸ σθένος
ἄγχωσιν γλώσσας, μὴ λαλεῖν βλασφημίας·
χαρᾶς ἔπλη || σας τὰς πόλεις τὰς σὰς, Λόγε,
τὴν σὴν κροτούσας παντεπίσκοπον χάριν.
Καὶ δὴ πυθέσθαι βούλομαι τοὺς ἀθλίους,
ὁρῶν κατηφεῖς τοὺς ἐπηρμένους πάλαι·
ποῦ νῦν ὑμῶν πέλουσιν, ὦ μιαιφόνοι,
αἱ πυρολαμπεῖς τῶν ἀκοντίων θέσεις
καὶ τῶν φαρετρῶν αἱ πολύτονοι τάσεις;
ποῦ τῶν μαχαιρῶν καὶ βελῶν ἡ στιλπνότης,
οἱ θώρακές τε καὶ περικράνων δέσεις,
αἱ σφαιρικαί τε καὶ ζοφώδεις ἀσπίδες,
ποῦ τῆς.. τάνου ἡ πολύφθογγος ζέσις
καὶ τῶν ἀκόντων καὶ ξιφῶν, φλαμουλίων
ἡ πυρότευκτος καὶ μελάντερος χρόα,
τὰ πλοῖα ποῦ δὲ τὰ πρὸς ὕψος ἠρμένα,
ὡς οἷα κέδροι δυστυχῶς (;) τοῦ Λιβάνου;
ποῦ δὲ διήρεις νῆες αἱ πυρεκβόλοι,

15) ὡςτοφαραῶ 17) ἔγνωρισασσω. σωφὶν 20) αὐτὸν 23) λαλὴν 24) || Κώδ. φ, 80,6 26) δὶ πύθεσθαι 28) ὤμοιαιφωνοι 29) θέσις 30) κετωνφαρέτρων. τείσεις 31) πῶ. στινπνότης 32) οἱθόρακεςε. περίκρανηδέσις 33) αἱσφέρικαι δὲ. ζωφῶδεις 34) πῶ της τάνου 35) τονδρακῶντον. ξυφῶν φλαμολίων 36) μελέντερος 37) πόδε τα 38) ὡσίακεδροι 39) πόδε διῆρεις νήες.

εἶτ' αὖ μονήρεις καὶ ταχὺ πρὸς τὰς βάσεις (;)
πρὸ συμπλοκῆς μὲν τῇ πόλει ἐναντίαι
γαυρώμεναί τε καὶ φυσώμεναι λίαν,
ἐν συμπλοκῇ δὲ τῆς μάχης || φευγοδρόμοι
καὶ νοῦν ἔχουσαι πρὸς μόνην σωτηρίαν;
Ταύτην γὰρ οἷα νήπιοι πεφευγότες
τὴν ἧτταν ἐδρέψασθε τῆς βασιλείας.
Ποῦ τὰ θράση σου, δουλογέννητον γένος,
αἱ σιτήσεις τε τῆς κακῆς ἀπληστίας
δι' ὧν κρατήσας, ὥςπερ οἴου, τῆς μάχης
τὰς Χριστιανῶν τειχομαχήσεις πόλεις;
'Αλλ' εἰς κενὸν πέφυκε πάντα σοι, πλάνε,
καὶ πάντα πᾶσιν εὑρέθης ἠσχυμμένος,
. . . . . ψευδομάντεις . . . . . .
γυμνοὺς κατ' αὐτοὺς νῦν ὑμᾶς δεδειγμένοι.
Οἱ γὰρ πρὸς ὀστᾶ μαντικῶς κεχηνότες
ὀστοῦν γίνονται πάμπαν ἐξηραμένον.
'Απῆλθες ἰσχὺς ὡς καπνὸς λελυμένη.
Σύνες δὲ λοιπὸν οἷος ἀνθ' οἵου πέλεις.
Χθὲς ἦς ἀλαζὼν καὶ κατωφρυωμένος
καὶ νῦν ταπεινὸς καὶ κατηχρειωμένος·
χθὲς νικοποιός, σήμερον κεκλιμένος·
χθὲς βλοσυρόν τε καὶ λεόντειον βλέπων ||
καὶ νῦν κατηφὴς ὡς λαγωὸς ἐν λίνοις·
χθὲς ὅπλα τείνων καὶ βουλὰς περιστρέφων

40) ἐταυμονίροις. ταχεὶ προστας βάσις 41) προσσιμπλοκίςμεν καὶ πόλις ἐναντοία 43) σημπλοκίς. τοις μάγοις || Κώδ. φ. 81,α 44) νὺν 46) ἐδρεψεσθαι 47) πῶταθραςι δουλουγέννητον 48) σιτίσεις αι 49) διοῦ. οἷο 50) τειχωμαχεῖσις 51) καινὸν. σι 52) πάσὺν. εσχιμμένος 53) παρηκκανοίσουψευδομειντιςςοπλάτας 54) κἀσταυτοὺς. ἡμᾶς 55) καὶ χυνῶτες 56) ὀστου. ἐξιραμμένοι 57) λελυμένοι 58) οἶος ανθείου 59) εἰς 60) ταπείνοχε 61) νικοπιοὺς 62) βλωσγρον 63) Κώδ. φ. 81,6 64) τεῖνων

καὶ σήμερον ῥίψασπις, ἠλλοιωμένος,
γυμνός, πενιχρὸς ὁ πρὶν . . . . .
Τί φῄς, ἀλάστορ Ἰσμαὴλ καὶ παμφάγε;
Ἔχει σθένος ὁ Χριστὸς εἰς σωτηρίαν·
κρατεῖ δ' ἁπάντων ὡς θεὸς καὶ δεσπότης·
δίδωσιν ἰσχὺν καὶ κρατύνει πρὸς μάχην,
θραύει τε τόξα καὶ τρίβει ζῶντα κράτη.
Ἀλλ' οὐ δοκεῖ σοι ταῦτα;—πῶς γὰρ οὐ λίαν
ἀνούστατός τε καὶ βραδὺς τῇ καρδίᾳ;
Ἀνὴρ γὰρ ἄφρων οὐ συνήσει συμφέρον.
Οὐκοῦν κρότει, θάλασσα, σὺ τὸν δεσπότην
ἡ τοὺς φονεῖς δείξασα συντετριμμένους
καὶ γῆ χόρευε ὑμνικῶς δεδεγμένη
καὶ τῶν ἁπάντων τὸν θεὸν κροτουμένη,
ᾧ καὶ πρέπει τιμὴ καὶ δόξα καὶ κράτος
εἰς τοὺς αἰῶνας <τῶν αἰώνων> ἀλήκτως
καὶ μακραίωνας χρόνους ἀμήν.

Φέρει δὲ τὸ ποίημα τοῦτο ἐν τῷ κώδικι ἐπιγραφὴν τήνδε Θ ε ο υ δ ο σ ύ ο υ τ ο ῦ γ ρ α μ μ α τ ι κ ο ῦ σ τ ί χ ο ι δ ι ά μ-β ω ν ε ἰ ς τ α ἀ ρ α β ι κ ὰ π λ ο ί α ὅ τ' ἀ ν ο ι λ' α ὐ τ ο ι ☧ ἀ ν ο ὶ ε ν τ ι κ ο σ τ α ν τ ι ν ο υ π^λ β α σ ι λ ε ύ ο ν τ ο ς ἡ ρ α κ λ ί ο υ τ ο ῦ θ ε ο σ ε β'. Ταύτην τὴν ἐπιγραφὴν ἀναγνοὺς ὁ σοφὸς βιβλιοθηκάριος τῆς ἐν Ὀξωνίῳ βιβλιοθήκης Coxe ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν χειρογράφων αὐτῆς[1] ὡς ἑξῆς· Θ ε ο υ δ ο υ-σ ί ο υ τ ο ῦ γ ρ α μ μ α τ ι κ ο ῦ σ τ ι χ ο ὶ δ ι' ἰ α μ β ῶ ν ε ἰ ς τ ὰ ἀ ρ α β ι κ ὰ π λ ο ῖ α, ὅ τ α ν ἄ ν θ ρ ω π ο ι λ' α ὐ τ ῶ ν . . . . . α ν ο ι ἐ ν τ ῇ Κ ο σ τ α ν τ ι ν ο υ π ό λ ε ι β α σ ι λ ε ύ-

65) ρ υ ψ α ς 66) π ε ν ι χ ρ ο ὺ ς ὁ π ρ ὶ ν ἐ κ β λ α κ ε ύ ο ν ο ς 67) τ ί φ η ς 69) ο ὐ ς 70) δ ί δ ω σ-ε ἰ σ χ ὺ ν. π ρ ο σ μ ε ί χ η ν 71) θ ρ α ῦ σ ι τ α. τ ρ υ β ε ι σ ο ν τ α κ ρ α τ ι 72) ἄ λ λ ο υ ς 73) ἀ ν ό σ τ α τ ό. κ ε β ρ α δ ὶ ς 74) πρὸ τούτου τοῦ στίχου γ ν ῶ(= γ ν ώ μ η) 75) ο ὐ κ ὸ ν κ ρ ο τ ὶ θ α λ α σ σ α ς ȣ τ ο ν 76) φ ω ν ι ς 77) γ υ μ ν ι κ ὸ ς δ ε δ ι γ μ ε ν ο ι 78) ἀ π α ν τ ο ν ο ς θ̅ς̅ κ ρ α τ ο υ-μ ε ν ȣ σ 80) ἀ λ ί κ τ ο υ ς

οντος Ἡρακλίου τοῦ θεουσεβοῦς. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι αὕτη πρέπει μᾶλλον νἀναγνωσθῇ ὡς ἑξῆς, ἐπανορθουμένων καὶ καὶ τῶν περὶ τὴν προφορὰν, τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα ἡμαρτημένων «Θεοδοσίου τοῦ γραμματικοῦ στίχοι δι' ἰάμβων εἰς τὰ ἀραβικὰ πλοῖα ὅταν εἷλον αὐτὰ οἱ Χριστιανοὶ ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει βασιλεύοντος Ἡρακλείου τοῦ θεοσεβοῦς.

Ἀλλὰ τίς εἶνε Θεοδόσιος ὁ γραμματικὸς ὁ ποιήσας τοὺς στίχους τούτους καὶ εἰς ποῖον γεγονὸς τῆς βυζαντιακῆς ἱστορίας ἀναφέρονται; Ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ποιήσαντος οὐδὲν δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν, ἐπειδὴ οὗτος δὲν εἶνε ἄλλοθεν γνωστὸς ἡμῖν. Οὔτε μετὰ τοῦ παλαιοῦ ὁμωνύμου αὐτῷ γραμματικοῦ βεβαίως δύναται νὰ ταὐτισθῇ, οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἶνε αὐτὸς ὁ διάκονος ὁ γράψας ἐν ἰάμβοις ἐπὶ Ῥωμανοῦ τὰς περὶ ἁλώσεως τῆς Κρήτης ἀκροάσεις.

Ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ στιχουργήματος γίνεται φανερὰ ἡ ὑπόθεσις αὐτοῦ καὶ πιθανώτατα καὶ ὁ χρόνος καθ' ὃν συνετάχθη, ἐπειδὴ φαίνεται σύγχρονον τοῦ γεγονότος περὶ οὗ πραγματεύεται. Εἶνε δὲ τοῦτο ἡ δευτέρα ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἐπιφέρει μὲν σύγχυσιν αὐτὴ ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρουσα τὸ γεγονὸς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἡρακλείου, καὶ συνδυάζουσα οὕτω δύο πολλῷ ἀπ' ἀλλήλων ἀφισταμένας πολιορκίας τῆς βασιλευούσης, ἀλλ' ἡ ἐγγυτέρα μελέτη τῶν γεγονότων πείθει ὅτι ἐν τῷ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ποιήματι ὁ λόγος εἶνε περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ ἔτος 717 καὶ οὐχὶ περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο δέον νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων τούτων πολιορκιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν σχέσει πρὸς τοὺς στίχους Θεοδοσίου τοῦ γραμματικοῦ.

Τρεῖς ἀπόπειραι ἁλώσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐγένοντο κατὰ τὸν ἕβδομον καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὀγδόου αἰῶνος. Ἡ πρώτη πολιορκία εἶνε ἡ γενομένη ἐπὶ Ἡρακλείου τῷ 626, ἤτοι καθ' οὓς χρόνους εἰς τὸ ἡράκλειον θάρρος τοῦ εὐλαβοῦς καὶ φιλοκινδύνου αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου ἀντετάσσετο ἡ δυσκαταγώνιστος τόλμη

τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν. Ὁ Χοσρόης, καίπερ δεινὰς ὑποστὰς ἥττας, μετὰ νέου θάρρους συνωμολόγησε συνθήκην πρὸς τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐκπολιορκήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συνέταξε δὲ τρεῖς στρατιάς, ὧν ἡ μία ὑπὸ τὸν Σάρβαρον κατέλαβε τὰ περὶ τὴν Χαλκηδόνα καὶ ἐληίζετο τὰ κατὰ τὰς ἀσιατικὰς ἀκτὰς προάστεια τοῦ Βυζαντίου, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὁ χαγάνος τῶν Ἀβάρων ἐξαπέστελλε τριακοντακισχιλίους Ἄβαρας, Σλάβους καὶ Γήπαιδας οἵτινες καὶ ἐπεφάνησαν πρὸ τῶν μακρῶν τειχῶν. Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ἐγίνοντο, ὁ Ἡράκλειος, ἐπιζητῶν τὴν συμμαχίαν τῶν ἑῴων Τούρκων, τῶν Χαζάρων, εἶχεν εἰςβάλει εἰς τὴν Λαζικήν, ἀποστείλας τὸν ἀδελφὸν Θεόδωρον κατὰ τῆς ὑπὸ τὸν Σάην περσικῆς στρατιᾶς. Ἐν ᾧ δὲ ὁ Ἡράκλειος, ἐμπιστευθεὶς τὴν τύχην τῆς βασιλευούσης εἰς τὸν πατρίκιον Βῶνον καὶ τὸν πατριάρχην Σέργιον, ἔθετε τὰς βάσεις νέων κατὰ τῶν βαρβάρων νικῶν, οἱ Ἄβαρες ἐπλησίασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἔφθασε τῇ 29 Ἰουλίου καὶ αὐτὸς ὁ χαγάνος, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῆς ὑπολοίπου στρατιᾶς αὐτοῦ. Τῇ δὲ 31 Ἰουλίου ἤρξατο τῆς κατὰ τῶν τειχῶν ἐπιθέσεως ἀπὸ τῆς πύλης τῆς λεγομένης τοῦ Πολυανδρίου μέχρι τῆς τοῦ Πέμπτου, ἀπὸ δώδεκα κινητῶν πύργων ἐκτινάσσων κατὰ τῆς πόλεως λίθους καὶ βέλη. Ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι, ἐν οἷς δωδεκακισχίλιοι θωρακοφόροι οὓς εἶχεν ἐγκαίρως πέμψει ἐκ τοῦ παρὰ τὸν Ἅλυν στρατοπέδου εἰς τὴν πόλιν ὁ Ἡράκλειος, ἀνθίσταντο γενναίως, μετὰ δεξιότητος ἀντιμηχανώμενοι πρὸς τὰ τειχομάχα μηχανήματα τῶν βαρβάρων. Δώδεκα δὲ ὅλας ἡμέρας διήρκεσεν ἡ πολιορκία, μεθ' ἃς οἱ Ἄβαρες, οἵτινες μάτην εἶχον προσπαθήσει νὰ συνεννοηθῶσι καὶ συμπράξωσι μετὰ τῶν ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου ἐστρατοπεδευμένων Περσῶν, ἀνέζευξαν ἀφέντες ἐλευθέραν τὴν πόλιν, ἥτις ἀνέπεμψε τὰ εὐχαριστήρια αὐτῆς ἐν τῷ ναῷ τῆς Θεομήτορος τῷ ἐν Βλαχέρναις, καθιερωθέντος ἔκτοτε τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου, οὗ τὴν ἀκολουθίαν μέχρι τῆς σήμερον διετήρησεν ἡ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησία.

Ἐν τῇ πρώτῃ ταύτῃ ὑπὸ τῶν Ἀβάρων πολιορκίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶνε καταφανὴς ἡ ἀδυναμία καὶ τὸ ἀνωφέλητον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, συνισταμένου ἐκ μονοξύλων, πρὸς ἃ γενναίως

ἀντετάχθησαν τὰ πλοῖα τῶν Βυζαντίνων, καταστήσαντα αὐτοῖς ἀδύνατον τὴν σύμπραξιν τῶν Περσῶν[1]. Εἰς τὴν παρακώλυσιν ταύτης τῆς συνεννοήσεως περιορίζεται κυρίως πᾶσα ἡ κατὰ θάλασσαν ἐνέργεια τῶν πολιορκουμένων. Περὶ δὲ τακτικῆς ναυμαχίας μεταξὺ τῶν πλοίων αὐτῶν, ἅτινα ἦσαν διήρεις καὶ τριήρεις[2], καὶ τῶν εὐκαταμαχήτων μονοξύλων τῶν Ἀβάρων δὲν δύναται νὰ γείνῃ λόγος.

Τὸ δεύτερον δ' ἐπολιορκήθη ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, πολιορκησάντων αὐτὴν τῶν Ἀράβων διὰ θαλάσσης. Ἡ πολιορκία αὕτη ὑπῆρξε μακρὰ, διαρκέσασα ἑπτὰ ὅλα ἔτη, ἀπὸ τοῦ 672 μέχρι τοῦ 678. Οἱ Ἄραβες ἐγκαθιδρυθέντες κατὰ τὴν Κύζικον καὶ ἀπ' αὐτῆς ὁρμώμενοι κατὰ τὸ ἔαρ προςήδρευον τῇ πόλει, τὸν δὲ φθινόπωρον ἐνώρμιζον πάλιν εἰς τὴν Κύζικον τὸν στόλον αὐτῶν, ἕως ἀπογνόντες καὶ πολὺ πλῆθος ἀποβαλόντες καὶ ζημιωθέντες τὰς πλείστας τῶν νηῶν ἕνεκα μάλιστα τοῦ τότε ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου ἐφευρεθέντος ὑγροῦ πυρὸς, ἀπεφάσισαν νἀπέλθωσιν. Ἐν ᾧ δὲ ὁ περιλειπόμενος βαρβαρικὸς στόλος ἀπέπλεεν, ἰσχυρὰ τρικυμία ἐπισυμβᾶσα αὐτῷ κατὰ τὸ Σύλαιον, ἐν τοῖς παραλίοις τῆς Παμφυλίας, κατεσύντριψε τὰ τελευταῖα αὐτοῦ λείψανα [3].

Ἡ δὲ τρίτη πολιορκία τοῦ Βυζαντίου εἶνε ἡ ὑπὸ τῶν Ἀράβων τὸ δεύτερον ἐπελθόντων γενομένη ἐπὶ τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου τῷ 717. Ἡ πολιορκία αὕτη, περὶ ἧς διεσώθησαν πολλῷ πλείονες καὶ ἀκριβέστεραι εἰδήσεις, εἶνε καὶ πολλῷ ἐπιφα-

---

1) Νικηφόρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἱστορία σύντομος ἐκδ. Βόννης σ. 20, 17 κ.έ.—Πασχάλιον χρονικὸν ἐκδ. Βόννης σ. 723, 15 κ. έ.

2) Νικηφόρου σ. 21, 1.

3) Νικηφόρου σ. 36, 15-37,12.— Θεοφάνους σ. 541,3-542, 1.—Λέοντος τοῦ Γραμματικοῦ σ. 159,18-160,10. — Κεδρηνοῦ ἐκδ. Βόννης, Ι σ. 764, 21-765, 19.—Ζωναρᾶ XIV, 20.— Lebeau Histoire du Bas-Empire ἐκδ. τοῦ De Saint-Martin τόμ. ΙΑ′ σ. 418 κ.έ.—Παπαρρηγοπούλου Ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους Τόμ. Γ′ σ. 322 κ. ἑ.

νεστέρα διὰ τὰς μεγάλας κατ' αὐτὴν ζημίας τῶν Ἀράβων. Περιεζώσθη δὲ ἡ πόλις ἀπό τε γῆς καὶ θαλάσσης, ἀλλὰ κυρίως ἄξια λόγου εἶνε τὰ κατὰ θάλασσαν συμβάντα ἕνεκα τοῦ πολλοῦ πλήθους τῶν πλοίων ὧν ἐπέβαινον αἱ πολιορκηταί.

Ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν καλιφῶν ἐκάθητο ὁ Σουλεϊμὰν, ὅςτις, ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς ὁμονοίας τῶν Ἀράβων, ἐπεβάλετο μεγάλα, τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ δ' ἔργον ἀνέθηκεν ἐξ ἡμισείας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Μασαλμᾶν,[1] καταστήσας αὐτὸν ἡγεμόνα μεγάλου στρατοῦ, ὅςτις μετὰ τὴν ἅλωσιν πλείστων ἑλληνικῶν πόλεων καὶ τελευταῖον τῆς Περγάμου, ἀφίκετο εἰς τὸ στενὸν τῆς Ἀβύδου καὶ ἀντεπεραιώθη εἰς τὴν Θρᾴκην. Μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν πολλῶν θρᾳκῴων πολισμάτων ἀφίκετο ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν, καὶ περιέζωσε ταύτην παρὰ τὰ χερσαῖα αὐτῆς τείχη διὰ χάρακος, ἐφ' οὗ ἔκτισε περιτείχισμα διὰ ξηρολίθου. Ἀφ' ἑτέρου δὲ μέγας στόλος ἐξ εὐμεγέθων τριήρων καὶ χιλίων καὶ ὀκτακοσίων ἀποτελούμενος δρομώνων ὑπ' αὐτὸν τὸν Σουλεϊμὰν προςώρμισε τῇ 1 Σεπτεμβρίου τοῦ 717 ἀπὸ τῆς Μαγναύρας ἕως τοῦ Κυκλοβίου[2]. Οὐδὲ περιωρίσθησαν εἰς ταῦτα αἱ ναυτικαὶ δυ-

---

1) Οὕτω καλεῖται παρὰ τῷ Θεοφάνει (σ. 607, 8,15) καὶ Κεδρηνῷ (σ. 787, 11 κ. ἑ.) Ὁ δὲ Νικηφόρος καλεῖ αὐτὸν Μουσαλμᾶν (σ. 58,21). Παρὰ Λέοντι τῷ Γραμματικῷ φέρεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μάσαλμας (σ. 177,22)· ὁμοίως δὲ καὶ παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν σ. 102, 3 κ. ἑ. 105,4). Μασάλμας δὲ ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Ζωναρᾶ (XV, I). Τὸ δὲ ἀραβικὸν αὐτοῦ ὄνομα εἶνε Maslama. Ἴδ. Flügel Geschichte der Araber. Zeitz und Leipzig. 1867. σ. 167.

2) Ἐκ τῶν τὰ τῆς πολιορκίας ταύτης ἀφηγουμένων Βυζαντίνων χρονογράφων ὁ Θεοφάνης, Λέων ὁ Γραμματικὸς, Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὁ Ζωναρᾶς καὶ ὁ Κεδρηνὸς ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Μασαλμᾶς ἡγεῖτο τοῦ κατὰ γῆν στρατοῦ καὶ ὁ Σουλεϊμὰν τοῦ στόλου (Θεοφάνους σ. 607, 8, 15, 18 κ. ἑ. — Λέοντος σ. 177,22. 178, 7. Κωνσταντίνου σ. 102, 3.—Κεδρηνοῦ σ. 787, 11. 789, 14.— Ζωναρᾶ XV, 1). Ὁ δὲ Νικηφόρος μνημονεύει ἐπ' ἴσης τοῦ Σουλυμᾶν ὡς ἡγουμένου τοῦ τῶν Σαρακηνῶν στόλου (σ. 60, 3). Καὶ ὅμως ὀλίγον ἀνωτέρω λέγει. «ἐντεῦθεν καὶ οἱ Σαρακηνοὶ ὁρμῶσι κατ' αὐτῆς τῆς βασιλευούσης, «διὰ τῆς ἠπείρου στέλλοντες ἐκ διαφόρων ἐθνῶν τῶν ὑπὸ χεῖρα ἱππικά

νάμεις τῶν Ἀράβων, προστεθέντων εἰς τὸν στόλον αὐτῶν τὸ μὲν πρῶτον τετρακοσίων σιτοφόρων φορτηγίδων καὶ δρομώνων ὑπὸ τὸν Σουφιάμ, εἶτα δὲ τριακοσίων ἑξήκοντα ὧν ἡγεῖτο ὁ Ἰζίδ[1]. Ἀλλὰ καὶ ἡ πολιορκία αὕτη, διαρκέσασα ἐπὶ δώδεκα ὅλους μῆνας[2], ἀπέβη ἐν τέλει ματαία, ἐπελθούσης τῆς πανωλεθρίας τῶν πολεμίων τὸ μὲν ἐξ ἐπανειλημμένων θεομηνιῶν καὶ τῆς σιτοδείας ἐξ ἧς ἔπαθον οἱ Ἄραβες, τὸ δὲ ἐκ τῆς παρὰ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς τῶν Βυζαντίνων ζημίας.

Κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην γίνεται πολύς, ὡς εἰκός, λόγος περὶ τῶν κατὰ θάλασσαν ἀγώνων καὶ παθημάτων τῶν Ἀράβων. Καὶ πρῶτον μὲν εὐθὺς κατὰ τὸν κατάπλουν τοῦ ὑπὸ τὸν Σουλεϊ-

---

«τε καὶ πεζικὰ στρατεύματα ἀριθμοῦ κρείττονα. Ὡσαύτως καὶ στόλον «πολὺν ἀπέστειλαν ἄχρι καὶ εἰς χιλίας ὀκτακοσίας ναῦς, ἡγεμόνα τού-«των τινὰ καταστήσαντες Μουσαλμᾶν τῇ σφῶν διαλέκτῳ καλούμενον». Ἀλλὰ τὸ χωρίον τοῦτο εὑρίσκεται διαφωνοῦν οὐ μόνον πρὸς τὴν μαρτυρίαν τῶν λοιπῶν χρονογράφων, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου. Ἄπορον δέ μοι φαίνεται πῶς οὐδεὶς προσέσχεν εἰς αὐτὴν τὸν νοῦν, οὐδ' ὁ τελευταῖος πάντων ἐκδοὺς τὰ ἔργα τοῦ Νικηφόρου, ὁ De Boor. Ἀλλ' ἡ λύσις τῆς ἀπορίας δὲν εἶνε δυσχερής, ἂν τὸ χωρίον διορθωθῇ οὕτω «.... ἱππικά τε καὶ πεζικὰ στρατεύματα, ἡγεμόνα τού-«των—καλούμενον. Ὡσαύτως καὶ στόλον—ὀκτακοσίας ναῦς.» Τούτων δὲ τὰ τελευταῖα τὰ περὶ στόλου φαίνονται μᾶλλον ἐκ παρασελιδίου βιβλιογράφου τινὸς σημειώσεως παρεισφρήσαντα εἰς τὸ κείμενον, ἀφ' οὗ δὲν εἶνε ἐν τόπῳ τῷ προσήκοντι ἐνταῦθα ἡ μνεία τοῦ στόλου, περὶ οὗ γίνεται ἴδιος λόγος ἐν δέοντι κατωτέρω. — Ὁ δὲ Σουλεϊμὰν δὲν εἶνε κατὰ τὸν De Saint-Martin (ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς ἱστορίας τοῦ Lebeau, τόμ. ΙΒ' σ. 114, σημ. 2) ὁ χαλίφης, ἀλλ' ὁμώνυμός τις στρατηγός, τοῦθ' ὅπερ φαίνεταί μοι ἀπίθανον, εἰ καὶ τὴν γνώμην ταύτην ἀπεδέχθη καὶ ὁ πολὺς Ranke ἐν τῷ κατ' αὐτὰς ἐκδοθέντι πέμπτῳ τόμῳ τῆς γενικῆς αὐτοῦ ἱστορίας (Weltgeschichte. V Theil. Erste Abtheilung σ. 243).

1) Θεοφάνους σ. 609,16,20. Πρβλ. Νικηφόρου σ. 60,17,20.

2) Κατὰ τὸν Θεοφάνην, ὅστις ἀναφέρει τὴν ἔναρξιν τῆς πολιορκίας εἰς τὴν δεκάτην πέμπτην Αὐγούστου (σ. 607, 14) καὶ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ στόλου εἰς τὴν δεκάτην πέμπτην Αὐγούστου ἐπιόντος ἔτους (σ. 613, 12). Καὶ οἱ λοιποὶ δὲ χρονογράφοι ἀναφέρουσιν ὡς ἡμέραν τῆς ἀποχωρήσεως τὴν ιε' Αὐγούστου. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ὑπολογίζει τὸν ὅλον χρόνον τρισκαιδεκαμηνιαῖον (σ. 60, 1).

μὰν στόλου ἡ ὀπισθοπορία αὐτοῦ, βεβαρημένη ὑπὸ τοῦ φόρτου τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ὅπλων καὶ περιτυχοῦσα ἐναντίῳ ἀνέμῳ ἀπεσπάσθη τοῦ λοιποῦ στόλου· τοῦθ' ὅπερ ἰδὼν ὁ βασιλεὺς ἐπέβη ἐμπύρων νηῶν καὶ κατέκαυσε πλεῖστα τῶν βαρβαρικῶν τούτων πλοίων, ὧν τινὰ μὲν ἀπερρίφθησαν εἰς τὰ παράλια τείχη, τινὰ δὲ κατεποντίσθησαν αὔτανδρα, ἕτερα δὲ ἀπηνέχθησαν μέχρι τῆς Ὀξείας καὶ Πλατείας νήσου[1]. Καὶ ὁ μὲν λοιπὸς στόλος διεχείμασεν ἐν τῷ λιμένι τοῦ Σωσθενίου κατὰ τὸν θρᾳκικὸν Βόσπορον, ἀναγκασθεὶς εἰς ἀργίαν ὑπὸ τοῦ δεινοῦ χειμῶνος. Ὅτε δὲ κατέπλευσαν τὰ ὑπὸ τὸν Σουφιὰμ καὶ Ἰζὶδ βοηθήματα, οἱ ἐπικουρικοὶ οὗτοι στόλοι ἐκ φόβου πρὸς τὴν ἐνέργειαν τοῦ ὑγροῦ πυρὸς ἠναγκάσθησαν νὰ ἐλλιμενισθῶσιν ἐν Βιθυνίᾳ. Καὶ οἱ μὲν ἐν τοῖς στόλοις τούτοις Αἰγύπτιοι, βλέποντες τὴν ἀποθάρρυνσιν τῶν πρὸς οὓς ἤρχοντο βοηθοί, ηὐτομόλησαν πρὸς τὸν βασιλέα εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐπιβάντες τῶν λέμβων τῶν πλοίων. Ὁ δὲ βασιλεὺς μαθὼν δι' αὐτῶν περὶ τῶν ἐν τῷ κόλπῳ κρυπτομένων δύο στόλων, κατασκευάσας πυρσοφόρους σίφωνας, ἐνέβαλε τούτους εἰς δρόμωνας καὶ διήρεις καὶ ἐξέπεμψε κατὰ τῶν ἐχθρικῶν στόλων, μεγίστην προξενήσας αὐτοῖς ζημίαν. Εἰς τὰ δεινὰ δὲ ταῦτα προσετέθη τὸ μὲν ἡ παρὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς στρατιᾶς ἧττα τῶν ὑπὸ τὸν Μερδασᾶν δηούντων τὰ μέχρι Νικαίας καὶ Νικομηδείας τὸ δὲ ὁ παρὰ τοῖς Ἄραψιν ἐνσκήψας μέγας λιμὸς, ὅςτις ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ἐσθίωσι θνησιμαῖα καὶ ἄλλας ἀκαθάρτους τροφὰς, καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσα λοιμικὴ νόσος· ἐπεσφράγισε δὲ τὰς συμφορὰς τῶν πολιορκητῶν καὶ ἡ ἐπιδρομὴ τῶν κατ' αὐτῶν ἐπελθόντων Βουλγάρων. Ἀλλὰ καὶ ὅτε τέλος ἀπογνόντες ἀπεφάσισαν νἀναζεύξωσιν ἀπερχόμενοι εἰς τὰ ἴδια, μόλις ἐκπλεύσαντας τοῦ Βοσπόρου ἔπληξεν αὐτοὺς δεινὴ τρικυμία, τέλεον καταστρέψασα τὸν στόλον αὐτῶν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονὸς ὡς ἑξῆς διηγεῖται ὁ Θεοφάνης· «ἀπο-

---

1) Νικηφόρου σ. 60, 5-11. Ἴδ. καὶ Θεοφάνην, σ. 608, 8-18, καθ' ὃν αἱ νῆες τῶν Ἀράβων ἐξωθήθησαν ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐπὶ τὰ ἔξω καὶ κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν παρὰ τοῦ βασιλέως ἐκπεμφθεισῶν νηῶν.

«κινησάντων δὲ τῶν Σαρακηνῶν τῇ ιε' τοῦ Αὐγούστου μηνὸς «μετὰ πολλῆς αἰσχύνης· ἐν γὰρ τῷ ἐκπορίζειν τὸν στόλον αὐτῶν «λαῖλαψ ἐκ θεοῦ διὰ τῶν πρεσβειῶν τῆς Θεομήτορος ἐνσκήψας «εἰς αὐτοὺς, τούτους διεσκόρπισεν καὶ τοὺς μὲν ἐν Προκονήσῳ καὶ «ταῖς λοιπαῖς νήσοις, τοὺς δὲ ἐν τοῖς ἀποστρόφοις καὶ ταῖς λοιπαῖς «ἀκταῖς κατεπόντισεν. Οἱ δὲ περιλειφθέντες παρήρχοντο Αἰγαῖον «πέλαγος, καὶ ἄφνω ἐπῆλθεν αὐτοῖς θεομηνία φοβερά· χάλαζα γὰρ «πύρινος κατελθοῦσα ἐπ' αὐτοὺς τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης καχλά- «σαι πεποίηκεν, καὶ τῆς πίσσης λυθείσης, αὔτανδροι αἱ νῆες εἰς «βυθὸν κατηνέχθησαν· δέκα δὲ μόναι καὶ αὗται προνοίᾳ θεοῦ «περισωσθεῖσαι ἐξ αὐτῶν, πρὸς τὸ ἀπαγγεῖλαι ἡμῖν τε καὶ τοῖς «Ἄραψι τὰ μεγαλεῖα τοῦ θεοῦ τὰ γεγονότα εἰς αὐτούς· ἃς καὶ «περιτυχόντες οἱ τῶν ἡμετέρων τὰς μὲν πέντε πιάσαι ἠδυνήθη- «σαν, αἱ δὲ ἄλλαι πέντε ἀπεσώθησαν εἰς Συρίαν τὴν τοῦ θεοῦ δυ- «ναστείαν ἀναγγέλλουσαι.»[1]

Ὁ δὲ πατριάρχης Νικηφόρος ἀφηγεῖται διὰ τῶν ἑξῆς τὴν πανωλεθρίαν τῶν Ἀράβων· «πεντεκαιδεκάτῃ δὲ τοῦ ἐπειςιόντος μηνὸς «Αὐγούστου πάντα τά τε ἱππικὰ καὶ πλόϊμα τῶν Σαρακηνῶν ἐκ- «στρατεύματα τῆς βασιλευούσης ἀπεχώρουν, πλείστας ναῦς ἀπο- «βαλόντες ὑπό τε ζάλης καὶ ἀνέμων ἀγρίων καταληφθείσας, καὶ «πολλῶν μὲν εἰς τὰς νήσους ἄχρι καὶ εἰς Κύπρον σκεδασθεισῶν, «ἑτέρων δὲ καὶ αὐτάνδρων τῷ βυθῷ παραδοθεισῶν[2].» Ἡ αὐτὴ δὲ διήγησις φέρεται ὡς ἑξῆς παρὰ Λέοντι τῷ Γραμματικῷ· «τῇ «δὲ πεντεκαιδεκάτῃ τοῦ Αὐγούστου μηνὸς ἐκ τῆς πόλεως ἀπά- «ραντες, ἀνέμου σφοδροτάτου πνεύσαντος, οἱ μὲν ἐν τῇ Προικο- «νήσῳ καὶ ταῖς ἄλλαις ἀκταῖς ἀπώλοντο, οἱ δὲ ἐξαβυδίσαντες «ἀθρόως ἐπελθόντος νέφους χαλάζης ὀλέθρου μετὰ βιαίου ἀνέμου «ὑποβρύχιοι πάντες ἐγένοντο· διεσώθησαν δὲ παραδόξως ἐκ τῶν «ͅαω' πέντε καὶ μόνα πλοῖα, ἃ καὶ ἀπήγγειλαν εἰς τὰ ἴδια τήν «τε Ῥωμαίων νίκην καὶ τὴν ἑαυτῶν πανώλεθρον κατάπτωσιν[3]».

---

1) Θεοφάνους σ. 613, 12–614,9.
2) Νικηφόρου σ. 62, 6-11.
3) Λέοντος τοῦ Γραμματικοῦ σ. 178, 19–179, 2.

Τέλος ὁ Κεδρηνὸς περιγράφει τὴν συμφορὰν ὡς ἑξῆς· «τὰ δὲ ἐναπο-«μείναντα πλοῖα τῶν Ἀράβων καὶ Οὐμάρου τῇ ιε' τοῦ Αὐγού-«στου μηνὸς μετ' αἰσχύνης πολλῆς ἀνακάμψαι βουληθέντα, λαῖ-«λαψ ἐκ θεοῦ ἐνσκήψας τὰ μὲν ἐκ Προικοννήσῳ, τὰ δὲ ἐν τοῖς ἀπο-«στρόφοις καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀκταῖς κατεπόντισε. Τοῖς δὲ περιλει-«φθεῖσιν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει χάλαζα πυρίνη ἐνσκήψασα ἀνα-«βράσαι τὴν θάλασσαν πεποίηκε, καὶ τῆς πίσσης λυθείσης αὔταν-«δρα ἀπώλοντο, μόνων πέντε εἰς Συρίαν διασωθέντων, τὴν τοῦ «θεοῦ ἡμῶν δυναστείαν ἀπαγγέλλοντα[1]».

Τοιαῦται αἱ τρεῖς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ Ἀράβων πολιορκίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τίνα τούτων ἀναφέρεται τὸ ποίημα Θεοδοσίου τοῦ Γραμματικοῦ; Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν αὐτοῦ πρόκειται περὶ τῆς ἁλώσεως ἀραβικῶν πλοίων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ προστίθενται αἱ λέξεις βασιλεύοντος Ἡρακλείου τοῦ θεοσεβοῦς. Ἀλλ' εἶνε προφανὲς ὅτι κατὰ τἀνωτέρω ἐκτεθέντα ἡ περιγραφὴ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκίας δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ λοιπὸν τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ποιήματος, ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ ἀραβικῶν πλοίων. Δὲν ἀρκεῖ δὲ ὅπως συμβιβάσωμεν τὴν διαφωνίαν νὰ μετατρέψωμεν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τὸ ἀραβικὰ εἰς ἀβαρικὰ καὶ ἐν τῷ κειμένῳ τὸ Ἀράβων εἰς Ἀβάρων, ἐπειδὴ ῥητῶς γίνεται λόγος ἐν αὐτῷ τῷ ποιήματι περὶ Ἰσμαηλιτῶν καὶ περὶ καταστροφῆς μεγάλων πλοίων· οἷα δὲν ἦσαν τὰ μονόξυλα τῶν Ἀβάρων. Ἐξηγεῖται δὲ ἡ προσθήκη τῶν λέξεων βασιλεύοντος Ἡρακλείου τοῦ θεοσεβοῦς ὡς λάθος τοῦ βιβλιογράφου, ὅστις ἠπατήθη ἐκ τοῦ ὁμοίου ποιήματος Γεωργίου τοῦ Πισίδου τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ἀβάρων ἐπὶ Ἡρακλείου πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Κατὰ ταῦτα τὸ ποίημα Θεοδοσίου τοῦ Γραμματικοῦ δύναται νἀναφέρηται μόνον εἰς τὴν ἑτέραν τῶν ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκιῶν. Ἀλλ' εἰς ὁποτέραν; Οὐδέν, νομίζω, τεκμήριον ἔχομεν πεῖθον ἡμᾶς ὅτι εἰς τὴν πρώτην τούτων ἀναφέρεται τὸ ποίημα. Εἶνε

---

1) Κεδρηνοῦ 1 σ. 791, 12-19.

μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ ἐν αὐτῷ στίχος καὶ τὰς ἐκείνων ἀνθυπέστρεψας κάρας ὑπενθυμίζει τὰς περὶ τῆς ἀναζεύξεως τῶν Ἀράβων κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν διηγήσεις τοῦ Θεοφάνους καὶ τοῦ Ζωναρᾶ,[1] ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε ἀρκοῦν πειστήριον. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ποιήματος πρόκειται περὶ ἁλώσεως ἀραβικῶν πλοίων ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλ' εἰ καὶ περὶ τῆς πρώτης ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκίας αἱ πηγαὶ εἶνε ἀνεπαρκεῖς, οὐδεὶς γίνεται λόγος παρὰ τοῖς Βυζαντίνοις περὶ τοιούτου γεγονότος, ὅπερ δὲν ἤθελον ἀμελήσει νὰ ἐξάρωσιν. Ὥςτε περὶ μόνης τῆς δευτέρας ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκίας δύναται νὰ γείνῃ λόγος. Ἐκ δὲ τῶν κατ' αὐτὴν ναυτικῶν ἔργων, ἂν μὴ πρόκειται περὶ νέου τινὸς ἀγνώστου ἡμῖν, τὸ μόνον τῶν γνωστῶν εἰς ὃ δύναται νἀναφέρηται τὸ ποίημα τοῦ Θεοδοσίου εἶνε ἡ κατὰ τὸν Κιανὸν κόλπον μετὰ τὴν αὐτομολίαν τῶν Αἰγυπτίων καταστροφὴ τοῦ ἀραβικοῦ στόλου μεθ' ἣν κατὰ τὸν Θεοφάνην «λαβόντες τὰ σκῦλα οἱ ἡμέτεροι καὶ τὰς «δαπάνας αὐτῶν, μετὰ χαρᾶς καὶ νίκης ὑπέστρεψαν».[2]

Ὅτι δὲ τὸ ποίημα τοῦ Θεοδοσίου ἀνήκει εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν μεταγενεστέρους χρόνους ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν χωλιάμβων, ὧν οὐδὲ εἷς τελευτᾷ ὀξυτόνως ἢ προπαροξυτόνως, ἀλλ' ἅπαντες παροξυτόνως, τοῦθ' ὅπερ εἶνε ἡ συνήθεια τῶν μεταγενεστέρων Βυζαντίνων, ἐπικρατήσασα μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡρακλείου, καθ' οὓς ἔγραφεν ὁ Πισίδης, οὗ τὰ ποιήματα ἔχουσιν ἀκόμη πολλοὺς τοὺς προπαροξυτόνως τελευτῶντας στίχους καὶ σπανιωτέρους τινὰς φέροντας τὸν τόνον ἐπὶ τῆς τελευταίας συλλαβῆς.

Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ δευτέραν ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀναφέρεται καὶ ἄλλο ἀνέκδοτον, καθ' ὅσον γνωρίζω, χρονικόν, ὅπερ εὕρηται ὑπὸ τύπον συναξαρίου ἐν τῷ κώδικι τῆς βιενναίας αὐτοκρατορικῆς βιβλιοθήκης Cod. Hist. Graec. 45[3], ὅςτις γεγραμμένος ἐπὶ μεμβράνης κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα,

---

1) Θεοφάνους σ. 541, 17 «ἀνθυπέστρεψαν μετὰ μεγά«λης λύπης».—Ζωναρᾶ XIV, 20 «ἀνθυπέστρεφον».

2) Θεοφάνους σ. 610,14

3) Ἐν τοῖς φ. 214,α. Εἶνε δὲ γεγραμμένον κατὰ δύο σελίδας, ἤτοι στήλας, στερούμενον ἐνιαχοῦ τόνων ἰδίως ἐν τοῖς ἄρθροις καὶ ταῖς προ-

περιέχει κατὰ μέγα μέρος μηνολόγιον εἰς τὰς ἑορτὰς τοῦ ἔτους. Ἀναγράφεται δὲ τοῦτο ὑπὸ τὴν ἡμερομηνίαν τῆς δεκάτης πέμπτης Αὐγούστου καὶ φέρει τὸν τίτλον «Περὶ τῆς ἐλεύσεως καὶ ἀποστροφῆς τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν, ἐλθόντων κατὰ τῆς θεοφυλάκτου Κωνσταντινουπόλεως.» Δημοσιεύω δ' ἐνταῦθα καὶ τοῦτο τὸ ἀνέκδοτον, ὡς συμπληροῦν ἔν τισι τὰς περὶ τῆς πολιορκίας εἰδήσεις τῶν Βυζαντίνων ἱστορικῶν.

«Ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου τοῦ καὶ Κό-«νωνος ἀνῆλθε πλῆθος Σαρακηνῶν διὰ πολλῶν πλοίων κατὰ τῆς «μεγίστης Κωνσταντινουπόλεως, βουλόμενοι πολιορκῆσαι καὶ πα-«ραλαβεῖν αὐτὴν καὶ τὴν πίστιν τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν ἑαυτῶν «πλάνην μεταποιῆσαι· ὅπερ μιαρὸν ἔθνος τῶν Σαρακηνῶν ἀρχῆθεν «ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Ἰσραὴλ πολλοῖς ἔθνεσι κατέμιξεν ἑαυτὸ καὶ «οὐδέποτε ἄφετον δουλείας ἐγένετο, ἐκφεύγοντες τὸ τῆς δουλικῆς «ὀνομασίας ὄνειδος. Τὴν μοναρχίαν δὲ διδάσκονται ὑπό τινος «ψευδαββᾶ[1] Ἀρειανοῦ· καὶ ἔκτοτε πολέμοις καὶ αἵμασι τὴν πλά-«νην αὐτῶν συνεστήσαντο, ἄντικρυς τῆς εἰρηνικῆς τοῦ σεπτοῦ εὐ-«αγγελίου κηρύξεως δράσαντες ὡς ἀντίχριστοι. Τὰς οὖν θυγατέρας «αὐτῶν κατὰ τὸν[2] Βαλαὰμ στολίσαντες καὶ μύροις εὐώδεσι καὶ «κρόκῳ διανθίσαντες πρότερον τοῖς τῆς Φοινίκης νέοις ἐπισυνῆψαν, «καὶ προκαταλαμβάνουσι τὴν τῶν Περσῶν βασιλείαν, ἥτις ἐπὶ «χρόνοις πολλοῖς τῇ ῥωμαϊκῇ βασιλείᾳ ἀντιπαρετάξατο, εἶθ' οὕ-«τως τὴν Αἴγυπτον καὶ Λιβύην, διδόντες λόγον τοῖς Χριστιανοῖς «ὡς οὐκ ἐάσονται[3] αὐτοὺς παραβῆναι τὴν ἀμώμητον καὶ ὀρθόδο-«ξον εἰς Χριστὸν τὸν θεὸν ἡμῶν πίστιν, ὅνπερ οὐκ ἐφύλαξαν, ἀλλὰ «πολλοὺς μάρτυρας ἀπέδειξαν διὰ τὸ μὴ πατηθῆναι ὑπ' αὐτῶν «τὸ σημεῖον τοῦ πανσέπτου καὶ τιμίου σταυροῦ. Τοῦτο γὰρ πράτ-«τειν τοὺς Χριστιανοὺς ἠνάγκαζον, πᾶσάν τε τὴν γῆν μέχρι περ-«μάτων ἐληίσαντο, Ἰνδοὺς καὶ Αἰθίοπας καὶ τὰ Μαυρούσια ἔθνη, «Λίβυάς τε καὶ Ἱσπανούς.

θέσεσι καὶ περιέχον ἀσήμαντά τινα ἀβλεπτήμασα τοῦ βιβλιογράφου, ὧν τὰ κυριώτερα ἀνέγραψα κατωτέρω ἐν ταῖς σημειώσεσιν.

1) Κῶδ. ψευδαμβᾶ. 2) Τῶν 3) ιάσονται ‖ Κῶδ. 214, 6.

«Ἔσχατον δὲ ἦλθον καὶ ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, βουλό-
«μενοι καὶ ταύτην ἑλεῖν. Τοῦ δὲ βασιλέως Λέοντος προθεμένου
«δοῦναι αὐτοῖς πάντα, αὐτοὶ καὶ φύλακας τῇ πόλει ἐγκαταστῆ-
«σαι ἀπήτουν. Διατρέχοντες δὲ οἱ πολέμιοι ἔξω τοῦ τείχους, εἷς τις
«ἐξ αὐτῶν βλασφήμοις ῥήμασι || Κωνσταντίαν καλῶν τὴν πόλιν καὶ
«τὴν ἐκκλησίαν ψιλῷ ὀνόματι Σοφίαν προςαγορεύσας, εἰς βάραθρον
«σὺν τῷ ἵππῳ αὐτοῦ ἐμπεσὼν, κατερράγη καὶ τοῦ κήρυκος αὐ-
«τῶν ἐν ὑψηλῷ ξύλῳ ἀνελθόντος κηρύττειν τὴν μιαρὰν αὐτῶν προς-
«ευχὴν, αὐτίκα καὶ αὐτὸς καταπεσὼν διεσκορπίσθη. Προςβαλόν-
«τες δὲ τοῖς Βουλγάροις ἔπεσον ὑπ' αὐτῶν Σαρακηνοὶ τὸν ἀριθμὸν
«δισμύριοι, καὶ οἱ λοιποὶ αὐτῶν πεζοποροῦντες ἐν ἀτιμίᾳ ὑπέστρε-
«ψαν. Τῶν σκαφῶν δὲ αὐτῶν καταλαβόντων τὴν ἀκρόπολιν, τῆς
«ἁλύσεως ἐκταθείσης ἀπὸ τοῦ περάματος ἕως τὰ Γαλάτου οὐκ
«ἴσχυσαν εἰςελθεῖν εἰς τὸν Λάκκον. Τότε ἀνῆλθον εἰς τὸ στενὸν
«καὶ ὥρμησαν τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰς τὸ λεγόμενον Σωσθένιον[1] καὶ
«εἰς ἑτέρους βραχυτάτους λιμένας, ὧν τινων τὰ πλείω χειμῶνος
«γεγονότος συνετρίβησαν. Ἐξ ὧν τὰ μείζονα αὐτῶν πλοῖα οἱ Ῥω-
«μαῖοι πυρπολοῦσι. Καὶ ἡ μὲν πόλις ἐστενοχωρεῖτο, τροφὰς μὴ
«ἔχουσα· αὐτοὶ δὲ πάντα ἀφειδῶς τὰ προςτυγχάνοντα ἀφανίσαν-
«τες καὶ μηδὲν πρὸς φυλακὴν τῆς ἑαυτῶν ἀποτροφῆς καταλελοι-
«πότες εἰς τοιαύτην ἦλθον ἀπόγνωσιν λιμοῦ ὡς σαρκῶν ἀν-
«θρωπίνων καὶ ἑρπετῶν καὶ μυῶν καὶ ζῴων τεθνηκότων γεύσα-
«σθαι· ὕστερον δὲ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην κόπρον μετὰ βραχυτάτου
«φυράματος προςμάττοντες ἤσθιον, ὥςτε πολλοὺς τῶν μεγιστά-
«νων αὐτῶν τῇ πόλει προςρυῆναι. Μετὰ δὲ ταῦτα ἀπαίρουσιν ἐκ
«τοῦ χερσαίου τείχους καὶ ἔρχονται ἐν Συκαῖς καὶ ἐν ταῖς Πηγαῖς·
«κἀκεῖ εὑρηκότες ἄνδρα ἐπ' ἐγκλήμασι κατεγνωσμένον καὶ προς-
«φυγόντα εἰς αὐτοὺς, τοῦτον ἐπιλαβόμενοι ἀνηγόρευσαν βασιλέα
«Ῥωμαίων, περιστήσαντες αὐτῷ καὶ δορυφόρους καὶ σπονδὰς θέ-
«μενοι πρὸς αὐτὸν περιῆγον τὸ τεῖχος, εὐφημίαις ἐγκωμίων ἀνα-
«κηρύττοντες αὐτὸν καὶ τὴν πίστιν τῶν Χριστιανῶν δῆθεν μεγα-
«λύνοντες. Ἀλλὰ μηδὲν δυνηθέντες ἀνῦσαι διὰ κενῆς ἔμενον. Αἱ-

---

|| Κώδ. 215,α. 1) σωσθένην

«τήσας δὲ Σουλεϊμὰν ὁ πρῶτος αὐτῶν εἰςελθεῖν ἐν τῇ πόλει καὶ
«θεάσασθαι αὐτὴν, λαβὼν λόγον ἔρχεται ἔφιππος || εἰς τὸ Βοσπό-
«ριν καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ εἰςιόντων ἀβλαβῶς τὴν πόρταν αὐτὸς οὐκ
«ἠδύνατο εἰςελθεῖν τοῦ ἵππου ὀρθοβολήσαντος καὶ τὰ σκέλη ὑψώ-
«σαντος. Ἀναβλέψας δὲ Σουλεϊμὰν ὁρᾷ ὕπερθεν τῆς πόρτης ἱστο-
«ρισμένην διὰ ψηφῖδος τὴν δέσποιναν ἡμῶν τὴν ἁγίαν Θεοτόκον
«καθεζομένην ἐπὶ θρόνου καὶ βαστάζουσαν ἐν ταῖς ἀγκάλαις αὐ-
«τῆς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ αὐτίκα κατελθὼν εἰς-
«ῄει πεζὸς, καταγνοὺς τῆς ἑαυτοῦ βλασφημίας ἧς ἐβλασφήμησε.
«Λοιπὸν οὖν ὑπέστρεψαν οἱ Σαρακηνοὶ ἄπρακτοι πολεμηθέντες
«ὑπὸ τοῦ θεοῦ διὰ λιμοῦ τε καὶ θανατικοῦ, ἀποβαλόντες πλήθη
«πολλὰ ἐκ τῶν οἰκείων στρατευμάτων Τὰ δὲ πλοῖα αὐτῶν ἐξερ-
«χόμενα κατὰ τὰ πελάγη καὶ τοὺς λιμένας καὶ τὰς ἀκτὰς καὶ
«τὰς ὑφάλους πέτρας καὶ τοὺς σκοπέλους διερράγησαν. Τὸ δὲ
«μέγιστον καὶ παραδοξότατον γέγονεν ἐν τῷ Αἰγαίῳ[1] πελάγει.
«Χαλάζης γὰρ πλῆθος αὐτοῖς ἐπέπεσε πυρώδους, ἥτις ἐν τῷ ὕδατι
«βαπτιζομένη βρασμὸν ἐποίει, καθάπερ σίδηρος πεπυρακτωμένος
«ἐν ὕδατι βρεχόμενος καχλάζει καὶ βρασμὸν ἀποτελεῖ. Ὅθεν καὶ
«ἡ τῶν πλοίων πίσσα λυθεῖσα αὔτανδρα τὰ σκάφη τῷ βυθῷ παρ-
«έπεμψεν, ἐξ ὧν δέκα μόνα τὸν ἀριθμὸν διασωθέντα τὴν τῶν συμ-
«βάντων γνῶσιν ἐν τῇ Συρίᾳ διεσάφησαν. Τῇ οὖν πεντεκαιδεκάτῃ
«τοῦ Αὐγούστου μηνὸς κατέλαβον τὴν βασιλεύουσαν πόλιν καὶ τοῦ
«ἐνιαυτοῦ παρῳχηκότος πάλιν τῇ αὐτῇ πεντεκαιδεκάτῃ τοῦ αὐ-
«τοῦ μηνὸς ἐν τῇ κοιμήσει τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ὑπέστρεψαν
«οἱ μιαροὶ Σαρακηνοὶ κατῃσχυμμένοι καὶ ἄπρακτοι. Εὔκαιρον οὖν
«ἐστιν ὡς ἀληθῶς ἐκβοῆσαι καὶ νῦν τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο λόγιον.
«Τίς θεὸς μέγας ὡς ὁ θεὸς ἡμῶν; ἀληθῶς σὺ εἶ θεὸς ὁ ποιῶν θαυ-
«μάσια μόνος, ὁ λύτρωσιν τῷ λαῷ σου καὶ τῇ πόλει σου διὰ τῆς
«ἀχράντου μητρός σου καὶ Θεοτόκου Μαρίας παρέχων ἀεὶ καὶ μέ-
«χρις αἰῶνος καὶ τῆς πόλεως αὐτῆς ὑπερασπίζων δι' ἄφατον ἔλεον,
«ὅτι δεδοξασμένος ὑπάρχεις εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν.»

|| Κώδ. 215,δ 1) α ἰ γ έ ω.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΝΕΚΔΟΤΟΥ ΧΡΟΝΙΚΟΥ

ΤΟΥ ΛΑΟΜΕΔΟΝΤΟΣ ΛΑΚΑΠΗΝΟΥ

Ἔν τινι ἰταλικῷ χειρογράφῳ τῆς ἐν Παρισίοις Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, καταγεγραμμένῳ ὑπ' ἀριθμὸν 10495 (830), ὅπερ ἐγράφη πιθανῶς κατὰ τὸν δέκατον ἕβδομον αἰῶνα, εὕρηται ἡ μετάφρασις διαφόρων ἀποσπασμάτων Βυζαντίνων συγγραφέων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης καὶ ἰδίως εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων ἅλωσιν τῆς νήσου, κατεχομένης ὑπὸ τῶν Ἀράβων (960 μ. Χ.). Τἀποσπάσματα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς Λέοντα τὸν Διάκονον, Συμεὼν τὸν Λογοθέτην καὶ τὸν Παχυμέρην. Εὑρίσκεται δὲ μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἀπόσπασμα τοῦ Ἰωσήπου (ἐν φ. 23, β) καὶ ἄλλο Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχέως, εἰλημμένον ἐκ τοῦ Πολυβίου[1].

1) Ἐν τῷ αὐτῷ χειρογράφῳ φ. 23,α ἀναγινώσκονται τὰ ἑξῆς «tratō (sic) della istoria dei tradimenti composta da Nicolao Antiocheno e da lui trato dal istoria di Polivio Megalopolitano». Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ἄρχεται διὰ τῶν ἑξῆς· «All' hora Sosibio conoscendo che Cleomene haveva di bisogno dell' agiuto dei re» κτλ. Τὸ χωρίον τοῦτο εὑρίσκομεν παρὰ Πολυβίῳ V, 36 «Τότε δὴ κατανοῶν ὁ Σωσίβιος τὸν Κλεομένην δεόμενον μὲν τῆς ἐκ τῶν βασιλέων ἐπικουρίας» κτλ. Ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν συγγραφέα καλούμενον Νικόλαον Ἀντιοχέα· γνωστὸς δὲ εἶνε ἡμῖν Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεὺς ὅςτις εἶνε εἷς τῶν συγγραφέων ὧν αἱ συγγραφαὶ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐπετμήθησαν. Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχέως ἐσώθησαν πολλὰ ἀποσπάσματα ἐν τῷ κεφαλαίῳ περὶ ἐπιβουλῶν τῆς μεγάλης ἱστορικῆς ἀνθολογίας τῆς κατ' ἐντολὴν τοῦ εἰρημένου αὐτοκράτορος συνταχθείσης· τοῦ τίτλου δὲ τούτου μετάφρασις εἶνε αἱ λέξεις dei tradimenti τοῦ ἰταλικοῦ χειρογράφου, ὅπερ εἶνε ἄξιον γενικωτέρας μελέτης ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐκ τῆς μεγάλης ἐκείνης συλλογῆς ταῦ Πορφυρογεννήτου περισωθέντα ἀποσπάσματα. Τὸ δ' ἐν λόγῳ ἀπόσπασμα Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχέως δὲν ἀπαντᾷ ἐν τοῖς

Ἐν δὲ τῷ φύλλῳ 21,β τοῦ εἰρημένου χειρογράφου ἀναγινώσκομεν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν **Alcune cose tratte dalla cronica** (*sic*) **di Laomedonte Lacapeno** χωρίον ὅπερ θέλομεν παραθέσει παρακατιόντες.

Ὁ Λαομέδων Λακαπηνὸς εἶνε συγγραφεὺς ἄγνωστος ἡμῖν· τοὐλάχιστον ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ συγγραφὴ δὲν ἐδημοσιεύθη μέχρι τοῦδε. Ἐκ δὲ τοῦ ἐπωνύμου εἰκάζομεν ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὸν γνωστὸν οἶκον τῶν Λακαπηνῶν ἐξ οὗ κατήγετο Ῥωμανὸς ὁ Α' ὁ πενθερὸς Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Δὲν εἶνε δὲ ἀπίθανον νὰ ἔγραψεν ὁ Λαομέδων τὸ χρονικὸν αὐτοῦ πρὸς ἐξύμνησιν τῆς μακεδονικῆς δυναστείας τοῦ Βυζαντίου.

Ἀλλ' οὐχ ἧττον γνωρίζομέν τι πλέον περὶ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἔργου του. Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἐσκουριάλου ἀπόκειται ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν Τ. 1. 4 χειρόγραφον τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος περιέχον χρονικὸν ἀκέφαλον καὶ κολοβόν, ἐφ' οὗ ὁ βιβλιογράφος Νικόλαος Τουρριανὸς ὁ Κρὴς ἐπέγραψε Λαομέδοντος τοῦ Λακαπηνοῦ μεγάλου ἑταιρειάρχου χρονικὸν μετὰ φυσιολογίας κατ' ἐπιτομὴν ἕως τῆς βασιλείας Ἰωάννου τοῦ Τζιμισκῆ[1]. Πιθανῶς δὲ τότε χειρόγραφον καὶ ὁ τίτλος ἀντεγράφησαν ἐκ παλαιοτέρου κώδικος ἀνήκοντός ποτε εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Διέγου Μενδόζα ἀποτελέσασαν ἔπειτα μέρος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἐσκουριάλου[2]. Ἀλλ' ὁ ἀρχαιότερος ἐκεῖνος κῶδιξ ἀπώλετο πιθανῶς κατόπιν κατὰ τὴν μεγάλην πυρκαϊὰν τοῦ 1671, καθ' ἣν ἐκάησαν ὑπὲρ τὰ τετρακισχίλια χειρόγραφα. Τοῦτο τοὐλάχιστον εἰκάζομεν βλέποντες τὸν κώδικα σωζό-

---

Fragmenta historicorum Graecorum τοῦ C. Müller (τόμ. Δ' σ. 538—622 καὶ Ε' σ. 27—39). Φρονῶ λοιπὸν ὅτι πρέπει νὰ προστεθῇ εἰς αὐτὰ παραλαμβανόμενον ἐκ τοῦ Πολυβίου. Μανθάνομεν δ' ἐντεῦθεν καὶ τὴν ἐξάρτησιν Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχέως ἐκ τοῦ Πολυβίου, περὶ ἧς ἄλλοτε.

1) E. Miller Catalogue des manuscrits grecs de la bibliothèque de l'Escurial σ. 105.

2) Graux Essai sur les origines du fond grec de l'Escurial. Paris 1880. σ. 383, ἀρ. 315.

μενον ἀκόμη κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα καὶ ἀναγραφόμενον ἐν τοῖς καταλόγοις Νικολάου τοῦ Τουρριανοῦ[1].

Εἶνε κρίμα ὅτι ὁ κ. Miller ὅςτις ἤθελε νὰ ἐξετάσῃ τὸ χρονικὸν τοῦτο δὲν ἔσχε τὸν ἀπαιτούμενον πρὸς τοῦτο χρόνον κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1843 εἰς Ἱσπανίαν ἀποστολήν του. Θὰ ἦτο ἀληθῶς ἄξιον λόγου νὰ γνωρίζωμεν ἂν τὸ χρονικὸν τοῦτο εἶνε ἔργον ἐντελῶς νέον ἢ ἂν μᾶλλον τὸ χειρόγραφον τοῦ Ἐσκουριάλου περιέχῃ συγγραφήν τινα ἤδη γνωστήν, ὡς δικαιούμεθα νὰ πιστεύσωμεν ἔκ τινος παραβολῆς πρὸς τὸ χρονικὸν τοῦ Γλυκᾶ.

Ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ χρονικοῦ τοῦ Λακαπηνοῦ, οἷα περιέχονται ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ Ἐσκουριάλου ἀπαντῶσιν αὐτολεξεὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς μεταβολῆς ἐν τῇ ἱστορικῇ συγγραφῇ τῇ ἀποδιδομένῃ εἰς τὸν Μιχαὴλ Γλυκᾶν.

Ἡ μὲν ἀρχὴ τοῦ ἀκεφάλου χρονικοῦ τοῦ Λακαπηνοῦ ἔχει οὕτω κατὰ τὸ χειρόγραφον τοῦ Ἐσκουριάλου. «. . . γίνεται καὶ παρὰ τὴν τῶν ὑπογείων ἀνέμων κίνησιν.» Ἀλλὰ τὰς λέξεις ταύτας εὑρίσκομεν ἐν τῇ εἰςαγωγῇ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Γλυκᾶ λόγου γινομένου περὶ σεισμῶν «τὸ δὲ συνεχὲς τούτου γίνεται καὶ παρὰ τὴν τῶν ὑπογείων ἀνέμων κίνησιν[2]. Ἐπ' ἴσης δὲ τό τε ὑποτιθέμενον χρονικὸν τοῦ Λακαπηνοῦ καὶ τὸ τοῦ Γλυκᾶ τελευτῶσιν ἀκριβῶς διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων· τῆς βασιλείας διάδοχον καταλιπὼν τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν Κομνηνὸν Ἰωάννην.

Ἀλλ' ἡ ὁμοιότης τῶν δύο χρονικῶν ἀποβαίνει φανερωτέρα ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς παραβολῆς ὁλοκλήρου τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ ἐν τῷ προμνημονευθέντι ἰταλικῷ χειρογράφῳ τῶν Παρισίων εἰς τὸν Λακαπηνὸν ἀναφερομένου πρὸς ὅμοιον χωρίον τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ, οὗ τὸ ἰταλικὸν κείμενον φαίνεται ἁπλῆ καὶ πιστὴ μετάφρασις.

Παραθέτω ἐνταῦθα τὰ δύο ταῦτα κείμενα·

---

1) Miller ἔνθ' ἀν. σ. 340.

2) ἐκδ. Βόννης σ. 13,3.

Alcune cose tratte dalla cronica di Laomedonte Lacapeno.

(ἰταλ. κώδ. φ. 21,v - 22,v).

Nel tempo che regnava a Costantinopoli Strategiano, figliuolo di Valentiniano, quasi tutte le parti di Candia et di Sicilia furono somerse dal mare, il quale era scorso et trapassato quasi centa stadij.

Χρονικὸν τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ

(ἐκδ. Βόννης σ. 473,20).

Μετὰ δὲ Οὐάλεντα Γρατιανὸς ὁ υἱὸς Οὐαλεντινιανοῦ ἔτη γ'. Τηνικαῦτα καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πρᾶγμα ἐξαίσιον γέγονεν· ἡ γὰρ θάλασσα ἐντὸς εἰςῆλθε τοσοῦτον ὡς καὶ τὰ πλοῖα μεῖναι ἐν ξηρᾷ. Συρρεύσαντος δὲ τοῦ λαοῦ τὸ θαῦμα ἰδεῖν, ἀνέδραμεν αὖθις ἡ θάλασσα καὶ τοῦ ὡρισμένου τότε[1] ὕπερθεν, ὡς ἐντεῦθεν ὑποπνιγῆναι μυριάδας ε'. Ἀλλὰ καὶ τὰ μέρη Κρήτης καὶ Σικελίας πάντα σχεδὸν κατεκλύσθησαν, τῆς θαλάσσης ἐπαναδραμούσης καὶ ἐξελθούσης ὡςεὶ στάδια ρ'.

Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ ἑλληνικοῦ χρονικοῦ εἶνε ἐπιτετμημένον ἐν τῷ κώδικι τῶν Παρισίων, τοῦ Ἰταλοῦ ἐκλογέως ἢ μᾶλλον τοῦ Ἕλληνος συντάκτου τῆς ἀνθολογίας, ἧς ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν ἰταλικὴν μετάφρασιν, περιλαβόντος μόνα ἐκεῖνα τὰ συμβάντα ὅσα ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης.

Τὸ δ' ἑπόμενον χωρίον εἶνε ἀκριβὴς μετάφρασις τοῦ κειμένου τοῦ Γλυκᾶ (ἐκδ. Βόννης σ. 565, 6-21).

Nel tempo che regnava a Costantinopoli Romano, Nicephoro Phoca, il quale era all'hora Domestico τῶν σχολῶν, cioè sopra gli studij, et

Νικηφόρον μὲν οὖν τὸν Φωκᾶν, δομέστικον τηνικαῦτα ὄντα τῶν σχολῶν καὶ πολλὰ τρόπαια στησάμενον κατὰ τῶν ἑώων Σαρακηνῶν, καὶ κατ' αὐτῶν δὴ

1) Ἴσως γραπτέον π ρ ό τ ε ρ ο ν.

già haveva havute molte vitorie de Saraceni dell' Asia, fu mandato contra ||[1] i Saraceni che erano in Candia. Il quale Nicephoro, havendo detto molte cose et molte più ordinatone, et havendo assediata la Isola et gia havendola in suo potere, si affaticava anche di ridurla in maggior servitù et ubidienza. Et essendo fama, che qualunque homo di Costantinopolitani haverà l'isola di Candia di neccessità sarà Imperador di Costantinopoli, subito che l'imperador Romano hebbe udito la presa di quella Isola, per consiglio di Ioseph mandò à richiamar di là Nicephoro Phoca, et in qual medesmo tempo mandò il fratello di Nicephoro, Leone Phoca, nell' Asia minore. Il quale fece contra i Saraceni tante correrie et tante volte mostrò il suo grande valore contra di loro, che non si pote esplicar con parole, perciochè egli soggiogò quasi tutta la Anatolia, per la qual cosa fu ricevuto

τῶν ἐν Κρήτῃ Σαρακηνῶν ἐκπέμπει. Καὶ ὃς πολλὰ μὲν εἰπών, πλείω δὲ οἰκονομήσας, καὶ τὴν νῆσον αὐτὴν πολιορκῶν καὶ εἰς χεῖρας ἤδη ἔχων, ἔμελλεν ἂν ἐπὶ πλέον αὐτὴν καταδουλῶσαί τε καὶ καταχειρώσασθαι. Φήμης δὲ κρατούσης ὅτι ὁ κατασχὼν αὐτὴν Ῥωμαῖος ἐξ ἀνάγκης βασιλεύσει Ῥωμαίων, ἅμα τῷ γνωσθῆναι τὴν τῆς νήσου κατάσχεσιν, ταῖς τοῦ Ἰωσὴφ ὑποθήκαις ἀποστείλας ὁ Ῥωμανὸς τὸν Νικηφόρον ἐκεῖθεν μετεκαλέσατο. Τηνικαῦτα καὶ Λέοντα Φωκᾶν τὸν τοῦ Νικηφόρου ἀδελφὸν ἐξαπέστειλεν εἰς Ἀνατολὴν καὶ ὃς τοσαύτην καταδρομὴν ἐποιήσατο τῶν Σαρακηνῶν καὶ τοσαύτας ἀριστείας κατ' ἐκείνων ἔστησεν ὡς μηδὲ λόγῳ δύνασθαι ταύτας διαλαβεῖν· πᾶσαν γὰρ τὴν Ἀνατολὴν σχεδὸν ἐχειρώσατο, ἐφ' ᾧ καὶ μετὰ θριάμβου λαμπροῦ ὁ βασιλεὺς αὐτὸν ὑποδέχεται.

1) || Κώδ. φ. 22, α.

dall'imperador con trionpho honorevolissimo.

Μετὰ τὸ χωρίον τοῦτο καὶ πρὸ τοῦ ἀμέσως κατωτέρω παρατιθεμένου εὕρηται ἐν τῷ ἰταλικῷ χειρογράφῳ τῶν Παρισίων κενὸν, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ χρονικοῦ ὅπερ παρελείφθη ὡς μὴ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης.

('Εκδ. Βόννης, σ. 566,16-567,2).

Si come havemo detto di || [1] sopra fu datto ordine à Nicephoro Phoca, che dovesse ritornar di Candia, ma poi gli fu comandato che dovesse andar nell'Anatolia con tutto l'essercito per rispetto della guerra di Cavdan et piutosto quasi havesse de ricoverar la sua rotta. Di nuovo adunque Phoca assalendo l'Assiria per forza la soggiogò et ne riportò molta preda, et fece liberi coloro che erano schiavi.

Ὁ μέντοι Φωκᾶς Νικηφόρος, ὡς ἔμπροσθεν εἴρηται, προσταχθεὶς ἀπὸ Κρήτης ἐπανελθεῖν οὐ συνεχωρήθη πρός γε τὴν βασιλεύουσαν εἰςελθεῖν, ἀλλ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκελεύσθη παραγενέσθαι μετὰ παντὸς τοῦ στρατοῦ διὰ τὸν Ἀποχαυδᾶν καὶ μᾶλλον τὴν ἑαυτοῦ ἧτταν ὥςπερ ἀνακαλούμενον. Πάλιν οὖν κατὰ Συρίας ὁρμήσας ὁ Φωκᾶς κατὰ κράτος τε αὐτὸν ἥττησε καὶ λείαν πολλὴν ἐκεῖθεν ἀφείλετο, καὶ τῶν αἰχμαλώτων ἠλευθέρωσε Χριστιανῶν ὅτι πολλούς.

Μετὰ τὴν παραβολὴν ταύτην θὰ ἦτο λίαν σπουδαία ἡ ἐξακρίβωσις τῆς σχέσεως τῆς ὑπαρχούσης μεταξὺ τῶν δύο χρονικῶν, τοῦ ἀποδιδομένου εἰς τὸν Λαομέδοντα Λακαπηνὸν καὶ τοῦ γραφέντος ὑπὸ τοῦ Γλυκᾶ. Ὀφείλομεν ἄρα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπῆρχεν ἴσως μόνον τάξις τις κωδίκων ἐν ᾗ τὸ χρονικὸν τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ ἀπεδίδετο εἰς τὸν Λαομέδοντα Λακαπηνὸν, ἐκ τοιούτου δέ τινος χειρογράφου προέρχεται τὸ ἀπόσπασμα τοῦ ἰταλικοῦ χειρογράφου; Ἢ μή τοι εἶνε πιθανώτερον ὅτι ὑπῆρξε πράγματι, σώζεται ἔτι χρονικόν τι τοῦ μεγάλου ἑταιρειάρχου, οὗ ὁ τίτλος μετε-

1) || Κώδ. φ. 22, 6.

δόθη εἰς τὸ ἔργον τοῦ Γλυκᾶ; Δυνάμεθα νἀποδεχθῶμεν ὅτι ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ χρονικὸν τοῦτο ὅπερ ἐχρησίμευσεν ἴσως αὐτῷ ὡς μία τῶν κυριωτάτων πηγῶν ἃς συνεβουλεύθη; Ἂν τοιοῦτό τι ἠδύνατο νὰ γείνῃ δεκτὸν, ἠθέλομεν ἐξηγήσει ἐντεῦθεν τὴν δυσμένειαν τοῦ Γλυκᾶ κατὰ τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅστις συχνάκις εὑρίσκετο ἐν διχονοίᾳ πρὸς τὸν γυναικάδελφον αὐτοῦ Ῥωμανὸν καὶ τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ, ὧν τὴν ὑπεράσπισιν ἴσως ἀνελάμβανεν ἐν τῇ συγγραφῇ του ὁ Λαομέδων Λακαπηνὸς ἅτε ἀνήκων εἰς τὸ γένος αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ λύσις τῶν προβλημάτων τούτων πάντων θὰ καταστῇ δυνατὴ μόνον διὰ τῆς ἀκριβοῦς μελέτης τοῦ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἐσκουριάλου ἀποκειμένου χειρογράφου τοῦ περιέχοντος τὸ εἰς τὸν Λαομέδοντα Λακαπηνὸν ἀναφερόμενον χρονικόν.

Η ΑΠΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΝΙΑΚΗ

Ὁ Γεώργιος Μανιάκης παρουσιάζεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς ἥρως καλλιτέρων χρόνων ἐν ἀγῶνι κατὰ τῶν δύο ἐκείνων δυνάμεων, ὑφ' ὧν οἱ Βυζαντῖνοι ἀπώλεσαν τὴν Σικελίαν καὶ τὴν νοτίαν Ἰταλίαν, τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Νορμαννῶν. Κακῇ μοίρᾳ ἔζη ἐν τοῖς χρόνοις καθ' οὓς τὰ τοῦ κράτους διῴκει ἡ περιβόητος ἐκείνη καὶ ἀσελγὴς αὐτοκράτειρα Ζωή, ἥτις συνεκράτησεν οὕτως εἰπεῖν μέχρι τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ βίου τὴν ἀρχὴν καὶ μέχρι τῶν τελευταίων ῥυτίδων τοῦ γήρως τὴν ἐρωτικὴν ὁρμήν. Ἐν τοῖς τελευταίοις ἔτεσι τοῦ βίου αὐτῆς τὰ τοῦ κράτους διῳκοῦντο πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ὀρφανοτρόφου Ἰωάννου καὶ τῶν εὐνοουμένων τοῦ τελευταίου τῶν συζύγων αὐτῆς Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου πολλῷ μᾶλλον ἢ χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ βασιλείου. Διὰ τοῦτο δὲ ἐν ᾧ μυρίοι κίνδυνοι, ἀπὸ τῶν Ἀράβων, τῶν Νορμαννῶν, τῶν Σέρβων, τῶν Βουλγάρων, ἠπείλουν τὸ βυζαντιακὸν κράτος, ὁ ἀνὴρ ὅστις ἤδη ἐνωρὶς εἶχεν ἐπιδείξει τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ σύνεσιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἀρετὴν ὁτὲ μὲν οὐδαμῶς ἐκλήθη βοηθός, προτιμηθέντων αὐτοῦ ἀνδρῶν ἀναξίων λόγου ἢ ὀλετήρων, ἢ καὶ χρησιμεύσας καὶ νικηφόρως στρατηγήσας οὐ μόνον δὲν ἐξετιμήθη προσηκόντως, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας συστηματικῶς ἐπολεμήθη καὶ διηνεκῶς ἠδικήθη. Οὕτω δ', ὅτε μὲν ὑπεῖκεν εἰς τὰ κελεύσματα τῶν βασιλέων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ὠφελήσῃ ὅσον ἠδύνατο, ὅτε δ' ἀπεφάσισε νἀντιστῇ εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ στασιάσῃ, ἔστρεψε μάτην κατὰ τοῦ ἰδίου ἔθνους δυνάμεις, ἃς ὤφειλεν, ἄλλως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, νὰ συνεισενέγκῃ εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ Βυζαντίου.

Γεώργιος ὁ Μανιάκης εἶνε ὁ στρατηγὸς ὁ ἐν ἔτει 1030 ἐπὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Ἀργυροῦ ἀγωνισάμενος ὑπὲρ τῆς Συρίας κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ γενναίως αὐτοὺς νικήσας ἐν Τελοὺχ, ἐφ' ᾧ καὶ ἀνε-

δείχθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως κατεπάνω τῆς κάτω Μηδίας. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ ἐν ἔτει 1031 ἅλωσις τῆς Ἐδέσσης. Ἀλλ' ἰδίως ἐπιφανὴς εἶνε ἡ ἐν ἔτει 1038 νίκη αὐτοῦ κατὰ τῶν Σαρακηνῶν τῆς Σικελίας καὶ ἡ κατὰ τὰ λεγόμενα Ῥήματα μάχη. Οὐχ ἧττον δὲ διεκρίθη προςβαλὼν ἐν τῇ πεδιάδι τῇ καλουμένῃ Δραγίναις τὰ ἐξ Ἀφρικῆς ἐπελθόντα νέα στίφη τῶν βαρβάρων. Χολωθεὶς δὲ μετὰ ταύτην τὴν μάχην κατὰ τοῦ συμπολεμοῦντος πατρικίου Στεφάνου, διότι ἀφῆκεν ἕνεκα τῆς ῥαθυμίας αὐτοῦ καὶ ἀνανδρίας νὰ ἐκφύγῃ τὸν βαρβαρικὸν στόλον, καὶ ἐπὶ τούτῳ οὐ μόνον ὑβρίσας ἀλλὰ καὶ παίσας αὐτὸν, ἐξήγειρε καθ' ἑαυτοῦ τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ ὀρφανοτρόφου, ὅστις ἦτο πενθερὸς τοῦ Στεφάνου, καὶ ἀπήχθη δέσμιος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλ' ἀργότερον στέλλεται καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὑπὸ τῆς Ζωῆς, πρὶν αὕτη λάβῃ σύζυγον Κωνσταντῖνον τὸν Μονομάχον, ἀναγνωριζούσης τὴν ἀπειρίαν καὶ φαυλότητα τῶν Βυζαντίνων στρατηγῶν, μὴ δυναμένων νὰ διατηρήσωσιν οὐδὲ τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς βυζαντιακῆς ἐξουσίας, διαμφισβητούμενα καὶ ταῦτα ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν καὶ Λογγιβάρδων. Μεταξὺ δὲ Μονοπόλεως καὶ Ματέρας συνεκροτήθη μάχη, καθ' ἣν πάλιν ἀπέβη νικητὴς ὁ εὐτυχὴς ἐν πολέμοις Μανιάκης. Ἤθελε δ' ὑποτάξει ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῶν Βυζαντίνων αὐτοκρατόρων καὶ τὴν Ἀπουλίαν ἅπασαν, ἧς τὰς δύο προμνημονευθείσας πόλεις καὶ ἄλλας δ' ἀκόμη ἐκυρίευσεν, ἂν μὴ ἐπήρχετο ἀντὶ νέων ὑπὲρ τῆς βασιλείας νικῶν ἡ κατ' αὐτῆς ἀποστασία αὐτοῦ τῷ 1043.

Ἐν ᾧ ὁ Μανιάκης ἐπολέμει ὑπὲρ τοῦ βασιλέως ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ, ὁ Ῥωμανὸς Σκληρὸς, ὅςτις εἶχε προτέρας ἀφορμὰς δυσαρεσκείας κατ' αὐτοῦ, ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς ἀπουσίας του πολλαχῶς ἔβλαπτε τὰς γειτονούσας τῷ ἐν τῷ θέματι τῶν Ἀνατολικῶν οἴκῳ αὐτοῦ γαίας τοῦ Μανιάκη. Ἔπραττε δὲ ταῦτα στηριζόμενος εἰς τὴν δύναμιν ἣν εἶχε παρὰ τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίνῳ τῷ Μονομάχῳ, ὅςτις ἐχρῆτο ὡς παλλακίδι τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ. Προέβη δ' ὁ Σκληρὸς μέχρι τοσούτου, ὥστε καὶ εἰς τὴν κοίτην τοῦ ἀντιπάλου λέγεται ἐξυβρίσας[1]. Ταῦτα δ' εἰς δεινὴν δυσθυμίαν ἐνέβαλλον τὸν

---

1) Κεδρηνοῦ II σ. 547, 21 κ. ἑ.—Ζωναρᾶ XVII, 22.

Μανιάκην, ὅστις, ὅτε καὶ τῆς στρατηγίας ἀπελύθη τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Σκληροῦ, πεμφθέντος ὡς διαδόχου αὐτοῦ τοῦ πρωτοσπαθαρίου Πάρδου, μὴ ἀνεχόμενος ἐπὶ πλέον τὴν ὕβριν, ἐκίνησε τὰ ὅπλα κατὰ τοῦ βασιλέως. Διὰ δὲ τὴν στρατηγικὴν αὐτοῦ δύναμιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἀρετὴν συναπέστησαν μετ' αὐτοῦ πολλοὶ τῶν τέως συμμαχομένων. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη ὁ Μανιάκης νὰ κινήσῃ εἰς τὴν ἀποστασίαν καὶ τοὺς ὑπὸ τὸν Ἀργυρὸν Νορμαννούς, φοβουμένους τὴν δυςκαταγώνιστον αὐτοῦ ἰσχύν, οἵτινες καὶ διὰ τοῦτο ἀντέστησαν αὐτῷ. Διὸ ἐπιβιβάσας εἰς πλοῖα τοὺς συναποστάτας διεπέρασεν ἐξ Ὑδροῦντος εἰς Δυρράχιον, διευθυνόμενος εἰς Βουλγαρίαν. Ἐπὶ τούτοις δ' ὁ βασιλεύς, θορυβηθεὶς ἐπὶ τῇ ἀποστασίᾳ τοῦ γενναίου στρατηγοῦ καὶ φοβηθεὶς τὴν νικηφόρον αὐτοῦ μέχρι τῆς βασιλευούσης προέλασιν, ἔπεμψεν αὐτῷ ἐπιστολὰς δι' ὧν ὑπισχνεῖτο ἀμνηστίαν καὶ μεγάλας εὐεργεσίας ἂν καταθέσῃ τὰ ὅπλα. Τοῦ δὲ Μανιάκη μὴ πειθομένου, στέλλεται κατ' αὐτοῦ στρατηγὸς αὐτοκράτωρ εὐνοῦχος ὅστις μόνην ἀξίαν εἶχεν ὅτι ὑπῆρξεν ὁ παρὰ τῆς Ζωῆς κομισάμενος τὰ εὐαγγέλια τῆς βασιλείας εἰς τὸν Μονομάχον. Ἦτο δὲ οὗτος Στέφανος ὁ σεβαστοφόρος. Τὰ δύο ἐχθρικὰ στρατεύματα συνηντήθησαν ἐν Ὀστροβῷ[1]. Γενομένης δὲ συμπλοκῆς τρέπεται εἰς φυγὴν ἡ ὑπὸ τὸν Στέφανον αὐτοκρατορικὴ στρατιά, τοῦ Μανιάκη προηγουμένου τῶν ἀποστατῶν, ἀνευφημούντων αὐτὸν ὡς βασιλέα, καὶ διακλονοῦντος τὰς φάλαγγας τῶν πολεμίων. Τούτων δὲ γινομένων ἐκρίνετο ἤδη ἡ μάχη ὑπὲρ τοῦ ἀποστάτου, ὅτε οὗτος αἴφνης πεσὼν τραυματίας ἐκ τοῦ ἵππου ἐξέπνευσε. Καὶ τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς δὲν ἐγνώσθη ὁ θάνατος τοῦ γενναίου, εἶτα δὲ οἱ ἐναντίοι, ἀναγνωρίσαντες τὸν νεκρὸν καὶ θαρρήσαντες, ἀπέκοψαν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ ἐκόμισαν εἰς τὸν στρατηγόν. Ἐπὶ τούτοις δ' ὑπερίσχυσεν ὁ Στέφανος χωρὶς νὰ νικήσῃ, προςελθόντων ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ Μανιάκη τῶν συστρατευομένων εἰς τὸν στρατηγὸν τῶν βασιλικῶν ὅπλων. Οὕτω δὲ ὁ ἀποστάτης δὲν εἶδε νικητὴς τὴν βασιλίδα, ἀλλ' ἀντ' αὐτοῦ εἰςῆλθε τροπαιοῦχος ὁ ἐκτομίας ἀντί-

1) Μιχαὴλ ὁ Ἀτταλειάτης σ. 18,22 ἀναφέρει ὡς πεδίον τῆς μάχης τόπον δύο ἡμέρας ἀφιστάμενον τῆς Θεσσαλονίκης.

παλός του όχούμενος έφ' ἵππου λευκοῦ καὶ σύρων αἰχμαλώτους τοὺς στρατιώτας τοῦ Μανιάκη τοὺς τιμήσαντας τὴν βυζαντιακὴν βασιλείαν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ περιφέρων ἐπὶ δόρατος τὴν κεφαλὴν τοῦ ἄλλοτε νικηφόρου στρατηγοῦ, πομπευομένην διὰ μέσης τῆς πόλεως.

Τοιαύτη ἡ ἀτυχὴς ἀποστασία τοῦ Γεωργίου Μανιάκη, οἵαν γνωρίζουσιν ἡμῖν ἐκ τῶν Βυζαντίνων συγγραφέων ὁ Ζωναρᾶς[1], ὁ Μανασσῆς[2], ὁ Γλυκᾶς[3], ὁ Κεδρηνὸς[4], Μιχαὴλ ὁ Ἀτταλειάτης[5] καὶ ὁ Εὐφραίμιος[6], πρὸς δὲ τὸ λατινιστὶ γεγραμμένον χρονικὸν τοῦ πρωτοσπαθαρίου Λούπου[7] καὶ τὸ χρονικὸν τῆς Βάριος (Annales Barenses)[8]. Οἱ προρρηθέντες Βυζαντῖνοι εἰκονίζουσι τὸν Μανιάκην σχεδὸν ἅπαντες ὡς γενναῖον στρατηγόν, τινὲς δ' ἀποκαλοῦσιν αὐτὸν σκληρὸν καὶ αἱμοχαρῆ. Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἐπιχαίρουσιν ἐπὶ τῇ ἥττῃ αὐτοῦ καὶ ἀποδίδουσιν αὐτὴν εἰς θεϊκὴν δύναμιν. Ἰδίως δ' ἀσυμπαθεῖς πρὸς αὐτὸν δείκνυνται ὁ Μανασσῆς καὶ ὁ Εὐφραίμιος. Ὁ λόγος τῆς τοιαύτης ἀνεπιεικείας πρὸς ἄνδρα διακεκριμένον, πρὸς στρατηγὸν νικηφόρον, οὗ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὸν διακείμενοι χρονογράφοι δὲν ὀκνοῦσι νἀναγνωρίσωσι τὸ γενναῖον φρόνημα, δὲν δύναται νὰ εὑρεθῇ ἐν τῷ σεβασμῷ καὶ τῇ ἀγάπῃ τῶν Βυζαντίνων πρὸς τὸν ἡγεμονεύοντα βασιλέα Κωνσταντῖνον τὸν Μονομάχον, ἄνδρα πρᾷον μὲν καὶ ἐλευθέριον, ἀλλ' ὅςτις οὔτε ἐπὶ πολιτικῇ ἀρετῇ οὔτε ἐπὶ πολεμικῷ θάρρει διεκρίθη καὶ περὶ οὗ δύναται νὰ ῥηθῇ ὅτι διὰ τῆς μετριότητος αὐτοῦ καὶ τοῦ φιληδόνου χαρακτῆρος ἔβλαψε σπουδαίως τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους. Καὶ ναὶ μὲν ἡ ἀγάπη καὶ ὁ ἔπαινος παρακολουθεῖ πολλάκις καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς ἐν τῷ κατ' ἰδίαν βίῳ εἰς τοὺς εὐτυχοῦντας. Ναὶ μὲν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας οἱ Βυζαντῖ-

1) XVII, 22.
2) Στ. 6285-6309.
3) Ἐκδ. Βόννης σ. 594,8-19.
4) Ἐκδ. Βόννης II σ. 548,4-549,15.
5) Ἐκδ. Βόννης σ. 18,13-19,21.
6) Στ. 3111-3116.
7) Ἔτ. 1043.
8) Ἔτ. 1054.

νοι εἶχον ἀρχίσει δεικνύοντες ποιάν τινα ἐμμονὴν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς κληρονομικῆς βασιλείας καὶ τὴν τήρησιν τοῦ καθεστῶτος. Ἀλλὰ παράδοξον ὁπωςδήποτε φαίνεται πῶς ὁ βυζαντιακὸς κόσμος ἐπευφήμησεν εἰς τὴν ἐκ τύχης νίκην τοῦ ἐν ἁπαλαῖς στρωμναῖς ἕνεκα τῆς ποδάγρας κατακειμένου ἀπράγμονος βασιλέως, δὲν ἠκούσθη δὲ φωνὴ ἐλέους καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν ἀτυχῆ στρατάρχην ὅςτις ἔσχε σχεδὸν πάντοτε συμπάρεδρον τὴν νίκην καὶ μόνον τότε ἠτύχησεν, ὅτε ἠδύνατο νικῶν νἀποβῇ εἷς τῶν ἀρίστων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, τιμῶν ἑαυτὸν καὶ σώζων τὸ ἔθνος.

Ἀλλ' εὐτυχῶς τὸ πρᾶγμα ἀποδοτέον εἰς ἁπλῆν μόνον σύμπτωσιν. Μέχρι τινὸς δῆλα δὴ εἶχον περιέλθει εἰς ἡμᾶς μόναι αἱ μαρτυρίαι τῶν κατὰ τοῦ Μανιάκη δυσμενῶν ἱστορικῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνευρέθησαν νέαι κρίσεις ἀνδρῶν εὐμενῶν πρὸς τὸν τολμηρὸν ἀποστάτην, ὁποίας δικαίως ὤφειλον νὰ περιμένωσιν οἱ περὶ τὴν βυζαντιακὴν διατρίβοντες ἱστορίαν. Ἐπιφανὴς ὑπεραπολογία τοῦ Μανιάκη εἶνε ἡ ἐξιστόρησις τῶν κατὰ τὴν ἀποστασίαν αὐτοῦ ὑπ' ἀνδρὸς συγχρόνου, τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, ἀφηγουμένου τὰ κατ' αὐτὴν ἐν τῇ χρονογραφίᾳ αὐτοῦ, ἣν ἀνέκδοτον οὖσαν ἐδημοσίευσε τὸ πρῶτον ὁ κ. Κωνσταντῖνος Σάθας[1].

Ὁ Ψελλὸς οὔτε δυσμενὴς οὔτε ἀδιάφορος πρὸς τὸν Μανιάκην εἶνε· ἀπ' ἐναντίας δὲ ἀγαπᾷ καὶ θαυμάζει τὸν ἄνδρα. Ὁ Μανιάκης εἶνε κατ' αὐτὸν στρατηγὸς οἱονεὶ ἆθλον τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ καὶ τῆς ἀξίας κτησάμενος τὴν στρατηγίαν. Μετὰ πικρίας δ' ἀφηγεῖται τὸν ἐν μέσῳ τῶν νικῶν παρεμποδισμὸν αὐτοῦ ὑπὸ στρατηγῶν νεαρῶν καὶ ἀναξίων, οἵτινες κυριώτατον ἔργον εἶχον οὐχὶ νἀποβλέπωσιν εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς βασιλείας ἔκβασιν τῶν πολέμων, ἀλλ' εἰς τὸν ὄλεθρον τοῦ Μανιάκη καὶ τὴν ζημίαν τοῦ κράτους[2]. Οὐδὲ λαλεῖ ὁ Ψελλὸς περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐξ ἀκουσμάτων καὶ

1) Μεσαιωνικῆς Βιβλιοθήκης τόμ. Δ'.—Ἴδ. τὰ περὶ τῆς τοῦ Μανιάκη ἀποστασίας ἐν σ. 137-143.

2) «Ἀλλ' ὁμοῦ τι κατώρθου καὶ στεφανηφορῶν αὖθις δεσμὰ περιέ-«κειτο, ἐπανῄει νικηφόρος τοῖς βασιλεῦσι καὶ ᾤκει τὸ δεσμωτήριον, «προεπέμπετο στρατηγήσων καὶ τῆς ὅλης ἀρξόμενος δυνάμεως καὶ ἐκ «θατέρου πλευροῦ παρειστήκεισαν οἱ τῶν κορυφαίων τοῦ στρατεύματος

ἐξ ἁπλῆς φήμης. Ἀπ' ἐναντίας τὸν εἶδε καί τον ἐθαύμασε· «Τοῦτον ἐγὼ τὸν ἄνδρα καὶ τεθέαμαι καὶ τεθαύμακα.» Τὸν ἐθαύμασε δὲ διότι ἡ φύσις τὸν εἶχε στολίσει μὲ ὅλα τὰ δῶρα ὅσα ἐμπρέπουσιν εἰς τὸν μέλλοντα νὰ στρατηγήσῃ. Ὁ Μανιάκης ἦτο ὑψηλὸς, ἔχων ἀνάστημα δέκα ποδῶν, καὶ οἱ ὁρῶντες πρὸς αὐτὸν ἀνέβλεπον ὡςεὶ ἐπρόκειτο νὰ ἴδωσι κολωνὸν ἢ κορυφὴν ὄρους. Ἡ δὲ μορφή του δὲν ἦτό τις ἐκτεθηλυμένη καὶ τρυφηλὴ, ἀλλ' οἵα ἥρμοζεν εἰς ἄνδρα τοῦ πολέμου· τὸ ἀρρενωπὸν αὐτοῦ πρόσωπον ἐπεσκίαζον ὀφρύες πυκναὶ, αἱ χεῖρές του ἦσαν στιβαραὶ ὡςεὶ ἔμελλον νὰ διασείσωσι τείχη καὶ νὰ συντρίψωσι πύλας χαλκᾶς· ἡ φωνὴ αὐτοῦ ὡμοίαζε πρὸς βροντὴν καὶ τὸ ὅρμημά του ὁποῖον λέοντος. Ἦτο δὲ φυσικὸν ἡ φήμη τοιούτου ἀνδρὸς νὰ εἶνε ὑπερτέρα τοῦ ἀληθοῦς καὶ νὰ φοβῆται τὸν ἥρωα πᾶς ἀνὴρ βάρβαρος, ὁ μὲν ἰδὼν καὶ θαυμάσας, ὁ δὲ τῶν ἱστορούντων ἐκεῖνον ἀκούσας καὶ ἐκπλαγείς. Ὁ Ψελλὸς τὴν εἰς Ἰταλίαν ἀποστολὴν τοῦ Μανιάκη ἀναφέρει ἤδη εἰς τοὺς χρόνους Μιχαὴλ τοῦ Ε' διαφέρων κατὰ τοῦτο τῶν λοιπῶν χρονογράφων. Ἰδίως δὲ διαφέρει περὶ τὴν ἀφήγησιν τῶν κατὰ τὴν ἀποστασίαν. Διηγεῖται ὅτι ἄρξας Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος ἀντὶ νὰ περιποιηθῇ αὐτὸν κατέσπειρεν ἀφορμὰς κατ' αὐτοῦ καὶ ἐγένετο αἴτιος τῆς ἀποστασίας, ἀδεξίως προςενεχθεὶς πρὸς αὐτὸν ὅτε ἐνόησε τυραννικὰ φρονοῦντα. Ἀπέστειλε δῆλα δὴ ἀντὶ τῶν θεραπευσόντων τὰ πράγματα καὶ ἐξομαλισόντων τὴν διαφορὰν ταύτην, ἄνδρας «ἵν' οὕτως εἴποιμι τοὺς ἀποκτενοῦντας ἢ τό γε «μετριώτερον ἐξονειδίσοντας αὐτῷ τὴν δυσμένειαν καὶ μονονοὺ μα«στιγώσοντας καὶ δεσμήσοντας καὶ τῆς πόλεως ἐξελάσοντας.» Ὡς κορυφαῖον δὲ τῶν πρέσβεων ἔπεμψεν ἄνδρα ἄγνωστον διὰ τὰς προτέρας αὐτοῦ πολιτικὰς ἢ στρατιωτικὰς ἀρετὰς, καὶ τῶν ἐκ τριόδων ἀθρόον ἐπιπεσόντων εἰς τὰ βασίλεια. Οὗτος δὲ καταπλεύσας πρὸς τὸν Μανιάκην ἤδη ἐπειλημ-

---

«ὑπογενειάζοντες καὶ κινοῦντες οὐχ ὅπη δέον χωρεῖν, ἀλλ' ἔνθα πρὸς «τοὐναντίον ἡμῖν τε κἀκείνῳ χωρήσει τὰ πράγματα· Ἔδεσαν ἥλω (γρ. «εἷλε) καὶ ἐν γραφαῖς ἦν, Σικελίαν αἱρήσων ἐπέμπετο, καὶ ἵνα μὴ παρ' «ἐκείνου ἁλοίη, ἀτίμως αὖθις ἀνεκαλεῖτο.» Χρονογραφίας σ. 137.

μένον τῆς τυραννίδος καὶ ἄρχοντα στρατευμάτων δὲν πλησιάζει ὡς φίλος εἰρηνοποιός, ἀλλ' ἐπέρχεται κατήγορος καὶ ὑβριστὴς καὶ προκαλεῖ τὴν ὀργὴν αὐτοῦ καὶ τὸν φόβον, οὕτως ὥςτε ὁ Μανιάκης καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ φονεύουσι τὸν πρεσβευτὴν, κηρύττουσι δὲ τὴν τυραννίδα. Ἐννοεῖ δὲ πάντως διὰ τούτων ὁ Ψελλὸς τὸν Πάρδον, περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Μεθ' ὃ ὁ Μανιάκης συλλεξάμενος ἐκ τῶν πολλῶν προςελθόντων τοὺς ἐμπειροτάτους πρὸς πόλεμον διαβαίνει εἰς τὴν ἀντιπέρας ἤπειρον. Ταῦτα δὲ μαθὼν ὁ αὐτοκράτωρ στέλλει κατ' αὐτοῦ μυρίανδρον στράτευμα καὶ «τῶν μὲν γεν-«ναιοτέρων οὐδένα ταῖς τάξεσι δίδωσιν, ἐφίστησι δὲ ταύταις ἄνδρα «πιστὸν μὲν τὰ πρὸς ἐκεῖνον καὶ ἐκτομίαν, οὐδενὶ δὲ τῶν πάντων «σεμνολογούμενον.» Εἶνε δὲ οὗτος ὁ Στέφανος, καθ' οὗ ἐπέρχεται ὁ Μανιάκης, καταλαμβάνων ἀσυντάκτους τοὺς πολεμίους καὶ ἐφιστάμενος ἀπροςδοκήτως σὺν εὐζώνῳ τῇ στρατιᾷ. Τὴν δὲ μάχην περιγράφει ὁ Ψελλὸς μακρότερον ἁπάντων τῶν ἄλλων ἱστορικῶν διὰ τῶν ἑξῆς· «ἐπεὶ δὲ κἀκεῖνοι κατὰ βραχὺ συνταχθέντες ἀντέ-«στησαν, θεαταὶ μᾶλλον τοῦ ἀνδρὸς ἢ ἀγωνισταὶ ἐγεγόνεισαν, τοῖς «δὲ πολλοῖς καὶ τὴν θέαν ὑπετέμετο· οὕτως ἀστραπαῖος αὐτοῖς «ἔδοξεν, βροντῶν μὲν τοῖς στρατηγικοῖς ἐμβοήμασι, καθιππεύων «δὲ τὰς φάλαγγας, καὶ οἷς ἂν ὀφθείη ἐκταράσσων τούτους εὐθύς. «Τὸ μὲν οὖν πλῆθος ἐκ προοιμίων τροποῦται τῇ γενναιότητι, ἡτ-«τᾶται δὲ τῶν ἄνωθεν διοικήσεων καὶ ὧν ἡμεῖς τοὺς λόγους οὐκ «ἴσμεν· ὡς γὰρ ἐπειδὴ περιιὼν τὰς ἡμετέρας διετάραττε φάλαγ-«γας, καὶ ὅπη δ' ἂν ἐκεῖνος ὁρμήσειε διελύετο ὁ συνασπισμὸς καὶ «εἰς τοὐπίσω τὸ συντετειχισμένον ἐχώρει τοῦ στρατοπέδου, καὶ τὸ «ξύμπαν ἤδη κατὰ μέρη διέτεμνε τότε καὶ κατεφθείρετο, πληγὴν «ἀθρόως κατὰ τῆς δεξιᾶς λαγόνος εἰςδέχεται, οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς, «ἀλλ' εἰς βάθος, ὅθεν ἀθρόον πλεῖστον ἐκεῖθεν αἷμα κατέρρει· καὶ «ὃς, ὥςπερ οὐκ αἰσθανθεὶς τῆς πληγῆς, ἀλλὰ τὸ αἷμα καταρρέον «ἰδὼν, εἶτα δὴ τὴν χεῖρα ἐπιθεὶς ὅθεν κεκένωτο, καὶ καιρίαν γνοὺς «τὴν βολὴν, τοῖς ὅλοις ἀπειρηκὼς, ἐπειρᾶτο μὲν ἐπὶ τὸν οἰκεῖον «ἐπανιέναι χάρακα, καὶ βραχὺ δή τι τῶν στρατευμάτων ἀπῆγεν «ἑαυτόν· ὡς δ' οὐκ εἶχεν ἤδη ὅπως μετενέγκοι τὸν ἵππον, τοῦ σώ-«ματος αὐτῷ πάντη ἐξασθενήσαντος, καὶ ἀχλύος πληρωθείσης τῆς

«κεφαλῆς, ἠρέμα ἐπιστενάξας καὶ ὅσον παρεῖχεν ἡ δύναμις, ἀκρα-
«τής τε εὐθὺς τοῦ χαλινοῦ γίνεται, καὶ τῆς ἕδρας ἀπολισθήσας
«θέαμα ἐλεεινὸν τῇ γῇ κατέρριπτο. Τὸ δέ γε ἡμεδαπὸν στράτευμα
«οὐδ' οὕτως ἐθάρρει τὸν κείμενον, ἀλλὰ καὶ αὖθις ἐπεῖχον τοὺς
«χαλινούς, δεδοικότες μή ποτε κλέμμα εἴη τὸ θέαμα· ὡς δ' ὅ τε
«ἱπποκόμος ἀπῆν καὶ ὁ ἵππος ἐλευθέρῳ ποδὶ ἀτάκτως ἀνὰ τὸ
«μεταίχμιον ἔθει, παμπληθεὶ πάντες ὁρμήσαντες ἐπὶ τὸν νεκρὸν,
«εἶτα δὴ ἰδόντες καὶ θαυμάσαντες ὁπόσον μέρος τῆς γῆς ἐπεῖχεν
«ἐκτεταμένος, τὴν κεφαλὴν ἀποτεμόντες τῷ τῆς φάλαγγος ἡγεμόνι
«προςάγουσιν. Εἶτα δὴ ἐπὶ τούτῳ πολλοὶ οἱ τὸν ἄνδρα ἀποκτα-
«νόντες ἐσχεδιάσθησαν, καὶ λόγοι ἐπὶ τούτῳ συνετίθεντό τε καὶ
«συνεπλάττοντο· ὡς δ' οὐκ ἦν ἀποδείκνυσθαι τὰ λεγόμενα, ἀγνώ-
«στους τινὰς ἱππέας ἐπ' αὐτὸν ὡρμηκότας ἐλογοποίουν ἐκκεφαλί-
«σαι· καὶ πολλῶν οὕτω πραττομένων λόγων, ἀπόδειξις οὐδὲ μία
«τοῖς λεγομένοις ἐπῆν· ἀλλ' ὅτι μὲν τὴν λαγόνα διήρητο, τομὴν
«ἐντεῦθεν κατηγόρουν αἰχμῆς, ὁ δὲ τρώσας ἀφανὴς τέως ἐστὶν ἄχρι
«τῆςδε τῆς συγγραφῆς.»[1]

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μανιάκη τινὲς μὲν τῶν περὶ ἐκεῖνον στρατιωτῶν ἀπῆλθον ἀφανῶς εἰς τὰς ἰδίας πατρίδας κατὰ τὸν Ψελλὸν, οἱ δὲ πλεῖστοι προςῆλθον εἰς τοὺς βασιλικούς. Πρὶν δ' ἐπανέλθωσι τὰ στρατεύματα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐξεπέμφθη εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀποστάτου, ἥτις ἐξετέθη ἐν μετεώρῳ τοῦ μεγάλου θεάτρου ὅπως εἶνε ὁρατὴ καὶ μακρόθεν εἰς πάντας. Ἐπανερχομένου δὲ τοῦ στρατοῦ, ὁ αὐτοκράτωρ διέταξε νὰ τελεσθῇ θριαμβικὴ αὐτοῦ εἴςοδος εἰς τὴν πόλιν. Κατὰ δὲ τὴν πομπὴν, ἧς θεατὴς ἐγένετο καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς, ἱστάμενος ἐφ' ὑψηλοῦ μετὰ τῶν βασιλίδων, προηγοῦντο μὲν οἱ ψιλοὶ μεθ' ὅπλων συμμίγδην καὶ ἀσυντάκτως, φέροντες ἀσπίδας καὶ τόξα καὶ δόρατα, εἵποντο δὲ κατάφρακτοι ὅπλοις οἱ ἐπίλεκτοι ἱππεῖς. Εἰς τούτους δ' ἠκολούθουν οἱ στρατιῶται τοῦ Μανιάκη ἐξυρημένοι τὰς

1) Ἴδε ὡς πρός τινας ἐπανορθώσεις τοῦ κειμένου Ἰω. Πανταζίδου Διορθώσεις εἰς Μιχαὴλ Ψελλοῦ Χρονογραφίαν. Μέρ. Α'. Ἀθήνησιν. 1879. σ. 60-62.

κεφαλὰς καὶ ἐπ' ὄνων πρὸς τὴν οὐρὰν ἀνεστραμμένοι καὶ πολύν τινα συρφετὸν αἰσχύνης περὶ τὸν τράχηλον φέροντες. Μετὰ δὲ τούτους ἐθριαμβεύετο ἡ τοῦ ἀποστάτου κεφαλή, μεθ' ἣν ξιφηφόροι τινὲς καὶ ῥαβδοῦχοι καὶ οἱ πελεκηφόροι ἐν μεγάλῳ πλήθει προηγούμενοι τοῦ στρατηγοῦ Στεφάνου, ὅςτις ἐπροχώρει ἐπίσημος καὶ τῷ ἵππῳ καὶ τῇ στολῇ, ἑπομένου ἅπαντος τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ.

Οὕτω περιγράφει ὁ Ψελλὸς τὰ κατὰ τὴν ἀποστασίαν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Μανιάκη καὶ τὴν θριαμβευτικὴν πομπὴν τῶν νικητῶν αὐτοῦ, μὴ ἀποκρύπτων τὴν πρὸς τὸν γενναῖον ἀποστάτην συμπάθειαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι τῶν Βυζαντίνων φαίνεται ὅτι εἶχον οὐκ ἀσυμπαθῶς πρὸς αὐτόν. Ἐπ' ἐσχάτων ἐξεδόθησαν τὰ τέως ἀνέκδοτα ἔργα Ἰωάννου τοῦ Μαυρόποδος, τοῦ γνωστοῦ ὡς μητροπολίτου τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Εὐχαΐτων[1]. Τὰ ἔργα ταῦτα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς μία τῶν σπουδαίων πηγῶν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου[2]. Ἐν ᾧ δὲ ὁ λόγιος μητροπολίτης ἰδίους ἐξεφώνησε λόγους ἐπί τε τῇ ὑποταγῇ τῶν ὑπὸ τὸν Τυρὰχ Πατζινακῶν[3] καὶ ἐπὶ τῇ καταστολῇ τῆς στάσεως τοῦ Λέοντος Τορνίκη[4], οὐ μόνον ἴδιον λόγον δὲν ἐποιήσατο περὶ τῆς ἀποστασίας τοῦ Μανιάκη, ἀλλ' οὐδ' ὑπαινιγμόν τινα περὶ τούτου εὑρίσκομεν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Ἀναγνωριστέον δ' ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀποσιωπήσει τοῦ ἄλλως φιλοβασιλέως καὶ αὐλοκόλακος ἱεράρχου συμπάθειάν τινα πρὸς τὸν ἀποστάτην.

Ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς μάχης καθ' ἣν ἔπεσεν ὁ Μανιάκης τῇ εὑρισκομένῃ ἐν τῇ χρονογραφίᾳ τοῦ Ψελλοῦ, ἣν παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, εἴδομεν ὅτι γίνεται μνεία τῶν πολλῶν διαδόσεων καὶ λόγων

---

1) Iohannis Euchaitorum Metropolitae quae in codice Vaticano Graeco 676 supersunt Johannes Bollig descripsit, Paulus de Lagarde edidit. Gottingae. 1882.

2) Ἴδ. τὴν βιβλιοκρισίαν μου περὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἐν τῷ περιοδικῷ Deutsche Litteraturzeitung τοῦ 1883, σ. 737 κ. ἑ.

3) «Χαριστήριος λόγος ἐπὶ τῇ καθαιρέσει τῆς τυραννίδος» σ. 178 κ. ἑ.

4) «Λόγος εἰς τὴν ἡμέραν τῆς μνήμης τοῦ μεγάλου τροπαιοφόρου καὶ τὴν νῦν γενομένην ἐπὶ τοῖς βαρβάροις θαυματουργίαν» Ἐκδ. τοῦ De Lagarde σ. 142 κ. ἑ.

οὓς προὐκάλεσεν ὁ θάνατος αὐτοῦ καὶ ὁ ἄγνωστος τρόπος τῆς τρώσεως τοῦ ἀνδρός.

Ὑποδεικνύεται δὲ νομίζω, ἐκ τῶν λέξεων τοῦ Ψελλοῦ καὶ ἡ ὕπαρξις δημωδῶν ποιημάτων περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μανιάκη, ὁποῖα συνήθως ἐν τάχει ἐπακολουθοῦσιν εἰς τὰ τοιαῦτα συμβάντα παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἐξεγείροντα τὴν συμπάθειαν καὶ τὸν θαυμασμὸν αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἡρωϊκόν τι ἐπιχειροῦντας.

Καὶ τοιοῦτο μὲν δημῶδες ποίημα οὐδὲν περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς. Ἀλλ' ὅμως περιεσώθη ἄλλο τι στιχούργημα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα σύγχρονον, γεγραμμένον εἰς ἑξαμέτρους ἐν τῇ ἐπικῇ διαλέκτῳ καὶ ἀποτελούμενον ἐν μέρει ὡς κέντρων ἐκ στίχων ἢ φράσεων ὁμηρικῶν καταλλήλως συνηρμολογημένων. Σώζεται δὲ τὸ ποίημα τοῦτο ἐν δυσὶ χειρογράφοις, ὧν τὸ μὲν ἀπόκειται ἔν τινι χειρογράφῳ τῆς αὐτοκρατορικῆς βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης [1], τὸ δ' ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 1357 ἑλληνικῷ κώδικι τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ. Τοῦ ποιήματος τούτου μέχρι τοῦδε ἐξεδόθησαν μόνοι οἱ πέντε πρῶτοι στίχοι κατὰ τὸ βατικανικὸν χειρόγραφον [2]. Ἐνταῦθα δ' ἐκδίδω αὐτὸ ὁλόκληρον κατὰ τὸν βιενναῖον κώδικα (B), ἐξ οὗ ἀντέγραψα αὐτὸ τῷ 1875, καὶ ἐκ παραβολῆς πρὸς τὸν βατικανικὸν (A), ἣν χρεωστῶ εἰς τὴν φιλικὴν φροντίδα τοῦ λογίου βιβλιοθηκαρίου τῆς ἐν Κρυπτοφέρρῃ (Grotta Ferrata) μονῆς κ. Ἀντωνίου Rocchi [3]. Ὑποσημειόνω δὲ μόνας τὰς σπουδαιοτέρας τῶν διαφόρων γραφῶν τῶν κωδίκων, παραλείπων τὰς ἀσημοτέρας καὶ ἥττονος λόγου ἀξίας.

---

1) Ὁ κῶδιξ οὗτος εἶνε ὁ Phil. Graec. 216, ὅστις εἶνε γεγραμμένος ἐπὶ χάρτου κατὰ τὸν ιε' αἰῶνα. Τὸ δὲ ποίημα φέρεται γεγραμμένον καταλογάδην ἐν τοῖς φύλλ. 90,α–94,β.

2) Ὑπὸ τοῦ Bekker ἐν τοῖς Anecdota Graeca. Berolini. 1821. Τόμ Γ' σ. 108 ἐν σημειώσει.

3) Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Rocchi σταλεῖσάν μοι περιγραφὴν ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος βατικανικὸς κῶδιξ εἶνε γεγραμμένος ἐπὶ βομβυκίνου χάρτου κατὰ τὸν ιέ ἢ ις' αἰῶνα. Τὸ δὲ περὶ Μανιάκη ποίημα περιέχεται ἐν τοῖς φύλ. 51 κ. ἑ.

Θυμὸν ἄχει μεγάλῳ βεβαρημένος ἄγριος ἀνὴρ
Μανιάκης ἀγέρωχος, ἀρήιος, ὀβριμοεργὸς
μαίνεται ἐν κραδίῃ καὶ ἀσπίδα πᾶσαν ἀγείρει,
ἐξελάαν δὲ ἄνακτα θρόνοιο ἑοῦ Μονομάχον
καὶ πόλιος μεγάλης βασιλευέμεναι ἐριδαίνει
νήπιος, οὐδέ τι δὴ θάνατον κατὰ θυμὸν ἔχεσκεν.
Ἀλλ' ὁ μὲν, ὡς φρονέων, δίεπεν στρατὸν ὅνπερ ἄγειρεν,
ἡμετέρῳ βασιλεῖ δ' ἐπιτάρροθος ἦεν Ἰησοῦς,
ὃς νημερτὲς ἔειπε πάλαι «δι' ἐμοῖο ἄνακτες
σκῆπτρα ἔχουσι καὶ γῆς κρατέουσι τύραννοι.»
Καὶ βασιλεὺς μὲν ἔπεμπε πολὺν στρατὸν ἀντία κείνου,
Μανιάκης δ' ἐς δοῦπον ἀκόντων ὦρτο λέων ὥς,
γυμνὸς, ἄτερ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ὀμφαλοέσσης,
θώρηκός τε μίτρας τε· ἐνεῖτο δὲ εἵματα λεπτὰ,
ἄρχε δ' ἑῶν ἑτάρων αἰεὶ καὶ χεῖρας ἐνώμα
φάσγανον οἷον ἔχων, φλογὶ εἴκελον· ἔντεα δ' ἄλλα
κεῖτο ἐνὶ κλισίῃ· οὐ γὰρ φορέειν ἠθέλεσκε·
τύπτε δ' ἐπιστροφάδην, μονοπλῆγας δ' ὤλλυε λαούς.
Ὦ πόσα Ῥωμαίων τέκεα κτάνεν ἱπποκορυστῶν,
ὦ πόσα ῥῆξε κάρηνα ἀρηιθόων αἰζηῶν,
ὦ πόσα πρεσβυτέρων λύσε γούνατα καὶ μένε' ἀνδρῶν·
Τίς δέ οἱ ἀντεβόλησε καὶ οὐκ ἄφαρ ὤλεσε θυμόν;
Οὐ γὰρ ἔην κείνου ὑπαλῦξαι χεῖρας ἀάπτους,
ὃν καὶ εἰςορόωντας ὑπὸ τρόμος ἱππέας εἶχεν.
Ἐγγύθι δ' ἐρχομένου πᾶς ἐτρέπετ' οὐδ' ἔτ' ἔμιμνεν
ἀντίβιον μαχέσασθαι ἢ αὐτοῦ στήμεναι ἄντην.
Τοῖος ἔην οἷόν τιν' ἐν ἡμετέροισι χρόνοισι
τῶν νῦν ἐκ μερόπων οὔτ' ἔκλυεν οὔτε τις εἶδεν,

---

3) καρδίῃ AB. ἀγεῖρει B. 5) πόλεως B. 7) ὧς B. διεπε A. 9) ἐμοῖὸ B. 10) κραταίουσι AB. 11) ἀντὶ ἀκείνου A. ἀντὶ ἐκείνου B. 12) ὧς τὸ λέων B. 14) εἶματά B. 16) οἶον B. ἔν τεὰ δ' B. 20) ἀρηϊοθόων B. 23) κεῖνου B. 24) ὑποτρόμος B. 25) ἐτρέπετο οὐδ' ἔτε B. 27) ποίος B. οἶος A. οἶος B. ὅν AB. ἐν B. 28) οὔτε ἐσεῖδεν AB.

ἄγριος αἰχμητὴς καὶ θαρσαλέος πολεμιστής.
Ῥέζετο δὴ τάδε ἔργα ἀνὰ δρυμὰ πυκνὰ καὶ οὔρη.
Αὐτὰρ ἐπεὶ πεδίοιο μέσον στίχας ἤλασεν ἀνδρῶν,
δὴ τότ' ἐφιππεύων πλείους κτάνε νηλέϊ χαλκῷ,
δηιόων κρατερὰς Ῥωμαίων ῥίμφα φάλαγγας.
Πλήσθησαν νεκύων καὶ αἱ γύαι ἔνθα καὶ ἔνθα,
πλήσθησαν νεκύων καὶ οὔρεα βησσήεντα.
Πολλοὶ δ' ἐν κονίῃσι παρ' ἀλλήλοισι τέταντο
ἐκ στιβαρῆς παλάμης δαϊγμένοι ἀνδρὸς ἀρίστου,
ἀνδρὸς Μανιάκου, μανιώδεος, ἀνδροφόνοιο·
ἐκ δ' ἔφυγον πολλοί γε καὶ εἰ μόνον αὐδήσειε·
τοίην ἠνορέην θεόθεν λάχεν ἐν πολέμοισι.
Μνῆσκον ἄρ' ὧδε ὄχλοι· ὁ δ' ἐπεὶ κάμε χεῖρας ἐναίρων
χάζετο ἂψ ὀπίσω καὶ ἄμπνυτο· τεῖρε γὰρ ἱδρὼς
αἵματι καὶ λύθρῳ πεπαλαγμένον ἄνδρα πάχιστον.
Αὐτὰρ ὃ αὖθις ἐπῶρτο δαϊζέμεναι μενεαίνων·
ἐξεφάνη καὶ πᾶσιν ἐν ἄσπετον ὦρσε κυδοιμόν.
Ῥωμαίων δὲ φάλαγγας ὑπὸ τρόμος εἵλετο γυῖα.
Ἐνθάδε καί ποτ' ἀνεῖλεν ἀπειρεσίους στίχας ἀνδρῶν
πάντοσε παπταίνων μή τις φύγοι αἰπὺν ὄλεθρον.
Ἦν δέ τις ἐν Ῥωμαίοις ἀνέρος ἀθλίου υἱός,
ἱπποσύνῃ δὲ κέκαστο καὶ εὔχετο εἶναι ἄριστος,
τόν γε ὃς ὤτρυνε θυμὸς Μανιάκῃ μαχέσασθαι.
Ἀλλ' ὅτε δὴ σχεδὸν ἦλθε φέρων μελίην ἀνὰ χεῖρα
ἴυξε Μανιάκης καὶ ἐπάλμενος ἀμφὶ μέτωπον

---

29) θαρσαλαῖος AB. πολεμιστῆς B. 31) ἐπὶ AB. 32) ἐφ' ἱππεύων AB. κτανων A. κτάνων B. χαλκῶν B. 33) ληιόων A. ληϊόων B. 34) Ὁ στίχος οὗτος λείπει ἐν τῷ B. γυαὶ A. 35) κε B. βυσήεντα AB. 36) δὲ ἐν κονίησῃ B. παραλλήλοισι AB. 37) δαιγμένοι A. 41) μνήσκον B. ἀναίρων AB. 42) ἱδρῶς B. 43) εἵματι B. 44) ὃ B. δαιζέμεναι A. 45) ἐξἐφάνη A. 46) ὑποτρόμος AB. εἰλετο A. εἵλετο B. γῦα A. γύα B. 48) πάντο(σε A. ὄλεθρον B. 49) ἐν δὲ AB. 50) κέκαστον B. 53) ἴϋσε A. ἴϋσε B. ἀμφιμέτωπον AB.

πλῆξ' ἄορι μεγάλῳ καὶ ἐπισκύνιον λῦσεν αἶψα,
ἐκ δὲ φλέβας τάμεν ὦκα, πέρησε δ' ἄρ' ὀστέον εἴσω
φάσγανον· ἐν δὲ κύκλος κεφαλῆς πέσεν αὐτίκα γαίῃ,
ἐγκέφαλος δ' ἐφάνη καὶ Μανιάκης θέεν αὖθις
ἔνθα τιν' ἄνδρα φέριστον ἐνὶ κρατὶ ὄρθια πλήξας
θήκατο ἐς δύο βρέγμα ἅπαν τε καὶ ὤμους.
Ἄλλον ἐπιστροφάδην δὲ παρ' ὀμφαλὸν αὐτίκα βάλλει
καὶ τάμε διχθὰ παρευθὺ διαμπερὲς ἄχρι νεφροῖο·
ἡμίτομον δὲ μέρος χθὼν δέξατο πουλυβότειρα·
ἵππος δ' ὠκὺς ἐκείνου ἀνὰ στρατὸν εὐρὺν ἄλᾶτο
γούνατα ἠδὲ πόδας νεκροῖο φέρων ἅμα κύστει.
Ἤτοι ὅ γ' ἄλλον ἔτυψε καὶ αὐτίκα θυμὸν ἀπηύρα
καί τινα πρός τε βαλὼν ὤμου στιβαροῦ παρὰ κλεῖδα
ἐν κονίῃσιν ἔμιξε καὶ ᾤχετο θᾶσσον ἐπ' ἄλλον
καὶ βάλε πὰρ κροτάφῳ, ὁ δὲ ὕπτιος ἔκπεσεν ἵππου·
πλῆξε καὶ ἄλλον ἄριστον, ἐπεσσύμενος πεδίοιο,
ἀμφὶ μέσην κυνέην, πλάγχθη δ' ἀπὸ χαλκόφι χαλκός·
καὶ βάλε δεύτερον αἶψα καὶ ὤλεσεν ἄθλιον ἄνδρα,
ῥήξας ὀστέα λευκὰ καρήατος ἠδὲ προσώπου
πολλαῖσι πληγῇσι· χόλος γάρ μιν λάβε θυμῷ
οὕνεκά οἱ πόρρω πλάγχθη ξίφος ἐκ τρυφαλείης.
Ἀλλ' ὅ γε δὴ καὶ αὖθις ἐπορνύμενος κατὰ δῆμον
θῦνε διὰ προμάχων κεραΐζων τάγματα ἀνδρῶν,
πολλοὺς δ' ἐξαλάπαξε δόμους καὶ φρούρια ἀνδρῶν,
καὶ νύ κεν ἔνδον ἔβη καὶ ἐς πόλιν εὐρυάγειαν,

---

54) πλήξ AB. 55) δαάρ' B. 56) αὐτῆκα B. 58) τίν B. 59) ἀπαν A. 61) διαμερὲς B. νεφροῖς B. 62) χθῶν B. 63) δῳὠκὺς B. ἀναστρατὸν AB. 64) νεκροὶ ὁ B. ἁμακῦστει A. ἅμα ἤνστει B. 65) ἄλον ἔτυψεν B. παρα-αὐτήκα B. ἀπῆυρα A. ἀπηῦρα B. 66) βαλῶν B. παρα-κλεῖδα AB. 67) θάσσον B. 68) παρκροτάφω AB. 70) ἀποχαλκόφι B. 72) ἡδὲ B. 74) οὐνεκὰ A. οὐδε-νεκά B. 76) θύναι B. 77) φούρια AB. 78) εὐρυάγϋαν A.

εἰ μὴ ἄρ' οὐρανόθεν βραχίων μέγας εἶρξε θεοῖο
αἰνὰ διασκεδάσας βουλεύματα ἄφρονος ἀνδρός.
Ὡς γὰρ Μανιάκης λαοὺς ὀλέκων θέε πάντη
ἠδ' ἐπὶ δεξιὰ ἠδ' ἐπ' ἀριστερὰ ἄορ ἐνώμα,
ἔλπετο μὲν κρατέειν, δύναμις δέ μιν αὐτίκα θεία
ὑψόθεν οὐρανίῳ παρὰ γλουτὸν δούρατι βάλλει,
θερμὸν δ' ἀθρόον αἷμα καταρρέον ἐξ ὠτειλῆς
γαῖαν ἔδευε μέλαιναν καὶ ἀνίη ῥαθάμιγγας.
Ἀλλὰ καὶ ὣς ἔσφαττε καὶ οὐ μεθίει πολεμίζων.
Τὸν δ' ὡς οὖν θεράπων ἐνόησεν βλημένον ἔγχει
ὦκα παρὲξ ἐλάαν πλήθους ἄπο προὔτρεπε πολλοῦ.
Μανιάκης δὲ πέπειστο καὶ αὐτίκα χάζετο πόρρω
ἐν καθαρῷ, ὅθι δὴ πεδίον χλοερὸν νέον ἤνθει·
ἀλλὰ καταθνήσκων ὥρμαινε πάλιν μαχέσασθαι
καί τ' ὀλιγοδρανέων ἀκόρητος ἔην πολέμοιο.
Ὡς μαλακῇ δ' ἐν χώρῃ ἀπὸ ψυχὴν λίπεν αὐτὴν,
τῇ ῥα μέγας μεγαλωστὶ ἐπὶ χθονὶ κεῖτο τανυσθεὶς,
τὸν καὶ ὑπέφριξαν νεκρὸν πλέον ἠὲ βιοῦντα·
κεῖτο δὲ οἷον βοῦς ἐριαύχην ἠέ τις ἄρκτος
ἠὲ δρῦς τανύφυλλος ἀποτμηθεῖσα πέλυξιν·
οὗ καὶ ἐκ νεκροῖο μακρὰν φύγον οὐδ' ἔτ' ἔμιμνον
καὶ κωφὴν τρομέοντες Μανιάκου κόνιν αὐτήν.

Ὁ στιχουργός, οὗ εἶνε ἡμῖν ἄγνωστον τὸ ὄνομα, ἀποθαυμάζει τὴν γενναιότητα τοῦ ἀποστάτου, καὶ ἐπὶ τὸ ὁμηρικώτερον περιγράφει τοὺς κατὰ τὴν μάχην ἀγῶνας αὐτοῦ καὶ τὸν μοιραῖον θάνατον, ἀλλ' ἀποδίδει οὐχ ἧττον εἰς θείαν τινὰ δύναμιν τὴν

79) ἄρα AB. 80) ἠνὰ B. 81) λαοῦς ὁλέκων B. 83) κραταίειν AB. θεῖα B. 84) δοῦρατι B. 88) τονδωώς B. 89) κάπαρ AB. ἐξἐλάκν A. ἐξἐλάαν B. προῦτρεπε B. 93) καίτο B. 94) δὲ ἐν B. ἀποψυχὴν B. 95) τῆ ῥὰ A. τηρᾶ B. κει τανυσθεῖς B. 97) ἡ ἐ τὶς A. ἧε τίς B. 98) ἀποτμηθεὶς A. ἀποτμηθεῖς B. 99) νεκροῖς B. οὐδε ἔτ' B. 100) κόνην B.

τρῶσιν αὐτοῦ. Τὸ ποίημα καθόλου γνωρίζει ἡμῖν διαφόρους λεπτομερείας τῆς μάχης[1], καίπερ ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον ἐκτεθειμένας, καὶ ἀποδεικνύει, προστιθέμενον εἰς τὰς μέχρι τοῦδε περὶ τῆς ἀποστασίας τοῦ Μανιάκη γνωστὰς πηγάς, πολλῷ μᾶλλον ὁπόση ὑπῆρξεν ἡ φήμη αὐτοῦ καὶ ὁ κλονισμὸς ὃν ἐπήνεγκεν εἰς τὴν βυζαντιακὴν βασιλείαν. Τὴν δὲ περὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ ἀνδρὸς γνώμην ταύτην ἐπισφραγίζει τὸ ἐν τοῖς αὐτοῖς κώδιξιν εἰς τὰ περὶ τοῦ μούλτου ἡρωϊκά, ἤτοι τὸ περὶ τῆς στάσεως ποίημα, ἑπόμενον ἐπίγραμμα εἰς τὸν τάφον τοῦ Μανιάκου δι' ἡρωϊκοῦ, ἔχον ὡς ἕπεται·

Μανιάκης λαλέω ἀπὸ τύμβου ἀνδράσι πᾶσιν·
οὐ λίπον ἠνορέην ἐπὶ γαίης, ἀλλ' ὑπὸ γαῖαν
οἰχόμενος κατέχωσα, ἐμοὶ δ' ἅμα συγκατέθαψα.
Κεῖται δ' οὐχὶ πέλας μελέων μου ὡς δέμας ἄλλο [2],
βραχιόνων δὲ μάλιστα ἐμῶν περὶ νεῦρα μένουσα
οὐκ ἐθέλει ἀναβῆναι ἀπὸ χθονὸς ἄτερ ἐμοῖο.

Δὲν γνωρίζομεν ἂν τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἐγράφη πράγματι ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἀποστάτου ἐν τῇ ξένῃ ἴσως ἔνθα ἐτάφη ἀκέφαλον τὸ πτῶμα αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰκῇ ἂν ἐποιήθη καὶ μετεδίδετο ἁπλῶς μόνον ἀπὸ χειρογράφου εἰς χειρόγραφον, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ φήμη καὶ ὁ θαυμασμὸς τοῦ Μανιάκη εἶχον βαθείας ῥίζας εἰς τὴν καρδίαν τῶν Βυζαντίνων.

---

1) Τῶν λεπτομερειῶν τούτων εἶνε καὶ ἡ μνεία περὶ τῆς παρὰ γλουτὸν διὰ δόρατος τρώσεως τοῦ Μανιάκη. Ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω ἐκ τῆς παραθέσεως τῆς διηγήσεως τοῦ Ψελλοῦ, οὗτος ἀναφέρει ὅτι ὁ ἀποστάτης ἐπλήγη κατὰ τὴν δεξιὰν λαγόνα· ἀγνώστου δ' ὄντος τοῦ τρόπου τῆς τρώσεως, αὕτη ἀπεδίδετο εἰς τομὴν δι' αἰχμῆς. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἱστορικῶν ὁ μὲν Ζωναρᾶς XVII, 22 δὲν κατονομάζει τὸν τόπον τῆς πληγῆς, ὁ δὲ Κεδρηνὸς (II σ. 549,5) λέγει ὅτι εὑρέθη ἔχων κατὰ τοῦ στήθους καιρίαν πληγήν, ὁ δὲ Ἀτταλειάτης (σ. 19,17) ὅτι κατέλαβον αὐτὸν καιρίαν ἔχοντα κατὰ τῆς πλευρᾶς.

2) ἄλλος AB.

Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τῇ 29 Μαρτίου τοῦ 1430 ἔπιπτεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων, μάτην ἀντιστάσης μετὰ τῶν ἐγχωρίων τῆς ἐν τῇ πόλει βενετικῆς φρουρᾶς, ἡ Θεσσαλονίκη· τὸ ἔργον τῆς δῃώσεως καὶ καταστροφῆς ὑπῆρξε πλῆρες. Αὐτὸς ὁ σουλτάνος Μουρὰτ ὁ Β' ἔφριξεν ἰδὼν τὴν γενομένην ἐρήμωσιν. Ἡ δὲ Βενετία μεριμνῶσα περὶ διατηρήσεως τῶν λοιπῶν ἐν Ἑλλάδι κτήσεων αὐτῆς, παρεχώρησε τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1430 ὁριστικῶς τὴν ἄλλοτε λαμπρὰν πόλιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν κατακτητῶν. Ἀλλ' ἡ ἀπόκτησις τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ἐπέφερε τὸ πέρας τῶν κατακτητικῶν διαθέσεων τοῦ Μουράτ. Διαιρέσας οὗτος τὴν στρατιὰν αὐτοῦ εἰς δύο μέρη, τὸ μὲν αὐτῶν παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Ἀδριανούπολιν, τὸ δὲ ἄλλο ὑπὸ τὸν Σινάνην ἔστειλε κατὰ τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἠπείρου.

Ἦρχε δὲ τότε τῆς χώρας ταύτης ὁ ἰταλικὸς οἶκος τῶν Τόκκων, κομήτων τῆς Κεφαλληνίας. Κάρολος Τόκκος ὁ Α' ἀνακηρυχθεὶς δεσπότης τῆς Ἠπείρου καὶ δοὺξ τῶν Ἰωαννίνων, ὡς ὀνομάζει αὐτὸν ὁ Δούκας, διοικήσας τὴν χώραν ἀπὸ τοῦ 1413 εἶχεν ἀποθάνει ἓν ἔτος πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Θεσσαλονίκης. Μὴ ἔχων δὲ ὁ Κάρολος γνήσια τέκνα ἐκ τῆς συζύγου αὐτοῦ Φραγκίσκας Ἀτζαγιόλη, ἀφῆκε τὴν κυριαρχίαν τῶν χωρῶν αὐτοῦ, ἤτοι τῆς Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας, τῆς Ἄρτας καὶ τῶν Ἰωαννίνων, εἰς τὸν ἀνεψιόν του Κάρολον Β', υἱὸν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Λεονάρδου.

Ἀλλ' ὁ Κάρολος Α' εἶχε τρεῖς νόθους υἱούς, οἵτινες ἐζήτησαν νἀντιστῶσιν εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς Ἠπείρου εἰς Κάρολον τὸν Β'. Ὁ δὲ μεγαλεπηβολώτατος τούτων τῶν ἀδελφῶν Μέμνων, προσχωρήσας εἰς τὸν σουλτάνον, ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ βοήθειαν κατὰ τοῦ Καρόλου καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ καταγάγῃ εἰς τὴν Ἤπειρον ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἀδελφούς. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ὁ Μουρὰτ, κατακτήσας τὴν Θεσσαλονίκην, ἔπεμψε τὴν δυτικὴν στρατιὰν

κατὰ τῆς Ἠπείρου. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς στρατιᾶς ταύτης ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν χρονογράφων Σινάνης, μόνος δὲ ὁ Χαλκοκονδύλης καλεῖ αὐτὸν Καρατζίαν[1].

Πρὸ δὲ τῆς ἐπελεύσεως τοῦ στρατοῦ ὁ Μουρὰτ λέγεται πέμψας πρὸς τοὺς Ἰωαννίτας γράμματα, ἅτινα διασώζει ἡμῖν τὸ ἠπειρωτικὸν χρονικὸν, ὅπερ πρῶτος μὲν ἐδημοσίευσεν ὁ Pouqueville, εἶτα δὲ ὁ Bekker ἐν τῇ σειρᾷ τῆς Βυζαντίδος. Ἔχουσι δὲ τὰ γράμματα ταῦτα ὧδε·

«Μουρὰτ βασιλεὺς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως πρὸς τοὺς Ἰωαννί-«τας. Ἐβεβαιώθητε ἀκριβῶς ἀπὸ τὰς νίκας καὶ ἐμοῦ καὶ τῶν «προγόνων μου, ὅτι ὁ θεὸς δὲν ἔβαλεν εἰς τὸ βασίλειόν μου σύνορα «καὶ μὲ τὴν βοήθειάν του ὑπέταξα ὅλην τὴν Ἀνατολὴν καὶ αὐτὴν «σχεδὸν τὴν Δύσιν, ὅτι ἔξω ἀπὸ τὰ βουνά σας ὅλοι μ' ἐπροσκύνη-«σαν. Σᾶς παρακαλῶ λοιπὸν, πρὶν δοκιμάσητε τὰ ὀλέθρια τοῦ «πολέμου τέλη, πρὶν ἴδῆτε τὸ αἷμα πολλῶν ἀναιτίων χυνόμενον «ἀδίκως, νά με παραχωρήσητε τὴν πόλιν σας, ἂν θέλητε νἀποφύ-«γητε τὸν ἀφανισμὸν αὐτῆς καὶ ὅσα ἄλλοι ἀπειθεῖς καὶ σκληρο-«τράχηλοι ἔπαθον, κατακοπέντες ἀπὸ τὸ σπαθί μου ἢ πωληθέντες «ἀπὸ τοὺς στρατιώτας μου αἰχμάλωτοι εἰς Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν. «Σᾶς ὑπόσχομαι ἄν με προσκυνήσητε, πίστεις ἐνόρκους, ἐγὼ μὲν νὰ «μὴ σας ἐγβάλω ποτὲ ἀπὸ τὸ κάστρον σας, ἐσεῖς δὲ νὰ μὴ φανῆτε «ἐπίβουλοι καὶ ἀπειθεῖς τῆς βασιλείας μου. Προσέξατε μήπως «ἀποβάλλοντες τὸ ζήτημά μου δὲν ἔχητε πλέον οὐδὲ καιρὸν νὰ «μετανοήσητε.»

Οὐδὲν παράδοξον ἂν ἐπέμφθησαν ἀληθῶς ταῦτα τὰ γράμματα ὑπὸ τοῦ Μουράτ· ἴσως δ' ἔχομεν σωζόμενον ἐν τοῖς ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ ἀφελοῦς Ἠπειρώτου χρονογράφου αὐτὸ τὸ αὐθεντικὸν κείμενον τοῦ σουλτανικοῦ ἐγγράφου, οἷον ἐγράφη κατὰ πρῶτον, διότι πολλάκις οἱ σουλτάνοι δὲν ἀπηξίουν νὰ στέλλωσι γράμματα ἑλληνικὰ, ὁποῖα καὶ σώζονται ἀλλαχοῦ τε καὶ ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βενετίας.

Ὁ Σινάνης, διαβὰς ἀβλαβῶς μετὰ τῆς στρατιᾶς καὶ τοῦ Μέμνονος, ὃν συνεπήγετο, τὰ στενὰ τοῦ Πίνδου, ἐτράπη κατ' ἀρχὰς

---

1) Σελ. 236 ἐκδ. Βόννης.

ἐπὶ τὴν Αἰτωλίαν, εἶτα δ' ἐστράφη κατὰ τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἤρξατο πολιορκῶν αὐτά. Διαρκούσης δὲ τῆς πολιορκίας ἐσχηματίσθη ἐν τῇ πόλει φατρία φρονοῦσα τὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐχθαίρουσα τοὺς Ἰταλοὺς ἄρχοντας τῆς Ἠπείρου. Μετὰ τούτων συνεννοηθεὶς ὁ Σινάνης κατώρθωσε νὰ κυριεύσῃ τὴν πόλιν διὰ συνθήκης. Καὶ ὁ μὲν Κάρολος Τόκκος ἀπεχώρησε, διατηρήσας μὲν τὴν δεσποτείαν τῆς Ἄρτας καὶ τὴν κυριαρχίαν τῶν κατὰ τὸ ἰόνιον πέλαγος νήσων, ἀλλὰ γενόμενος ὑπόφορος εἰς τοὺς Τούρκους. Πρὸς δὲ τὸν μητροπολίτην τῶν Ἰωαννίνων καὶ τοὺς ἄρχοντας τῆς πόλεως ὡς ἀντιπροσώπους τῶν Ἰωαννιτῶν ἀνέλαβεν ὁ Σινάνης ῥητὰς ὑποχρεώσεις, περιεχομένας ἐν τῇ κοινοποιήσει ἣν ἐκ τοῦ στρατοπέδου διηύθυνε πρὸς τοὺς πολιορκουμένους Ἰωάννίτας. Ἡ συνθήκη αὕτη, δημοσιευομένη ὁλόκληρος ἐν τῇ ἀξιολόγῳ χρονογραφίᾳ τῆς Ἠπείρου ὑπὸ τοῦ Ἀραβαντινοῦ [1], ἔχει αὐτολεξεὶ ὡς ἑξῆς·

«Τῆς κεφαλῆς τῶν κεφαλάδων καὶ αὐθέντου πάσης Δύσεως «τοῦ Σινὰν Πασσᾶ ὁρισμὸς καὶ χαιρετισμὸς εἰς τὸν πανιερώτατον «μητροπολίτην τῶν Ἰωαννίνων καὶ εἰς τοὺς ἐντιμοτάτους ἄρχον«τας, τὸν καπετὰν Στρατηγόπουλον καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Καπετάνου «κὺρ Παῦλον καὶ εἰς τὸν πρωτομαΐστορα τὸν Βουΐσαβον καὶ εἰς «τὸν πρωτασηκρήτην Στανίτζην καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ἄρχοντας «τῶν Ἰωαννίνων μικρούς τε καὶ μεγάλους. — Νὰ ἠξεύρητε, ὅτι «μᾶς ἔστειλεν ὁ μέγας Αὐθέντης νὰ παραλάβωμεν τοῦ δούκα τὸν «τόπον καὶ τὰ κάστρα του, καὶ ὥρισέ μας γοῦν οὕτως, ὅτι ὅποιον «κάστρον καὶ χώρα προσκυνήσει μὲ τὸ καλὸν νὰ μὴν ἔχῃ κανένα «φόβον οὔτε κακίαν οὔτε κούρσευμα, ἀλλ' οὔτε κανένα χαλασμὸν, «καὶ ὅποιον κάστρον καὶ χώρα δὲν προσκυνήσῃ, ὥρισε νὰ κατα«λύσω καὶ νά τα χαλάσω ἐκ θεμελίων ὥσπερ ἐποίησα καὶ τὴν «Θεσσαλονίκην. Διὰ τοῦτο γράφω σας καὶ λέγω, ὅτι νὰ προσκυ«νήσητε μὲ τὸ καλὸν καὶ νὰ μὴ πλανηθῆτε εἰς τῶν Φράγκων τὰ «λόγια, ὅτι τίποτε δέν σας θέλουν ὠφελήσει, πλὴν θέλουν σᾶς «χαλάσει, καθὼς ἐχάλασαν καὶ τοὺς Θεσσαλονικεῖς, καὶ ἕνεκα «τούτου ὀμνύω σας εἰς τὸν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ τὸν

1) Τόμ. Β' σ. 315 κ. ἑ.

«προφήτην Μωάμεθ καὶ εἰς τὰ ἑπτὰ μουσάφια καὶ εἰς τοὺς ,ρκ,δ' «προφήτας τοῦ θεοῦ καὶ εἰς τὴν ψυχήν μου καὶ εἰς τὴν κεφαλήν μου «καὶ εἰς τὸ σπαθὶ ὅπου ζώνομαι, ὅτι νὰ μὴν ἔχητε κανένα φόβον, «μήτε αἰχμαλωτισμὸν, μήτε πιασμὸν, μήτε μασγίδι[1] νὰ ποιή-«σωμεν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκκλησίαις σας νὰ σημαίνουν καθὼς ἔχουν «συνήθειαν. Ὁ δεσπότης νὰ ἔχῃ τὴν κρίσιν τὴν ῥωμαϊκὴν καὶ ὅλα «του τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα, οἱ ἄρχοντες ὅσοι ἔχουν τιμά-«ρια πάλιν νά τα ἔχωσι, τὰ γονικά τους, τὰ ὑποστατικά τους καὶ «τὰ πράγματά τους ὅλα νά τα ἔχουν χωρίς τινος λόγου καὶ ἄλλο «ὅ,τι ζητεῖτε νά σάς τα δώσωμεν. Εἰ δὲ καὶ σταθῆτε πεισματικοὶ «καὶ δὲν προσκυνήσητε μὲ τὸ καλὸν, νὰ ἠξεύρητε ὅτι ὥσπερ ἐδια-«γουμίσαμεν τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐχαλάσαμεν ταῖς ἐκκλησίαις «καὶ ἐρημώσαμεν καὶ ἀφανίσαμεν τὰ πάντα, οὕτω θέλομεν χαλάσει «καὶ ἐσᾶς καὶ τὰ πράγματά σας καὶ τὸ κρίμα νά το γυρεύσῃ ὁ θεὸς «ἀπὸ σᾶς.» Οἱ Ἰωαννῖται, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, δὲν ἐστάθησαν πεισματικοὶ, ἀλλ' ἐπροσκύνησαν μὲ τὸ καλὸν καὶ εἰς τοῦτο ὀφείλεται ἡ περίστασις, ὅτι τὰ Ἰωάννινα δὲν ἐδιαγουμίσθησαν, οὐδ' ἐχαλάσθησαν καὶ ἐρημώθησαν ὡς ἡ Θεσσαλονίκη. Οἱ Ἰωαννῖται ἀπήτησαν νὰ ἐπικυρωθῶσιν αὐτοῖς διὰ σουλτανικοῦ φιρμανίου τὰ ὑπεσχημένα προνόμια, ἐφ' ᾧ ἔστειλαν πρεσβείαν πρὸς τὸν σουλτάνον, «ἄνδρας λογίους καὶ φρονίμους, «παραγγείλαντες νά τον προσφέρουν τοῦ κάστρου τὰ κλειδία, ἂν «τους δώσῃ μὲ χρυσόβουλλον ὅσα τὸν ζητήσωσιν. Οὗτοι δὲ ἐλθόν-«τες εἰς Θεσσαλονίκην εὗρον τὸν βασιλέα ἔξω τῆς πόλεως εἰς τόπον «ὅστις Κλειδὶ τώρα λέγεται. Καὶ ἐκεῖ τελειώσαντες τὰς συμφω-«νίας ἔδωσαν καὶ ἔλαβον ὅρκους, καὶ δεχθέντες τὸ χάτι σερίφι «παρέδωσαν εἰς χεῖράς του τὰ κλειδία, καὶ βασιλέα τοῦ κάστρου «αὐτὸν ἐπροσκύνησαν. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ τόπος ἐκεῖνος ἀπὸ τότε «ὠνομάσθη Κλειδί.» Τοιαύτη ἡ διήγησίς τοῦ χρονικοῦ, ἐξ ἧς γίνεται καταφανὲς μετὰ πόσης συνέσεως καὶ πόσου θάρρους ἐπέμειναν οἱ πρεσβευταὶ τῶν Ἰωαννιτῶν εἰς τὴν παραχώρησιν τῶν προνομιῶν ἐκείνων, αἵτινες καθίστανον τὴν θέσιν τῆς πόλεως αὐτῶν ἐξαι-

1) Παιδομάζωμα.

ρετικὴν ἐπὶ Τουρκοκρατίας τοὐλάχιστον κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας.

Περὶ δὲ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐγένετο ἡ εἰς τοὺς Τούρκους ἐκχώρησις αὕτη τῶν Ἰωαννίνων ὑπάρχει μικρά τις διχογνωμία.

Ὁ μὲν Μελέτιος ἀναφέρει ὅτι παρεδόθησαν τὰ Ἰωάννινα τῷ 1424 μετὰ τὴν τῆς Θεσσαλονίκης ὑποταγήν, ἀλλὰ προφανῶς ὁ ἀριθμὸς οὗτος εἶνε ἀνακριβής.

Ὁ δὲ Ἀρχβαντινὸς[1] ἀποδέχεται τὴν ἑτέραν τῶν χρονολογιῶν τῶν ἀναφερομένων ἐν τῷ ἠπειρωτικῷ χρονικῷ, τὴν 10 Ὀκτωβρίου 1431. Αὕτη δὲ εἶνε καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ[2] καὶ Zinkeisen[3] δεκτὴ γενομένη χρονολογία. Ἀλλ' ὁ Hopf[4] καὶ τούτῳ ἑπόμενος ὁ Hertzberg[5] δέχονται ὡς ἡμέραν παραδόσεως τῶν Ἰωαννίνων τὴν 9 Ὀκτωβρίου 1430. Καὶ ἀγνοῶ μὲν ποῦ στηρίζεται ὁ Hopf τοῦτο ἰσχυριζόμενος, ἀλλὰ φαίνεται ὁπωσδήποτε ὀρθὰ φρονῶν. Διότι τὸ ἠπειρωτικὸν χρονικὸν περιέχει καὶ δευτέραν γνώμην· «ἄλλοι δὲ λέγουν ὅτι τὰ ἐκυρίευσαν συγχρόνως μὲ τὴν Θεσσαλονίκην, ἐπὶ ἔτους 6936, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ 1430.» Ἂν δὲ θελήσωμεν νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς τὴν ἄνω παρατεθεῖσαν διήγησιν περὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν πρέσβεων, φερόμεθα ἀναγκαίως εἰς τὴν χρονολογίαν 1430, διότι τότε μόνον, ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης, εὑρίσκετο ὁ Μουρὰτ πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ταύτης, μετά τινα δὲ χρόνον οὐ μακρὸν ἀνεχώρησεν εἰς Ἀδριανούπολιν. Εἰς τὸ αὐτὸ δ' ἔτος ἀναφέρει τὴν παράδοσιν τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἀνέκδοτον χρονικὸν ἐν χειρογράφῳ τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς τῶν Ἰβήρων[6].

---

1) Τόμ. Α' σ. 164 κ. ἑ.

2) Ἐκδ. Βόννης σ. 157.

3) Geschichte des osmanischen Reiches τόμ. Α' σ. 572.

4) Παρὰ Ersch καὶ Gruber, τόμ. 86, σ. 107.

5) Geschichte Griechenlands, τόμ. Β' σ. 456.

6) Ἀρ. 382, φ. 964,α. Παραθέτω ἐνταῦθα τὴν ἀρχὴν τοῦ χρονικοῦ τούτου, ἐν ᾗ καὶ τὰ περὶ παραδόσεως τῶν Ἰωαννίνων.

«Ἔτους ,ϛμλβ' ἐξέβει ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος καὶ ἐδιεύει εἰς τὴν Ἰταλίαν εἰς τὴν σύνοδον.

Νοεμβρίῳ ιε' ἐξέβει ἀπὸ τὴν Πόλιν καὶ εἰς τὰ λγ' Ὀκτωβρίῳ κ' ἦλθεν εἰς τὴν Πόλιν ὁ αὐτὸς βασιλεύς.

λη' (=,ϛϠλη',ἤτοι 1430). Ἐποίησεν συμπεθερία ὁ δεσπότης Κάρλος καὶ

Παραλαβόντες δὲ οἱ Τοῦρκοι τὰ Ἰωάννινα, ἐγκαθίδρυσαν δεκαοκτὼ φρουροὺς ἐν τῷ φρουρίῳ, οἱ δὲ λοιποὶ Τοῦρκοι κατῴκησαν κατὰ τὴν συνθήκην ἔξω τῆς πόλεως ἐν θέσει κληθείσῃ Τουρκοπάλουκον. Ἐζήτησαν δὲ νὰ λάβωσι, κατὰ τὸν χρονογράφον, καὶ γυναῖκας ἀπὸ τὰς θυγατέρας τῶν Χριστιανῶν· ἀρνουμένων δ' ἐκείνων κατώρθωσαν τὸ πρᾶγμα διὰ βίας, ὡς ἀκριβῶς διηγεῖται τὰ πράγματα τὸ χρονικόν.

Ἀλλὰ τὰ προνόμια τῆς πόλεως οὐχ ἧττον διετηρήθησαν ἐπὶ χρόνον μακρὸν, οἱ δὲ Ἰωαννῖται ἔζων μετὰ τῶν Τούρκων ἐν ἡσυχίᾳ καὶ εἰρήνῃ. Ἔχαιρον δὲ, «ἐνοικοῦντες εἰς τὸ φρούριον τῆς πόλεως, ἔχοντες τὴν ἐπιστασίαν τῶν τηλεβόλων τοῦ φρουρίου, εἰςπράττοντες αὐτοὶ οὗτοι τὰς βασιλικὰς προσόδους τῆς χώρας ἐκείνης καὶ νεμόμενοι ἀκωλύτως τὰ δέκατα τῆς ἐπικαρπίας τῶν γαιῶν ἐφ' ὧν ἕκαστος κατεῖχε τιμαριωτικὰ δίκαια, ὡς καὶ ἐν τῇ ἐποχῇ τῆς αὐτονομίας τὰ ἐνέμοντο οἱ πρόγονοί των[1].»

Ἀλλ' ἡ ἐπιεικῶς εἰρηνικὴ ἐκείνη συμβίωσις μετὰ τῶν δεσποτῶν αὐτῶν διεσπάσθη βιαίως, ὅτε οἱ κάτοικοι τῶν Ἰωαννίνων, πειθόμενοι εἰς τὰς φιλοπάτριδας εἰσηγήσεις Διονυσίου τοῦ ἐπικληθέντος Σκυλλοσόφου, ἐπανέστησαν τῷ 1672 ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Ἀχμέτου τοῦ Α' κατὰ τῶν Τούρκων. Τὸ οἰκτρὸν τέλος τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης παρέβλαψεν οὐσιωδῶς τοὺς Ἰωαννίτας, στερηθέντας τῶν προνομίων αὐτῶν, καὶ ἐβύθισε τοὺς Ἠπειρώτας εἰς λαβύρινθον δουλείας ὁσημέραι πονηροτέρας.

ἐπεῖρεν ὁ δεσπότης κῦρ Κωνσταντῖνος τὴν ἀνεψιὰν αὐτοῦ τὴν βασίλεισαν τὴν Ἀχριβὴν καὶ ἔλαβεν πρίκα τὴν Γλαρέντζα καὶ ὅσον τόπον εἶχεν εἰς τὸν Μωρέαν.

Τὸ αὐτὸ ἔτος ἀπέθανεν ὁ δεσπότης Κάρλος καὶ ἐπείραν τὰ Ἰωάνοια οἱ Τούρκοι ὁ ἀμηρὰς ὁ Ἀμουράτμπεϊς.

Τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπεῖρεν ὁ αὐτὸς Ἀμουράμπεϊς τὴν Θεσσαλωνίκην ἀπὲ τὰς χεῖρας τῶν Βαινετίκων.»

1) Ἀραβαντινοῦ Χρονογραφίας τόμ. Α' σ. 2.

ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ

ΚΑΙ Η ΠΕΡΙ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΜΑΡΙΝΟΥ ΜΙΚΙΕΛ

Εὐτυχὴς θὰ ἦτο ὁ ἱστοριογραφῶν περὶ Ἑλλάδος ἂν εἶχεν ἐνώπιόν του δι' ἁπάσας τὰς ἐποχὰς τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τόσην ὕλην ὅση ἀπόκειται ἐν τοῖς βενετικοῖς ἀρχείοις δι' ἐκείνας τὰς χώρας αἵτινες ἦλθον ὁπωσδήποτε εἰς σχέσεις πρὸς τὴν βενετικὴν πολιτείαν καὶ καθ' οὓς χρόνους ἦρξαν ἐν αὐταῖς οἱ Βενετοί. Ἐν ταῖς κατακόμβαις τοῦ μεγάλου βενετικοῦ Archivio dei Frari σώζεται τεθαμμένη ἡ ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἐν μυριάσιν ἐγγράφων. Ἡ δὲ μελέτη αὐτῶν, ἡ ἔκδοσις καὶ ὁ ὑπομνηματισμὸς ἔσονται ἀληθὴς ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις τῆς πατρίου ἱστορίας. Ἐκεῖθεν θὰ γνωρισθῇ ποτε οὐ μόνον ἡ ἐξωτερικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος μάλιστα ἐπὶ Τουρκοκρατίας, οὐ μόνον αἱ πολιτικαὶ περιπέτειαι μεθ' ὧν σχετίζεται ἡ τύχη τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἀλλ' οὕτως εἰπεῖν ὁλόσωμος ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἡ τοπογραφία καὶ ὀνοματολογία τῶν χωρῶν, ἡ φυλετικὴ σύστασις, ἡ ἐνδυμασία, ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ κατάστασις, τὸ ἐμπόριον, ἡ ναυτιλία, ἡ βιομηχανία τῶν Ἑλλήνων, ὁ κοινοτικὸς βίος τῶν πόλεων ἐπὶ αἰῶνας ὅλους, ἅπαντα ταῦτα εὕρηνται ἐκεῖ ἀσφαλῶς ἀποτεθησαυρισμένα, ἀναμένοντα δὲ δεκάδας ἐρευνητῶν, σχολὴν ὅλην ἱστοριοδιφῶν, ἥτις θὰ εὕρῃ ἐν αὐτοῖς ἄπειρον ὕλην πρὸς ἐπεξεργασίαν. Οὐδεμία ἄλλη ἐποχὴ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας δύναται νὰ ἐρευνηθῇ ἀσφαλέστερον καὶ συστηματικώτερον. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀρχαιότης ἐφρόντισε νὰ χαράξῃ ἐπὶ λίθων τὰς συνθήκας αὐτῆς καὶ τὰ ψηφίσματα τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου, τὰς διδασκαλίας τῶν δραμάτων καὶ τοὺς καταλόγους τῶν νικητῶν, τὰ ὀνόματα τῶν ἐν ταῖς μάχαις πιπτόντων καὶ τοὺς ἀπολογισμοὺς τῶν ἀρχῶν· ἀλλὰ τὴν λιθίνην ταύτην ἱστορίαν κατέφαγε πολλαχῶς ὁ ὀδοὺς τοῦ χρόνου καὶ ἡ ἀπειροκαλία τῶν ἐπιγενομένων. Ἀλλ' ἡ ἐπὶ τῶν

τεναγῶν τοῦ βενετικοῦ κόλπου καθιδρυμένη δημοκρατία ἠδυνήθη νὰ περισώσῃ κατὰ μέγα μέρος ἀλώβητα τὰ χάρτινα μνημεῖα τοῦ παρελθόντος αὐτῆς βίου. Ὅταν δ' ἀναλογισθῶμεν ὁποία αὐστηρότης διεῖπεν ἐν Βενετίᾳ τὰ τῆς πολιτείας καὶ ὁποίαν συνεπέφερεν εὐθύνην ἡ διοίκησις τῶν κοινῶν, ὅταν μάθωμεν ὅτι ἕκαστος τῶν ὁπωςδήποτε διοικησάντων ἦτο ὑπόλογος ἀπέναντι τῆς συγκλήτου, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν πῶς διεπαιδαγωγοῦντο οἱ ἄρχοντες ἐν ἐκείνῃ τῇ πολιτείᾳ, εἶνε εὔκολον νὰ φαντασθῶμεν ὁποίους θησαυροὺς ἐγκλείουσι τὰ βενετικὰ ἀρχεῖα καὶ ὁποῖον δύναται ἐξ αὐτῶν νὰ διαχυθῇ φῶς ἐπὶ πλεῖστα ἄλλως σκοτεινὰ ἢ ἐντελῶς ἄγνωστα μέρη τῆς πατρίου ἱστορίας.

Δυστυχῶς οἱ πολύτιμοι οὗτοι θησαυροὶ μέχρι τοῦδε ἐλάχιστα ἐξηρευνήθησαν κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας καὶ τὸν ἐθνικὸν ἡμῶν βίον. Καὶ μέχρι μέν τινος μυρία παρενεβάλλοντο προςκόμματα εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐν τοῖς ἀρχείοις ἀποκειμένων ἐγγράφων, ἀλλ' ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν τὸ ἔργον ἀπέβη εὐχερὲς ἕνεκα τῆς περὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν ἐλευθεριότητος.

Μελετῶντες τὴν ἱστορίαν τῶν βενετικῶν ἀρχείων ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις[1] πρῶτον εὑρίσκομεν ἐν τοῖς μελετήσασι τὰ περὶ τῆς πατρίου ἱστορίας ἐν αὐτοῖς σωζόμενα ἔγγραφα τὸν πολὺν Ἀνδρέαν Μουστοξύδην, ἄνδρα ἀκαμάτως ἐργασθέντα ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας καὶ φιλολογίας. Ἐμελέτησε δ' οὗτος ἐν ἔτει 1812 τὰς ἐκθέσεις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βαΐλων τῆς Βενετίας[2]. Ἐν δ' ἔτει 1829 ὁ ἐπιφανὴς ἱστοριογράφος Λεοπόλδος Ranke ἐμελέτησεν ἀπὸ τῆς 14 Ὀκτωβρίου τὰς περὶ τοῦ Μωρέως καὶ τῶν νή-

---

1) Ἴδ. Teodoro Toderini καὶ B. Cecchetti L' archivio di stato in Venezia nel decennio 1866–1875. Venezia. 1876. σ. 84. κ. ἑ.–Armand Baschet Les archives de Venise. Histoire de la chancellerie secrète. Paris. MDCCCLXX.— Τοῦ αὐτοῦ Les archives de la sérénissime rèpublique de Venise. Paris. 1857. — Rawdon Brown L' archivio di Venezia con una nota preliminare del conte Agostino Sagredo. Venezia e Torino. MDCCCLXV.

2) Toderini - Cecchetti ἔνθ' ἀν. σ. 84.

σων τῆς Ἀνατολῆς ἐκθέσεις τῶν Βενετῶν ἀρχόντων[1]. Εἰς τὴν ἐπιμελῆ δὲ τούτων ἔρευναν ὀφείλεται ἡ ἐν ἔτει 1835 ἐκδοθεῖσα ἀρίστη αὐτοῦ μελέτη περὶ τῶν Βενετῶν ἐν Μωρέᾳ[2]. Τῷ 1841 ὁ Εὐγένιος Rozière ἠσχολήθη ἐν τοῖς βενετικοῖς ἀρχείοις περὶ τὴν μελέτην ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐπὶ τῶν Λουσινιάνων ἱστορίαν τῆς Κύπρου[3]. Τῷ δὲ 1844 ἐπεφάνησαν ἐν Βενετίᾳ τρεῖς ἐρευνηταί, εἰς οὓς σπουδαῖα ὀφείλει ἡ ἡμετέρα ἱστορία· ὁ Γάλλος κόμης de Laborde ἐμελέτησεν ἐπὶ πέντε ἑβδομάδας ἔγγραφα ὧν εἶχεν ἀνάγκην κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ περισπουδάστου αὐτοῦ συγγράμματος περὶ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον, δέκατον ἕκτον καὶ δέκατον ἕβδομον αἰῶνα[4]. Κατὰ δὲ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπεφάνη τὸ πρῶτον εἰς Βενετίαν ὁ Γάλλος Mas Latrie ἀναζητῶν ἔγγραφα περὶ τῆς νομοθεσίας καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ φραγκικῶν κατακτήσεων. Καὶ δὲν εὗρε μὲν τὰ ἐπιζητούμενα ὑπομνήματα εἰς τὰς Ἀσίζας τῆς Ἱερουσαλὴμ ἅτινα ἤλπιζε νἀνακαλύψῃ, ἀλλ' ἡ ἐπίσκεψις αὐτοῦ αὕτη ὑπῆρξε σπουδαία διὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀξιολόγου αὐτοῦ τριτόμου Ἱστορίας τῆς Κύπρου ἐπὶ τοῦ οἴκου τῶν Λουσινιάνων. Καὶ ὁ Buchon δ' εἰργάσθη κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐν τοῖς ἀρχείοις. Ἐν δ' ἔτι 1845 ὁ Ῥῶσος καθηγητὴς Gregorovitch ἐμελέτησεν ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὰς σχέσεις τῶν Βενετῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίως εἰς τὰς κτήσεις αὐτῶν ἐν Θρᾴκῃ, Μακεδονίᾳ καὶ Ἠπείρῳ κατὰ τὸν ιγ' καὶ ιδ' αἰῶνα. Τῷ δὲ 1848 ἐμελέτησεν ὁ νῦν ἔφορος τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης, ὁμογενὴς κ. Ἰωάννης Βελοῦδος τὰ εἰς τὴν ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικὴν ἀποικίαν ἀναφερόμενα ἔγγραφα. Τῷ 1852 εἰργάσθησαν ἐν τοῖς ἀρχείοις ὁ Tafel καὶ ὁ Thomas, δύο ἄνδρες εἰς

---

1) Baschet Les archives de Venise σ. 37.

2) Ἐδημοσιεύθη αὕτη τὸ πρῶτον ἐν τῇ Historisch-politische Zeitschrift, νῦν δ' εὕρηται ἐκδεδομένη καὶ ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ Ranke Zur venezianischen Geschichte. Leipzig. 1878 σ. 277-361.— Μετεφράσθη δὲ ἡ πραγματεία αὕτη καὶ ἑλληνιστὶ τῷ 1842 καὶ 1843 ἐν τῷ Ἐρανιστῇ.

3) Toderini-Cecchetti ἔνθ' ἀν. σ. 85.

4) Αὐτ. σ. 85.—Baschet ἔνθ. ἀν. σ. 44.—Laborde Athènes aux XV, XVI et XVII siècles. Paris. ἐν δύο τόμοις.

οὓς πολλαὶ χρεωστοῦνται ἔρευναι διαφωτίζουσαι τὴν μεσοχρόνιον ἡμῶν ἱστορίαν. Καὶ ὁ μὲν Tafel ἦτο καθηγητὴς ἐν Τυβίγγῃ. Ὁ δὲ φίλος αὐτοῦ καὶ συνάδελφος Thomas ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1860 θάνατον τοῦ Tafel τὰς ἐν τοῖς βενετικοῖς ἀρχείοις ἐρεύνας αὐτοῦ. Ἐκ τῆς συνεργασίας τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν προῆλθεν ἡ πολύτιμος εἰς τρεῖς τόμους συλλογὴ ἡ περιέχουσα τὰ εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ ἐμπορικὰς σχέσεις τῆς Βενετίας πρὸς τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Ἀνατολὴν ἀναφερόμενα δημόσια ἔγγραφα, ἥτις κυριωτάτην βάσιν ἔχει τὰς ἐν Βενετίᾳ ἀρχειακὰς αὐτῶν μελέτας[1]. Ἐκ τῶν αὐτῶν δὲ μελετῶν ἀπέρρευσαν καὶ πολλαὶ ἄλλαι μονογραφίαι τῶν δύο φίλων ὁμοῦ ἢ τοῦ Thomas μόνου[2].

Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1853 ἐπεσκέψατο τὸ πρῶτον τὰ βενετικὰ ἀρχεῖα ἀνὴρ ὅςτις κατέχει ἔξοχον θέσιν ἐν τοῖς ἐρευνηταῖς τῆς κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ Γερμανὸς Κάρολος Hopf, ὅςτις δυστυχῶς νέος ἔτι τὴν ἡλικίαν ἀπέθανεν ὡς καθηγητὴς τοῦ ἐν Καινιγσβέργῃ πανεπιστημίου καὶ ἔφορος τῆς αὐτόθι πανεπιστημιακῆς βιβλιοθήκης τῷ 1874. Ἐν τῇ βραχείᾳ ταύτῃ ἐξετάσει δὲν εἶνε εὐχερὴς ἡ ἀναγραφὴ ἁπάντων τῶν ἔργων τοῦ φιλοπονωτάτου τούτου ἱστοριοδίφου, ὅςτις ἑπόμενος τοῖς ἴχνεσι τοῦ Δουκαγγίου καὶ τοῦ Buchon ἔταμε νέας ὁδοὺς εἰς τὴν ἔρευναν, τοῦ βίου τῆς Ἑλλάδος ἰδίως ἐπὶ Φραγκοκρατίας. Τῶν ἐργασιῶν τούτων τὸ κεφάλαιον εἶνε ἡ ὑπ' αὐτοῦ συνταχθεῖσα δίτομος ἱστορία τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος, ἡ καταλαμβάνουσα τοὺς τόμους 85 καὶ 86 τοῦ πρώτου τμήματος τῆς μεγάλης γερμανικῆς ἐγκυκλοπαιδείας τῆς φερωνυμουμένης ἀπὸ τοῦ Ersch καὶ Gruber[3]. Καὶ βεβαίως μὲν ὁ Hopf ἠδυνήθη μετ' ἀκαμάτου φιλοπονίας νὰ ἐξερευ-

1) Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante vom neunten bis zum Ausgang des fünfzehnten Jahrhunderts. Wien. 1856-1857.

2) Baschet ἔνθ' ἀν. σ. 60-61.

3) Ἀρίστην σύνοψιν τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Hopf παρέχει ὁ κ. Ἰωάννης Ῥωμανὸς ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Γρατιανοῦ Ζώρζη. Ἐν Κερκύρᾳ. 1870 σ. 77-108.

νήσῳ πλεῖστα ὅσα ἀρχεῖα ἀπανταχοῦ ἔνθα ἐπείθετο ὅτι ἠδύνατο νὰ εὕρῃ νέας ἱστορικὰς πηγὰς, καὶ ἀναντιρρήτως μέγα, μέγιστον εἶνε τὸ ὑλικὸν ὅπερ ἀπεκόμισεν ἐκ τῶν βενετικῶν ἀρχείων, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ῥηθῇ ὅτι ἐξήντλησε τὴν ἐν αὐτοῖς ἀποκειμένην ὕλην· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐκ δὲ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀποκειμένων συλλογῶν ἰδίᾳ ἐνδιέτριψεν ὁ Hopf εἰς τὰ Commemoriali καὶ Misti, εἰς τὰ Registri del Maggior Consiglio καὶ τὰ τοῦ Senato Mar, εἰς τὰς Deliberazioni secrete del Senato, εἰς τὸ Notatorio del Collegio, εἰς τὰς Lettere dell' Avvogaria, εἰς τὰς Nascite et Matrimonii, εἰς τὰ Patti Ferrariae. Διέτριψε δὲ ὁ Hopf ἐν Βενετίᾳ μελετῶν τὰ ἀρχεῖα κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ διαμονὴν ἐπὶ ἓξ μῆνας, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Δεκεμβρίου 1853 μέχρι τῆς 9 Ἰουνίου 1854.

Μετὰ δὲ ταῦτα εἰργάσθη ἐν τοῖς ἀρχείοις ὁ Ζακύνθιος Ἑρμάννος Λούντζης. Εἶχεν ἤδη ἐκδώσει τῷ 1856 τὴν ἀξιόλογον αὐτοῦ συγγραφὴν «Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Ἑνετῶν». Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1858 μετέβη εἰς Βενετίαν ὅπως συμπληρώσῃ δι' ἀρχειακῶν μελετῶν τὸ ἔργον. Ἐκεῖ δ' ἐντυχὼν τοῖς κκ. Μαρίνῳ Τυπάλδῳ Φορέστῃ καὶ τῷ Βενετῷ Νικολάῳ Barozzi, οἵτινες εἶχον ἐκδηλώσει τὴν ἐπιθυμίαν τῆς εἰς τὴν ἰταλικὴν μεταφράσεως τῆς συγγραφῆς ταύτης, συνειργάσθη μετ' αὐτῶν κατὰ τὴν ἰδίαν των ὁμολογίαν, οὕτως ὥστε ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις[1], ἥτις δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὅλως νέον ἔργον, ἀπέβη συγγραφὴ σπουδαιοτάτη, μαρτυροῦσα περὶ τῆς νοήμονος χρήσεως τῶν βενετικῶν ἀρχείων ὑπὸ τῶν δι' αὐτὴν συνεργασθέντων.

Κατὰ δὲ τὸ 1860 ὁ κ. Παναγιώτης Χιώτης, ὅστις εἶχεν ἤδη ἐκδώσει τοὺς δύο πρώτους τόμους τῶν Ἱστορικῶν ἀπομνημονευμάτων τῆς νήσου Ζακύνθου τῷ 1849 καὶ 1858, εἰργάσθη καὶ ἐν τοῖς

---

1) Della condizione politica delle Isole Ionie sotto il dominio Veneto preceduta da un compendio della storia delle Isole stesse dalla divisione dell' impero Bizantino di Ermanno Co. Lunzi, versione con note di Marino Dr. Typaldo-Foresti e Niccolò Barozzi riveduta et aumentata dall' autore. Venezia. 1858.

ἀρχείοις τῆς θαλασσοκράτορος πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ τρίτου τόμου τοῦ φέροντος τὴν ἐπιγραφὴν Σειρᾶς ἱστορικῶν ἀπομνημονευμάτων ὑπὸ Π. Χιώτου τόμος τρίτος, ἐκδοθέντος δ' ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1863.

Τῷ δὲ 1863 εὑρίσκομεν ἐν τοῖς ἐπεξεργαζομένοις τὰς πολυτίμους τῶν ἀρχείων συλλογὰς τὸν Γάλλον, τότε μαθητὴν τῆς ἐν Ἀθήναις γαλλικῆς σχολῆς, Armingaud, ὅστις μελετήσας τὰ ἔγγραφα τἀναφερόμενα εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ ἐμπορικὰς σχέσεις τῆς βενετικῆς πολιτείας πρὸς τὴν Ἀνατολὴν μέχρι τοῦ ιγ' αἰῶνος ἐδημοσίευσε τῷ 1868 ὡς καρπὸν τῶν μελετῶν αὐτοῦ ἀξίαν λόγου περὶ τοῦ θέματος τούτου συγγραφήν[2].

Τῷ δὲ 1869 καὶ 1870 ὁ Αἰμίλιος Allain ἐμελέτησε τὸ κατάστιχον τοῦ Ναυπλίου καὶ ἄλλα ἔγγραφα ἀναφερόμενα μάλιστα εἰς τὴν ἱστορίαν ταύτης τῆς πόλεως κατὰ τὸν δέκατον ἕβδομον αἰῶνα.

Τῷ 1871 ὁ τότε μαθητὴς τῆς γαλλικῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς κ. O. Rayet ἠσχολήθη περὶ ἱστορικὰς μελέτας ἀφορώσας εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, περὶ ὃ θέμα διέτριψεν ἐν ἔτει 1874 καὶ ὁ Armingaud. Τῷ δὲ 1872 ἕτερος συνάδελφος αὐτοῦ, ὁ κ. Lebèque, ἐμελέτησεν ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας γεωγραφίαν τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου.

Τῷ δὲ 1875 ὁ Ἰταλὸς Belgrano ἠσχολήθη κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐν Παρισίοις κόμητος Παύλου de Riant εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἐγγράφων τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν τετάρτην σταυροφορίαν, ἰδίως κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ κατ' αὐτὴν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς εἰς Ἰταλίαν μετενεχθέντα ἅγια λείψανα. Ἐχρησίμευσε δ' αὕτη ἡ μελέτη διὰ τὴν γνωστὴν δίτομον συγγραφὴν τοῦ εἰρημένου λογίου τὴν ἐκδοθεῖσαν κατὰ τὰ ἔτη 1877 καὶ 1878 καὶ ἐπιγραφομένην Exuviae sacrae Constantinopolitanae, ἥτις εἶνε ἀναντιρρήτως ἀξία λόγου συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τετάρτης σταυροφορίας.

---

2) Histoire des relations de Venise avec l' Empire d' Orient depuis la fondation de la République jusqu' à la prise de Constantinople au treizième siècle. Paris. 1868.

Τοιαῦται εἶνε αἱ μέχρι τοῦ 1875 κυριώτεραι ἔρευναι αἱ γενόμεναι ἐν τοῖς βενετικοῖς ἀρχείοις ὡς πρὸς τὴν πάτριον ἱστορίαν [1]. Δὲν ἐμνημονεύθησαν δ' ἀνωτέρω ἱκαναὶ ἄλλαι ἀναζητήσεις καὶ μελέται ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς ὡρισμένα τινὰ συμβάντα ἢ πράγματα ὑπό τε ξένων καὶ ὁμογενῶν λογίων, ἐν οἷς κυρίως διακρίνονται Ἑπτανήσιοι οὐκ ἄνευ ματαιότητος ἀσχολούμενοι περὶ τὴν ἐξερεύνησιν τῆς οἰκογενειακῆς αὐτῶν ἱστορίας.

Ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐκτεθείσῃ βραχείᾳ καταγραφῇ τῶν ἐν τοῖς βενετικοῖς ἀρχείοις γενομένων ἐρευνῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν δὲν ἐποιησάμην λόγον περὶ τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα, ὅςτις εἶνε ἄξιος ἰδίας μνείας. Ὁ κ. Σάθας ἐπεσκέψατο κατὰ πρῶτον τὰ βενετικὰ ἀρχεῖα ἐν ἔτει 1871 ἢ 1872[2], ἔκτοτε δὲ πολλάκις εἰργάσθη ἐν αὐτοῖς καὶ ἀπό τινων ἐτῶν ἐγκατέστάθη ἐν Βενετίᾳ, ἀσχολούμενος περὶ τὴν δημοσίευσιν συλλογῆς ὅλης, περιεχούσης ἔγγραφα πολύτιμα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος. Τῶν δὲ Μνημείων Ἑλληνικῆς ἱστορίας τούτων ἐξεδόθησαν μέχρι τοῦδε ἀπὸ τοῦ ἔτους 1880 πέντε τόμοι, τὸ δ' ἔργον προχωρεῖ μετὰ τῆς ἐγνωσμένης φιλοπονίας τοῦ ἀνδρός, εἰς ὃν οὐδεὶς δύναται νἀρνηθῇ ἀκαταπόνητον ζῆλον καὶ φιλότιμον φιλεργίαν, ὑποστηριζομένην γενναίως ὑπὸ τῆς δικαίας ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς συνδρομῆς τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς βουλῆς τῶν Ἑλλήνων.

Τὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας ἐφείλκυσαν καὶ τὴν ἐμὴν προσοχήν. Εἰρ-

---

1) Περιορίζομαι μέχρι τούτου τοῦ ἔτους, διότι ἔκτοτε δὲν ἐξεδόθησαν, καθ' ὅσον γνωρίζω, παρὰ τῆς διευθύνσεως τῶν βενετικῶν ἀρχείων εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν αὐτῷ γενομένων ἐργασιῶν.

2) Τῷ 1872 ἀναγράφεται τὸ πρῶτον ἐν τῷ ἐλέγχῳ τῶν ἐν τοῖς ἀρχείοις ἐργασθέντων. Ἴδ. Cecchetti ἔν' ἀνθ. σ.115. Ἀλλ' ἐν τῷ φυλλαδίῳ «Κ. Ν. Σάθα ἔκθεσις πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῆς δημοσίου ἐκπαιδεύ-«δεύσεως περὶ τῆς ἀποστολῆς μου πρὸς ἐξερεύνησιν τῶν ἐν ταῖς βιβλιο-«θήκαις ἀποκειμένων ἀνεκδότων μνημείων τῆς κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας «ἑλληνικῆς ἱστορίας» γραφέντι ἐν Βενετίᾳ καὶ φέροντι ἡμερομηνίαν 1 Ἰανουαρίου 1872 ὁ κ. Σάθας, ἀναγράφων τὰς ἐν Βενετίᾳ ἐργασίας αὐτοῦ, τάς τε ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ καὶ τὰς ἐν τῷ Γενικῷ ἀρχείῳ, λέγει ὅτι διέτριβεν ἐν Βενετίᾳ «ἀπὸ ἑνὸς καὶ ἡμίσεως περίπου ἔτους.»

γάσθην δ' ἐν αὐτοῖς ἰδίως κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1877 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1881, ἀσχοληθεὶς περὶ τἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τῶν Βενετῶν μετὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Μοροζίνη (1685 - 1718). Καὶ δὲν πρόκειται μὲν ἐνταῦθα νἀναγράψω τἀποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν ἐκείνων ἅπαντα, ἐπιφυλασσόμενος νὰ δημοσιεύσω ποτὲ ἰδίαν περὶ τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τοὺς Βενετοὺς συγγραφήν. Ἀλλὰ θεωρῶ οὐχ ἧττον ἀναγκαῖον νὰ προτάξω τινὰ πρὸς διαφώτισιν τῆς κατωτέρω δημοσιευομένης ἐν πρωτοτύπῳ ἐκθέσεως τοῦ Βενετοῦ Μαρίνου Μικιὲλ τῆς περιγραφούσης συνοπτικώτατα τὴν κατάστασιν τῆς χερσονήσου κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς κατακτήσεως καὶ εἰς ἧς τὴν δημοσίευσιν προέβην κατ' ἐξαίρεσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκίας τῆς Βιέννης ἐν ἔτει 1683 ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Δ' (1648 - 1687) ἀναγκαία κατέστη ἡ κατὰ τῶν Τούρκων σύμπραξις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Οὕτω δ' ἐπετεύχθη τῇ μεσολαβήσει τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ ΙΑ' ἡ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Λεοπόλδου τοῦ Α' καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Πολωνίας Ἰωάννου τοῦ Σοβιέσκη συνεννόησις τῆς Βενετίας, ἥτις καίπερ λίαν ἐξηντλημένη ἐκ τοῦ προσφάτου κρητικοῦ πολέμου, εἶχε στόλον ἀξιόμαχον μεγάλως δυνάμενον νὰ βοηθήσῃ ἐν τῷ κατὰ τῶν Μουσουλμάνων ἀγῶνι.

Ἀποδεχθεῖσα δ' ἡ Βενετία τὴν προτεινομένην συμμαχίαν ἀνεκήρυξεν ἀρχιστράτηγον ἄνδρα ἐπιφανῆ, γηράσαντα ἐν τοῖς ἀγῶσι καὶ διακριθέντα ἐν τοῖς πολέμοις, τὸν Φραγκῖσκον Μοροζίνην, ὅστις εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἐγνώριζε τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν τοὺς Τούρκους. Ἡγούμενος δ' οὗτος στρατοῦ συγκειμένου οὐ μόνον ἐκ Βενετῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ πολλῶν Γερμανῶν μισθοφόρων, ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νἀγωνισθῇ πάσῃ δυνάμει ὅπως διὰ νέων κατακτήσεων ἀντικαταστήσῃ ἡ Βενετία τὰς ἐκ τῶν τελευταίων πρὸς τοὺς Τούρκους ἀτυχῶν πολέμων ἀπολεσθείσας χώρας. Ὡς τοιαύτας δὲ χώρας ἐξελέξατο τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Εὔβοιαν. Παρελθὼν λοιπὸν τὴν Δαλματίαν καὶ ὑποτάξας μὲν τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Πρέβεζαν, δῃώσας δὲ τὴν Ἀκαρνανίαν, κατήρξατο ἐν ἔτει 1685 τοῦ κατὰ τῆς Πελοποννήσου πολέμου, ἥτις μετὰ δει-

νοὺς ἀγῶνας δύο ὅλων ἐτῶν ὑπετάγη σχεδὸν ἅπασα εἰς τὰ ὅπλα τοῦ ἀνδρός, ὃν τιμῶσα ἡ γερουσία τῆς θαλασσοκράτορος ἐτίμησε διὰ τοῦ ἐπωνύμου τοῦ Πελοποννησιακοῦ, κοσμήσασα τὴν αἴθουσαν τῶν συνεδριῶν αὐτῆς διὰ τῆς χαλκῆς αὐτοῦ προτομῆς. Ὀλίγον δὲ βραδύτερον ὑπετάσσοντο μὲν εἰς τὸν νικηφόρον τῶν Βενετῶν στρατὸν αἱ Ἀθῆναι, μάτην δὲ ὁ ἐν τῷ μεταξὺ γενόμενος δόγης Μοροζίνης ἐπετίθετο κατὰ τῆς Εὐβοίας, ἧς ἡ ὑποταγὴ οὐδ' ἀργότερον ἐπετεύχθη. Καὶ ὁ μὲν Μοροζίνης ἠναγκάσθη μετ' οὐ πολὺ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1689 νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Βενετίαν, ἀφίνων εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ ἀρχιστράτηγον Ἱερώνυμον Κορνάρον τὴν ἐντολὴν τῆς ἐκπολιορκήσεως τοῦ μόνου φρουρίου, ὅπερ ἀντεῖχεν ἐν Πελοποννήσῳ, τῆς Μονεμβασίας. Ὁ δὲ Κορνάρος μόλις κατ' Αὔγουστον τοῦ προσεχοῦς ἔτους κατώρθωσε νὰ ἐκβιάσῃ διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν εἰς συνθηκολόγησιν τοὺς τελευταίους ἐν Μονεμβασίᾳ Τούρκους τῆς Πελοποννήσου. Οὕτω δ' ὑπετάγη ἅπασα ἡ χερσόνησος ὑπὸ τοὺς Βενετούς, εἰ καὶ μόλις τῷ 1699 διὰ τῆς ἐν Κάρλοβιτς ὑπογραφείσης συνθήκης ἠναγκάσθη ἡ Τουρκία νὰ παραχωρήσῃ τὴν χώραν ταύτην ὁριστικῶς εἰς τὴν Βενετίαν, ἕως ἡ πολιτεία αὕτη ὑπεχρεώθη μετὰ τὰς ἀποτυχίας ἐν τῷ τελευτῶντος τοῦ ἔτους 1714 ὑπὸ τῆς Πύλης κηρυχθέντι κατ' αὐτῆς πολέμῳ νὰ παραχωρήσῃ καὶ πάλιν τὴν Πελοπόννησον εἰς τοὺς Τούρκους κατὰ τὰς συνθήκας τῆς τῷ 1718 ὁμολογηθείσης ἐν Πασσάροβιτς εἰρήνης.

Ἡ ἱστορία τῆς τριακονταετοῦς σχεδὸν ἐν Πελοποννήσῳ Βενετοκρατίας εἶνε ἀξία πολλῆς μελέτης, τὸ δ' ἔργον διευκολύνει ἡ περίσσεια τῶν περὶ ἐκείνου τοῦ χρόνου ἱστορικῶν πηγῶν.

Συνίστανται δ' αἱ πηγαὶ αὗται πλὴν ἄλλης πολλῆς ὕλης, ἀποκειμένης ἐν τῷ Γενικῷ ἀρχείῳ, ἐν τῷ Μουσείῳ Correr καὶ ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ, κυρίως εἰς τὰς ἐν τῷ γενικῷ ἀρχείῳ ἐκθέσεις καὶ ἐπιστολὰς τῶν γενικῶν προνοητῶν οὓς ἔστελλεν ἡ βενετικὴ πολιτεία εἰς τὴν Πελοπόννησον πρὸς διοίκησιν αὐτῆς. Καὶ αἱ μὲν ἐπιστολαὶ (lettere ἢ dispacci) εἶνε τὰ κοινὰ ὑπηρεσιακὰ ἔγγραφα ἅτινα ὑπεχρεοῦντο οἱ Βενετοὶ ἄρχοντες νἀποστέλλωσιν εἰς τὴν γαληνοτάτην πολιτείαν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν. Τὰς δ' ἐκθέσεις (relazioni) ὤφειλον νὰ ὑποβάλωσιν ὡς εὐθύνας κατὰ τὴν

ἐπιστροφὴν αὐτῶν, ἀναγινώσκοντες ἐπισήμως ἐνώπιον τῆς γερουσίας. Καὶ τὰς μὲν ἐκθέσεις τῶν προνοητῶν, συνοψιζούσας τὴν ὅλην αὐτῶν πολιτείαν, ἐμελέτησεν ἐπισταμένως ὁ Ranke, ὅςτις καὶ ἐξέθηκε τὰ ἐκ τῆς μελέτης ταύτης ἱστορικὰ πορίσματα ἐν τῷ προμνημονευθέντι αὐτοῦ συγγράμματι περὶ Πελοποννήσου ὑπὸ τοὺς Βενετούς. Ἀδιερεύνητοι δ' ἔμειναν ὑπ' αὐτοῦ οἱ διάφοροι φάκελοι οἱ περιέχοντες τὰς ἐπιστολὰς τῶν γενικῶν προνοητῶν, περιλαμβάνοντες σπουδαίας λεπτομερείας περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Βενετοκρατίας, περὶ ὧν ἄλλοτε [1].

Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἀποστολῆς τακτικῶν προνοητῶν διοικούντων τὴν χώραν πρὸ παντὸς οἱ Βενετοὶ εἶχον νὰ προνοήσωσιν ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς χερσονήσου περὶ διοργανώσεως αὐτῆς· θέλοντες δὲ νὰ προβῶσιν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο μετὰ περισκέψεως, ἀπέστειλαν ἐγκαίρως πλὴν τοῦ πρώτου σταλέντος γενικοῦ προνοητοῦ, ὅςτις ὑπῆρξεν ὁ Ἰάκωβος Κορνέρ, διοικήσας τὰ τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῆς 24 Ἀπριλίου τοῦ 1688 μέχρι τῆς 19 Δεκεμβρίου τοῦ 1690, τρεῖς ἄρχοντας εἰς οὓς ἐδόθη τὸ ὄνομα συνδίκων καὶ καταστιχωτῶν (sindici catasticatori). Οἱ τρεῖς οὗτοι διοργανωταὶ ἦσαν ὁ Ἰωάννης Ῥενιὲρ, ὁ Μαρῖνος Μικιὲλ καὶ ὁ Δομήνικος Γρίττης, ὧν τὸ ἔργον ἄριστα διαγράφεται ἐν ταῖς δοθείσαις αὐτοῖς ἐπισήμοις ὁδηγίαις (instruzioni), αἵτινες σώζονται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Μουσείου Correr. Φέρουσι δὲ αὗται ἡμερομηνίαν 29 Νοεμβρίου 1687.

Κατὰ τὰς ὁδηγίας ταύτας ἔμελλον οἱ τρεῖς σύνδικοι νὰ ἐπιβιβασθῶσι μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τῶν ὑδάτων κατὰ τὸν μῆνα Ἰανουάριον

---

1) Ἐκ τῆς σειρᾶς ταύτης ἀποκειμένης ἐν τῷ τμήματι τῶν γενικῶν ἀρχείων Senato III (Secreta) ἐν τῷ φακέλῳ ὑπ' ἀριθ. 8 περιέχοντι τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Φραγκίσκου Γριμάνη ἀπὸ τῆς 6 Ἰανουαρίου 1699 μέχρι τῆς 28 Μαρτίου 1701, οὔσας τὸν ἀριθμὸν 38 μετὰ πολλῶν συνημμένων, ἐλήφθη ἡ ὑπ' ἐμοῦ ἐν ταῖς Mittheilungen des k. deutschen archäologischen Institutes Τόμ. Β' σ. 282 κ. ἑ. δημοσιευθεῖσα ἀναφορὰ περὶ τοῦ ἐν Κορίνθῳ ἀμφιθεάτρου, οὗ ἐπροτείνετο ἡ εἰς λοιμοκομεῖον μετασκευή. Ἡ ἀναφορὰ δ' αὕτη συνοδεύεται καὶ ὑπὸ διαγράμματος ὅπερ ἐπ' ἴσης ἐδημοσίευσα αὐτόθι.

εἰς τὰ δι' αὐτοὺς προωρισμένα πλοῖα καὶ πλεύσωσιν εἰς Πελοπόννησον. Διδάσκονται δὲ ὅτι ὀφείλουσι νὰ ἐπιδείξωσι πατρικὸν ἔλεος πρὸς τοὺς νέους λαοὺς τῆς πολιτείας, ὅπως ἔτι μᾶλλον εὐλογῶσι τὴν νέαν αὐτῶν εὐτυχίαν ἀπαλλαγέντες τοῦ καταθλιπτικοῦ ζυγοῦ τῶν Ὀθωμανῶν.

Κύριον δ' αὐτῶν ἔργον ἔσται ἡ διαίρεσις τῆς χώρας εἰς γαίας μετὰ τῶν ὁρίων αὐτῶν, ἡ παρασκευὴ διαγραμμάτων καὶ ἡ κατάστρωσις κτηματολογίων περιεχόντων τὰ κτήματα, τοὺς μύλους, τὰς οἰκοδομάς, τὰ ἰχθυοτροφεῖα, τὰ μεταλλεῖα καὶ πᾶν ὅ τι ἄλλο ἐθεώρουν χρήσιμον εἰς τὴν βενετικὴν ἀρχήν, ἐξαιροῦντες τὰ ἀνήκοντα εἰς τοὺς Τούρκους. Ἐν δὲ ταῖς πόλεσι, φρουρίοις καὶ γαίαις ἐδίδετο αὐτοῖς ἡ ἐντολὴ νὰ καταγράψωσιν ἅπαντα τὰ οἰκοδομήματα τὰ εἰς τοὺς Τούρκους ἀνήκοντα, φροντίζοντες ὅπως ἐγκατασταθῶσιν ἐν αὐτοῖς οἱ ἱερωμένοι καὶ αἱ διάφοροι βενετικαὶ ἀρχαὶ τῆς χερσονήσου, αἱ ἀναγκαῖαι ἀποθῆκαι καὶ τὰ νοσοκομεῖα. Ἐπ' ἴσης παρέχονται αὐτοῖς ὁδηγίαι περὶ τῆς ἐπικερδοῦς ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ἐκμισθώσεως τῶν εἰρημένων κτημάτων.

Πλὴν δὲ τούτων διατάσσονται νὰ παραχωρήσωσι κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς τὰς ἀναγκαίας γαίας εἰς τοὺς εἰς Πελοπόννησον προσφεύγοντας Ἕλληνας, ἐπειδή, ὡς γνωστόν, ἡ χερσόνησος διαρκοῦντος τοῦ πολέμου σχεδὸν ἠρημώθη, ἀπομεινάντων ἐν αὐτῇ μόνον 86,468 κατοίκων [1].

Σπουδαία δὲ εἶνε ἡ παρεχομένη αὐτοῖς ἐντολὴ ὅπως ἐξακριβώσωσιν ὁποῖοι οἱ ἐπὶ Τουρκοκρατίας βαρύνοντες τοὺς Ἕλληνας φόροι, ὅπως ὅσοι τούτων κριθῶσι δίκαιοι ἐπιβληθῶσι καὶ ὑπὸ τῆς βενετικῆς ἀρχῆς. Αὐτοῖς τέλος ἀνατίθεται ὁ ὁρισμὸς τῶν κριθησομένων δικαίων τελῶν, ἡ ἵδρυσις ταμείων, ἡ σύνταξις ἀπογραφικῶν πινάκων τῶν κατοίκων καὶ πᾶσα σχεδὸν ἡ διοργάνωσις τοῦ νέου Βασιλείου τοῦ Μωρέως [2].

---

1) Ranke ἔνθ' ἀν.σ. 305.

2) Τῶν ὁδηγιῶν τούτων δημοσιεύω ἐνταῦθα τὸ πρωτότυπον, ἔχον ὡς ἑξῆς

Dominium Venetiar.

Che alli dilmi N. N. H. H. Domenico Gritti, Gierolimo Renier e

Τὰ δὲ περὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου τῶν συνδίκων γίνονται ἡμῖν γνωστὰ ἐκ τῶν σωζομένων αὐτῶν ἀναφορῶν (dispacci) καὶ ἐκθέ-

---

Marin Michiel eletti Sindaci Catasticadori nel Regno della Morea sia comesso quanto segue:

La piena cognitione, che habbiamo della virtù e zelo vostro comprobato in tante cariche riguardevoli et importanti, sostenute da voi dentro e fuori della città, con singolare profitto delle cose nostre e con vostro distinto merito, ci hà persuasi ad elegervi Sindici e Catasticadori nel Regno della Morea, aggionto al nostro Dominio per favore della Divina bontà, e ci assicuriamo, che nell'impiego presente ci farete godere non dissimili i frutti de vostri applicati studj con l'essequir quanto nella parte di vostra elettione resta espresso, la quale vi sarà data in copia, et il nostro migliore servitio.

Doverete però nel nome dello Spirito Santo et del Protettor nostro S. Marco prendere il vostro imbarco sopra quei legni, che vi saranno destinati per incaminarvi, fatta la benedizione dell'acque dentro il mese di Genaro, verso il Regno della Morea.

Ivi gionti particolar vostra mira doverà essere di far in tutto apparire la paterna carità, con la quale è intention nostra, che siano retti quei popoli, onde sempre più benedicano la loro felice sorte nel vedersi tolti al barbaro Dominio degl'Ottomani, e ridotti sotto la religiosa e giusta Dominatione della Republica nostra.

Vostra incombenza doverà essere di ripartire il Regno in territorij con li suoi confini, senza apportar ne viaggi aggravio à sudditi.

Farete per cadauno formar diligenti dissegni et essati catastici de beni, molini, edifitij, pesche, miniere et altro, che render potesse utile alla Signoria nostra, con distintione di quelli ch'erano de Turchi, come parimenti di quelli che fossero abandonati e della qualità loro.

Nelle città, castelli, fortezze, terre et altri luochi cattasticarete pure tutte le fabbriche, che erano de Turchi, con parimente quelle che fossero abandonate, et osserverete quali fossero proprie da convertirsi in chiese Latine, aloggio per religiosi, habitatione per publici Rappresentanti e loro ministri, per camere fiscali, quartieri per militie, in conformità de bisogni, che vi fossero da Generali nostri rappresentati, erettione de fontici, forni da destinarsi per la fabrica de publici biscotti, magazeni, luoghi da monitioni da viver, e da guerra, lazzareti et hospitali, avisandoci delle dispositioni, che

σεων. Τούτων αἱ ἀναφοραὶ σώζονται ἐν τοῖς βενετικοῖς ἀρχείοις, κατατεταγμέναι ἐν τῷ τμήματι τῶν ἀρχείων Senato III (Se-

---

per dette cause anderete facendo. Secondo anderete perfettionando essi catastici e dissegni ce li trasmetterete. Doverete con affittanze temporanee assicurar alla publica cassa le più avantagiose rendite sopra li detti beni. Di quanto si caverà da queste rendite nel primo anno farete tenere puntuale registro, e ci avisarete; onde il lume serva di scorta alle publiche deliberationi.

Sopra li beni de Greci imponerete quella X^ma^ o altro aggravio, che a voi parerà e ci avisarete.

Le concessioni, che fossero statte fatte, o investiture date da Rappresentanti nostri s'intendino tutte nulle.

Per quelle poi, che trovaste tanto in città, quanto fuori esser statte datte dal Cap^n^. Gn̄al n̄ro da mar, ne farete formar notta distinta, e ce la accompagnarete.

Venendovi dal Prov. Gn̄al in Regno trasmessi nuovi habitanti da accomodar ne territorj da lui assegnati, gli darete provisionalmente quei terreni et habitationi, che conoscerete propri con l'aggravio che stimerete aggiustato.

Inquerirete contro ogni condition di persone niuna eccettuata, che havesse usurpati qual si sia sorte de beni, publici capitali, et altro, per castigar li delitti, che trovaste, oltre li dovuti rissarcimenti, con facoltà di publicar proclami, occorendo, e conceder à denontianti quelle recognitioni, che à voi paressero.

Contro poi i N.N. H.H. Rappresentanti in Regno che rifuttassero rei di tali usurpationi, formarete il processo con il rito et autorità di questo Consiglio, che vi resta impartita per i casi delle nostre commisioni, potendo passar all' intimation de mandati e retentioni, poi tutto ci trasmetterete per gli atti di giustitia.

Liquidarete con buon fondamento quali aggavij reali sostenessero in passato li Greci et habitanti del Regno, e quali gravezze contribuivano; con questa cognitione anderete divisando qual gravezza fosse raggionevole imponerli onde risentano sollievo del peso sin hora sofferto, ma contribuiscano il conveniente a soccorso del pubblico erario e ce ne avisarete per le proprie deliberationi.

Farete, che segua una descrittione universale di tutte le genti delli territorj di luogo in luogo, distinguendo li Greci da gl' Albanesi da quali possa il Prov. Gn̄al ricavar le cernide et altre occor-

creta). Ἀποτελοῦνται δ' ἐξ ἑνὸς ὁλοκλήρου φακέλου, περιλαμβάνοντος ἀναφορὰς ἠριθμημένας 41, ὧν πολλαὶ πολύφυλλοι

---

renze personali e farle instituire nel maneggio dell' armi e l' incaminerete al Prov^e. Gnāl medemo per quelle dispositioni, che da lui sarano conosciute di unico servitio.

Instituirete le camere, dove crederete opportuno con le regole, ordini. e ministri che crederete neccessarij per la riscossione e buon ordine della scrittura, e stabilirete le tariffe per l'utilità de ministri. Doverete raccordare, dove si rendessero necessarie institutioni de Rettori, di Rappresentanti con quali salarij, incombenze et autorità, come pure li ministri, che occoreranno per servitio della giustitia et administratione delle nostre rendite.

Nella materia important.^ma de datij, che resta alla vostra cura raccomandata, imponerete ne luochi, ove crederete proprio, quelli che per vostra prudenza conoscerete aggiustati con mira del publico profitto et avantaggio del negotio, e tutto ci avisarete, facendo in tanto esiger quelli che trovaste imposti dal Cap'. General.

Disponerete quelle regole che crederete aggiustate per vantaggio del negotio medemo, così per questa Dominante come per il Regno e stato nostro, ben intendendovi con li Magistrati de cinque Savij alla mercantía, ogli et altri che à voi paressero per ricever i lumi, che fossero conferenti alla materia col riguardo al profitto di questa piazza e ci avisarete.

Haverete li ministri che vi sono assignati per la parte di nostra elettione, e suggerirete et quegli altri, che credeste necessarie per il vostro servitio.

Delle cose sopra espresse, e di quel di più che credeste degno dì regola della pubblica notitia, ce ne raguaglierete di tempo in tempo per le proprie deliberationi.

Da ogni luoco e magistrato vi doverà esser consegnate quelle scritture, che credeste occorervi per il vostro servitio.

E da mò sia commesso a due esecutori delle deliberationi di questo Consiglio di proveder il proportionato imbarco li Sindici Catasticadori in Morea che devono partir dentro Genajo prossimo. Il Magistrato de scausaderi consegni à medemi quei libri, carte et altro in conformità del suo bisogno.

Dato in Ducali Palatio Die XXIX Nov^e Ind. XI MDCLXXXVII.

Michiel Marino
Segretario.

καὶ περιέχουσαι πλῆθος συνημμένων ἐγγράφων, καὶ διευθύνονται πρὸς τὸ Serenissimo dominio. Αἱ πρῶται ἀναφοραὶ αὐτῶν γραφεῖσαι κατὰ τὸν Ἰούνιον καὶ Ἰούλιον τοῦ 1688 ἐπιστέλλονται κατὰ τὸν διάπλουν. Ἀποσπασθεισῶν δὲ τῶν νηῶν ὧν ἐπέβαινον, πρῶτος μὲν φθάνει εἰς Ζάκυνθον ὁ Ῥενιὲρ, ὅστις καὶ ἐπιστέλλει ἐκεῖθεν τῇ 7 Ἰουλίου, ὕστερον δ' ἐν βραχεῖ διαπεραιοῦται εἰς Πάτρας μετὰ προηγουμένην συνεννόησιν πρὸς τὸν αὐτόθι προνοητὴν Πριούλην· εἶτα δὲ φθάνουσιν οἱ δύο αὐτοῦ συνάδελφοι, οἵτινες μὴ εὑρόντες ἐν Ζακύνθῳ τὸν Ῥενιὲρ ἤδη ἀναχωρήσαντα, καθ' ἃ γράφουσιν εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκεῖθεν τῇ 21 Ἰουλίου, ἀναχωροῦσιν ἐπ' ἴσης εἰς Πάτρας. Ἡ δὲ πρώτη κοινὴ ἐπιστολὴ τῶν τριῶν συνδίκων εἶνε γεγραμμένη ἐκ Πατρῶν καὶ φέρει ἡμερομηνίαν 18 Αὐγούστου 1688. Θλιβερὰ εἶνε τὰ πρῶτα ἐκεῖθεν ἀγγέλματα αὐτῶν. Ἡ πόλις αὕτη, ἡ περιώνυμος, ὡς γράφουσι, μητρόπολις τῆς Ἀχαΐας ἡ περιφανὴς διὰ τὰς πολλὰς αὐτῆς ἱερὰς καὶ θύραθεν ἀναμνήσεις, δεικνύει κατάδηλα τὰ ἴχνη τῶν ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τοῦ ἐπακολουθήσαντος λοιμοῦ δεινῶν, ὧν συνέπεια ὑπῆρξεν ὁ ἐξοικισμὸς τῶν κατοίκων. Ἐκ τῶν πολλῶν οἴκων τῆς πρώην εὐημερούσης πόλεως μόνον χίλιοι τετρακόσιοι πεντήκοντα καὶ δύο ὑπελείποντο, ἐκ δὲ τῶν εἰκοσιπεντακισχιλίων κατοίκων, Ἑλλήνων, Τούρκων καὶ Ἑβραίων, ὑπελείποντο μόνον χίλιοι ἑξακόσιοι δεκαπέντε, τῶν λοιπῶν ἀπελθόντων εἰς Θεσσαλονίκην κατὰ τὰ ὑπὸ τῶν συνδίκων ἐπιστελλόμενα. Ἄξιον δὲ μνείας εἶνε ὅτι οὗτοι, ἐν ᾧ οὐδὲ μὴν κἂν εἶχε συμπληρωθῇ ἀπὸ τῆς εἰς Πάτρας ἀφίξεως αὐτῶν, ἠδυνήθησαν, ἑπόμενοι τῇ δοθείσῃ αὐτοῖς ἐντολῇ περὶ ἀπογραφικῶν ἐργασιῶν, νἀποστείλωσιν εἰς τὴν κυρίαρχον πόλιν ἀκριβῆ πίνακα τῶν τε ἐν Πάτραις οἰκημάτων καὶ τῶν κατοίκων. Ἀλλ' ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων δὲν εἶνε ἡ μόνη συμφορὰ τῶν Πατρῶν. Τὰ ὕδατα εὗρον οἱ σύνδικοι περικεκλεισμένα ἐν τοῖς ἠρειπωμένοις ὑδραγωγείοις καὶ ἀδιέξοδα ἐν ταῖς πεφραγμέναις πηγαῖς, τὰς γαίας, τέως εὐφόρους καὶ χαριέσσας, ἐγκαταλελειμμένας ὑπὸ τῶν πεπειραμένων αὐτῶν καλλιεργητῶν. «Τύχη ἀληθῶς ἀξιοθρήνητος, ἐπιφωνοῦσιν οἱ σύνδικοι, τῆς γῆς ταύτης, ἥτις διὰ τὴν γονιμότητα «τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν πολυειδῆ ποικιλίαν τῶν καρπῶν τῶν ἐξ

«αὐτῆς ἀποφερομένων ἐπ' οὐδενὶ ἔχει νὰ φθονήσῃ τὰς εὐτυχεστά-
«τας χώρας, ἐπειδὴ παράγονται ἐνταῦθα ἔλαιον, σταφυλαί, σιτηρά,
«τυροί, μέταξα, ἔρια, βάμβαξ, δημητριακοὶ καρποί, βάλανοι, οὐδὲ
«στερεῖται ὁ τόπος ἁλατοπηγείων, ἐλαιοτριβείων, μύλων καὶ
«ἁπάντων ἐκείνων ὅσα δύνανται νἀποβῶσι σπουδαίως ἐπωφελῆ
«εἰς τὸ δημόσιον· ἀλλὰ τοῦτο ἔσται προϊὸν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ
«πυκνοῦ κατοικισμοῦ τῆς χώρας. Ἡ μόνη δ' ἐν τούτοις ἀνα-
«κούφισις τῶν κατοίκων ἐν μέσῳ τοσούτων δεινῶν εἶνε ὅτι ἀπ-
«ηλλάγησαν τοῦ ἀδιαλύτου ζυγοῦ τῶν βαρβάρων διὰ τῶν ἐνδό-
«ξων ὅπλων τῆς γαληνοτάτης πολιτείας καὶ ὅτι ἀπεδόθησαν εἰς
«τὴν πατροπαράδοτον αὐτῶν θρησκείαν καὶ τὴν ἀρχικὴν ἐλευ-
«θερίαν, ἐφ' ᾧ καὶ χαίρουσι μετὰ συγκινητικῆς φαιδρότητος, βλέ-
«ποντες ἐγειρομένους τοὺς βωμοὺς τοῦ Ἐσταυρωμένου ἐπὶ τῶν
«ἐρειπίων τοῦ Κορανίου καὶ καθιερούμενον τὸ κυριώτερον τζαμίον
«ὡς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, τιμηθεῖσαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἀν-
«δρέου, τοῦ πρώτου διασπείραντος τὸν λόγον τοῦ θεοῦ ἐν ταύτῃ
«τῇ πόλει. Λειτουργοῦσι δ' ἐν αὐτῷ τανῦν οἱ Καρμηλῖται πατέ-
«ρες ἐκ τῶν Ἀνυποδήτων, οἵτινες τέσσαρες ὄντες τὸν ἀριθμὸν ἐγ-
«κατεστάθησαν ἐν αὐτῇ, ἀποζῶντες μέχρι τοῦδε ἐξ ἐλεημοσύνης
«καὶ ἐλεῶν. Πλὴν δὲ ταύτης τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι
«πολλαὶ τῶν Ἑλλήνων, ἐν αἷς ἐκλάμπει ἡ μητρόπολις, φερώνυμος
«τοῦ ἁγίου Νικολάου. Ἐν δὲ τῷ φρουρίῳ ὑπάρχει καὶ ἄλλη λα-
«τινική, ἀφιερωμένη εἰς τὴν Σύλληψιν τῆς Παναγίας, ἐν ᾗ νῦν
«λειτουργεῖ Μινορίτης μοναχός.»

Κατήρξαντο δὲ τοῦ ἔργου, ὡς φαίνεται, ἐκ τῆς ὑπ' ἀρ. 3 seconda ἀναφορᾶς, δημοσιεύσαντες πρὸς τὸν λαὸν προκηρύξεις ἀναγγελλούσας τὴν ἄφιξιν αὐτῶν, καὶ παρορμῶντες αὐτοὺς εἰς ἐκτέλεσιν τῶν διδομένων διαταγῶν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἔργου. Ἐν ἡμέρᾳ δ' ἑορτῆς ἀνεκοινώθησαν αἱ προκηρύξεις αὗται καὶ ἑλληνιστὶ ἐπ' ἐκκλησίας, μεθ' ὃ λαβὼν τὸν λόγον ὁ Ἕλλην μητροπολίτης ἐπεδαψίλευσε δείγματα ἀφοσιώσεως, παρακελευόμενος τοὺς λαοὺς εἰς τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν βενετικῶν νόμων καὶ παρακινῶν αὐτοὺς νὰ δεηθῶσι τοῦ ὑψίστου ὑπὲρ τῆς αἰσίας καὶ διαρκοῦς εὐοδώσεως τῶν βενετικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐνδόξων μὲν καὶ ἐπωφελῶν τῇ πολιτείᾳ,

οὐχ ἧττον δὲ καὶ ἅπαντι τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ. Αἱ ἐκφράσεις αὗται τοῦ ἱεράρχου ἐξήγειραν ἐνδείξεις συγκινήσεως ἅμα καὶ ἀγαλλιάσεως ἐν ταῖς καρδίαις τῶν παρισταμένων, οἵτινες καὶ δι' ἐξωτερικῶν ζωηροτάτων ἐπευφημιῶν διεδήλωσαν τὴν ἐνδόμυχον αὐτῶν εὐχαρίστησιν ἐπὶ τῇ «γλυκείᾳ, εὐσεβεῖ καὶ φιλοθρήσκῳ κυβερνήσει» τῆς Βενετίας. Συνέπεια δὲ τῆς κοινῆς εὐχαριστίας ὑπῆρξαν ἐπανειλημμέναι ἐπισκέψεις καὶ διαδηλώσεις οὐ μόνον τῶν προὐχόντων τῶν Πατρῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκ Γαστούνης χωρικῶν.

Οὕτω κατήρξαντο τοῦ ἔργου αὐτῶν οἱ σύνδικοι, μετὰ ζήλου καὶ προθυμίας ἐκπληροῦντες τὴν δοθεῖσαν αὐτοῖς ἐντολὴν, ἥτις οὔτε εὐχερὴς ἦτο οὔτε πάντοτε ἀκίνδυνος. Αἱ συνέπειαι τοῦ πολέμου, ὧν ἀμυδρὰν εἰκόνα εἶδεν ὁ ἀναγνώστης ἐν τῇ παραστάσει τῶν Πατρῶν, ὁ εἰσέτι τὴν χώραν λυμαινόμενος λοιμὸς, αἱ κακαὶ ἕξεις τοῦ παρελθόντος, ἃς ἐπηύξησεν ἡ ἀκαταστασία τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἡ ἀμάθεια τῶν κατοίκων, ἡ ἀχαλιναγώγητος ἀκολασία ἐν τῇ ἀπὸ τῆς δουλείας μεταπτώσει εἰς τὴν εὔνομον τάξιν, καθίστανον δυσχερὲς τὸ ἔργον τῆς διοργανώσεως εἰς τοὺς ξένους κατακτητὰς, ἔχοντας ἀπόφασιν νὰ ἄρξωσι καὶ γνωρίζοντας ἄλλως τὴν τέχνην τοῦ ἄρχειν. Καὶ ἡ μὲν ἔρευνα τῶν relazioni τῶν προνοητῶν ἣν κυρίως ἀνέλαβεν, ὡς εἴπομεν ἤδη, ὁ Ranke, εἶνε διδακτικωτάτη οὐ μόνον ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς καταστάσεως τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἔργον τοῦ κατακτητοῦ· ἡ δὲ ἀνάγνωσις καὶ μελέτη τῶν dispacci τῶν συνδίκων εἰσάγει ἡμᾶς κατὰ μικρὸν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, καὶ δεικνύουσα οὕτως εἰπεῖν τὰς ἀφορμὰς καὶ τὴν γένεσιν τῆς διοργανώσεως μετέχει καὶ τοῦ συγκινητικοῦ καὶ διατίθησι τὸ πλεῖστον συμπαθῶς πρὸς τοὺς ἐνίοτε νοσταλγοῦντας ἐκείνους ἐκτελεστὰς τῶν διαταγῶν τῆς κυριάρχου.

Μελετῶντες τὸν ἑκατόμφυλλον φάκελον ἐν ᾧ εὕρηται ἀναγεγραμμένη ἡ βραδεῖα πρόοδος τῶν ἐργασιῶν ἐν ἁπάσαις αὐτῆς ταῖς λεπτομερείαις, περὶ ὧν δὲν πρόκειται ἐνταῦθα, θαυμάζομεν ἀληθῶς τὸν ζῆλον τῶν ἀρχόντων τούτων καὶ ἁπάντων αὐτῶν τῶν ἀκολούθων, παλαιόντων σὺν τοῖς ἄλλοις πρὸς τὰς ἐπηρείας τοῦ δι' αὐτοὺς ἀφιλοξένου κλίματος καὶ συχνάκις ὑποπιπτόντων εἰς ἐπικινδύνους ἀσθενείας.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἀποθανόντων ἰδίως ἐπαισθητὸς ὑπῆρξεν ὁ θάνατος τοῦ ἐκ τῶν συνδίκων Ῥενιέρ, ὅςτις γηραιὸς ἀπέθανεν ἐν Ζακύνθῳ. Ἐξ ἐπιστολῆς αὐτοῦ ἀπὸ ταύτης τῆς νήσου, φερούσης χρονολογίαν 9 Δεκεμβρίου 1688, μανθάνομεν ὅτι ἐν ᾧ τὸ ἔργον προέβαινε κατ' εὐχὴν παρ' ὅλας τὰς δυσχερείας περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω, ἠσθένησε, τῶν δὲ συναδέλφων πορευομένων εἰς Γαστούνην, ἐκεῖνος ἔμεινεν ἐν Πάτραις μετὰ τῶν ἄλλων ἀσθενῶν. Ἀναρρώσας δέ πως ἐπέβη μικρᾶς λέμβου ἵνα πλεύσῃ εἰς Γαστούνην. Μόλις δὲ σωθεὶς ἀπὸ φρικτῆς τρικυμίας ἔφθασεν εἴς τινα τῶν κόλπων τῆς ἀκτῆς ἐκείνης τῆς Ἠλείας, ἔνθα ἐλθὼν παρέλαβεν αὐτὸν ὁ προνοητὴς τῆς Γλαρέντζας, ὁ Βενετὸς De Riva, καὶ μετέφερε διὰ φορτηγοῦ ἁμάξης εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, ὅπου εἶδε καὶ τοὺς συναδέλφους αὐτοῦ ἐλθόντας εἰς ἐπίσκεψίν του. Προχωροῦντος δὲ τοῦ ψυχροῦ καιροῦ ἐνόμισε σκόπιμον ὁ Ῥενιὲρ νὰ μεταβῇ πρὸς ἴασιν εἰς τὴν νῆσον Ζάκυνθον, ἔνθα καὶ ἀπέθανε μετ' οὐ πολύ, συμπεπληρωμένον ἔχων τὸ ἑξηκοστὸν τέταρτον ἔτος τῆς ἡλικίας.

Μόνον διὰ τοιούτων ὄντως ἀκαταπονήτων ἐργατῶν, οὓς ἐν γνώσει ἐξέλεγεν ἡ βενετικὴ πολιτεία, ἠδύναντο νὰ ἐπιτελεσθῶσι τὰ ἐν Πελοποννήσῳ ἔργα, ἅτινα ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ῥενιὲρ ἀνέλαβον μόνοι οἱ δύο ὑπολειφθέντες συνάδελφοί του, οἵτινες, ὡς ἐκ τῶν ἀναφορῶν αὐτῶν καταδεικνύεται, προέβησαν εἰς τὸ ἔργον οὐ μόνον μετὰ τῆς προςηκούσης περινοίας, ἀλλὰ καὶ μετ' ἀγάπης καὶ πόνου πρὸς τὴν χώραν ἧς ἐπεβάλλετο αὐτοῖς ἡ σύνταξις καὶ οὐκ ἄνευ συμπαθείας πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Πελοποννήσου καὶ τοὺς εἰς αὐτὴν ἐκ τῆς Στερεᾶς καὶ ἀλλαχόθεν φεύγοντας Ἕλληνας, ἰδίως τοὺς Ἀθηναίους, οὓς διὰ παντὸς τρόπου προςεπάθουν οἱ Βενετοὶ νὰ κατοικίσωσιν εἰς τὴν χερσόνησον τὴν ὑπὸ τῶν δεινῶν τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν συμφορῶν τοῦ πολέμου ἐξηρημωμένην.

Πλὴν δὲ τῶν ἀναφορῶν οἱ σύνδικοι ὑπέβαλον μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἔργου αὐτῶν καὶ ἐκθέσεις πρὸς τὴν πολιτείαν. Σώζονται δὲ δύο τοιαῦται. Ἡ ἑτέρα τούτων εἶνε ἡ τοῦ Gritti, ἣν μόνην ἐγνώριζεν ὁ Ranke, σωζομένην οὐχὶ ἐν τοῖς ἀρχείοις, ἀλλ' ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ. Λέγει δὲ περὶ αὐτῆς ὅτι ἐπραγματεύετο ἰδίως τὰ τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα,

χωρὶς ὅμως νὰ ἐξαντλῇ αὐτά[1]. Ἡ ἔκθεσις αὕτη δὲν ἐδημοσιεύθη μέχρι τοῦδε ἐν πρωτοτύπῳ, ἀλλὰ μόνον ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει ὑπὸ τοῦ κ. Π. Χιώτου[3].

Ἐν ταύτῃ τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ πρὸς τὴν γερουσίαν ὁ Δομήνικος Γρίττης λέγει, ὅτι «τὰ προςήκοντα εἰς πατριωτικὴν καὶ χρήσι-«μον ἄρχουσι καὶ ἀρχομένοις πολιτείαν ἐν τῷ βασιλείῳ καταστή-«σας, τυχὼν τῆς ὀφειλομένης ἀδείας παρὰ τοῦ ἐλέους τῆς ἀνωτέ-«ρας ἀρχῆς, ἐπέστρεψα εἰς τὴν πατρίδα καὶ δίδω τέλος ἄνεσιν εἰς «τὰ καταπονηθέντα μέλη μου ὑπὸ ἀκαμάτων ἐπὶ τριετίαν μόχθων «καὶ ἐπασχολήσεων εἰς ὑπουργίαν καὶ ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν «ἐνταλθέντων μοι». Ἡ ἔκθεσις τοῦ Γρίττη, ἀναφερομένη εἰς τὴν προτέραν τοῦ Μικιὲλ καὶ εἰς τὰς ἐπιστολὰς τῶν συνδίκων, εἶνε γενικὴ μᾶλλον, περιλαμβάνουσα τὰ πορίσματα τῆς ὅλης διοργανωτικῆς ἐργασίας καὶ ὑποβάλλουσα σκέψεις ἀξίας λόγου περὶ τῶν ὅσα ὤφειλον νὰ γείνωσιν ἐν τῷ μέλλοντι ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῶν γενικῶν προνοητῶν. Ἐκθέτων διὰ βραχέων τὰ προϊόντα τῆς χώρας θρηνεῖ τὴν θλιβερὰν κατάστασιν τῆς χερσονήσου. «Ὀλίγα «τινὰ ἴχνη καὶ μόλις ἐπιφαινόμενα ἐπιμαρτυροῦσι νῦν τὴν λαμ-«πρότητα ἐκείνης τῆς Πελοποννήσου, ἥτις παρέσχε τοσαύτην ὕλην «εἰς τὰς συγγραφὰς τῶν ἱστορικῶν, ὅπως εὐκλείζωνται αἱ χῶραι «αὐτῆς καὶ οἱ ἄνδρες εἰς τὴν ὑφήλιον. Αἵ τε ἀναπόφευκτοι βλάβαι «τοῦ πολέμου, ἡ πρώην συνεχὴς καὶ ἐσχάτως πολύπονος μαστί-«γωσις τοῦ λοιμοῦ καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἡ ἀκαταστασία καὶ ἀποθάρ-«ρυνσις παντὸς καλοῦ ὑπὸ βιαίου καὶ τυραννικῆς ἐξουσίας παρὰ «τοῦ πρώην ἐπικρατήσαντος βαρβάρου κατέστησαν ἐρείπιον τὰ «πλείονα τῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, μετέβαλον εἰς ὀχετευόμενα «ὕδατα τὰ ἄλλοτε ἐξ ἐπιφανῶν βρύσεων διαυγῶς καταρρέοντα, «ἐποίησαν χέρσους τὰς πρώην χλοαζούσας πεδιάδας, ὥςτε εἰς χάος «δυςδιάκριτον διὰ τὴν ἐπισυμβαίνουσαν ἀταξίαν καὶ ἀμέλειαν

---

1) Ἔνθ' ἀν. σελ. 273 ἐν σημ.

2) Ἔνθ' ἀν. σελ. 361.

3) Φιλίστορος τόμ. Β' σ. 218 - 230.

«κατασταθέντων τῶν πραγμάτων τοῦ βασιλείου ἐκείνου, προσ-«ωδεύοντο μόνον 36854 ῥεάλια [1].»

Ἀφηγεῖται δ' ἔπειτα ὁ Γρίττης τὰ κατὰ τὰς φορολογίας, ἐκμισθώσεις καὶ λοιπὰς προσόδους, τὰς εἰς τοὺς Σαλωνίτας καὶ Ἀθηναίους πρόσφυγας ἐκχωρήσεις γαιῶν καὶ τὰς πρὸς οἰκογενείας μωαμεθανικὰς βαπτισθείσας, καὶ ἐκθέτει τὰς γνώμας αὐτοῦ περὶ διανομῶν καὶ χορηγιῶν ἐπωφελῶν εἰς τὸ δημόσιον. Δεικνύει δὲ πρακτικώτατον πνεῦμα προτείνων τὴν σύστασιν ἰδιαιτέρου ἱπποφορβείου παρὰ τὴν Κόρινθον, ποιμνιοστασίου, ὅπως ὑπὸ στέγην διατρίβωσιν ἐν χειμῶνι τὰ εἰς τὰς πεδιάδας ἀγόμενα πρόβατα, μετὰ προτάσεως ὅπως ἐκ τοῦ οὔρου αὐτῶν κατασκευάζηται νίτρον, διορισμοῦ δασοφυλάκων, ἱδρύσεως σιταποθηκῶν καὶ ἀγροτικῶν τραπεζῶν. Ὁ Γρίττης τέλος ἀνακοινόνει, ὅτι διέταξε τὸν καθορισμὸν γενικῶν μέτρων καὶ σταθμῶν. Τελευτᾷ δὲ ὁ σύνδικος θρηνῶν τὴν περὶ τὴν θρησκείαν ἀδιαφορίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ἀμάθειαν τῶν λειτουργῶν τοῦ ὑψίστου.

Εἰδικὴ δ' ἔκθεσις τοῦ Γρίττη μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς λειτουργίας τοῦ συνδίκου εἶνε ἡ κατ' ἐντολὴν τῆς γερουσίας, ἀργὰ περιελθούσης εἰς αὐτὸν, γραφεῖσα περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ κατ' ἀρχαῖον ἔθος τελουμένων ἐμπορικῶν πανηγύρεων. Τῆς δ' ἐκθέσεως ταύτης μετάφρασιν ἐδημοσίευσα πρὸ ἐτῶν ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς ἐπὶ τῆς ἐμψυχώσεως τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας ἐπιτροπῆς [2].

Ὁ Ranke ποιούμενος λόγον περὶ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Γρίττη προσθέτει ἐπὶ λέξει τάδε· «ὁ Γρίττης ἀναφέρεται σποράδην εἰς «τὸν συνάδελφον αὐτοῦ Μικιέλ· ἀλλὰ τούτου οὐδεμίαν εὗρον ἔκ-«θεσιν, ἀμφιβάλλω δὲ ἂν καὶ συνέταξε καθόλου τοιαύτην.» Ἀλλ' ἡ ἔκθεσις αὕτη περὶ τῆς ὁποίας ἀμφέβαλλεν ὁ Ranke [3] σώζεται ἐν τέλει τοῦ φακέλου τῶν dispacci ἐν τοῖς γενικοῖς ἀρχείοις [4].

---

1) Κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ κ. Π. Χιώτου.

2) Τόμ. Α' σ. 74 κ. ἑ.

3) Ἔνθ. ἀν. σ. 283 ἐν σημ.

4) Στερεῖται ἀριθμοῦ πρωτοκόλλου, φέρει δὲ μόνον τὸ σημείωμα seconda, ἅτε τακτέα μετ' ἄλλης τινὸς ἐκ Μιστρᾶ ἀπὸ 6 Ἀπριλίου 1691 ἐπιστολῆς, μεθ' ἧς φαίνεται ὅτι καὶ συναπεστάλη εἰς Βενετίαν.

Ταύτην δ' εὑρὼν δημοσιεύω κατωτέρω ὁλόκληρον ἐν πρωτοτύπῳ, νομίζων ὅτι οὕτω συνεισφέρω κατά τι εἰς τὴν διαφώτισιν τῆς ἱστορίας τῆς Πελοποννήσου περὶ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος.

Ἡ ἔκθεσις τοῦ Μικιὲλ δὲν ἀνεγνώσθη ὑπ' αὐτοῦ ἐνώπιον τῆς γερουσίας, τοῦ πρώην συνδίκου ἀναλαβόντος ἄλλην ἀρχήν, τὴν τοῦ ἐκτάκτου προνοητοῦ τοῦ στόλου (Provveditor estraordinario dell'armata), ἀμέσως μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ ὡς συνδίκου. Διακρίνεται δὲ τῆς τοῦ Γρίττη, περὶ ἧς εἴπομεν ἤδη τὰ δέοντα, ὡς ἐνδιατρίβουσα μᾶλλον εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ἔκθεσιν τῶν λεπτομερειῶν, ἐν ᾧ ὁ Γρίττης οὐκ ὀλίγας σκέψεις ὑποβάλλει ὡς πόρισμα τοῦ ὅλου ἔργου.

Ἡ ἔκθεσις αὕτη καθόλου λαμβανομένη δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀρίστη γεωγραφικὴ ἐξέτασις τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὰς σημερινὰς ἀπαιτήσεις τῆς γεωγραφικῆς ἐπιστήμης. Ὁ ἐπιστήμων γεωγράφος τῆς σήμερον σχετίζει τὴν χώραν πρὸς τὸν ἐνοικοῦντα ἄνθρωπον, παρέχων διὰ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἀμοιβαίας αὐτῶν ἐπιδράσεως εἰκόνα ζωηρὰν ἐξηγοῦσαν οὐ μόνον τὰ γεωλογικὰ καὶ κλιματικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ τὴν κοινωνικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐνοίκων. Οὕτως ἐργάζονται οἱ γεωγράφοι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων μετ' εὐλαβείας ἑπόμενοι εἰς τὰ διδάγματα τοῦ Ritter. Ἀλλ' ἂν θέλωμεν νὰ ὦμεν δίκαιοι, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ γεωγράφου προέδραμον οἱ λειτουργοὶ τῆς βενετικῆς πολιτείας. Ἡ δ' ἔκθεσις τοῦ Μικιὲλ ἔστω μικρὸν παράδειγμα τῆς γεωγραφικῆς ἐπιστημοσύνης τῶν συμπολιτῶν τοῦ Μάρκου Πόλου.

Τὸ τέκνον τῆς εὐάνδρου βασιλίσσης τῆς θαλασσῶν δὲν στρέφει μονομερῶς τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς ἓν μόνον σημεῖον, οὐδ' ἀποκρίνεται εἰς μόνα τὰ κεφάλαια τῶν δοθεισῶν ὁδηγιῶν, ἀλλὰ περιλαμβάνει πλὴν τῆς ἀκριβοῦς τοπογραφικῆς ἐξετάσεως τὸν ὅλον κοινωνικὸν βίον τῆς χερσονήσου ἧς ἀνετέθη τρίτῳ αὐτῷ ἡ πρώτη διοργάνωσις[1].

1) Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι καὶ ὁ Μικιὲλ ἀπὸ τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ εἰς ἄλλην θέσιν ἀπέστη τῶν ἔργων τοῦ συνδίκου, ὥστε ἐν τέλει ἔμεινε μό-

Ἀξία πολλοῦ λόγου εἶνε ἡ ἀκρίβεια μεθ' ἧς περιγράφει τὴν φυσικὴν κατασκευὴν ἑκάστης τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου, ἰδιαζόντως ποιούμενος λόγον περὶ τῆς καλλιεργείας ἑκάστης ἢ τοῦ ἀκάρπου αὐτῆς, περὶ τῶν ποταμῶν καὶ ῥυάκων, περὶ τῶν ἁλατωρυχείων καὶ ἰχθυοτροφείων, κυριώτατα δὲ περὶ τῶν πεδιάδων καὶ τῶν δασῶν, ὧν ὁρίζει κατὰ προσέγγισιν τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ εἶδος καὶ ποιὸν τῶν δένδρων.

Ἀλλ' ὁ ἀριστοκρατικὸς σύνδικος στρέφει ἐν μέσῳ τῶν κυρίων αὐτοῦ ἔργων καὶ κατὰ τὴν ἔκθεσιν αὐτῶν πρὸς τὴν γερουσίαν οὐχ ἧττον τὴν προσοχὴν πρός τε τὰς καλλονὰς τῆς φύσεως καὶ τὰς ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαιότητος, ὧν εὐλαβῶς ἀναγράφει τὰ σωζόμενα λείψανα. Ἡ δ' ἔκθεσις αὐτοῦ μαρτυρεῖ περὶ τῆς περισκέψεως καὶ τοῦ εὐρέος βλέμματος τοῦ Βενετοῦ ἄρχοντος, ἠσκημένου περὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν πραγμάτων καὶ ἐκτίμησιν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπὶ τούτων βασίζοντος πᾶσαν ἐνέργειαν τῆς διοικήσεως.

Τὴν Πελοπόννησον εὑρίσκομεν διῃρημένην εἰς ἑπτὰ διοικητικὰ τμήματα (camere), ἅτινα χάριν εὐκολίας ἂς καλέσωμεν νομοὺς χρώμενοι τῷ νεωτέρῳ ὅρῳ. Ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ νομοὶ Α') ὁ τῆς Ἀχαΐας ἔχων ἕδραν τὰς Πάτρας, εἰς ὃν ὑπήγοντο αἱ χῶραι τῶν Πατρῶν, τῶν Καλαβρύτων καὶ τοῦ Αἰγίου Β') ὁ τῆς Ἠλείας ἔχων ἕδραν τὴν Γλαρέντζαν (Castel Tornese) Γ') ὁ τῆς Μεθώνης εἰς ὃν ὑπήγοντο τέσσαρες περιοχαί, ἡ τοῦ Φαναρίου[1], τῆς Ἀρκαδιᾶς

νος ὁ Γρίττης. Διὸ καὶ ὑπὸ τούτου εἶνε γεγραμμέναι αἱ τελευταῖαι τῶν ἀναφορῶν αἱ περιλαμβανόμεναι ἐν τῷ ειδικῷ φακέλῳ, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Εἶνε δ' αἱ ἐπιστολαὶ αὗται αἱ ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ 32 καὶ ἑξῆς. Ἡ πρώτη τούτων φέρει ἡμερομηνίαν 1 Ἀπριλίου 1691 καὶ ἐγράφη ἐκ Curia, ἤτοι ἐξ Ἀχουρίων τῆς Τεγέας.

1) Τὸ Φανάριον ἦτο ἐπὶ Τουρκοκρατίας μέγα πόλισμα, οὗ σώζονται καὶ νῦν τὰ ἐρείπια οὐ μακρὰν τῆς Ἀνδριτσαίνης. Ἴδ. Curtius Peloponnesos Τόμ. Α' σ. 360. Περιελάμβανε δ' ἡ περιοχὴ τοῦ Φαναρίου ἐπὶ Βενετῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 21 ἀναφορὰν τῶν συνδίκων συνημμένης ἀπογραφῆς τῶν χωρίων καὶ κατοίκων τοῦ νομοῦ τῆς Μεθώνης, κυρίως τὸ μέγιστον μέρος τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας Ὀλυμπίας. Ἐν τῇ εἰρημένῃ ἀπογραφῇ εὑρίσκομεν 57 χωρία ἔχοντα πληθυσμὸν 2439 κατοίκων, ὧν τὸ Φανάριον, ἐξ οὗ ἐπωνυμεῖτο ἡ περιοχή, εἶχε μόνους 42 (νῦν 387)

(Κυπαρισσίας), τῶν Ναυαρίνων καὶ τῆς Μεθώνης, ἥτις ἦτο καὶ ἡ ἕδρα τοῦ νομοῦ Δ΄) ὁ τῆς Κορώνης ἔχων ἕδραν ταύτην τὴν πόλιν καὶ περιλαμβάνων τὴν περιοχὴν αὐτῆς καὶ τὰς τῆς Καρυταίνης, τοῦ Λεονταρίου, τῶν Καλαμῶν καὶ τῆς Ἀνδρούσσας Ε΄) ὁ νομὸς τοῦ Κελεφᾶ, ἔχων ἕδραν ταύτην τὴν κωμόπολιν, καὶ περιλαμβάνων τὴν περιοχὴν αὐτῆς, πλὴν δὲ ταύτης τὰ Βαρδούνια μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτῶν καὶ τὴν ἄνω καὶ κάτω Μάνην ϛ΄.) ὁ τῆς Μονεμβασίας ἔχων ἕδραν ταύτην τὴν πόλιν, εἰς ὃν ὑπήγοντο καὶ αἱ περιοχαὶ τοῦ Μιστρᾶ καὶ τοῦ Ἕλους καὶ Ζ΄.) ὁ νομὸς τῆς Ῥωμανίας ἔχων ἕδραν τὸ Ναύπλιον καὶ περιλαμβάνων τὴν Ἀργολίδα, τὴν Κορινθίαν, τὴν σημερινὴν ἐπαρχίαν Μαντινείας καὶ τὰ βόρεια τῆς Κυνουρίας.

Καταλέγει δ' ὁ Μικιὲλ ἑκάστου τῶν νομῶν τά τε χωρία, τοὺς κατοίκους καὶ τὰς προσόδους. Καὶ τὰ μὲν χωρία καὶ αἱ πόλεις ἀνέρχονται κατὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην ἀνακεφαλαίωσιν εἰς 2001, οἱ δὲ κάτοικοι εἰς 97114 καὶ αἱ πρόσοδοι εἰς ῥεάλια 274206, προερχόμεναι ἐξ ἐνοικιάσεων, ἐκ τῆς δεκάτης, ἐκ τῶν τελῶν καὶ ἐξ ἐκμισθώσεων. Ἀξιοπαρατήρητον ὅμως εἶνε ὅτι οἱ ἀριθμοὶ τῆς ἀνακεφαλαιώσεως δὲν συμφωνοῦσι κατὰ πάντα πρὸς τοὺς εἰδικοὺς ἀριθμοὺς τοὺς ἀναγεγραμμένους ἐν τῷ περὶ ἑκάστου τῶν νομῶν ἰδίῳ λόγῳ. Ἀξία δὲ λόγου εἶνε καὶ ἡ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου. Ἐν ᾧ δῆλα δὴ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς κατακτήσεως οἱ κάτοικοι ἀνήρχοντο μόλις εἰς 86468, βλέπομεν αὐτοὺς μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν δύο καὶ ἡμίσεος ἀνερχομένους κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Μικιὲλ εἰς 97118 μὴ περιλαμβανομένων κατὰ τὴν ῥητὴν αὐτοῦ ὁμολογίαν τῶν κατοίκων τῆς Μάνης. Πολλῷ δὲ μᾶλλον ηὔξανεν ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη, οὕτως

Τὰ δὲ πολυαριθμότατα τῶν χωρίων ἦσαν ἡ Ἀνδρίτσαινα ἔχουσα 338 κατοίκους, ἡ Ἀγουλινίτσα 177, τὸ Λάβδα 101, ἡ Μαρίνα 109, τὸ Μάτεσι 121, τὸ Σκληροῦ 103. Τὰ δὲ ὀλιγανθρωπότατα τῶν ἀναφερομένων καὶ σήμερον ὑπαρχόντων χωρίων τῆς Ὀλυμπίας εἶνε τὸ Λαδικὸ ἔχον 11 κατοίκους, ἐν ᾧ σήμερον ἔχει 364 κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1879, ἡ Νίβιτζα 10 (σήμερον 61), ἡ Κράνα 9 (σήμερον 117), τὰ Ἀμπάρια καὶ Σίμου ὁμοῦ 4 (σήμερον 172).

ὥςτε τῷ 1692 οὗτοι ἔφθανον ἤδη εἰς 116000, τῷ δὲ 1701 ὑπερέβησαν τὰς 200000[1].

Ἡ αὐτὴ δὲ πρόοδος παρατηρεῖται καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πράγμασι τῆς χερσονήσου. Κατὰ δὲ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Μικιὲλ αἱ πρόσοδοι ἀνήρχοντο κατὰ τὸ ἔτος 1691 εἰς 274206 ῥεάλια. Ἀλλ' ἐν τούτοις ὁ Γρίττης ἐν τῇ ἄλλως ἀχρονολογήτῳ ἐκθέσει αὐτοῦ, ἥτις ὅμως πάντως ἐγράφη βραδύτερον, ἀναγράφει ταῦτα ὡς ἀνερχόμενα εἰς 259564. Καὶ ἄλλην δὲ διαφωνίαν εὑρίσκομεν ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ γενικοῦ προνοητοῦ Ἀγγέλου Ἔμου (1705 - 1708), καθ' ὃν αἱ πρόσοδοι συνεποσοῦντο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς 280000. Ἐν δὲ τῇ ἐκθέσει τοῦ Μικιὲλ τὸ ὁλικὸν ποσὸν τῶν προσόδων τὸ ἐν τέλει ἀνακεφαλαιούμενον δὲν συμφωνεῖ πρὸς τοὺς μερικοὺς ἀριθμοὺς οὓς ἀναφέρει ἐν τῇ καθ' ἕκαστον νομὸν ἀναγραφῇ αὐτῶν, οἵτινες προςτιθέμενοι ἀθροίζονται εἰς 244236. Ἐπειδὴ δ' ἕκαστον ῥεάλιον ἔχει ἀξίαν σημερινῶν δραχμῶν 5. 10, καὶ τὸν ἐλάχιστον τῶν εἰρημένων ἀριθμῶν ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, τὸν τελευταῖον, συμποσοῦται τὸ ὅλον τῶν βενετικῶν προσόδων κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦτον εἰς 1,245513.60 δραχμάς. Ἀλλὰ τὸ ποσὸν μεγάλως ηὐξήθη διαρκούσης τῆς Βενετοκρατίας οὕτως ὥστε κατὰ τὸ 1710 ἀνῆλθον αἱ εἰςπράξεις εἰς 500501 ῥεάλια, ἤτοι εἰς 2,552555.10 δραχμὰς, ὧν 1,428000 δραχμαὶ ἐδαπανήθησαν ὑπὲρ αὐτῆς τῆς χώρας[2].

Ὡς ἐκ τῆς ἐκθέσεως βλέπομεν, γνωρίζομεν δ' ἀκριβέστερον καὶ ἐκ τῶν ἀναφορῶν τῶν συνδίκων, τὰ γεωδαιτικὰ ἔργα καὶ ἡ δια-

---

1) Ranke ἔνθ' ἀν. σ. 308.

Σημειωτέον δ' ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὴν ὑπ' ἀρ. 20 ἀπὸ Ναυπλίου τῇ 20 Φεβρουαρίου γραφεῖσαν ἀναφορὰν τοῦ Ἀντωνίου Ζένου γενικοῦ προνοητοῦ τῶν ὅπλων (provveditor general dell' armi) ἐκ τῶν νομισμάτων τῆς βενετικῆς πολιτείας ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν μεγάλῃ χρήσει καὶ περιζήτητα τὰ δουκᾶτα καὶ τὰ λεόντεια (leoni). Ζητεῖ δὲ ὁ Ζένος τὴν ἀποστολὴν ἡμίσεων καὶ τετάρτων τῶν δουκάτων, ἐκ δὲ τῶν λεοντείων καὶ ὄγδοα. Χαλκῶν δὲ νομισμάτων ἦτο μεγάλη ἔλλειψις, ἅτε ἐξαγομένων εἰς τὰς νήσους κατὰ τὸν αὐτὸν Ζένον, διὸ καὶ ζητεῖται ἡ ἀποστολὴ μεγάλου ποσοῦ ἐξ αὐτῶν.

2) Ranke ἔνθ' ἀν. σ. 326.

γραφὴ τοῦ κτηματολογίου καὶ τῶν σχετικῶν διαγραμμάτων τῆς Πελοποννήσου μακρῷ ἀπεῖχε τοῦ τέλους· ὑπελόγιζε δ' ὁ Μικιὲλ ὅτι ἀπητοῦντο δέκα ὅλα ἔτη πρὸς ἀποπεράτωσιν αὐτοῦ. Καὶ δικαίως παρῆλθε τοσοῦτος χρόνος πρὸς καταρτισμὸν τοῦ σπουδαίου τούτου ἔργου, περιλαμβάνοντος ἁπάσας τὰς λεπτομερείας γενικοῦ κτηματολογίου τῆς Πελοποννήσου, ὡς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν ἐν τοῖς γενικοῖς ἀρχείοις περισωθέντων τόμων, ἐν οἷς καθίσταται εὐχερὲς νὰ παρακολουθήσωμεν μέχρι τινὸς κατὰ συνοικίας καὶ κατὰ κτήματα τὰς κυριωτέρας τῶν πελοποννησιακῶν πόλεων. Ἐπέσπευσε δὲ τὸ ἔργον διὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ ἐξόχου δραστηριότητος ὁ γενικὸς προνοητὴς Φραγκῖσκος Γριμάνης, διοικήσας τὰ τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῆς 6 Ἰουνουαρίου 1699 μέχρι τῆς 28 Μαρτίου 1801[1]. Ἐχρήσατο δὲ οὗτος ὡς δεξιοῖς ὀργάνοις τοῖς γεωδαίταις Φραγκίσκῳ Vandeyk καὶ Βορτόλῳ Carmoy.

Ἐν δὲ τῇ ἀναγραφῇ τῶν κτημάτων τῆς χερσονήσου ποιεῖται διὰ τοὺς ἀμπελῶνας ὁ Μικιὲλ χρῆσιν τῆς λέξεως zappada. Ὁποῖόν τι δὲ μέτρον εἶνε ἡ τσαπάδα μανθάνομεν ἐκ τῆς εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 20 ἀναφορὰν τῶν συνδίκων συνημμένην ἔκθεσιν τοῦ πραγματογνώμονος Ἰωάννου Mattiazzi, καθ' ἣν τὸ μέτρον τοῦτο σημαίνει ἔκτασιν ἀμπέλου δυναμένην νὰ καλλιεργηθῇ ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας ὑφ' ἑνὸς ἀνδρός, ὑπολογιζομένην εἰς 266 βενετικοὺς πόδας[2].

Ἐν τῇ ἐκθέσει βλέπομεν τὸν Μικιὲλ οὐχ ἧττον τοῦ Γρίττη παραπονούμενον κατὰ τῆς ἀμαθείας καὶ ἀθλιότητος τοῦ κλήρου, τοῦ τε κατωτέρου καὶ τοῦ ἀνωτέρου. Δυστυχῶς ταῦτα ἐπιμαρτυροῦνται καὶ ὑφ' ἁπασῶν σχεδὸν τῶν ἐκθέσεων καὶ ἐκ πλήθους γεγονότων ἀναφερομένων ἔν τε αὐταῖς καὶ ταῖς ἀναφοραῖς τῶν τε συνδίκων καὶ τῶν προνοητῶν. Ἡ πλεονεξία τῶν ἐπισκόπων, ἡ σιμωνία,

---

1) Ἅπασαι αἱ ἀνωτέρω χρονολογίαι, εἰλημμέναι ἐκ τῶν βενετικῶν ἀρχείων, νοοῦνται κατὰ τὸ γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον.

2) La misura d'una zappada è un quadro di terreno si quanto può lavorar una persona in zappar vigne in un sol giorno et la sua superficie contiene varchi sive passi veneti 266. Ridotta in ragion Padovano viene ad esser un quarto e tavole cinquantasei, et di misura di campo Trevisan mezo quarto e tavolle dieci.

ἡ φορολογία τῶν ἱερέων καὶ πολιτῶν ἦσαν κακὰ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, ἅτινα διὰ σκοτεινῶν χρωμάτων παριστάνονται ἐπανειλημμένως εἰς τὴν κυρίαρχον. Οὐδὲ δυνάμεθα νἀποδώσωμεν τὴν μεμψιμοιρίαν ταύτην εἰς ὑπέρμετρον ζῆλον ὑπὲρ τοῦ λατινικοῦ δόγματος, ἐπειδὴ μετὰ τῆς αὐτῆς παρρησίας ἐκφράζονται οἱ Βενετοὶ ἄρχοντες ἐνίοτε κατὰ τῶν καθολικῶν ἱερέων. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι αὐστηροτάτην κρίσιν περὶ αὐτῶν ἐκφέρει ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ ὁ γενικὸς προνοητὴς Ἰάκωβος Κορνὲρ, κακίζων αὐτοὺς οὐχ ἧττον τῶν ὀρθοδόξων.

Ἀξία δὲ παρατηρήσεως εἶνε ἡ γενομένη κατὰ τὴν ἔκθεσιν παραχώρησις εἰς τοὺς Μανιάτας, παρ' ὧν εἰςεπράττετο ποσὸν ὀλιγώτερον καὶ ἐκείνου ὅπερ ἐπλήρονον ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ὑπὸ τὸ ἰδιάζον ὄνομα Μ α κ τ ο ῦ. Εἶνε δὲ ἡ Μάνη καὶ ἡ μόνη χώρα τῆς Πελοποννήσου ἐν ᾗ ἀπέβη εἰς τοὺς συνδίκους ἀνεπίτευκτος ἡ ἀπογραφή. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ Μάνη ὑπέκυψε καθ' ὁλοκληρίαν ἐπὶ τῶν Βενετῶν, εἰ καὶ οἱ Μανιᾶται ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἐφ' οὓς ἤλπισεν ἐν ἔτει 1685 ὁ Μοροζίνης. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἐξ αὐτῆς ἀνεβλάστησεν ὁ Λιμπεράκης Γερακάρης ἐκεῖνος ὅςτις τοσαῦτα κατόπιν πράγματα παρέσχεν εἰς τοὺς Βενετοὺς καὶ ἐγένετο οὕτως εἰπεῖν ἡ πρώτη ἀφορμὴ τῆς ἐκ νέου ὑποταγῆς τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τοὺς Τούρκους. Ἐπανῆλθε δ' οὕτως ἡ χερσόνησος εἰς τὰς χεῖρας τῶν πρώην δεσποτῶν, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς ὑπεχρεώθησαν νὰ πληρόνωσιν αὐτοῖς τοὺς φόρους οὓς ἐν ἀκριβείᾳ ἀναγράφει ὁ Μικιὲλ, ἐπὶ τῇ βάσει εἰδικῶν ἀνακρίσεων τῶν ἐγχωρίων, ἀναγνωρίζων τὴν ἐξ αὐτῶν πίεσιν τῶν Ἑλλήνων.

Τοιαύτη ἡ ἔκθεσις τοῦ Μικιὲλ, ἧς ἡ ἀνάγνωσις πολλὰς διδάσκει λεπτομερείας περὶ τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος καὶ ἣν παραθέτω ἐνταῦθα, τηρῶν τὴν ἐν πολλοῖς πρὸς ἑαυτὴν ἀσυνεπῆ ὀρθογραφίαν τοῦ βενετικοῦ πρωτοτύπου. Δὲν συνεκδίδονται δ' ἐνταῦθα τὰ ὑπὸ τοῦ Μικιὲλ ἀναφερόμενα ὡς συναποστελλόμενα ἔγγραφα (ristretti), ἅτινα δὲν εὑρίσκονται συνημμένα εἰς τὴν ἔκθεσιν αὐτοῦ ἐν τῷ φακέλῳ τῶν ἀναφορῶν, ὅθεν ἐλήφθη καὶ ἡ ἔκθεσις αὕτη.

Serenissimo Principe

Terminato il corso laborioso della carica di Sindico Cattasticatore nel Regno di Morea, sostenuta per il spatio d' anni due e mesi dieci alla mia debole persona appoggiata, et incamminandomi a nuovo impiego a Provveditor estraordinario dell' armata, conferitomi dalla publica riverita Maestà, penso che sii necessario di portare alli riflessi prudentissimi delle Ecc^{e} V. V. una breve e distinta relatione di questo Regno e di tutte l' operationi che sono state fatte da questo Magistrato per lume dell'Eccell.^{mo} Senato, e per il debito che mi corre con speranza che non sij per sdegnare un ragguaglio di notitie tali, che altre volte forse non saranno state rifferite alla publica Sapienza.

É dunque il Regno di Morea un paese vasto ed amplo di circuito à 600 miglia con varij seni, golfi e promontorij, diviso altre volte in sei provintie, che sono l' Achaia, l'Elide, la Messenia, la Laconia, l'Argia o Romania Minore e l' Arcadia, che risciede nell' umbelico di tutto il Regno, nelle quali provintie si sono constituite sette camere dove viene portato tutto il danaro che si esigie dalli territorij soggetti alle stesse, e ciò per il riguardo del maggior comodo de' sudditi. Principiando dunque da camera di Patrasso, quale è la città capitale della provintia d' Achaja, rappresentarò a V. V. E. E. come a questa sijno soggetti li territorij di Patrasso stesso, di Calaurita e di Vostizza, ne quali si comprende il N° di 302 villaggi e le anime di questi ascendono al N° di 17182 e le rendite che si riscotono dall' affittanze, decime, datij et appalti sono di reali 38982.

Il genio di questi popoli di Patrasso, Vostizza e Calaurita è sagace ed accorto; applicati al trafico, che li viene facilitato per il commertio vicino della Livadia e dell'insole del mar Jonio, conservano ancora l' habito e costumi de

Turchi e la memoria della loro dominatione. La gente poi dei territorij tratta con più cortesia e vede più volentieri i Franchi. Patrasso è sede del Metropolita o Arcivescovo Greco, che ha sotto di se i Vescovi di Cernizza, di Gastuni, di Modon e di Corone. Domina questa città una pianura di sette in otto miglia di lunghezza e larga tre incirca, ben coltivata, feconda et ornata con boschi d' olivari e di vigne. Questa provintia d' Acaja ha molto del montuoso, ma oltre la preaccennata pianura v' ha anco altre picciole campagne e delitiose coline che sono in qualche parte incolte per il scarso numero de coloni, viene irrigata da molti torrenti, sorgenti d' acque e fiumicelli, tra quali il più celebre è quello che a nome di Caminizza, altre volte detto Larisso, le acque de' quali scorrono per bagnar le campagne, e per il lavoro de molini si publici che privati e di foladori da rasse che si fabbricano per uso delli habitanti. Li raccolti di questi territorij consistono in vini, oglio, biade d' ogni sorte, uve passe, sede, di quali se ne fa molta quantità a Calaurita, grana, lane, formaggi, miele, cere, cordovani e carnami in copia. In questa provintia vi sono le saline dette di Caminizza in qualche parte deteriorate, e le peschiere al Cao Papa quasi affatto imbonite, per la qual causa con gran fatica s' è ricavato pocchissimo affitto, quando sotto i Turchi s'allocavano per molta summa de danaro, vicino alle quali sono i boschi delle montagne Negre che producono la vallonia, quale riesce un anno più copiosa dell' altro. Calaurita è parte della provintia d' Arcadia resa soggetta da sua Serenità allora Capitan General alla giurisdition di Patrasso per non esser in quella disposto alcun publico Rappresentante, quale al nostro Magistrato fu con efficacissime istanze da quei popoli richiesto. Il suo territorio s' inalza con eminenti montagne, tra quali vi sono picciole e feconde pianure fatte alcune paludose dall' acque piovane, come è quella di Fognà o Fe-

neo, e la maggior parte di quella soggetta a Calaurita stessa. Vostizza è luoco sul golfo di Lepanto, nel quale si sono ricovrati molti popoli, venuti dalla Livadia, e quelli di Salona col loro Vescovo à quali dal Magistrato sono stati assegnati terreni e case a misura della loro conditione e con la sola contributione della decima alla publica cassa, il che gli riuscì di molta consolatione, vedendosi così benignamente accolti sotto l' ombra della prottetione.

Contigua all'Achaia è la provintia d'Elide che hora viene compresa nel solo territorio diCastel Tornese,dove è la camera della Provintia, sotto la quale i villaggi sono al N° di 238 e l'anime a 11791. Le rendite che si riscuotono dall'affittanze, decime, datij et appalti ascendono a reali 33477. Le genti di questa provintia hanno molto dell' incivile, et sono di costumi assai rozzi, si bene d' ingegno accortissimo e mal volentieri vedono li forestieri a dimorare con loro, vestono l' habito longo, che praticavano anco sotto Turchi. Questa provintia è una delle più belle che siano in tutto il Regno, la quale oltre li luochi montuosi che non sono aspri gode spaciose e fertili campagne, tra quali la più grande è quella di Gastuni sparsa di ricchi villaggi, fertilissima e ben coltivata, che s' estende alli 24 miglia di longhezza ed alli 11 di larghezza, nella quale si vedono le vestiggi dell' antica città d' Elide, che diede il nome a tutta la provintia; oltre questa campagna sono quelle dette di Zogia, di Lebet e di Pirgo, ubertosissime e ben coltivate, ogn' una delle quali s' estende a cinque e più miglia di longhezza e a tre in quattro di larghezza. Questa provintia pure viene bagnata da molte acque e fiumi tra quali tiene il primo luoco quello detto Colura, altre volte chiamato Peneo, che scorre per la campagna di Gastuni, e non molto discosto da quello, ed il fiume Roffea o Alfeo, capace alla sua bocca di piccioli bastimenti, che si serve di confine con la provincia di Messenia, vicino alle rive del quale si vedono le

reliquie del famoso tempio di Giove Olimpico, dove in altri tempi concorreva tutta la Grecia a celebrare le solennità de giuochi Olimpici. Li raccolti che si ricavano da questo territorio consistono in biade d' ogni sorte, lini, calambochi, semenza de lino, lane, formaggi, valonie, cera, miele, seda, bombaci, pelami, animali bovini, minuti e porcini in gran quantità. In questo sono le saline vicine alle rive di Lechiena, e quelle a Pirgo dette di Murgià, che sono molto deteriorate ; vi sono pure le peschiere dette di Neurovizza, di Procopio, di Cotichi, di Murgia, di Caiafa e di Roffea, che sono le più riguardevoli e considerabili di tutte le altre del Regno. Tra questa provintia e l' Achaja s' estende un boscho de roveri, che non sono molto folti, nè di molta procerità, quale di longhezza ha vinti e più miglia, allargandosi sino alli dieci, racchiudendo in se alcuni villaggi ; a questo s' unisce un' altro gran bosco di pigne, che sono la maggior parte domestiche, soggetto alli due grand' oppulenti monasteri della Madonna Megaspileo e di San Michiel Arcangelo. Oltre de quali v' è un' altro bosco di roveri ad un luoco detto il Catacolo di cinque miglia di longhezza e due di larghezza, che s' affitta, mentre da questo si ricava il legname che, trasferito al Zante, serve per far le botte per il trasporto delle uve passe.

Al territorio di Castel Tornese, o provintia d'Elide, succede la Messenica, nella qualle sono state instituite dal Magistrato due camere, una in Modon e l' altra in Corone. Sotto a quella di Modon soggiacciono li territorj di Fanari, d' Arcadia, delli due Navarini nuovo e vecchio, e quello dell' istesso Modone, ne quali il calcolo delle ville ascende a 352, e il numero delle anime a 11202. Le rendite che d' affittanze, decime, datij et appalti s' hanno fatto entrare in questa camera ascendono a reali 27066. Il territorio di Fanari è parte della provintia d' Arcadia, ed è quasi affatto montuoso, e viene bagnato dal fiume Alfeo,

tenendo vicino alle peschiere di Caiafa un bosco di pigne salvatiche di sette in otto miglia per lungo alla riva del mare. Li suoi popoli sono rozi ed incivili; quelli però della fortezza d' Arcadia vestono e tratano con maggior civiltà, nel di cui territorio è una villa detta Solimano d' habitanti intrattabili e di genio feroce, che al tempo de Turchi difficilmente si lasciavano dirigere. Questo territorio ha moltissimo del montuoso, ma tiene anco due belle pianure, una alla tramontana, e l' altra all' ostro della città d' Arcadia ornate con vigne ed olivari in gran numero. Viene bagnato da molti rivoli d' acque e da due fiumicelli, uno detto d' Arcadia, e l' altro Busi, chiamato altre volte Neda, su le rive del quale s' estende un delitioso e vago bosco di platani.

In Arcadia ha la ressidenza l' Arcivescovo Greco, che ha il titolo di Metropolita di Christianopoli, di cui in altri tempi era suffraganeo il Vescovo di Andrussa, usurpato dal Metropolita di Malvasia. Viene diretta al presente da un Governatore subordinato al Provveditor di Navarino novo, li di cui popoli hanno fatte vive instanze al Magistrato per un publico Rappresentante. Quelli poi di Navarin novo e Modone era gente applicata alla marina, et al solito della natione sono cavilosi e pieni d'artificij, avezzi alla mercatura, mentre frequente tenevano il comertio con li corsari di Barbaria, e vestono habito usitato da Greci che esercitano l'arte marineresca. Questi territorij sono la maggior parte in coline e monti che non sono molto aspri e in quelli delli due Navarini s' estende una fertile, se ben picciola pianura ne molto coltivata che circonda il suo celebre porto, irrigata da rivoli di acque e torrenti, havendo sul porto stesso le peschiere dette di Navarin vecchio che si ritrovano in cattivissimo stato. Vicino a Modon pure s' estende picciol piano fertile e coltivato, ornato con giardini, vigne et olivari, che ingombrano anco le circonvicine

colline tenendo appresso il mare le saline che sono di breve giro e in parte inutili. Li prodotti dei preaccennati territorij soggetti a questa camera di Modone consistono in formenti, vini et oglio in quantità, lane, formaggi, seda, grana, cera. miele e qualche quantità d' altre biade che sono per uso del paese.

La camera poi di Corone abbraccia li territorij di Caritena, Leondari, di Calamata, d'Andrussa e quello di Corone stesso, ne' quali i villaggi si contano al N° di 429 e le anime ascendono a 17122. Le rendite che si ricavano da questi per affittanze, decime, datij et appalti, e che entrano in cassa publica sono di reali 66129. Li territorij di Leondari e Caritena sono parte della provintia d' Arcadia, aspri e montuosi. Soggeta però a Caritena s' estende una campagna con alcune vaghissime colline di longhezza a otto in dieci miglia e cinque in sei di larghezza, fertile, ma non molto coltivata, per il scarso numero d' habitanti, bagnata da torrenti, rivoli d' acque e dal fiume Barbuzana, altre volte detto Hellissonte, su le rive del quale giacciono le reliquie della città di Megalopoli, che era la capitale di tutta la provintia; oltre questo la bagna ancora il fiume Alfeo, in cui gli altri portano l' acque ed è il più celebre di tutti gli altri fiumi del Regno. La gente di questi territorij è rusticana e salvaggia; alcuni però di quelli di Leondari applicano al traffico, ma quelli di Caritena sono pochi e miserabili, se bene il luoco per il suo vasto territorio e per la lontananza di Corone ricerca un publico Rappresentante, acciò alli sudditi sia con più facilità amministrata la giustitia, e per portar contento a buoni e per reprimer il genio inquieto d' alcuni, come sono quelli delle ville molto popolate di Vitina, di Steminizza e di Dimiziana, dediti alle risse et alle discordie, essendo per altro gente commoda et applicata alla mercantia, che al tempo de Turchi l' esercitavano sino in Costantinopoli. Nel territo-

rio pure di Leondari s' estende una pianura a sei in sette miglia di longhezza, e due in tre di larghezza detta Vrasti, fertile et abbondante, ma in parte incolta, bagnata dall' istesso fiume Alfeo, quale insinuandosi sotto a monti circonvicini risorge nella preacennata campagnia di Caritena. Vi sono anco due boschi di roveri, uno confinante col territorio di Caritena stessa, di tre in quattro miglia e l'altro al levante poco discosto da Leondari di due in tre miglia di longhezza. Questo territorio è picciolo, ma buono, se bene quasi affatto disertato per il poco numero de' coloni. Quelli d' Andrussa e di Calamata hanno qualche parte montuosa, ma il restante s' innalza in delitiose e fertili coline, la maggior parte incolte, come pure s' estende in due gran campagne, una detta di Lacus e l' altra di Nissì. La prima delle quali s' allunga sette in otto miglia ed altre tante s' allarga, circondata da alti monti, fertile, ma per la metà solamente coltivata e sparsa di ville habitate dagli Albanesi, viene irrigata d' alcuni fiumicelli, tra quali il più nominato è il Marozumena: e la campagna di Nissì s' estende dalla marina del golfo di Corone per quindeci miglia, havendone sino a otto nella sua larghezza maggiore, campagna tutta fertile e fecondissima, producendo ogni sorte de biade in gran copia, quale viene bagnata da un fiume detto Pidima, e da un altro che è dalli maggiori del Regno, detto Ruda o Aiosfloros, altre volte nominato il Pamiso, nel quale vicino alla bocca si prende qualche copia di pesce, onde s' affitta per peschiera, che spandendosi nel verno fuori del suo alveo apporta gran danno alla campagna soggetta. Nel territorio d' Andrussa in sito tra monti si vedono le vaste reliquie della città di Messene di circuito di sei miglia con mure di bellissima struttura, che era capitale della provintia e delle celebri di tutto il Regno. La gente di questi territorij conforme al solito è rustica e priva di civiltà, levati li habitanti di Calamata che sono po-

poli più tosto di buoni costumi, e che vestono habito alla lunga, assai civile, applicati la maggior parte alla mercantia, desiderosi di vedersi diretti da un publico Rappresentante per non haver occasione di andar a mendicar la giustitia sino a Zarnata.

Il territorio di Corone è tutto in monti e coline che s' estendono a guisa di piccole pianure ornate di vigne e villaggi, con numero infinito d' olivari, viene irrigato da rivoli d' acque e fiumicelli d' oscuro nome, e riesce di vaghissimo prospetto per esser anco bagnato dal mare, che forma il seno o golfo di Corone. Il genio de suoi popoli è secondo il solito della natione fraudolente e pieno di falsità mentre correva il concetto appresso Turchi in Costantinopoli che li Moraiti fossero sommamente bugiardi e malioni, onde li chiamavano col nome di Telpis, e questi di Corone sotto il dominio de Turchi applicavano al traffico e all' arte della marina, hora non sono molto comodi, e vestono alla lunga al costume Turchesco. Nei confini di questo territorio e di quello d' Andrussa s' estende un boscho de roveri che non sono molto fondi a cinque in sei miglia. Li prodotti poi delle terre soggette a questa camera consistono in ogli esquisiti come sono quelli di Corone, in vini ottimi d' Andrussa e Nissì, in gran quantità di formento, e d'ogni sorte di biade e bombagi nella campagna dello stesso Nissì in lane, formaggi, miele, cera, grana, cordovani, animali minuti e grossi, sede, fighi e tabacco.

Succede alla Messenia la provintia della Laconia nella quale pure per commodo di paesani si sono stabilite due camere, una in Chieleffà e l'altra in Malvasia, havendo disposti a quella di Chieleffà li territorij di Bardugna e le Maine alta e bassa sotto Zarnata e Chieleffà stessa. In tutti i quali luochi le ville ascendono al N° di 76, il calcolo poi delle anime per quante diligenze si sijno praticate, non se

potuto ritrahere, repugnando costoro per suoi augurij ad una tale descrittione; si comprende però che puossino ascendere a sedici in dieciotto mille. Le rendite che entrano in questa camera per affittanze, decime, datij et appalti dei territorij de Bardugna e Passava ascendono a reali 3591 mentre l'altra e bassa Maina non contribuisse che reali 3935, col titolo di Mactù, che al tempo de' Turchi vien detto che fosse di reali 6000. Il territorio di Bardugna è tutto montuoso con valloni e colli fertili e in parte coltivati, sparso da numero grande de roveri, da quali si raccoglie la valonia. Ha molti rivoli d'acque ed è attraversato da un fiumicello detto Bardugna; quello però di Passava è meno montuoso, havendo picciole e ubertosissime pianure, tra quali è quella di Limni, che s'estende a quattro in cinque miglia e viene irrigato dall' istesso fiume di Bardugna.

In Bardugna vi sono pochi habitanti e Passava è affatto derelita. Le Maine poi consistono in lunga corsa a sessanta in settanta miglia di altissime e asprissime montagne che dall'assidue pacientia delli habitanti rese coltivate a pena gli rendono scarsi prodotti per vivere. Li Mainotti poi sono gente avezza alla povertà e parsimonia, e perciò nel vitto sono sobrissimi, vestono habito differente e più civile di tutti gli altri del Regno, sono svelti, maneggiano bene le armi, che anche sotto a' Turchi non l'abbandonorono, e quelli della Maina bassa in particolare; inditio del loro animo feroce vano sempre armati di sabla, e con celata di ferro in testa, sono coraggiosi, se bene in parte hanno viciata questa loro virtù coll'applicatione a latrocinij; si gloriano però d'essere Spartani, e si professano ancora osservanti degl' instituti di Licurgo, sono d'animo eletto, e vorrebbero essere comandati da Rappresentanti di gran autorità, acciò maggiormente si sedassero tra loro le discordie e competenze, causa di molti mali ed homicidij che poi tra

loro s'aggiustano senza che li Rappresentanti possino esercitare gli atti della giustitia. Li prodotti di questi territorij consistono in poca quantità de formenti e biade, di vino et oglio, ma in gran quantità di vallonia, seda, grana, miele, cera in qualche copia. Alla camera di Malvasia soggiacciono il territorio di Mistrà con la campagna d'Eleos, ed il proprio territorio che comprende quattordici villagi, mentre sotto quello di Mistrà ascendono al N° di 229, e le anime di quello di Malvasia si contano a 3927, e le rendite che entrano in cassa publica a reali 3777, quando le anime del territorio di Mistrà e delle ville di Eleos ascendono a 18609, e le rendite che si ricavano d'affittanze, decime, datij et appalti sono di reali 38499, accrescimento provenuto dall'applicatione del Magistrato in quest'anno, quando nel decorso non s' è ricavato da Mistrà, Bardugna, Passava e Malvasia che reali 25241, onde si calcola questo in avantaggio a reali 20626 di più del passato. Il territorio di Mistrà e vasto, vago e fertilissimo, compreso dall' una parte tra le montagne che formano il monte Taigeto o sia Maina, e tra l'alte et aspre montagne dell' alta e bassa Zacogna, havendo una spaciosa, vaga, fertile e ben coltivata pianura, che soggiace a Mistrà stessa di longhezza è 14 in 15 miglia e di cinque in sei di larghezza, sparsa di ricchi villaggi con boschi di moreri e figheri; bagnata da molti rivoli d'acque che servono anco al lavoro de molini, e da un fiume che è delli principali del Regno, chiamato Iri, altre volte detto Eurota; essendo nel principio dell' istessa campagna le memorabili e vaste reliquie della città di Lacedemonia, già sede della famosa republica Spartana e capitale di tutta la provintia, oltre la quale v' è anco l' ubertosissima campagna d'Eleos, sparsa di ville, di longhezza a 15 in 20 miglia havendone otto in dieci nella sua larghezza maggiore, onde per il scarso numero de coloni e per la vastità del territorio non viene per la terza parte

lavorata; questa pure è irrigata dall' istesso fiume Eurotà che sbocca al suo confine nel golfo di Colochina, dove è capace di piccole barchette, e da un' altro fiume che sorge nel principio dell'istessa campagna a piè delle colline, chiamato col nome di Vassilopotamo. In quest' istessa campagna, vicino alla marina, sono alcune acque stagnanti che formano peschiera, quale pure s'affitta. Oltre le preaccennate campagne vi sono altre picciole e fecondi pianure tra quali è quella di Castri, che si dilata a quattro in cinque miglia estendendosi pure il territorio in monti e coline fertili, sebbene lasciate la maggior parte incolte. Quelli del territorio di Mistrà sono tutti Greci nativi a differenza degli altri territorij del Regno, nei quali sono sparsi moltissimi di natione Albanese, e sono gente piutosto trattabile. I popoli dell' alta Zacogna sono pure gente scelta, pronta, fedele ed avezza a patimenti quali servono per tutto il Regno in vece de corrieri, mentre vanno con incredibile speditezza a traverso delle montagne da un luoco all' altro. Gli habitanti poi di Mistrà stessa sono i più civili di tutto il Regno, mentre vestono e vivono con più splendore degli altri, vantando d'essere le reliquie del vero sangue Spartano; tra essi molti applicano alla mercancia, ed hanno questo in universale che si malignano tra loro nutrendo perpetue le discordie, per troncare le quali per il contento de sudditi, e per il commodo di così vasto territorio, sommamente è necessario che risieda in questa un publico Rappresentante mentre sino al presente sono stati diretti da quello di Chielefà da qui discosto 40 in 50 miglia. Questo luoco è sede del Metropolita Greco, che s'intitola di Lacedemonia havendo sotto di se li Vescovi d'Amiclon, di Seristeni e di Caripoleo dove pur si trattene l'Arcivescovo di Cassandra al quale il Magistrato ha somministrato il commodo convinciente di poter vivere. In Mistrà stessa s' annoverano a 400 e più anime d'Ebrei che possedono ter-

reni e case che gia avevano al tempo de Turchi, quali oltre la decima de loro beni contribuiscono alla cassa predetta la pensione di mille reali annui. Il territorio di Malvasia è di breve giro, con asprissime montagne, scarso d'acque, e non v'ha altro di buono che la campagna di Molaus, quale è sterile e pocco feconda, che s'estende a 7 in 8 miglia di longhezza e a 3 in 4 di larghezza, havendo alcune picciole elevatezze o coline nel mezzo.

Gli habitanti di Malvasia sono gente la maggior parte applicata all'arte della marina; in altri tempi erano molti che attendevano al traffico, quale esercitavalo nella Soria, in Candia e Costantinopoli; sono di spirito pronto e d'animo constante à spargere il sangue per quel principe a cui soggiacciono, vestono alla Leventa e nelle loro mogli si conserva ancora l'habito antico venetiano. Tra tutti gli altri del suo territorio quelli di Vatica, villaggio dirimpetto a Cerigo, sono d'animo coraggioso e maneggiano bene l' armi. In Malvasia pure rissiede l'Arcivescovo Greco, a cui viene attribuito il titolo di Santissimo et d'Esarca della Morea; tiene soggetti li Vescovi di Eleos, di Reondas, di Maina, di Plazza, quello di Calamata ed il Vescovo di Andrussa. Li prodotti di questi territorii consistono in vino, oglio, biade e formenti in grandissima quantità, in bombaci e calambochi, che nella campagna di Eleos sono copiosissimi, mentre questi producono sino a cento e più per uno in formaggi, lane, cordovani, animali minuti e bovini, in cera e miele, valonia, fichi, grana, seda, di cui se ne fa la maggior quantità a Mistra stessa di quello si faccia in alcun altro luoco del Regno.

In fine alle altre succede la provintia d'Argia, o Romania, di cui s'è costituita la camera in Napoli de Romania ch' abbraccia li territorij di Tripolizza, di San Piero di Zacognà, di Corintho e di Romania stessa, ne quali i villaggi si contano al N° di 341, e le anime a 19052; le rendite che

si riscuotono d'affittanze, decime, datij et appalti e che entrano in cassa predetta sono di reali 28780. Il territorio di Tripolizza è parte della provincia d'Arcadia e contiene una gran pianura che s'estende a 20 miglia di longhezza e a 5 in 6 di larghezza, distinta in campagna di Tripolizza, di Pagliopoli, dove appariscono le vestigie di gran città antica detta Mantinea ed in quella di Curia, nel mezzo pure della quale sono le reliquie d'altra gran città da paesani detta Amiclon ed era la città di Tegea, le quali campagne sono fertili e molto ben coltivate, fuori che quella di Paliopoli che è affatto incolta. Il restante del territorio è tutto ingombrato d'alti et aspri monti che rinchiudono in se alcune altre piccole pianure come sono quelle di Levidi, di Besenico e di Dara. Li popoli di questo territorio sono rusticani e veramente Arcadi, ma pieni d'inganni come pure sono quelli di Tripolizza stessa tra quali vi sono alcuni che applicano alla marcantia ritrovandosi al presente molto aggravati dalle angarie per essere in sito di continuo passaggio. Il territorio di San Piero di Zacogna ê piccolo, ma tutto montuoso e abbondante d'acque che servono al lavoro di molti molini, e lo fanno essere copioso di vigne, moreri, castagneri, c d'ogni sorta d'alberi fruttiferi, i di cui popoli sono dediti alla cultura di campi fuori che quelli della terra di S. Giovanni che è popolo civile e fedele applicato la maggior parte al negotio quale al tempo de' Turchi l'esercitavano sino in Costantinopoli, che pure al presente non l'hanno intermesso. Il territorio poi di Corinto è vasto ed ha moltissimo del montuoso, ma tiene anco una spatiosa campagna che s'estende da Corinto stesso per il cammino di Vostizza a 24 in 25 miglia di longhezza ed alli 8 in 9 della sua maggior larghezza fertile e coltivata, con boschi d'olivari, e coronata di vigne in quella parte che è più vicina â Corinto, quale viene nominata la campagna di Voca; il restante è quasi affatto incolta e

viene attraversata d'alcuni fiumicelli che servono al lavoro de molini ed ad irrigar la stessa campagna oltre la quale è quella detta Chiessari, altre volte nominata Stinfalide, non molto coltivata nè fertile, producendo solamente gran copia di fieno ed è vasta estendendosi a più di 30 miglia per ogni parte, in cui si forma un gran lago dall'acque piovane del verno, venendo anco attraversata da un fiumicello, tutte le quali acque insinuandosi scorrono per trenta e più miglia sotto terra, sorgendo di nuovo nella campagna d'Argos. Oltre quella di Chiessari v' è la pianura detta di San Vassili piccola ma fertile e ben coltivata. Questo territorio viene bagnato dai due mari del golfo d'Egena e del golfo di Lepanto che vengono separati dall' Isthmo, o stretto di terra che unisce questo Regno alla Livadia e all'altre parti della Grecia. Li suoi habitanti sono la maggior parte Albanesi applicati alla coltura delle terre, tra quali al presente sono mischiati molti nuovi habitanti venuti dalla Livadia, Tebbe e Bulgari. Quelli di Corinto stesso sono d' ingegno perspicace e molti di loro applicano la mercantia. Ha la sua residenza a Corintho il Metropolita a cui soggiace il Vescovo di Damala e Pediadas che pure estende la sua giurisditione anco fuori del Regno sopra il vescovato di Ceffalonia e Zante. In fine il territorio di Napoli di Romania dirò che non è molto grande, e che ha molto del montuoso ed incolto estendendosi in esso la campagna detta di Argos per essere dominata da quella fortezza vaga e fertile, coronata di molti villaggi, ma che ha molto dell'incolto, allongandosi a 14 in 15 miglia havendone 8 in 10 nella sua larghezza maggiore, sino dove viene bagnata dal mare, che forma il seno Argolico o golfo di Romania, irrigata da un fiumicello che è quello che viene per sotto terra dalla campagna di Chiessari, e che serve al lavoro di molti molini, oltre la quale è quella che s'estende sino a Trapano coronata da molti olivari, quella d'Iri, che è fer-

tilissima e in tutto coltivata che sono di breve circuito, come pure è quella à Ligurio coronata di molte vigne, dove si vede un antico, grande e sontuoso teatro. In questo territorio sono le peschiere di Trapano e quelle del porto di Romania, come pure le saline famose di Termis, che sono un stagno di acqua salsa vicino al lido del mare di 400 passa di circuito, dove si forma il sale senza alcuna manifattura o dispendio cristalizzandosi nel giorno e precipitando alla notte nel fondo dell' istesso stagno, dal quale si cava fuori quando s' è ammassato in copia considerabile; questo sale è bianchissimo ma non è di tutta perfettione, di ciò potendosi attribuire la causa alle acque piovane, che scolano, e a quelle d'una fontana che si portano nel detto stagno, quali quando fossero divertite è credibile che il sale potesse riuscire più perfetto. Vicine a queste sono anco le saline Cumburno nelle quali si forma il sale nel modo istesso preaccennato, e che riesce dell'istessa conditione. I popoli di questo territorio sono la maggior parte di natione Albanese, rustici et applicati alla campagna d' animo pronto e che inclinano al maneggio dell'armi, come pure sono quelli del borgo di Argos tra quali alcuni anco applicano al traffico. Gli habitanti di Napoli de Romania vestono civilmente ma non sono molto comodi, applicando alcuni al negotio col quale al tempo de Turchi s'estendevano in Costantinopoli e Barbaria; hanno però il peccato originale della natione di malignarsi uno coll'altro e d'esser amanti della bugia, sono con tutto questo fedeli e ben inclinati al dominio di Vos. Serenità. In Romania ha la sua sede l'Arcivescovo Greco, che estende la sua giurisditione in Argos, dove altre volte vi rissedeva un Vescovo, quale volontariamente s'è esibito di contribuire alla cassa predetta doicento reali annui. In Romania pure si sono ricovrati molti principali Atheniesi col loro Metropolita, dove anco si trattengono gli Arcivescovi di Negroponte, di

Tebe, di Limno, e il Vescovo di Poliani che al presente dalla mano benefica di Vostra Serenità ritraggono il loro sostentamento. In questa città ancora dimorano alcune famiglie d'Ebrei, che contribuiscono in cassa publica reali trecento annui di pensione. Li raccolti dei territorij adiacenti a questa camera consistono in formenti, biade, vini et ogli, in lane e formaggi in gran quantità, in cera, miele, grana, bombaci e lino non in molta copia, in seda, cordovani, animali minuti, bovini e porcini in gran numero.

La provintia di Arcadia non costituisce alcuna camera mentre li suoi territorij sono distribuiti a quelle camere a' quali sono più vicini, e ciò anco per essere in mezzo del Regno, e perchè in essa non vi rissiede alcun publico Rappresentante.

Ho epilogata con descrittione più breve che sia stato possibile a Vostra Serenità la conditione del Regno di territorio in territorio, la qualità degli habitanti col loro numero, che in tutto ascendono à 97118 (non compresi quelli dell'alta e bassa Maina) tra quali si contano 3577 anime de Turchi fatti Christiani, come V. V. E. E. vedrano nell'ingionto ristretto N° primo, in cui si comprendono anco li beni, ne quali essi sono stati investiti con le carte di possesso, che in tutto sommano campi padovani 11924, vigne zapade 947, olivari et alberi fruttiferi 1533; giardini over orti 73, case 252, come pure li beni che si pretendono, quali constituiscono il numero de campi padovani 31724, vigne zapade 2863, olivari ed altri alberi fruttiferi 42895, giardini over orti 389, case 1313, botteghe 23, macine d'oglio 7 1[2 e molini 21 1[2 havendo similmente compendiato il N° delle ville che in tutto sono 2011, e le rendite di tutto il Regno che consistono in reali 274236, quali si ricavano dall' affittanze, decime, datii et appalti, essendo locati in tutto il Regno terreni per para di bo 7845 che fanno campi padovani 690360, vigne zapade

25017, olivari et altri alberi fruttiferi 293377, molini 223 1[2 e macine d'oglio 112 1[2 il che ha compreso la maggior parte dell'operationi,tra quali ha versato il Magistrato nel continuo e faticoso giro di questo Regno, havendo fatte l'affittanze e decime col conciliar i villici con quelli delle città acciò si levassero tra essi i motivi delle discordie, e posti quelli datij et appalti che sono parsi convenevoli, come sotto gli occhi prudentissimi di V. V. E. E. si soggetta un'altro ristretto N° 2, e ciò per non aggravar questi nuovi sudditi quali sotto la dominatione Turchesca venivano oppressi dalle molte gravezze, che consistevano nella decima di tutti li prodo t ti, in Carazo, Avarisi, Scorsati, Istira, in Nomistro, Mellissatico, nel datio dell'intrata e uscita, oppalto de sali e peso della stadiera, gravezze che si pagavano al gran Signore, oltre le quali era la spensa per li Spai, il Nalpaà, ch' era per il Passà del Regno, et il Basdar, mentre il carazo era un aggravio di reali 5 per testa, che s'intendeva solamente sopra i maschi che trapassavano i dodici anni, talchè se in u na famiglia si trovavano quattro ovver cinque, si pagava per ogni uno cinque reali, ascendendo la summa di tutti a 20 over 25 reali conforme era numerosa la famiglia. Avarisi era una stima della robba e faccoltà che si possede va, sopra la quale veniva posta una tansa annuale di pagar un tanto. Scorsati era un aggravio nel tempo di guerra, che s'imponeva di pagar quattro in cinque reali per famiglia. Istira consisteva in una provisione di vettovaglie per l'esercito, per le quali si bonificava a i patroni solamente la metà del prezzo, dovendo inoltre i particolari condurli a proprie spese al luoco dove si ritrovava l'esercito. Il Nomistro era un testadego sopra gli animali minuti pecorini di due aspri per testa, e di quattro per li porcini per ogni uno de quali che s'amazzava si pagava un quarto di reale. Mellissatico era il datio degl'alviari, pagandosi due aspri per ogn' uno. Il

datio dell'uscita si pagava cinque reali per migliaro di formaggio, mezo reale per barilla d'oglio, reali due e mezo per migliaro della lana, mezo reale per testa de bovini, dieci aspri per li pecorini, un quarto di reale per i porcini, cinque aspri per lira della seda, due aspri e mezzo per lira della grana, un aspro e mezo per lira della cera, sei reali per cento nell'estratione de grani per la Christianità, e mezo reale per migliaro della valonia. L'appalto de' sali s'intendeva con l'affitto delle stesse saline. Per la spina il venditore pagava un tanto al voivoda, o all'agà. Il Basdar consisteva in pagar due aspri per carico d'animale nel passar da un luoco all'altro. La Spenza eraun aggravio d'un reale per capo di famiglia, e di 32 aspri per gli altri figlioli maschi, quale però variava da un luoco all' altro sino per metà, e questo veniva contribuito alli Spai. Nalpaà era un regalo, che si faceva al Passà del Regno per i feni de suoi cavalli,quale però veniva imposto alle città e ville secondo la volontà del Passà stesso,contribuendo alcuna città col suo territorio sino a reali settecento in ottocento, dovendo pure le città stesse per dove passava spesare per tre giorni continui tutta la sua corte, che consisteva in 200 ed anco 300 huomini col proveder il foraggio per li cavalli, a che s'aggiongeva il regalo di 4 in 5 vesti di panno e di raso.

Oltre le preacennate operationi si ha havuto riflesso di formar buone regole et ordini per tutte le camere, imponendo tariffe, acciò li Ministri con forme indirette non si rapisca a sudditi più di quello viene prescritto dalla publica volontà, come pure si è formato il statuto che comprende le leggi universali di tutto il Regno, già spedito sotto li purgatissimi riflessi di V.V. E.E. a' quali humilmente considero esser necessario che si venghi anco all'institutione de scontri idonei e fiscali di tutta habilità per le camere, acciò da per tutto sijno sostenute le ragioni publi-

che e dilucidate l'usurpationi che in ogni luoco sono moltissime causate particolarmente dall'esser stati investiti li Greci ne loro pretesi beni con la sola assertione di due testimonij prodotti ed instrutti da essi, e che in ogni città sijno posti li Caloniceri, accio li comestibili siano venduti a giusto peso e mesura, e non a capriccio di quelli che vendono.

Si sono poi abbracciati et accolti li Atheniesi venuti in questo Regno con forme le più distinte di benignità, e si sono disposti a loro piacimento nelle città e territorij dove hanno havuto in assegnamento case, botteghe, giardini, terreni, vigne, olivari in quella quantità, havuto tra essi il riguardo della distintione degli ordeni mentre a quelli del primo si sono assegnati terreni per para di bò quattro, che sono campi padovani 352, essendo il paro di bo campi 88, vigne zappade 30, ogn'una delle quali è il lavoro che puo far un huomo alla giornata, olivari 400, casa, bottega e giardino. A quelli del secondo ordine tre para di bò, vinti zapade di vigna, olivari trecento, casa, bottega e giardino. A quelli del terzo para di bo due, vigne zapade quindeci, olivari doicento, casa e bottega. A quelli del quarto para di bò uno, vigne zapade otto, olivari 100 e una casa, robba tutta in essere e coltivata che haverano a godere per sei anni non pagando altro che la sola decima. Quali riconosciuti con tanta generosità benedicono la mano clementiss[a] di Vos: Serenità mentre nella mutatione della loro patria vedono tanto d'avantaggio migliorate le loro fortune, quando in Athene i primati e i più ricchi non godevano un palmo di terra fuor che pochissimi che havevano un paro di bo e qualche centenaro et uno o due di loro un migliaro d'olivari, vivendo tutti gli altri col sudore delle proprie fatiche e con l'applicatione alla mercantia. Cosa solita a vedersi sotto Turchi, che pochi de sudditi Christiani hebbino facoltà e possessioni, e pure in que-

sto Regno nel dar le carte di possesso a Greci de loro beni si può dire che non sia alcuno che non habbi case, molini, olivari, vigne e campi, che in tutto ascendono a grandissima summa, de quali ordinato il ristretto non l'ho potuto vedere perfetionato avanti la mia partenza, che se pure alcuno godeva qualche facoltà, era nei luochi più malagevoli e sterili ed hora si fanno investire nei più ubertosi e fecondi. La quantità de beni che sin' a quest' hora sono stati destribuiti a questa benemerita natione Atheniese V.V. E.E. la vederanno nell'allegato ristretto N° 3, che consiste in terreni per para di bo 222 1[2 che fanno campi padovani 19580, vigne zapade 1449, olivari e altri alberi fruttiferi 17206, in giardini 21 e in case e botteghe 118. Nel quale ristretto s'annettono pure li beni concessi con la sola decima in varie parti ai nuovi habitanti, tra quali si comprendono li Negropontini, quelli di Livadia, Tebani, Candioti, Italiani, Bulgari, molti de quali sono venuti ad habitare senza le loro famiglie, e forsi con intentione non retta di non perpetuare la loro dimora nel Regno, essendo li beni concessi a questi con titolo d'esser incolti, quali se bene si considerano, sono solamente incolti dal tempo della partenza de Turchi, e non ricercano un minimo dispendio o maggiore fatica degli altri per esser lavorati; questi consistono in terreni per para di bo 621 1[2 in alberi 601 che fanno campi padovani 54692, vigne zapade 697 in alberi 601 e in case 255. Oltre di tutte queste operationi è stato applicato il zelo del Magistrato acciò fossero presi in dissegno li territorij e provintie et essendo stati perfetionati li disegni del territorio di Patrasso e di tutta la provintia d'Elide o territorio di Castel Tornese s' è anco stabilito il catastico di tutta quella provintia, essendo anco ben incaminato il cattastico di Patrasso stesso.

Hora si va facendo il dissegno della provintia di Messenia, che comprende li territorij d'Arcadia, de i due Na-

varini, di Modone, di Coron, d'Andrussa e Calamata, che quanto prima doverà esser spedito alla Dominante, quale terminato si perfettionerà anco il catastico della stessa che pure s' è bene avanzato, rimanendo poi di fare li catastici e dissegni di tutti gli altri territorij e provintie, da principio a Vostra Serenità prenarrate, il che ricercarà il spatio di otto in 10 anni, tanto più che rimangono li territorij e provintie più ample e più difficili a farsi con tutto che non si ponghino i confini alle ville, ne' a beni de Greci in ordine a che sarebbe prima necessario d'instituire una determinata misura che servir dovesse alla mensuratione de campi e vigne, essendo questa al presente secondo il genio di ciascuno, variando da un luoco all'altro, e ciò per evitare le confusioni e i pregiuditij del publico capitale. Poco mi resta di considerare a V.V. E.E. in ciò che ha operato il Magistrato, il quale ha sempre havuta la mira di consolare chi ad esso è ricorso, tanto di nuovi habitanti per aprire e facilitar la strada alla popolatione di questo vasto e fertile Regno, che veramente ha grandissimo di bisogno di gente per il scarso numero de nationali; quanto a far godere tutti gli atti di benignità a questi stessi sudditi, che sempre benediranno la Sereniss.ª Republica d' haverli con le proprie armi redenti dalla tirannide Ottomana, e tanto più se saranno diretti da Rappresentanti d'intiera pietà e religione, havendo somma necessità che gli sijno instillate le massime christiane e civili ed occlusi gli additi che praticavano sotto a Turchi di guadagnare la giustitia, mentre al presente li loro papà e vescovi niente applicano alla coltura delle anime che gli vengono racomandate, non insinuandoli la frequenza delle chiese e de' sacramenti, molti di loro non sapendo ne meno cosa sia confessione, attendendo puramente alli loro privati interessi, che sono di riscuotere un tanto per famiglia, e dalli suoi papà con titolo di contribuire la metà

della riscossione al Patriarca di Costantinopoli, ciò che praticavano al tempo de Turchi e di che al presente vadono essenti. Per ultimo rappresenterò a V. V. Eccellenze come in ogni città dove si ritrova publico Rappresentante si siano instituite da Sua Serenità le chiese Latine che vengono ufficiate parte da religiosi Agustiniani, Zoccolanti, Tertiarij, Carmelitani, Scalzi e Reformati a' quali la publica pietà somministra dalla propria cassa il modo di vivere, essendosi li Reformati anco estesi in Arcadia e li Zocolanti in Mistrà con la permissione del Magistrato.

Ponerò fine al discorso supplicando l'E.E. V.V. di compatir la mia lunga prolissità, originata dal troppo zelo di ben servire la Patria e dal debito che m' accompagna d'esponer minutamente qual si sia notitia che era in obligo di fare unitamente con l' Eccell^mo Gritti mio riverito collega e che ho creduta digna d'esser resa sogetta ai riflessi sapientissimi di Vostre Eccellenze.

Coron, 12 Maggio 1691 S. N.

Marin Michiel *Sind^o Catt^r*.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΦΟΙΝΙΚΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ

Μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ δευτέρας πραγματείας περὶ τῶν λειψάνων τῆς κογχυλευτικῆς ἐν Ἁγίῳ Γεωργίῳ τῷ παρὰ τῇ Σαλαμῖνι, ἅτινα ἐπειράθην νὰ δείξω ἀνερχόμενα εἰς τοὺς χρόνους τῆς φοινικικῆς ἐποικήσεως, ἀνέγνων ἔν τινι κριτικῇ περὶ τῆς συγγραφῆς τοῦ **Blümner Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern**, γραφείσῃ ὑπὸ τοῦ ἐν Graz καθηγητοῦ O. Keller[1] τὰ ἑπόμενα· «καὶ ἐν τῇ μικρᾷ νήσῳ Ἁγίῳ Γεωργίῳ, ἀπεχούσῃ τῶν Ἀθηνῶν »δύο μίλλια πρὸς δυσμάς, λέγεται ὅτι εὑρέθησαν τὰ λείψανα ἀρ»χαίου πορφυρείου.» Ἀνεφέρετο δὲ ἡ εἴδησις αὕτη ὡς δημοσιευθεῖσα ἔν τινι γερμανικῇ ἐφημερίδι τῷ 1874[2]. Μὴ δυνάμενος δὲ νὰ εὕρω τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος φύλλον ἐνταῦθα, ἔλαβον ἐκ Βερολίνου τὴν οἰκείαν περικοπήν, ἣν καὶ δημοσιεύω ἐνταῦθα ἐν μεταφράσει πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐμῆς πραγματείας καὶ ἵνα ἀποδοθῇ ἑκάστῳ τὸ ἴδιον. «Ἐπ' ἐσχάτων εὗρεν ὁ Von Dücker ἐν τῇ μικρᾷ νήσῳ »Ἁγίῳ Γεωργίῳ ἀπεχούσῃ δύο περίπου γερμανικὰ μίλλια τῶν »Ἀθηνῶν πρὸς δυσμάς, σωρὸν κογχυλίων (murex) ὃν ἐξέλαβεν ὡς »φορυτὸν ἀποφαγίων (Kjokkenmödding)· ἀλλὰ Γάλλος τις ἰα»τρὸς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καλούμενος Gaillardot, φρονεῖ ὅτι τοιοῦ»τός τις σωρὸς δὲν δύναται νἀποτελῆται ἐξ ἀποφαγίων, ἀλλ' »ὅτι θὰ ἐνδεικνύῃ λείψανα πορφυρείου ὁποῖα τὰ εὑρεθέντα καὶ κατὰ »τὰ παράλια μιᾶς τῶν Ἰονίων νήσων, τῶν Κυθήρων». Ἀγνοῶ πόθεν ὁ γράψας τὴν εἴδησιν ταύτην ἐν τοῖς περὶ τέχνης, ἐπιστήμης καὶ φιλολογίας διαφόροις τοῦ **Deutscher Reichsanzeiger** παρέλαβε τὰ γραφέντα περὶ ὧν, καθ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ἐγένετο ἀλλα-

---

1) Bursian Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft. Berlin. 1877 τόμ. Δ' μέρ. Β' σ. 325.

2) Deutscher Reichsanzeiger τοῦ 1874 ἀρ. 243.

χοῦ λόγος. Σημειωθήτω δ' ἐνταῦθα ὅτι ὁ Von Dücker εἶνε ἀνὴρ ἄλλως γνωστὸς ἐκ τῶν περὶ τῆς προϊστορικῆς ἀνθρωπολογίας ἐρευνῶν αὐτοῦ[1]. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὐτοῦ, ὅτι τὰ ἐν ταῖς ἀκταῖς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου σεσωρευμένα κογχύλια εἶνε λείψανα ἀποφαγίων, δὲν δύναται νὰ γείνῃ ἀποδεκτὴ μετ' ἀκριβῆ αὐτῶν ἐξέτασιν· Κατὰ πόσον δὲ ὅσα ἐν σ. 18 λέγω περὶ τοῦ θρύλου ἀνευρέσεως ἀποφαγίων ἐν τῇ ἀκτῇ νήσου τινὸς τῶν τῆς Ἀττικῆς, περὶ ὧν δὲν ἐγένετο περαιτέρω λόγος, ἀναφέρονται εἰς τὸν Von Dücker, δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω ἔχων ἀμυδρὰν ἐκ τῶν ἐφημερίδων ἀνάμνησιν τῶν περὶ τῆς γνώμης ταύτης γραφέντων.

---

1) Ἴδ. σ. 13 τοῦ ἀνὰ χεῖρας βιβλίου.

ΚΥΡΙΩΤΕΡΑ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ.	ϛ'	στ. 2	γράφε	ἐνάτη ἀντὶ ὀγδόη
»	»	» 7	»	ὀγδόη ἀντὶ ἐνάτη
»	3	» 16	»	τῶν ἀντὶ τὼν
»	4	» 19	»	Feuersteininstrumente ἀντὶ Feuersteinintrumente
»	»	» 32	»	humaine ἀντὶ humain
»	»	» 33	»	Anfänge ἀντὶ Anfange
»	9	» 8	»	ἀπαιτούμενον ἀντὶ ἀπαιτουμένον
»	»	» 31	»	Σεσώστριος ἀντὶ Σεσώτριος
»	10	» 9	»	ποδῶν, ὁποία ἀντὶ ποδῶν. ὁποία
»	11	» 20	»	Brugsch ἀντὶ Brugscht,
»	16	» 4	»	οἶδε ἀντὶ εἶδε
»	26	» 26	»	θάνατρέξωμεν ἀντὶ θάνατρέξωμν
»	31	» 8	»	Saulcy ἀντὶ Soulcy
»	»	» 19	»	trunculus ἀντὶ trunculas
»	36	» 21	»	ἥ ἀντὶ ἧ
»	40	» 4	»	πορφύραις ἀντὶ προφύραις
»	55	» 17	»	Κωδῖνος ἀντὶ Κωδινὸς
»	57	» 32	»	Jahrbücher ἀντὶ Jahrbucher
»	72	» 34	»	Graecarum ἀντὶ Graecarun
»	95	» 29	»	Σουΐδας ἀντὶ Σουίδος
»	112	» 2	»	στήλ. α' εὑρεῖν ἀντὶ εὐρεῖν
»	114	» 2	»	» β' Οὕννων. ἀντὶ Οὕνων,
»	119	» 26	»	ἀρχείοις ἀντὶ ἀρχαίοις
»	120	» 23	»	τῆς ἀντὶ πῆς
»	124	» 34	»	Στρίωμος ἀντὶ Στρίαμος
»	128	» 19	»	ἡ ἀντὶ ἥ
»	142	» 31	»	ἀβλεπτήματα ἀντὶ ἀβλεπτήμασα
»	160	» 1	»	ὄνων ἀντὶ ὅνων
»	164	» 21	»	οὕνεκα ἀντὶ οὕνεκά
»	201	» 23	»	vestiggie ἀντὶ vestiggi

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Αἱ φέρουσαι ἀστερίσκον μονογραφίαι, ἐκδοθεῖσαι ἤδη παρ' ἐμοῦ καὶ πρότερον ἐν περιοδικοῖς συγγράμμασιν, ἔτυχον ἐνταῦθα δευτέρων φροντίδων. Αἱ δὲ λοιπαὶ ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον ἐν τῷ ἀνὰ χεῖρας βιβλίῳ.

Βιβλία τοῦ αὐτοῦ.

Παναγιώτου Δοξαρᾶ περὶ ζωγραφίας, χειρόγραφον τοῦ ΑΨΚϚ' νῦν τὸ πρῶτον μετὰ προλόγου ἐκδιδόμενον ὑπὸ Σ. Π. Λάμπρου. Ἐν Ἀθήναις. 1871. . . . . Δρ. 2.

Τὰ κατὰ τοὺς οἰκιστὰς τῶν παρ' Ἕλλησιν ἀποικιῶν καὶ τὰς αὐτοῖς ἀπονεμομένας τιμὰς καὶ προνομίας. Dissertatio inauguralis historica. Lipsiae MDCCCLXXIII. . . . . » 2.

Αἱ Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος κατὰ πηγὰς ἀνεκδότους, διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ τοῦ μαθήματος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἐν τῷ ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ. Ἀθήνησι. 1878 . . . . » 3.

Λόγος εἰσιτήριος εἰς τὸ μάθημα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἐκφωνηθεὶς τῇ 30 Μαρτίου 1878. Ἀθήνησι. 1878. . . . . » 1.

Περὶ Κύπρου (παράρτημα τῆς «Ἑστίας»). Ἐν Ἀθήναις. 1879 . . . λ. 10

Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα.. Ἐν Ἀθήναις. 1879 - 1880. Τόμοι δύο μετὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἐν ἰδίῳ φυλλαδίῳ. . . . . Δρ. 30.

Collection de romans Grecs en langue vulgaire et en vers d'après les manuscrits de Leyde et d'Oxford. Paris.1880. » 20.

Κανανὸς Λάσκαρις καὶ Βασίλειος Βατάτζης, δύο Ἕλληνες περιηγηταὶ τοῦ ιε' καὶ ιϚ' αἰῶνος. Ἐν Ἀθήναις. 1881. . . . . » 1.

Κερκυραϊκὰ ἀνέκδοτα ἐκ χειρογράφων Ἁγίου Ὄρους, Κανταβριγίας, Μονάχου καὶ Κερκύρας. Ἐν Ἀθήναις. 1882. . . . . » 2.

Φερδινάδου Γρηγοροβίου Ἀθηναΐς, ἱστορικὸν διήγημα. Μετάφρασις Σπυρ. Π. Λάμπρου (ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ἑστίας). Ἐν Ἀθήναις 1882. . . . . » 2

Τιμᾶται δραχμῶν πέντε

